

Крывіцкія руны

Беларускія пісьменнікі Латвіі

Мінск
Беларускі кнігазбор
2003

УДК ББК
884.09 (=826) "19" 83.3
(4 Лат = Беи) К 85

Укладанне і прадымовы Сяргея Панізьніка

Крывіцкія руны: Беларускія пісьменнікі Латвіі / Укл. і
прадым. С. Панізьніка / - Мн.: «Беларускі кнігазбор», 2003. - 340 с. [12]
с. іл.

ISBN 985-6730-29-5.

Кніга выяўляе мацярык беларускай духоўнасці ў Латвіі, створаны мастацкім словам за апошнія 80 гадоў. Бальшыня аўтараў зборніка народжаныя на латгальскай зямлі. Многія нашыя суайчыннікі, далучаныя лёсам да суседняй дзяржавы, прадоўжылі творчыя раінісаўскія традыцыі прыязнасці, узаемапавагі, натхнёнай чыннасці дзеля ўмацавання векавога спараднення.

«Крывіцкія руны» — пачуты водгалас крэўнага латышка-беларускага сваяцтва.

ISBN 985-6730-29-5

© Панізьнік С., укладанне, прадымовы, 2003

У жылах сучасных рыжан многа плыве крыві крывічанскай, і гэта апошняе — адна з прычын таго, што крывічы (беларусы) заўсёды так сімпатызуюць з рыжанамі.

Вацлаў Ластоўскі, 1926 г.

Якім дзіўным гэта ні здавалася б, але бачу я вялікае падабенства між Латвіяй і Беларуссю. Ёсць шмат супольнага ў нашых арнаментых, нашых песнях (менавіта ў іх настраёнасці). Гэткую выснову я зрабіў, грунтоўчыся на этнапсіхалагічных адметнасцях беларусаў і латышоў. Я высветліў для сябе, што папраўдзе мы вельмі падобныя народы.

Эганс Нэйманіс.

Часовы павераны ў справах Латвійскай Рэспублікі ў Рэспубліцы Беларусь. 2001 г.

На хвалях Дзвіны-Даўгавы

Углядаюся ў карту нашай краіны: быццам зялёны лісток — дзяржава беларусаў. Абысці б сваю зямлю, адчуць душой не нейкую там мяжу, граніцу, а тое самае духоўнае сумежжа, якім не аддзяляецца мая зямля, а яднаецца, лучыцца з іншымі народамі...

Як жа расказаць пра гісторыю ўзаемасувязяў Беларусі і яе суседкі — Латвіі? Як пачаць гаворку пра вытокі спараднення гэтых двух патаемна падобных народаў, як выявіць прысутнасць на латышскім мацерыку беларускай духоўнасці? Мо сягнуць аж у васьмісотгадовую гістарычную глыбіню, калі ўсталёўваліся першыя дыпламатычныя повязі між Полацкам і Рыгай, і нагадаць, што і беларускія словы зафіксаваны ў тых дагаворных граматах... І як тут не ўспомніць, як самаахвярна змагаліся нашыя продкі і продкі латышоў супраць крыжацкага нашэсця.

Адно ў адно мы ўраслі, як пры дыфузіі — металы!

У юрмальскі бераг калісьці ўкараніліся мае бацькі; Рыга была сталіцай майго дзяцінства, шчымлівай прывабай юнацтва, натхнёным памкненнем дня сённяшняга. Я ўдзячны Даўгаве, азёрнай Латгалі за натхненне, бібліятэкам і архівам Рыгі — за шчодрыя знаходкі па гісторыі літаратурных узаемасувязяў. З любоўю прыязджаю, з памножанай любоўю вяртаюся я з Латвіі. Назапашана мноства рунічных сведчанняў пра наша векавое спарадненне,

прытуленасць, сваяцтва, сумоўнасць. Латышскае слова «рунат» перакладаецца як «гаварыць, сведчыць». Руна — гаворка, маўленне латыша. Рунас — песня. Руна як «таямніца» выбліскавае з старажытнагерманскага слоўнікавага запаса. Паспрабую адкрыць полаг вякоў, каб зарунела крывіцкімі рунамі мінуласці ўзрунелая рань XXI стагоддзя:

На Дзінабург дарогі не відно.
Каля Дзвіны, вякоўная, вілася.
Не б'ецца, як артэрыя. Змаглася.
Застыла сэрца Полацка даўно.

І не памацаць даўнія сляды,
не выявіць ні ляскату, ні звону, —
бо нават Слова падуладна скону:
згушчаліся над Думкай халады.

Дзе ж памяць пра дарогу? Як спазнаць
дарогу, што давала нам Напрамак —
і не да станцый хілых, не да крамак,
а каб у рост з Гісторыяй нам стаць.

На Дзінабург! Рубон! На крыжакоў!..
Праз попел і пясок хачу разгону,
каб выстраць — ну хоць на міг — калону
з аголеных бяспамяцтвам вякоў.

Першыя ўзаемныя кантакты продкаў беларусаў, насельнікаў Полацкай зямлі, з продкамі латышоў сягаюць у VIII ст. Узаемаадносіны славянаў з балтамі ў тыя часы засноўваліся на сумесным тэрытарыяльным жыцці, агульных інтарэсах. Перасяленню славянаў, мірнай «каланізацыі» імі новых зямель спрыяла само цячэнне Дзвіны. Яна праславілася з IX ст. як вялікі гандлёвы шлях «з варагаў у грэкі». З узвышэннем Полацка (першы напамін у летапісах — 862 г.) пашыраліся межы, маштабы яго ўздзеяння — не толькі на ўсход і поўдзень, але і на паўночны захад (Пскоў, Ноўгарад) і асабліва па цячэнні Дзвіны. І, як сцвярджае М. Ермаловіч, «да пачатку XII ст. усё Ніжняе Падзвінне было ўладаннем Полацка». Полацкае пранікненне туды паклала пачатак беларускай прысутнасці на латышскіх землях. Па-першае, усе так званыя Барысавы камяні па Дзвіне знаходзяцца на захад ад Полацка — каля Дзісны, Друі. Ёсць камень з надпісам

каля Краславы. Латышскія вучоныя даследавалі мноства камянёў з выбітымі на іх крыжамі, якія знаходзіліся па берагах Даўтавы аж да самага вусця. Сваю выснову яшчэ ў 1950 г. зрабіў Б. Брэжга: «Дзвінскія камяні — падарожныя знакі на важнейшай для Полацка артэрыі, а не сведчанне паходаў Барыса на земгалаў». Яшчэ адзін доказ прысутнасці нашых продкаў — лівонскія хронікі, дзе зафіксаваны, з пэўнай доляй прадузятасці, усе намаганні полацкіх палітыкаў, дзяржаўных дзеячаў, ваяроў. Першым дакументам трэба назваць «Лівонскую хроніку» Генрыха Латышкага як аўтарытэтную крыніцу па гісторыі нашай барацьбы з нямецкай агрэсіяй. Стваралася яна ў 1224-1227 гг. на лацінскай мове. Дзякуючы «Лівонскай хроніцы» прызнана, што язычнікі-лівы плацілі даніну полацкаму каралю Уладзіміру (Валдэмару ў Генрыха Латвійскага), якога хроніка называе русам. Замкам русаў хроніка называе Кукенойс (Кокнэсэ), дзе валадарыў князь Вячка. Русіяй называе хроніка Полацкую зямлю. На працягу стагоддзяў Дзвіна перш-наперш служыла не вайне, а міру. Энцыклапедыя «Рыга» зафіксавала нават асаблівасці «беларускага гандлю ў Рызе». У ёй адзначаецца, што па Дзвіне-Даўтаве беларускія купцы праводзілі да 600 стругаў штогод. Захаваліся сотні кантрактаў аб узаемных пастаўках — важных дакументаў пра беларускую прысутнасць на берагах Рыжскае затокі. Полацкія купцы вялі ўпартую барацьбу за права свабоднага гандлю ў Рызе і за яе межамі. Крыніцамі для вывучэння гэтага пытання служаць актавая дакументацыя, урадавыя статуты, а таксама дарчыя, дагодчыя, устаўныя, судныя ўмовы, прывілеі, купчыя, менавыя граматы, мытныя кнігі і іншыя сведчанні прадпрымальнасці і энергічнасці нашых продкаў. У гандлёвых дагаворах Полацка з Рыгай захаваліся найбольш даўнія нормы правоў, асаблівасці старажытнай беларускай мовы. Гісторыя даводзіць, што недзе ў 1210 г. паміж Полацкам і Рыгай быў падпісаны «вечны мір».

Полацкае княства стала марскою дзяржавай, своеасаблівай імперыяй, якая ў выніку ўзаемадэяванняў з латыголамі і лівамі атрымала выхад да мора. Нават пасля перакрыцця крыжацкімі агрэсарамі вусця Дзвіны-Даўтавы полацкія князі, епіскапы праз васалаў праводзілі сваю палітыку, у тым ліку і рэлігійную (хрышчэнне мясцовых плямёнаў). 1453-м годам пазначана ўзнікненне ў Рызе царквы св. Мікалая, які быў апекуном падарожнікаў і купцоў. У 1754 г. беларускія плятагоны наведалі тут свой храм св. Тройцы. Новая Тройцкая царква была ўзведзена ў Рызе на востраве Кліверсгольм у 1779-1780 гг. Пазней яе, драўляную, разабралі і ўзвялі з цэглы Тройцка-Задзвінскую царкву (1895). Іконы, царкоўны посуд быў туды

прывезены з Віцебска і Полацка. Старажылы Рыгі памятаюць яе як «беларускую». У XVI ст. плятагоны заснавалі Гольмгольфскую слабаду каля Крэйцбурга (Крустпілса), які меў перашапачатковую назву Крэўсгорад. У 1670 г. куряндскі герцаг Якаб надаў слабадзе магдэбурскае права. На процілеглым беразе Дзвіны размясціўся горад Якабштадт (Екабпілс). У гэтых мясцінах было некалькі праваслаўных (г. зн. беларускіх) цэркваў. Свята-Духаўскую царкву, да прыкладу, называлі «прывезенай на плятах». Нездарма для вернікаў Латгальскага краю духоўнай натхняльніцай, нябеснай апякункай стала святая Ёўфрасіння Полацкая. Многа цэркваў было пасвечана ў яе імя, створана нямала ікон з выявай святой ігуменні, княжны полацкай. У 1931 г. копія крыжа прападобнай Ёўфрасінні была ўстаноўлена ў Яўнлатгальскай (Абрэнскай) царкве.

Ганзейскі гандлёвы і палітычны саюз, які склаўся ў першай палове XIII ст., у XIV-XVI стст. налічваў 200 гарадоў, у тым ліку Полацк. Таму натуральна, што бацька Францыска Скарыны Лукаш меў сваю «кантору» ў Рызе, дзе, магчыма, служыў пляменнік Францыска Раман Скарына. У Рызе купцы-крывічы пабудавалі свой Крэўскі двор. У горадзе жыло і працавала столькі людзей з верхняга цячэння Дзвіны, што ад царквы Якуба яшчэ з XII ст. забудавалася так званы Крэўскі канец. На гэтай тэрыторыі горада смаляне, віцьбічы, палачане мелі апрача праваслаўнай царквы св. Мікалая багадзельню, канвент (купецкую гільдыю), склады і ўласныя дамы з прылеглымі балыніцай і могілкамі.

Вякамі складваліся агульныя рысы менталітэту ў насельнікаў Прыдзвіння, праходзіла іх духоўная дыфузія. Не чужаком пляў па Дзвіне-Даўтаве стырнавы Грышка, дзед латышкага пісьменніка Андрэя Упіта. Насустрач яму ішоў у Крывіцкі край сяброў-сабрысаў дзед Рыгора Барадуліна Андрэй Галвіньш, майстар па мьснах. Перасяленне продкаў сучасных беларусаў на тэрыторыю вадазбору Дзвіны праходзіла нязмушана, натуральна. Так у 1599 г. дзве трэці жыхароў Рэжыцы (Рэзекне) складалі беларусы. У XVII ст. 10 паселішчаў вакол горада былі заселены толькі беларусамі. А перапіс насельніцтва 1897 г. паказаў, што на тэрыторыі тагачаснай Латвіі жыло 79 523 беларусы. Адмена прыгоннага права, развіццё чыгуначных шляхоў зносін, патрэба рабочых рук ў партовых гарадах штурхала ў дарогу найбольш смелых і прадпрымальных. Людзі шукалі не толькі свабоды, але і добрага заробку, магчымасці атрымаць асвету, прафесійнае майстэрства. Прыцягненне культурных цэнтраў Прыбалтыкі (тады Ліфляндый) значна павялічыла прысутнасць беларусаў у Рызе, Мітаве, Дынабургу (Дзвінску, Даўгаўпілсе).

У XIX — пачатку XX ст. з Латвіяй як з месцам нараджэння ці перабывання былі звязаны многія беларускія грамадскія і культурныя дзеячы, пісьменнікі, мастакі. Найперш трэба назваць імёны Ігната Буйніцкага, Эдварда Вайвадзіша, Віктара Вальтара, Ніны Ватацы, Канстанціна Езавітава, Зміцера Жылуновіча (Цішкі Гартнага), Міхала Калініна, Казіміра Кастравіцкага (Каруся Каганца), Уладзіміра Кудрэвіча, Вацлава Ластоўскага, Івана Луцкевіча, Пятра Масальскага (Сакала), Пятра Мірановіча, Сяргея Палуяна, Міколы Пашкевіча, Пётры Сергіевіча, Язэпа Сушынскага, Аляксандра Уласава, Івана Фёдарова (Янкі Маўра), Уладзіміра Шыманца, Браніслава Эпімаха-Шыпілы. В. Ластоўскі ў 1907 г. разам з Эдзюком (Эдвардам) Будзькам, Макарам Касцевічам (Краўцовым) пачаў гуртаваць беларускія сілы ў Рызе. Аднадумцы чыталі лекцыі на беларускай мове для інтэлігенцыі, настаўнікаў, выступалі перад рабочымі з Беларусі.

У Рызе, якая ў 1918 г. была абвешчана стацічай незалежнай Латвіі, у 1920 г. перабываў урад Беларускай Народнай Рэспублікі на чале з В. Ластоўскім. Там жа знаходзіліся яго прадстаўнікі, праводзіліся мерапрыемствы. Вайскова-дыпламатычную місію БНР у Латвіі і Эстоніі ўзначальваў палкоўнік Канстанцін Езавітаў, консулам быў Уладзімір Пігулеўскі. Урад В. Ластоўскага імкнуўся кансалідаваць нацыянальныя сілы. 20 кастрычніка 1920 г. у Рызе прайшла палітычная канферэнцыя прадстаўнікоў беларускіх палітычных партый. Ад эсэраў прысутнічалі В. Ластоўскі, Я. Мамонька, К. Дуж-Душэўскі, А. Галавінскі, А. Вальковіч, ад сацыялістаў-федэралістаў — П. Крэчэўскі, В. Захарка, Я. Варонка, К. Езавітаў, Ю. Гадыцкі-Цвірка, ад сацыял-дэмакратаў — А. Аўсянік. Канферэнцыя намагалася стварыць вакол урада В. Ластоўскага адзіны нацыянальны блок, сарваць перамовы ў Рызе паміж РСФСР і Польшчай аб падзеле тэрыторыі Беларусі. Аднак яшчэ 11 жніўня 1920 г. паміж урадамі Латвіі і РСФСР было падпісана мірнае пагадненне, паводле якога са складу Віцебскай губерні Латвіі перадаваліся Дзвінскі, Люцынскі і Рэжыцкі паветы са значнай часткай беларускага насельніцтва. Асобны параграф дамовы абавязваў Латвію спыніць на сваёй тэрыторыі дзейнасць эмігранцкіх арганізацый — у тым ліку ўрада БНР, яе дыпламатычных місій. Таму ўрад В. Ластоўскага пераехаў з Рыгі ў Коўна. Затое ў кастрычніку 1920 г. у Рыгу быў выкліканы Аляксандр Чарвякоў як прадстаўнік БССР, а таксама Уладзімір Пічэта і Алесь Бурбіс як эксперты для падрыхтоўкі дакументаў па замірэнні. Але А. Чарвякоў так і не быў дапушчаны да падпісання Рыжскай мірнай дамовы 18 сакавіка 1921 г.

У Рызе дзейнічала рада Беларускай калоніі, заснаваная ў 1919 г.

Першая вечарына, праведзеная ёю, адбылася 17 снежня таго ж года. У сакавіку 1920 г. выйшаў першы (і апошні) нумар яе часопіса «На чужыне» пад рэдакцыяй Рыгора Казячага. К. Езавітаў вымушаны быў прыняць латвійскае грамадзянства, бо працягваць культурна-асветную работу эмігрантам забаранялася пагадненнем паміж РСФСР і Латвіяй. Спынілася дзейнасць «Выдавецтва Вайскова-дыпламатычнай місіі» БНР у Рызе (1920-1921). Затое паўстала культурна-асветнае таварыства «Бацькаўшчына». Яго ўстаноўчы сход прайшоў 25 сакавіка 1921 г. у Дзвінску. Першым старшынёй Цэнтральнага праўлення стаў настаўнік Ян Харлап. Разгарнулася арганізацыйна-грамадская, асветна-школьная, выдавецкая, аматарска-тэатральная дзейнасць таварыства — у першую чаргу ў Латгаліі праз першасныя суполкі — Люцынскую, Краслаўскую, Стара-Слабодскую, дзе пераважала беларускае насельніцтва.

Дзякуючы Янісу Райнісу пры Міністэрстве асветы Латвіі ў 1921 г. быў створаны Беларускі аддзел для кіраўніцтва школьнымі ўстановамі (кіраўнік Сяргей Сахараў). Сталі працаваць летнія курсы беларусазнаўства ў Дзвінску і Люцыне. Выкладаць на іх быў запрошаны Ігнат Дварчанін, які арганізаваў там драматычную дружыну, а пазней і хор. Так узнік Беларускі народны тэатр пры таварыстве «Бацькаўшчына».

Першым значным вынікам работы таварыства «Бацькаўшчына» было стварэнне сеткі пачатковых школаў (каля 60), заснаванне Люцынскай і Дзвінскай гімназій, сельскагаспадарчай школы. 1 снежня 1921 г. адкрыліся (спачатку як аднагодовыя) Беларускія дзяржаўныя настаўніцкія курсы. Узначальвалі іх у розны час К. Езавітаў, Э. Будзька, П. Мядзёлка, з лекцыямі выступаў А. Луцкевіч. Сярод вядомых выпускнікоў курсаў — Э. Вайвадзіш, В. Вальтар, У. Жылка, П. Масальскі, П. Мірановіч, А. Салаўёў. З 1923 г. працавала 1-я Беларуская пачатковая школа ў Рызе. Потым да яе дадаліся 2-я школа, прыватная гімназія, ввечэрняя школа для дарослых.

Паводле канстытуцыйнага права, прынятага ў латвійскай дзяржаве, кожная нацыянальная меншасць павінна была мець сваіх дэпутатаў у Сейме. Тэарэтычна такое права мелі і беларусы, якіх, паводле афіцыйных звестак 1921 г., у краіне налічвалася звыш 70 тысяч. Але з прычыны слабой арганізаванасці такога дэпутата-абаронцы яны не мелі. Таму па просьбе беларускай інтэлігенцыі абарону нацыянальна-культурных інтарэсаў беларускай меншасці ўзяў на сябе латышскі паэт, дэпутат Сейма Яніс Райніс.

Найбольш значным асяродкам беларускай культурна-асветніцкай работы ў 20-30-я гг. з'яўлялася Дзвінская (Даўтаўпілская) дзяр-

жаўная беларускай гімназія, якая праіснавала да 1935 г. Першым яе дырэктарам стаў Іван Краскоўскі, другім — Сяргей Сахараў. Вучні паступалі сюды пераважна з 16 беларускіх пачатковых школ у Пустынскай і Прыдзруйскай валасцях Дзвінскага павета. Яны вывучалі латышскую, беларускую, расейскую, лацінскую, нямецкую мовы. Выдавалі на гектографіе часопіс «Школьная праца». Штогод гімназію заканчвала 15-16 матурыстаў. Сярод выкладчыкаў вылучаліся У. Пігулеўскі, А. Якубецкі, Я. Гайлевіч, П. Мядзёлка. У 1927 г. госцем гімназіі быў В. Ластоўскі. Матэрыяльную дапамогу ёй аказваў Яніс Райніс. Многія выпускнікі прысвяцілі сваё жыццё служэнню беларускай, латышскай, расейскай, польскай, чэшскай, славацкай культурам. Сярод іх — паэты Аўген Бартуль, Валянціна Казлоўская, Мікола Талерка, перакладчык Янка Доўгі, мастак Міхал Калінін, оперная спявачка Надзея Мікалаева-Комісар, рэжысёр Язэп Камаржыцкі, археолаг Людміла Краскоўская, кампазітар Юлія Александровіч-Фельдманэ. З канцэртамі, п'есамі Я. Купалы, Ф. Аляхновіча, К. Каганца, Зоські Верас, В. Сахаравай гімназісты наведвалі самыя аддаленыя куткі Латгалскага краю, абуджаючы самасвядомасць людзей, узбагачаючы іх духоўна. Нездарма С. Сахараў звяртаўся ў лісце да сваіх вучняў з такімі словамі: «Маю надзею, што тая духоўная сувязь, якая ўстанавілася паміж мною і маімі выхаванцамі на грунце агульначалавечых і культурна-нацыянальных ідэалаў, ніколі не загіне».

Высокі ўзровень навучання, прэстыжнасць Дзвінскай, Люцынскай і іншых беларускіх асветных устаноў, значны ўздым беларускай самасвядомасці выклікалі зайздрасць і варажасць у шавіністычна настроеных прадстаўнікоў латышскіх, расейскіх і польскіх нацыянальных асяродкаў. Не абышлося і без знешніх негатыўных фактараў, аб чым паведаміў Я. Райніс у сваім выступленні ў Менску на Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу (1926). Паводле сфабрыкаваных паліцыяй у 1924-1925 гг. матэрыялаў аб «спробах далучэння» Латгаліі да БССР былі арыштаваны звінавачаныя ў дзяржаўнай здрадзе многія настаўнікі, сябры таварыства «Бацькаўшчына» — К. Езавітаў, І. Краскоўскі, П. Мядзёлка, У. Пігулеўскі, А. Якубецкі. У красавіку 1925 г. суд апраўдаў іх, але дзейнасць таварыства паступова спынялася. Нядобразычліўцы дамагаіся свайго: колькасць беларусаў паміж перапісам насельніцтва ў 1920 г. і 1925 г. скарацілася амаль ўдвая — з 75 650 да 38 010 чалавек. Фінансаванне ж дзейнасці культурна-нацыянальных аўтаномій залежала ад паказчыкаў перапісу. Але цяжкасці не зламалі беларускіх адраджэнцаў у Латгаліі. Узнікалі

новыя арганізацыі. У 1924 г. былі створаны таварыствы «Рунь» (старшыня А. Шчорс), «Беларуская хата» (старшыня М. Дзямідаў, цэнтральная сядзіба — у Рызе, аддзелы — у Лібаве, Люцыне, Дзвінску). З сярэдзіны 20-х гг. культурна-асветную работу праводзілі беларускія таварыствы «Прасвета», «Аратай», асветніцкі кааператыў «Культура і праца», Таварыства беларускага тэатра (пазней — Беларускае тэатральнае таварыства ў Латвіі), Таварыства беларускіх вучыццалёў (у 1939 г. яно мела намер прыняць назву Таварыства беларусаў Латвіі), Навукова-краязнаўчае таварыства, Таварыства беларускай моладзі і інш.

Значную работу правяло «Беларускае выдавецтва ў Латвіі». У 1933 г. яно выдала ў перакладзе на беларускую мову апавяданне Андрэя Упіта «Фракеец Кілон». «Выпускаючы адно з цікавых гістарычных апавяданняў Андрэя Упіта, — гаворыцца ў прадмове да кнігі, — Беларускае выдавецтва хоча пакласці гэтым пачатак сістэматычнаму друкаванню перакладаў з латышскай мовы на беларускую, каб пазнаёміць наша грамадства з творчасцю латышскіх пісьменнікаў і гэтым дапамагчы беларусам як у Латвіі, гэтак і па-за межамі яе азнаёміцца з духоўным жыццём латышкага народа і з ягонымі літаратурнымі скарбамі». Аднак беларускія выдавецтвы ў Латвіі ўсё ж пераважна выдавалі арыгінальныя кнігі. Пачынаючы з 1925 г., пераважна па Латгаліі і Лукстэншчыне, дзе жыло больш за ўсё беларусаў, разыходзіліся такія выданні «Бібліятэкі беларусаў-выбаршчыкаў», як «Праграма Таварыства беларусаў-выбаршчыкаў ў Дзяржаўны Сейм...», «Статут Таварыства беларусаў-выбаршчыкаў», «Бярыцеся ўсе за навукова-даследчую працу», а таксама адозвы, плакаты, паштоўкі з партрэтамі пісьменнікаў. Да 1933 г. «Беларускае выдавецтва ў Латвіі» надрукавала ў Рызе зборнік апавяданняў Віктара Вальтара «Леснікова сена» і зборнік вершаў Пятра Сакала «На світаньні». Тады ж жонка беларускага фалькларыста і этнографа С. Сахарава Вольга Нікановіч выдала ў Дзвінску п'есу «Птушка на волі». Асабліваю цікавасць уяўляе зборнік вершаў гуртка маладых беларускіх паэтаў у Латвіі «Першы крок» (Рыга, 1926). Гэтая маленькая анталогія выйшла накладам ў 500 асобнікаў. У зборнік увайшлі вершы В. Ашурка, А. Баркоўскага, А. Бартуля, Э. Вайвадзіша, В. Вальтара, Я. Ванага, Я. Воркуля, В. Казлоўскай, Кастусёнка (К. Езавітава), В. Сахаравай. У 1932 г. у Рызе ўбачыў свет друкаваны лацінкай зборнік вершаў Веры Вайцюлевіч.

У многіх беларускіх выданнях Латвіі друкаваліся фальклорныя запісы. Дзесяткі людзей з-пад Краслаўкі, Рэжыцы, з Лукстэнскага і Люцынскага паветаў, з Дагды і Дзвінска запісвалі і перасылалі ў друк

легенды, паданні, песні, прыпеўкі, казкі, народныя анекдоты, прыказкі, загадкі. Толькі Беларускае навукова-краязнаўчае таварыства ў 1932-1934 гг. складала два рукапісныя зборнікі, якія змяшчалі да 1000 запісаў. У 1940 г. С. Сахараў выдаў у Рызе першы выпуск «Народнай творчасці Латгалскіх і Ілукстэнскіх беларусаў».

Побач з кніжнымі выданнямі выходзілі ў Латвіі і перыядычныя. Але існавалі яны ў Рызе, якая пасля судавага працэсу 1925 г. зноў стала эпіцэнтрам беларускай дзейнасці, але нядоўга. З 1925 г. пад рэдакцыяй К. Езавітава выдавалася газета «Голас беларуса». У 1926 г. з'явіліся чатыры нумары часопіса, для вясковай гаспадаркі і кааперацыі, «Гаспадар» (выдавец Беларускае цэнтральнае пазыкова-зберагальнае таварыства ў Латвіі, рэдактар Я. Шчорс). У 1926-1930 гг. выходзіў часопіс Дзвінскай дзяржаўнай беларускай гімназіі «Школьная праца» (рэдактар С. Сахараў). Самае грунтоўнае выданне, часопіс «Беларуская школа ў Латвіі», рэдагаваў у Рызе К. Езавітаў (1926-1929, 1932-1934). У 1930 г. выйшлі чатыры нумары «Нашай долі» — органа «беларускай дэмакратычнай думкі» ў Латвіі (выдавец — Беларускае культурна-асветнае таварыства «Прасьвета», рэдактар — У. Відаўскі). Беларускі літаратурна-грамадскі і педагогічны штомесячнік Таварыства беларускіх вучыццялёў у Латвіі «Школа і жыццё» спрабаваў выдаць у Рызе М. Дзямідаў, але да чытача дайшоў толькі адзін нумар. «Шлях праўды» — так называлася беларуская аднаднёўка 1930 г. (выдавец — Дзвінскі і Люцынскі аддзелы Таварыства беларускіх вучыццялёў у Латвіі, рэдактар — Ф. Клагіш). У 1931 г. выйшлі два нумары палітычнай, грамадскай і літаратурнай газеты «Беларускае слова» (рэдактар П. Жураўскі). У 1931 г. у Дзвінску пад рэдакцыяй Я. Якубоўскага выдавалася «Думка беларуса» — «часопіс Беларускае дэмакратычнае партыі ў Літве». Гэта была не адзіная спроба дапамагчы суайчыннікам ў Коўне і Вільні. Асаблівы ўклад у гэтую справу ўнесла тады «Беларускае выдавецтва ў Латвіі», друкуючы для суседзяў кнігі, падручнікі, паштоўкі, ноты.

Ацэньваючы здабыткі духоўнай жыццядзейнасці латвійскіх беларусаў за 20 перадваенных гадоў, можна зрабіць выснову, што, нягледзячы на неспрыяльныя ўмовы, інертнасць, неарганізаванасць, не зважаючы на аўтакратычныя формы кіравання К. Ульманіса, калі нацыянальныя школы ператвараліся ў змешаныя, далучаліся да латышскіх або зусім зачыняліся, калі арыштоўваліся беларускія дзеячы, беларуская нацыянальная меншасць у Латвіі ўсё ж мела магчымасці для самавыяўлення. Зрабіла істотныя крокі да грамадзянскай сталасці. Ёй дапамагалі дзеячы латышскай культуры. З чэрвеня 1929 г. на адкрыцці Таварыства культурнага збліжэння з

народамі СССР Я. Райніс сказаў: «Ад гэтага дня мы пачынаем збліжэнне з Усходам, з народамі Усхода. Два вялікія народы, з якімі мы хочам збліжаць сваю культуру, гэта беларусы і велікарусы. Асабліва сімпатычныя нам беларусы, якія так блізкія да літоўцаў...» Культура традыцыйных узаемаадносін у яе высокім, райнісаўскім, гучанні дала свой плён.

Спарадненне беларускага і латышкага народаў, узаемадапамога ў цяжкі час асабліва праявіліся ў гады фашысцкай акупацыі. У Саласпілскі лагер прывозілі тады з Асвейскага раёна беларускіх дзяцей, у якіх бралі кроў для нямецкіх салдат. Як маглі, ратавалі маленькіх вязняў Саласпілса жанчыны Латвіі. І таму ў Рызе, іншых гарадах Латвіі на кожнай вуліцы жыве некалькі беларускіх сем'яў, дзе якіх пазначаны таўром Саласпілса. Мастак-графік К. Буш, былы вязень канцлагера, адчуў неабходнасць зафіксаваць для гісторыі ўсё, што бачыў і перажыў. І з яго знакамітай саласпілскай графічнай серыі паўсталі вобразы дзяцей-асвейцаў.

Беларускае грамадска-культурнае жыццё не спынілася ў Латвіі і ў гады акупацыі. З 1941 г. працавалі пачатковыя школы ў Дзвінскім, Люцынскім і Рэжыцкім паветах, гімназія ў Зылупэ. У Рызе былі адкрыты 3 беларускія шасцікласныя школы, у 1943—1944 гг. выходзіў часопіс «Новы шлях», які рыхтаваўся ў Менску (рэдактар Уладзімір Сядура).

Пасля Другой сусветнай вайны ў выніку эміграцыі на Захад і высылак на Усход Латвія згубіла 12 адсоткаў свайго насельніцтва. У рэспубліку прыезджалі перасяленцы з Расіі, Украіны, Беларусі. Толькі беларусаў тут налічвалася ў 1959 г. 61,9 тыс., у 1970 г. — 94,9 тыс., да 1979 г. — 111,5 тыс., у 1989 г. — каля 120 тыс. чалавек. Найбольш канцэнтраваліся беларусы ў Рызе (у 1995 г. каля 70 тыс.) і Даўгаўпілсе (больш 10 тыс.). У многіх гарадах нацыянальнай меншасцю аказаліся самі латышы. Так званае расейскамоўнае насельніцтва не заўсёды праяўляла прыхільнасць да абвешчаных «Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Латвіі» (1989), «Дэкларацыі па пытанню дзяржаўнай незалежнасці Латвіі» (1990), лаяльнасць да адноўленай 21 жніўня 1991 г. незалежнасці Латвійскай Рэспублікі. Гэта магло адмоўна адбіцца на кансалідацыі грамадства. Таму Народны рух Латвіі быў падтрыманы і многімі нелатышамі. Пасляхова прайшоў Форум народаў Латвіі. Самавызначэнне, нацыянальную ідэнтыфікацыю паскорыла стварэнне Асацыяцыі нацыянальна-культурных таварыстваў Латвіі (АНКОЛ). У 1989 г. іх было зарэгістравана каля дваццаці, у тым ліку і Латвійскае таварыства беларускай культуры «Світанак».

«Світанак» дзейнічае ў Рызе з 1988 г. На рахунку таварыства арганізацыя выставак «Беларусы ў Латвіі», праведзеная ў Музеі гісторыі Рыгі і мараходства ў 1989 г., першая выстава Аб'яднання мастакоў-беларусаў Балтыі «Маю гонар» (Вайсковы музей, 1991). У тым жа музеі адбылася персанальная выстава В. Целеша (1992).

Таварыства «Світанак» (у раду яго ўваходзяць і латышы) спрабуе ўзнавіць традыцыі і прынцыпы дзейнасці даваенных беларускіх суполак. Стараннямі В. Целеша ў 1991 г. у Рызе ўзнікла дзіцячая мастацкая студыя «Вясёлка» і беларуская нядзельная школа. Ён жа ўзначаліў Аб'яднанне мастакоў-беларусаў Балтыі «Маю гонар» (1991).

Беларусы Латвіі сёння гуртуюцца вакол Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны «Прамень» і беларускага культурна-асветніцкага аб'яднання «Уздым» у Даўтаўпілсе (створаны ў 1993 г.). З 1994 г. выходзіць штотомесячная газета беларусаў Латвіі «Прамень». У Даўтаўпілсе друкуюцца старонкі культурна-асветніцкага таварыства «Уздым» — «Слова беларуса» ў газеце «Динабург»; «Беларус Латгаліі» — у газеце «Латгалес Лайкс» (рэдактар старонак С. Валодзька). У 1991 г. беларускамоўныя старонкі з'яўляліся ў газеце «Вентас Балс» (у г. Вентспілсе, рэдактары У. Скрабатун і А. Нарушэвіч). Пры таварыстве «Прамень» у Рызе створаны ансамбль беларускай народнай песні «Надзея» (кіраўнік З. Кальвіш), а пры таварыстве «Уздым» у Даўтаўпілсе — жаночы ансамбль «Купалінка».

Латвійская дзяржава спрыяе школьнай адукацыі на нацыянальных мовах. Беларускія факультатывы існавалі ў школах Елгавы, Тукумса, Краславы. У Краслаўскай гімназіі «Вясёлка» самі вучні вызначаюць сваю нацыянальную прыналежнасць. Такім шляхам 175 выхаванцаў настаўніцы С. Стальмачонак пачалі вывучаць мову сваіх продкаў, народныя звычкі, праводзіць фальклорныя святы. Беларуская нядзельная школа існуе ў Даўтаўпілсе. На баланс горада ўзята Рыжская беларуская школа.

З 1996 г. у Даўтаўпілсе і Рызе дзейнічаюць суполкі Міжнароднага фонду Янкі Купалы. Асацыяцыю прадпрымальнікаў-беларусаў Латвіі «Беларускі шлях» узначальвае В. Піскунова. У Даўтаўпілсе ў 1996 г. створана Таварыства культуры «Латвія — Беларусь», дзе сябрамі рады абраны і беларусы.

У нялёгкіх палітычных і эканамічных умовах беларусы Латвіі працягваюць традыцыі папярэднікаў — будзціеляў 20-30-х гг. Іх досвед сведчыць, што толькі сутворчасць нацыянальнай меншасці з дзяржавай, зацікаўленасць культурай тытульнай нацыі, асабістая годнасць і павага да астатніх суграмадзян прыводзяць да суладдзя ў грамадстве. Значную дапамогу беларусам Латвіі аказвае і Беларуская

дзяржава.

І яшчэ некалькі слоў пра выданне, якое вы трымаеце ў руках. Толькі памер кнігі не дазваляе пазнаёміць чытачоў з творамі І. Дварчаніна, М. Гарэцкага, У. Жылкі, напісанымі падчас дзвінскага побыту. З гэтае ж прычыны не ўвайшла ў зборнік вялікая нізка вершаў і фальклорных запісаў «першакрокаўцаў», аўтараў «Ластаўкі», часопіса «Школьная праца»: А. Бартуля, В. Казлоўскай, Я. Ванага, Я. Воркуля, Н. Мікалаевай і інш., а таксама «рыжская» спадчына Алеся Салаўя, супрацоўніка часопіса «Новы шлях» (1942-1944). На жаль, не трапілі ў «Крывіцкія руны» многія вершы і пераклады Андрэя Гуцава, які з 1989 па 1993 г. вывучаў латышскую філалогію ў Латвійскім універсітэце. Ды і тое, што прадстаўлена ў гэтай кнізе, ёсць своеасаблівае «выбранае» з творчага набытку аўтараў. Чакаюць сваёй чаргі і том К. Езавітава, і том Пятра Сакала (Масальскага), і цудоўнейшы раман В. Вальтара «Роджанья пад Сатурнам»... А яшчэ такую тэму, як «Беларускія пісьменнікі Латвіі» мог бы рэпрэзентаваць зборнік «Яніс Райніс і беларусы», і стэрнавая кніга прозы, паэзіі, эсэістыкі пра сумесную артэрыю духоўнасці — Дзвіну-Даўгаву. І калі аб'яднаць намаганні пералічаных устаноў, грамадскіх арганізацый Беларусі і Латвіі, мы будзем яшчэ доўга натхняцца літаратурнымі вандроўкамі па хвалях Дзвіны-Даўгавы, каб выйсці на летапісны Гоцкі бераг і ўявіць, а што там бачыў аўтар «Слова пра паход Ігаравы»:

А ўжо гоцкія красныя дзевы
на беразе сіняга мора запелі:
звонячы золатам рускім...

А мо крывіцкім?

Рунічныя надпісы знаходзілі ў Ноўгарадзе, Полацку, на Браслаўшчыне — культурным сумежжы з Латвіяй. Калісьці руны высякалі на камені, метале, косці, дрэве. Захаваліся і рукапісныя руны на пергаменце.

У анталогію твораў беларускіх пісьменнікаў Латвіі ўвайшлі руны з сэрцаў нашых суайчыннікаў. Імёны творцаў не знікаюць. Рукапісы не гараць. Напісанае — застаецца нашчадкам. Для духоўнага спа-жытку. Для натхнення маладой Беларусі, бо Слова яе — бязмежнае, рэха яго — гучальнае.

Аўтарскія тэксты ў кнізе падаюцца паводле арфаграфіі крыніц, якія захоўваюцца ў архіве ўкладальніка.

Сяргей Панізнік

Эдвард Вайвадзіш

Эдвард Вайвадзіш нарадзіўся 23 студзеня (5 лютага па новым стылі) 1897 г. у вёсцы Вайвады Прыдруйскай воласці Дрысенскага павета Віцебскай губерні, зараз — Індраўскі павет Краслаўскага раёна Латвіі. Памёр 26 сакавіка 2000 г.

З 1908 г. вучыўся ў Прыдруйскай школе, а потым у Індрыцы, Друі, з восені 1912 г. — у Дрысенскім чатырохкласным вучылішчы.

Да эвакуацыі ў Гарадок пад Віцебскам працаваў пісарам валаснога праўлення. Разам з бежанцамі трапіў у Петраград, дзе закончыў курсы паштова-тэлеграфных чыноўнікаў. Адначасова вучыўся на вячэрніх агульнаадукацыйных курсах Чарняева. Перажыў лютаўскія і кастрычніцкія падзеі.

Каля Асвеі перайшоў фронт і вярнуўся на радзіму. З 1920 г. зноў працаваў пісарам — на гэты раз латвійскага валаснога праўлення. У 1921 г. далучыўся да культурна-асветнай працы беларускага Таварыства «Бацькаўшчына», многімі справамі якой апекаваўся Я. Райніс. З 1922 па 1959 г. Э. Вайвадзіш працаваў (з невялікімі перапынкамі) настаўнікам, кіраўніком беларускіх школ у Латгальскім краі. Скончыў агульнаасветныя чатырохгадовыя летнія настаўніцкія курсы пры Дзвінскай дзяржаўнай беларускай гімназіі. Валодаў некалькімі мовамі. Веданне нямецкай выратавала ад гібелі ў канцлагеры на востраве Ругэн, куды трапіў у 1942 г. пасля арышту нямецкімі акупацыйнымі ўладамі ў сувязі з тым, што працаваў інспектарам беларускай павятовай школьнай рады.

На 1922 г. прыпадае першая публікацыя вершаў Э. Вайвадзіша, калі сам рэдактар газеты «Голас беларуса» К. Езавітаў папрасіў у аўтара яго творы. Супрацоўнічаў малады настаўнік і з часопісам «Беларуская школа ў Латвіі». А ў 1926 г. стаў адным з аўтараў зборніка вершаў «Першы крок».

Эдвард Вайвадзіш згадвае, што тады трэба было сцвердзіць сваю лаяльнасць да дзяржавы, якая стала для беларусаў другой маці, паважаць мову, годнасць суседзяў, спасцігаць звычаі і норавы. Узамен дазвалялася быць самім сабою, выяўляць сваю нацыянальную прыналежнасць, на выдзеленыя дзяржаўныя сродкі развіваць культуру, адукацыю. Мець сваю прэсу, ствараць грамадскія суполкі, аб'яднанні, таварыствы, выдаваць кнігі, ставіць спектаклі, мацаваць агульную з латышамі, расейцамі, палякамі, літоўцамі супольную Латвію. І не крыўдзіцца, што беларус — паштовы служачы, пакуль не зачыніць сваю пошту, будзе гаварыць са сваім жа прыцелем на

дзяржаўнай мове. І не варта здзіўляцца, што ў Латгалі, напрыклад, у сям'і Райніса гаварылі на латышскай, нямецкай, польскай, літоўскай, беларускай, яўрэйскай, расейскай мовах — як з кім спадручней. А мама Яніса, Дарта, не саромелася напяваць шчымыя мелодыі гудаў-крывічоў, сваіх суседзяў па хутары.

Новы прыліў сілаў Э. Вайвадзіш адчуў з абуджэннем у Латвіі беларускай дыяспары. З 1990 г. яго вершы з'яўляліся ў «Голасе Радзімы», «Настаўніцкай газеце», «Літаратуры і мастацтве», «Вожыку», «Звяздзе», «Нашым словес», у «Дні паэзіі», а таксама ў латвійскіх выданнях. Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны ў серыі «Творцы беларускага замежжа» выдаў у 1996 г. зборнік Э. Вайвадзіша «Вершы, паэма, згадкі».

Яшчэ ў 1935 г. Э. Вайвадзіш як добраахвотны карэспандэнт Дзяржаўнага статыстычнага ўпраўлення па сельскай гаспадарцы быў узнагароджаны ордэнам за заслугі перад Латвійскай дзяржавай. У лютым 1997 г. стаў сябрам Саюза беларускіх пісьменнікаў. Святкаванне 100-гадовага юбілея паэта і асветніка стала працягам райнісаўскіх традыцый пабрацімства, латышка-беларускага духоўнага спараднення.

Пра Эдварда Вайвадзіша

Ён зрабіў мяне тым, кім я ёсць...

У 30-х гадох, калі я быў вучнем чацьвертае класа Прыдруйскае школы, у нас змянілі ўсіх настаўнікаў, а навучаньне перавялі на латыскую мову. Беларуская мова ад гэтага часу пачала вывучацца як неабавязковы прадмет. Да таго ж лекцыі па гэтым прадмеце заўсёды выносіліся ў канец дзённага раскладу заняткаў. Зразумела, што вучні не хацелі заставацца ў школе даўжэй і сыходзілі дадому па сканчэнні абавязковых лекцыяў.

На шчасьце, выкладчыкам роднае мовы ў нас працаваў малады настаўнік Эдвард Вайвадзіш. Вучні міжволі пацягнуліся да яго, а ён апрача ведаў панёс у нашыя душы любоў да беларускага слова і празь яе навучыў шанаваць традыцыі продкаў, любіць свой народ і сваю Бацькаўшчыну.

З тых урокаў я назаўсёды запомніў словы настаўніка, што чалавек можа развіцца да поўнага патэнцыялу толькі тады, калі ён усвядоміць сябе нацыянальна. «Беларусы, — казаў ён, — гэта такі ж народ, як і іншыя, са сваімі традыцыямі, сваёй гісторыяй, сваёй мовай. Але гэта ваш народ. Беларусы ня мусяць чакаць ці спадзявацца шчасця ад іншых народаў, але праз разуменьне саміх

сябе мусяць трымаць свой лёс у сваіх жа руках».

Я канчаткова зразумеў і ацаніў гэтыя словы Эдварда Вайвадзіша тады, калі апынуўся на эміграцыі. Цяпер я магу сказаць, што мой настаўнік не памыліўся ў сваіх лекцыях, не пакрывіў душой, а перадаў мне тое, што склаала падмурак майго жыцця. Дзякуючы сапраўднай жыццёвай чалавечай філязофіі спадара Вайвадзіша, я як найлепш змог выкарыстаць свае здольнасці і вельмі лёгка адаптавацца на чужыне. Я не згубіў сябе, ня страціў таго духоўнага патэнцыялу, які тэрэтычна атрымаў ад свайго настаўніка, а практычна — ад маці. Мне ніколі ня трэба было шукаць падтрымкі ў іншых народаў. Уплыў спадара Вайвадзіша на мяне ў маладосці быў настолькі моцным, што я адчуваю яго й да сёння.

Падчас свайго першага па доўгім перапынку наведання Радзімы я ў ліку першых візытаў адведаў вёску Вайвады і сустрэўся з настаўнікам. (Мы ня бачыліся ад 1939 да 1992 году). Састарэлы фізычна, у душы ён застаўся гэтакім самым маладым чалавекам, якога я некалі ведаў і якому буду ўдзячны праз усё жыццё. Гэтая сустрэча яшчэ раз пацвердзіла слушнасьць абранага мной жыццёвага шляху, на якім я, ужо немалады сам, ізноў атрымаў яшчэ адзін духовы набой ад свайго настаўніка.

*Чэрвень 1996 г., Нью-Ёрк
Франціш Бартуль.*

Вершы

Гімн вясне

Люблю цябе, вясна прыгожая,
Заўсёды ласкавая, гожая,
Заўсёды рэзвая, з усьмешкаю
Ідзеш да нас квяцістай сыцэжкаю.

Люблю цябе парой вячэрняю:
Прасторы зор тваіх нязмерныя,
А песьні, песьні салаўіныя...
А клічы, клічы жураўліныя...

Люблю тваё сьвітаньне соннае,
І неба дымчата-бяздоннае;
І небасхіл твой афарбованы,
Праменем сонца зачарованы.

Люблю зямлю тваю вільготную —
Пяшчаную і узбалотную...
І сенажаць з лазой і кветкамі,
І вёсачкі з мальмі дзеткамі;

На сьвята песні карагодныя,
Матывы іх, для сэрца родныя:
Плывуць, нібыта хвалі водныя,
Ў часы лагодныя, пагодныя.

Здаешся мілаю дзяўчынкаю
З лаўровай у руках галінкаю,
Ідзеш да нас квяцістай сьцежкаю,
Заўсёды з маладой усмешкаю.

1926

Дзьве сястры

О, слова заветнае — «шчасьце»...
Па сьвеце заўсёды гуляеш,
Дзе гора, дзе беды-напасьці...
Ніколі спакою ня маеш.

Чароўнаю казкай ты бродзіш
Па люднаму-труднаму свету;
І ў нас разуменьне знаходзіш:
Прыходзіш — не за манету.

І ў ветлым сяброўскім расстаньні,
І ў шумным бяседным застольлі —
Заўсёды з табою жаданьні,
Надзел у бядзе і бяздольлі.

Але ты ня любіш быць з намі,
Ня любіш працоўныя рукі,
А любіш знаёмства з панамі,
Бо там няма гора і мукі.

Ты любіш багацьце: мілѣны,
Магутнасць, прыгоства і сілу,
Барыш непрацоўна-шалёны,

Прайдоху, падман, варацілу...

Да бедных, галодных і квольх,
Каму толькі беды — прычасьце,
Да нас, лахманогіх і голых,
Сястру пасылаеш — Няшчасьце.

А шчасьце людское далёка:
Мо зловім у думках, як мару...
Яно не для нашага вока,
Яно не для нашага твару...

1929

У няволі

Не дзівіся, мой ты браце,
Што ў такі журботны век
Мы сядзім ня ў роднай хаце,
У няволі зносім зьдзек.

Быў я ў Рызе, у зьвярынцу,
Дзе ёсьць розныя зьвяры.
Поўна ім яды, гасыцінцу,
Іх ратуюць ад жары.

Многа гора чалавеку,
Плачу ад фашысцкіх псоў.
Турмы, краты... Колькі зьдзеку
Ад нявольных ланцугоў!

Нанач дзьверы замыкаюць,
Каб, нявольнік, я ня ўцёк.
Рана працу пачынаюць.
О, як доўжыцца дзянёк!

Мне і ўраньні і абедам
Кава, з бульбы баланда...
Непрыкметна стаў я дзедам:
Праца мучыць і яда.

Ногі цяжка ўжо ступаюць.

Іскры сыплюцца з вачэй.
А дзорцы панукаюць:
— Рус, арбайтэр! Рус, хутчэй!

Сьніцца мне мая Радзіма,
Дзеці, жонка і бацькі.
Сьніцца: вёсачкай любімай
Ходзяць сёстры і дзядзькі.

І пад гэты сон і мары,
Русь, клянуся быць з Табой
Там, дзе плач дзяцей, пажары,
Там, дзе сьмерць і праўды бой.
*1942, Нямецчына, востраў Ругэн,
лягер Загарт*

Павукі

У куточку ля ваконца,
Там, дзе меней сьвеціць сонца,
Павучок паставіў сець,
Каб сабе пажыву мець.

І як мудры паляўнічы,
Каб не прапусьціць здабычы,
Ён гняздо паблізу сплёў,
Да яго масток правёў.

Павучок наш у куточку —
Як на варце, пры званочку.
Так здабычу не праспаць:
Пападзецца — будзе знаць.

І пачуў ён на сьвітаньні
Павучыньня калыханьне.
Што ж, здабыча ў яго ёсьць —
На сьняданак раньні госяць.

Трапіла у сетку муха:
Дагулялася, лятуха.
Павучок пабег, як мог,

Па масточку з усіх ног.

Ён быў вельмі рады госьці.
І не бачна было злосьці.
Муху моцна абдымаў
І пяшчотна цалаваў.

Муха ўміг асалавела
Ад шчакоткі і самлела.
...Вось павук паўзе ў куток:
Ледзь валоча жываток.

Сеці хітра ладзяць слугі.
Мруць ня толькі дуры-мухі.
Цэлы сьвет наш — у начыньні:
Б'юцца людзі ў павучыньні.
22.11.1968

Пайду дахаты...

Я пайду дахаты:
Да сваёй матулі,
Да магілкі таты,
Жонкі і бабулі.

Там адвеку ціха:
Сьпяць спакойна людзі,
Там людское ліха
Не хвалюе грудзі.

А ня стану госьцем,
Як было зажыва,
Застаецца штосьці —
Памяці спажыва.

Сосны і бярозы —
Продкаў маіх варта,
Дожджык ці марозы —
Сьцерагуць упарта.
І на той прыгодзе,
Як ня ўбачу сьвету,

Хай мой цень увойдэ
У краіну гэту.

1987

Я не трызна

Жыве ўва мне народа мова,
Якая ўжо прайшла вякі;
Была і ёсьць жыцця ахова
(А лезьлі ўпарта чужакі).

Ўва мне яшчэ жывуць карэньні —
А іх ніхто ўжо не скране, —
Якія служаць верна мне,
Якія будзяць пакаленні.

1989

Хачу пажыць...

Хачу пажыць яшчэ гадок:
Пакуль што не растраціў клёк, —
Хоць і бліжэе кожны год
Кашчавай сьмерці эшафот.
Бо я, прызнацца, не хачу
Паддацца злому крумкачу:
Яму і дня не паслужу
І не аддам сваю душу.
Хто ж будзе даглядаць зямлю,
Якую моцненька люблю?
Я стану на рубеж-парог
Тады, калі пакліча Бог.

1990

Д'яблы

Я кожны дзень бліжэй да сьмерці.
Яна і круціць мой язык.
За гэты спрыт падхопяць чэрці,
Мяне засмажаць, як шашлык.
Але за што, спытайце Бога,
Пяккую сёньня ў калатне?

Я не пакрыўдзіў анікога:
Худыя костачкі ў мяне...

Да сёмага трудзіўся поту
І вельмі ж ненавідзеў зло.
Вучыцца абуджаў ахвоту,
Каб шчасьце між людзей жыло.

У іх надзелы праўду сеяў,
Сьяпым жа вочы адкрываў,
Кляйміў зламысьнікаў, зладзеяў,
Пра п'яніц вершы друкаваў.

Калі ж «вярхі» ўзялі уладу,
Каб нам, «нізам», надзець хамут, —
Калгасную стварылі раду.
І працай быў заняты люд

На тлустых д'яблаў, сакавітых
Прахвостаў сталінскіх «ідей»...
Хто зьлічыць д'ябламі забітых,
У сьмерць замучаных людзей?

І ў сёньняшняе крутаверці,
Калі ня зломім ім хрыбет,
Падсмажаць нас, бы ў пекле чэрці...
І будзе многа новых бед.

1991

Прыдруйшчына

З Табой заўсёды ў згодзе
І мой быў лёс:
Пры ўсякай непагодзе
Цягнулі воз.

Баліць душа і сэрца
За многіх з нас,
Каму у волю перцу
Паддаў калгас,

Калі жыцця аснову
І сэнс вякоў
Мянялі... Зь імі й мову
Сваіх бацькоў.

Пакутую душэўна:
Боль не забыў...
Хачу спытацца гнеўна:
А гонар быў?

Згубіў ты мову матчыну —
Калыскі сьпеў.
Каму прадаў ты спадчыну,
Што ў сэрцы меў?

Напэўна, пакаленні,
Што ўжо ідуць,
Падымуць нас з каленяў...
І праклянуць.

1991

Пажаданні

Так пражывіце новы год,
Сьвятла-дабра каб меў народ;
І абуджайце пакаленні,
Зьнявераныя ў Адраджэньні.
І каб гаротны беларус
Ня зьведаў новы злы прымус.

1992

Маяк

Ночкай цёмнаю на моры
Сьвеціць усягды маяк.
Як той страх, ён у дазоры, —
Каб не страціў шлях марак.

Стане мора неспакойным —
Стогне, пеніцца, шуміць...
І — у дружбе з ветрам моцным —

Пачынае ў бераг біць.

Страшна ў моры ў навальніцу.
Неспакой для рыбакоў:
Вецер гоніць хваль вадзіцу,
Б'е сьцюдзёнкай маракоў.

Гром над імі і маланка,
Льецца дождж і сыпле град.
Невясёлая гулянка.
І душа чакае страт.

Хвалі грозныя, як горы.
Разьбівае іх маяк.
Чарнасіла нікне ў моры:
Не зваліць маяк ніяк!

І маяк здалёку сьвеціць...
Так бывае заўсягды:
Сьвет людзей бязбожных лечыць
Згадкай Бога ў час бяды.

Хай праменьчык бласлаўлены
Сьвеціць кожнаму ўначы.
Зможа Бог — маяк штодзённы —
Ў паняверцы ўберагчы.

1996

Згадкі

Мае крокі па дрогкай зямлі

З часоў прыгону стаялі Вайвады, дзе я і нарадзіўся 23 студзеня (5 лютага па новым стылі) 1897 года. Было тады ў вёсцы 18 хат. Жыло 90 чалавек. Зямля была ў Прыдруйскай воласці Віцебскай губерні, належала Дрысенскаму павету. Сярод тутэйшых — адна-дзеве сям'і латышскія. Пад Индрай — поле жытнёвае кальжалася. На поўнач ад станцыі — быў двор Бульбянова і двор Вайцюлева (Нітаслаўскага). У Бульбянове панскі палац згарэў у Першую сусветную вайну.

У 1908 годзе пайшоў вучыцца ў 2-ю Прыдруйскую школу. У Вайвадах была народная школа. Згарэла. Да Прыдруйска хадзіць

далекавата. Бацька аддаў прыватнаму настаўніку ў памесьце Індрыца. Праз год трапіў у Друю, вучыўся ў двухкласнай царкоўна-прыходскай школе, на чацьвёртым аддзяленьні. Загадчыкам там працаваў настаўнік Галушка. Вучылі нас матэматыцы, расейскай мове, фізіцы, прыродазнаўству, знаёміліся мы са стараславянскай мовай. У Друі на той час было каля чатырох тысяч чалавек: беларусы, палякі, жыды. Для іх — дзьве царквы, езуіцкі касцёл, сінагога. Людзі рабілі на піваварным заводзе. Жыды гандлявалі. Ім вучні-навабранцы маглі нашкодзіць: круцёлку ў бараду пусьціць. А так гараджане жылі дружна, без сварак. Калі маладыя рознай веры палюбяцца, то сьвятары дзяўчыну ці хлопца ўгаворвалі перайсьці ў другую веру: каб у сям’і лад быў. Ксяндзы з папамі не заядаліся, дружылі.

Восеньню 1912 году бацькі аддалі мяне ў Дрысенскае чатырохкласнае вучылішча, на трэцяе аддзяленьне. Вучыліся мы з Вільгельмам Мірановічам (братам мастака Пятра Мірановіча) у будынку на паўдзён ад касцёла. Жылі прыватна, ці не ў Гасіцкага... Мой бацька меў толькі сем дзесяцін зямлі. А ў сям’і — чацьвёра дзяцей. То вучыцца я стараўся. Дапамагла ў Дрысе адна кабета па прозьвішчы Вярыга. Яна ахвяравала 100 рублёў для вучняў-каталікоў. Як выдатніку рада вучылішча і прысудзіла мне стыпендыю з тых дабрачынных грошай. А пані Вярыга ў дадатак падарыла мне польска-расейскі слоўнік (Варшава, 1836). Па ім я вучыў другую для мяне мову — польскую.

Дырэктарам Дрысенскага вучылішча быў Камінскі Віктар Віктаравіч. З настаўнікаў помню Івана Фаміча Шульгова, Трафімоўца, Платонава. Скончыў я вучобу ў Дрысе з пахвальным лістом.

А тут пачалася вайна. Спачатку працаваў пісарам валаснога праўленьня. У 1915 годзе пераехаў у Сушкоўскую воласьць, рабіў памочнікам пісара каля Юльянова. Восеньню — эвакуацыя ў Гарадок пад Віцебск. Празь месяц свае валасныя справы здаў у архіў і — стаў вольным. Куды падацца? Разам зь бежанцамі з Пустынскай воласьці паехаў у Петраград. Паступіў на курсы паштова-тэлеграфных чыноўнікаў. Праз тры месяцы вучобы ўзяў мяне на работу дырэктар Галоўпаштамта Мендзялееў. Праз год перавялі працаваць у мытню на Васільеўскі востраў (Тучкова наб., 14).

Пасьля лютаськіх падзей 1917 года пачаліся непарадкі. Асабліва на фронце. Я, чыноўнік пятага разраду, меў нейкіх 50 рублёў. Таму і выходзіў на дэманстрацыю разам з тымі, хто прасіў хлеба. Разганялі казакі. Стралялі. Кругом — параненьня і забітыя. Я хаваўся ад куляў каля Казанскага сабора. Цар адрокся. Паўстала Дума. Народ бальшавікоў недалюбіваў. Калі яны выступалі перад натоўпам, людзі

гігікалі. Бальшавікі прыхільнікамі мелі матросаў, салдатаў.

25 кастрычніка я быў на беразе Нявы, наўпроць Зімняга. Не здаваўся кадэцкі корпус. Адстрэльваўся цэлы дзень.

Пасья перавароту чыноўнікі зноў сталі страйкаваць. Да новай улады варожа ставіліся і студэнты. Пачаўся голад, разруха. У 1918-м мне давалі па сто грамаў аўса на дзень. І конь не вытрымаў бы. Хто мог, пачаў разьязджацца. Я кінуўся на Себеж. Перад рэчкай Сінюхай — немцы. Дабраўся да Асьвеі. Там удалося перайсьці фронт.

Што і гаварыць... Праз два гады ледзь ня ў тым жа самым месцы зноў пераходзіў фронт, толькі ўжо — польскі. Намучыліся нашыя людцы... З палякамі было цяжэй. Мяне з граніцы адправілі ў Краславу. Бацька медам выкупляў сына ў каменданта.

У 1920 годзе палякі адступілі, заступілі латышы. Арганізавалі валасное ўпраўленне. Мяжу правялі. Гаспадарам памесьцяў пакінулі па 50 гектараў. Хутары разьбілі па 12-15 гектараў. Усе безьземельныя займелі надзелы.

І пры новай уладзе мяне выбралі пісарам, на два гады. Прыйдзе пошта. Усё па-латышску. Як дазнацца, што напісана? Латышоў няма. У каго спытаць? Купіў я самавучыцель — і праз год спраўна кумекаў. Прыдаліся мне і двухгадовыя курсы Чарняева ў Петраградзе. Праўда, за пагляды «на Усход» прыйшлося і пацярпець...

А ў 1922 годзе адчыніліся першыя беларускія школьнікі. Мяне з шасьцікласнай школьнай адукацыяй і чарняеўскімі курсамі адразу прызначылі настаўнікам Талоеўскай школы. Пачатак работы — з 21 студзеня. У 1923 годзе перавялі кіраўніком Жакелеўскай школы ў Пустынскай воласьці. А з 1924 года на шэсьць зімаў і летаў я трапіў у 1-ю Прыдруйскую школу. У 1930 годзе стаў кіраўніком Вайвадскай беларускай шасьцікласнай школы — ажно да 1935-га. Пасьпешна працавалі. Сьпектаклі ставілі. Выручку (паўлата за ўступны квіток) трацілі на дзіцячы абутак, бедным дапамагалі. Ядналі беларускае грамадства Прыдруйскай і Пустынскай воласьцяў.

Пасья таго як умацаваўся ва ўладзе Ульманіс, палітыка павярнула. Мяне перавялі з родных Вайвадаў за 15 кіламетраў у Плейкаўскую школу, якая заставалася яшчэ беларускай. А пасья і на пенсію адправілі. Праўда, атрымліваў я тады 82 латы пенсіі. За два латы можна было купіць пуд мукі. 50-60 латаў каштавала карова...

Да саракавога года быў на гаспадарцы. Меў да 12 гектараў зямлі. Сам сабе дом жарошы пабудаваў. Адзін вялізны валун знайшлі: раскалоўшы, яго на ўвесь падмурак хапіла! У 1940-м зноў вярнуўся на настаўніцкую работу: стаў дырэктарам Вайвадскай беларускай сямігодкі. Са мной вучылі дзяцей Вольга Мадзалеўская, Франц Оруб,

Багінская, латыш Магоніс з жонкай. 21 студзеня прызначылі інспектарам павятовай школьнай рады. Апекаваўся дваццаццю школамі, у тым ліку латышскімі, польскімі, яўрэйскімі. Наляцела вайна. 6 ліпеня пешкі з Даўгаўпілса вярнуўся дадому. У траўні 1942 года нямецкімі акупацыйнымі ўладамі быў арыштаваны: ачышчалі зямлю ад былых нібыта прыхільнікаў савецкай улады. Чуў, што некаторых беларускіх настаўнікаў расстралялі. А я трапіў ў лагер Загарт на востраве Ругэн. Са 150 лагернікаў палова — беларусы. Сярод латвійскіх беларусаў сустрэў і сваіх вучняў. Я свабодна гаварыў па-нямецку, таму камэндант прызначыў мяне кухарам і перакладчыкам. Беларускі павятовы школьны аддзел у Даўгаўпілсе хадайначаў за маё ўратаваньне. Таму ў 1943 годзе я і вярнуўся ў Даўгаўпілс, дзе лічыўся рэзервовым настаўнікам. Летам 1944 года вярнуўся ў Вайвады працаваць інспектарам па аднаўленьні школ, а пазней і настаўнікам. На той час разам з латышкай, расейскай, нямецкай яшчэ выкладалася і беларуская.

У 1948 годзе пачаліся калгасы. Наехала многа ўкраінцаў, расіянаў. А беларусы сталі зь вёсак уцякаць. Школкі нашы апусьцелі, сталі зачыняцца. Яшчэ раз мяне адправілі на пенсію ў 1959 годзе. Меў на рукі каля 62 рублёў (15 адсоткаў адлічвалі за тое, што меў 25 сотак прысядзібнай зямлі). Пяць гадоў назад мне дабавілі 1 рубель за кожны пражыты пенсійны год. Сёньня жыву на 96 рублёў 10 капеек. А я ж з 1948 года быў і настаўнікам, і калгасьнікам. Жонка хварэла, то вымагалі, каб за яе вырабляў працадні. За такія стараньні на мой юбілей старшыня калгаса ўзнагародзіў медалём «Ветэран труда». Не зачэпляваў... Ёсьць у мяне і асаблівы ордэн. У латышскі час я 20 гадоў быў добраахвотным карэспандэнтам Дзяржаўнага статыстычнага ўпраўленьня па сельскай гаспадарцы. Гэта больш, чым краязнаўчая праца. Аналітычная. Дасьледная.

Кожны год складаў анкеты. Там і тэмпература паветра, і цэны на ўраджай... Адзначаў прылёт і адлёт птушак... Фіксаваў хаду прыроды.

Вось і маю ордэн з пазначэньнем: «за заслугі перад дзяржавай». Латвійскай.

Я служыў Латвіі сумленна, хаця і прыдзіраліся да беларусаў у часы латышызацыі. Была да нас падозра, як да магчымых камуністаў. А мне ўдавалася спалучаць і павагу да Латвійскай дзяржавы, і любоў да беларушчыны. Скончыў агульнаасьветныя чатырохгадовыя летнія вучыцельскія курсы пры Дзьвінскай дзяржаўнай беларускай гімназіі. Вось атэстат за 1928 год. Падпісалі Сахараў, Кастылюк, Жэрдзі, Райкін, Скултыныш. Сакратар —

Фёдараў.

Нацыянальнае беларускае адраджэнне ў Латвіі пачалося ў 1921 годзе. На пасаду міністра асветы ва ўрадзе быў прызначаны пісьменьнік Райніс. Ён і дапамог беларусам самавызначыцца. З пашырэннем школьнае справы пачало шырыцца і нацыянальнае ўсведамленне. У гэтай справе актыўна працаваў Канстантын Езавітаў як інспектар школ, арганізатар газеты «Голас Беларуса»... Гэта дзякуючы Езавітаву, Сяргею Пятровічу Сахараву 18 кастрычніка 1921 года стварыўся Беларускі адзел пры Міністэрстве асветы. Культурна-асветнае таварыства «Бацькаўшчына» адчыніла ў Дзвінскім і Люцынскім павятах школы, у 1922-м — курсы для настаўнікаў. Паўстала гімназія ў Даўгаўпілсе. Першым дырэктарам там быў Іван Краскоўскі. Сем гадоў кіраваў гімназіяй Сахараў, які за сваю шчырую нацыянальна-адраджэнскую працу меў вялікую пашану ня толькі сярод вучняў, але і іх бацькоў.

Паэта Райніса я не спатыкаў ніколі. Ад Езавітава маю добрае ўражанне. Трымаўся проста, як блізкі і родны. Фігура крэпкая... Воблік і паводзіны — інтэлігента. Езавітаў адразу мог вызначыць характар чалавека, зь кім сустракаўся. У 1922 годзе прыязджаў на інспекцыю маёй школы. Натхняў на працу кожнага. Ён і ўзяў — намнога пазней — некалькі маіх вершаў, каб надрукаваць у «Голасе Беларуса». Тыя творы ўвайшлі ў зборнік «Першы крок».

Літаратурнай працай, у поўным значэнні гэтай зьявы, я не займаўся. Але меў нейкі пацяг пісаць вершы — праз усё жыццё.

Зь кім яшчэ спатыкаўся? Максім Гарэцкі працаваў у Даўгаўпілсе на беларускіх настаўніцкіх курсах як выкладчык літаратуры. На лекцыях Гарэцкага адчувалася педагагічнае майстэрства, дасканалая веда. Слухалі Гарэцкага з захапленнем. Добрая памяць засталася і аб Мядзёлцы-Грыб. Яна працавала на настаўніцкіх курсах і выкладчыцай беларускай мовы і літаратуры ў гімназіі. Паўлінка — шчупленькая, менш сярэдняга росту, жыру ніякага не відаць было. І — вясёлая... Ветлівая, добрая, захопленая беларускай справай, Паўліна Мядзёлка-Грыб гуртавала вакол сябе і моладзь і настаўніцтва. Як і Гарэцкі, будзіла нацыянальны дух. Калі ўсё злажыць, хіба толькі Сахараў мог так лагодзіць людзей. І Езавітаў, і Пігулеўскі мелі свае мінусы.

Забэйд-Суміцкага я меў шчасце бачыць і слухаць яго песьні ў 1943 годзе — у Даўгаўпілсе, у час нямецкай акупацыі. Спяваў нам у большасці народныя песьні — «Зязюля кукавала», «Ляціць сарока», «Калыханка» і іншыя.

Мастак Пётра Мірановіч памагаў мне ў Вайвадскай школе

выстаўку рабіць. Часам дзеці з фанеры выразалі фігуркі зьвяркоў. Мірановіч размалёўваў іх. Гэта ішло на продаж. Спыняўся ён вось тут, у гэтай хаце. Шчыры беларус.

Уладзімір Пігулеўскі два тыдні меў у мяне гасыціну, у 30-х гадах. Рыбу лавіў, кніжкі чытаў. На матацыкле езьдзіў. Пасьля Сахаравы ўзначаліў Беларускае аддзел пры міністэрстве. На настаўніцкіх курсах выкладаў мову і літаратуру. Езавітаў, Сахараў, Пігулеўскі... На іх трымалася беларуская справа.

З настаўнікаў магу назваць Бараноўскага (рана памёр), Марыю Каспяровіч, Люцыю Клагіш... Пятро Жураўскі, інспектар Беларускага аддзела, дапамог мне вярнуцца зь Нямецчыны. Назаву Бартуля зь вёскі Русакова, Васілеўскую (Оруб) з Плеек, Лукашэвіч Антаніну з Краславы, Гусарэвіча Уладзіміра, Паўла Пырсікава, настаўніка Даната Казлоўскага з Дзьвінска... Ксёндз Гайлевіч служыў толькі па-беларуску. Таксама быў настаўнікам моладзі.

Пісаў вершы і яшчэ адзін настаўнік — Талерка Мікола Нікандрэвіч. Ён нарадзіўся на год пазьней, чым я, у вёсцы Заркі Прыдруйскай воласьці. Вучыўся ў вышэйшай пачатковай школе ў Дагдзе, а ў 1921-22 гадах — на настаўніцкіх курсах. Пачаў самастойную працу ў Вайцюлеўскай беларускай школе — аж да яе ліквідацыі. Да пенсіі працаваў у Індраўскай расейскай школе. Меў сына, зь якім і дажываў у Даўгаўпілсе свае гады. Памёр у 84-м ці ў 85-м годзе. У свой час ладзіў культурна-асьветную самадзейнасьць. Пёсы ставіў. «Зьбянтэжанага Саўку» памятаю...

Пісала вершы і Вера Вайцюлевіч з Бярозак. Ветлай яе помню, няскладнай нейкай. Як кажуць, самародак... У тых Бярозках яшчэ адзін дзівак-самародак жыў — Эдвард Касач. Меў рост больш двух метраў. Калі ехаў на кані, ногі па зямле цягаліся. Асілкам быў. Алешнік з карэньнем вырываў, калі клікалі магільнік чысьціць. У Рызе наняўся на будоўлі цэглу насіць. Дзве гадзіны папрацуе — і норму за дзень выканае.

Ці пісалі пра мяне? Гекіш Яніна Станіславаўна з Краславы, калі пісала ў раённай газеце пра беларускія школы ў Латвіі, то рабіла пералік даўніх мясцовых настаўнікаў: Віктар Дзярках, Фелікс Каляда, Язэп Клагіш, Вільгельм Мірановіч, Эдвард Вайвадзіш, Эмілія Казак-Казакэвіч... А летась пра мяне асобна напісала.

Калі хочаце ўзяць мае вершы, будзеце мець лішнюю працу над маімі квольмі радкамі, большасьць якіх сумнага настрою. Ці годныя для друку? Тады кінце ў агонь. Адносна ўжываньня мяккага знака хачу сказаць, што я пакідаю яго ў радку. Мяккі знак прыдае мове большую гучнасьць і мяккасьць.

Дні бягуць, як водныя хвалі. Нехта казаў, што бяз працы чалавек мёртвы. Буду па крупінцы ўспамінаць прошлае, карыснае для нашага адраджэньня. Добрая памяць засталася аб беларускіх першапраходцах у Латвіі. Буду аднаўляць малюнак блізкага сэрцу жыцця.

30 жніўня 1989 г., Вайвады, Латвія

3 гісторыі Вайвадскай школы

Вайвадская школа была адчынена ў 1908 годзе пры вёсцы Вайвады пад назовай: «Вторая Придруйская начальная школа». Першым настаўнікам быў Шаблінскі. Вучоба была на расейскай мове, лік вучняў 40-50.

У 1921 годзе ў школе пачынае зьяўляцца беларуская мова пад кіраўніцтвам настаўніка Антона Мураўёва, які раней працаваў у «Первой Придруйской школе» ў мястэчку Прыдруйску. З 1922 па 1930 год у школе працуюць настаўнікамі Дубавік з жонкай, а пасля яго сьмерці і выезду сям'і ў Расею дзьвінскі павятовы школьны аддзел пасылае мяне кіраўніком школы, а жонку настаўніка Мірановіча (латышку) — для выкладаньня латышскай мовы. Школа стала называцца так: «Вайвадская 6-класная основная школа». Яна пачынае расьці і сярод беларусаў здабываць папулярнасьць. Лік вучняў павялічваецца да 150, а ў 5-х і 6-х класах — падвоіўся. Але нягледзячы на лік вучняў, чацьвёртага настаўніка нам не дае школьны аддзел. І каб наладзіць нармальную працу ў школе, педагагічная рада школы пастанаўляе: кожны месяц ад зарплаты настаўнікаў адлічаць 10 адсоткаў у фонд сродкаў для найму чацьвёртага настаўніка — беларуса. Пастанова мела поспех — у школе з'явіўся прыватны настаўнік — Франц Оруб. Стала лягчэй працаваць, і зьявілася магчымасьць больш выдзяляць увагі грамадскай справе сярод беларускага насельніцтва.

Нягледзячы на шавіністычны ўціск, які пачаўся з 30-х гадоў, школа расла і мела прыхільнасьць ня толькі сярод беларусаў, але і беларускіх настаўнікаў, якія прысылалі сваіх вучняў. Вучняў у 5-ю класу прысылалі й Пуштынскія школы — Іёнінская і Плейкаўская. Вучняў-выпускнікоў лік падвоіўся. Для павелічэньня грашовага фонду школа рабіла спектаклі, вечарынкi й латарэю. У школе адбываліся і зборы культурна-асьветных таварыстваў.

У 1936 годзе большасьць беларускіх настаўнікаў была звольнена — на пенсію. Быў звольнены і я. Латвійскі ўрад для мясцовага насельніцтва пабудаваў на Індыры і Гаравых вялікія школы й стварыў

для беларускага насельніцтва ўмовы дэнацыяналізацыі. Толькі ў 1940 годзе беларускія школы аднавілі сваю працу.

У 1940 годзе я быў назначаны дырэктарам Вайвадскае 7-гадовае беларускае школы, у якой працаваў да 1 лютага 1941 года, а да пачатку нямецкай акупацыі быў інспектарам Дзэвінскага школьнага аддзела па Краслаўскім і Дагдскім раёнах. Пасьля мяне дырэктарам Вайвадскае беларускае школы была назначана настаўніца Вольга Мадзалеўская.

Вялікая сусьветная вайна зьнішчыла большасьць беларускіх школ, а ўклад жыцця палажыў сваю лапу і на беларускую мову ў Латвіі. У 1948 годзе пачалі стварацца калгасы, а насельніцтва разбягацца ў гарады. Вёскі пусьцелі. Лік вучняў зьменьшыўся ў два разы. Малыя школы перасталі існаваць, а дзеці былі змушаны вучыцца ў Индраўскай і Прыдруйскай — рускіх школах...

12 сакавіка 1989 г.

Вера Вайццолевіч

Вера Вайццолевіч (псеўданім Вера Гаротная) нарадзілася 25 траўня 1902 года ў вёсцы Бярозкі Дрысенскага павята Віцебскай губерні (цяпер Краслаўскі раён Латвійскай Рэспублікі). Памерла 16 ліпеня 1986 года ў Рызе.

Ва ўзросце васьмі гадоў, як прызнавалася пісьменніца, «поўная душа стала... і я пачала складаць радкі». Вырашальным для яе лёсу стала сустрэча з Янам Райнісам, які патурбаваўся, каб дзяўчыну-пераростка прынялі ў беларускую школу.

Першы яе верш быў надрукаваны 19 студзеня 1927 года ў газеце «Голас Беларуса». А ў 1932 годзе В. Вайццолевіч сваім коштам выдала ў Рызе лацінкаю маленькі паэтычны зборнік «Вершы. Dzejas» (пяць арыгінальных тэкстаў і іх пераклад на латышскую мову). Творы прысвяціла тагачаснаму прэзідэнту Латвіі Я. Чакстэ, дзесяцігадоваму юбілею абвяшчэння Латвійскай дзяржавы, Я. Райнісу...

Былі публікацыі і ў часопісе «Беларуская школа ў Латвіі». Сяргей Сахараў запісаў ад яе фальклорнае апавяданне «Як дзялілі зямлю на хутары ў Латгаліі». У адным з рукапісаў С. Сахарава знойдзена такая паметка: «Вера Вайццолевіч мае прыроджаны нахіл да паэтычнай творчасці, і ёю напісаны некалькі вершаў як на беларускія, так і агульныя тэмы». А далей — цытата:

Спіць, спачывае зямелька,
Людзям аддаўшы дары.
Толькі балючае сэрца
Не мае спакойнай пары.

«Балючае сэрца» Веры Гаротнай прамаўляла: «Памагу гору — то саўсім нядарам мой дзень прайшоў». Міласэрнасць, самаахвярнасць В. Вайццолевіч выявілася ў арганізацыі ў Рызе начлежак для латгалскіх землякоў. Спрабавала яна ствараць і рэлігійныя прытукі.

Пасля вайны, калі культурна-асветная дзейнасць беларусаў у Латвіі згасла, па спагаду і парады на бадзяжны манер «прыходзіла» яна ў Менск. Але ніхто ў сталіцы Беларусі не выслухаў твораў Веры Гаротнай, не пастараўся зразумець яе. Стала пісаць на расейскай мове. Творчую спадчыну маці захавала яе дачка Уладзіслава Душкіна, мастак-мадэльер, якая, дарэчы, спрычынілася да выпрацоўкі сцэнічнага іміджу «Песняроў».

Творы рыжанкі Веры Вайццолевіч (Гаротнай) у Менску друкаваліся ў «Голасе Радзімы», «Народнай газеце», часопісе «Зрок».

Яну Райнісу

Быў адзіны вялікі паэт
З добрай, шчырай душою і чыстай.
Ў нашым цёмным жыцці — як прасвет,
Як вадар на дарозе цярыстай.

Ён для нас працаваў дні і ночы
І заранку нёс нам з аблачын,
Аж пакуль не самкнуў свае вочы,
Адышоў на свой вечны спачын.

Быў ён бацькам для нас, быў ён братам,
Калі з цемры выводзіў глухой.
Быў бязмежным для ўсіх дэмакратам,
Разбудзіў нас гадзінай ліхой.

Разбудзіў ў нашых сэрцах каханне,
Якім трэба кахаць свой народ.
Разбудзіў у нас сілу змагання.
Першы крок сам ступіў напярод.

Разбудзіў нашы спячыя душы
І стаючую кроў узбурліў,
Зацвярдзелыя сэрцы узрушыў,
Розум светлаю думкай наліў.

Калі жыў — мы не ведалі гора:
Галавой быў у нашае справе.
І не страшыла цёмнае мора...
Мы пры ім былі ў чэсці і славе.

А цяпер усіх нас ён пакінуў
І ніколі ўжо не адгукнецца.
У няведамую краіну
Адцяцела спагаднае сэрца.

Жыцця горкага знікла улада,
Сонца яснага згасла праменне.
Засталася адна толькі радасць —
Не памеркла паэта іменне.

Апавяданні

Дзіва

Тады, у чатырнаццатым годзе, зіма пачалася рана. Яшчэ да Пакроваў снег, густы і мяккі, прыбраў зямлю. Але пасля першай жа ночы ён асеў, зямля мясцінамі агалілася, на лабяках сталі відаць праталінкі.

Вера забегла пад канец дня да суседзяў. Нядаўна да іх з Рыгі прыехала госця, каб наведаць свайго хворага брата. Вера ўгледзела, што яе сяброўка Зося ўткнулася галавой у падушку і горка плача. Вера падышла да яе і лагодна прамовіла:

— Зосечка, што з табой? Тату хворага шкада?

Дзяўчынка ўзняла галаву, паглядзела праз слёзы на Веру, ціха сказала:

— Ды не з-за бацькі я плачу. Трэба цётку на станцыю адвезці, а я баюся: кажуць, што ваўкоў развялося. А ўжо позна...

Вера захацела супакоіць сваю сяброўку:

— Зосечка, не плач, я з табой паеду!

І вось дзяўчаты запрэгли каня, пасадзілі на падводу госцю, самі селі і патарахцелі на выезд з вёскі. Паціху стала падбірацца сутонне, і ўжо чорнай суцэльнай сцяной насоўваўся на дарогу густы пералесак. А потым і палі наўкрут так прыцямнелі, што пачало здавацца — ва ўсім наваколлі, ва ўсім свеце не стала святла. Вера, углядаючыся ў ачарнелы прастор, убачыла раптам чатыры кропкі, якія свідравалі цемь. Яна прыўзнялася на падводзе, пільней глянула наперад. Здалося, што тыя зырккі кропкі сталі бліжэй. Пужліва страпянуўся конь, коротка заржаў, даў у хамут, памкнуўся было ў канаву. Веру ахапіла трывога, яна са страхам чакала надыходу нейкай безвыходнай бяды. Раптам конь рэзка стаў, захроп. Зялёныя блішчастыя кропкі прыблізіліся настолькі, што яна зразумела: падводу пераймаюць двое ваўкоў. Ужо чуваць іх цяжкое перапынлівае дыханне...

І тут Вера ў нейкім дзіцячым раптоўным парыве вырашыла пайсці на ахвяру. Яна раптуха прамовіла:

— Цёця Лена, Зося, не бойцеся. Я зараз скінуся з падводу ваўкам пад ногі. Яны накінуцца на мяне. А вы гэтым часам зможаце ўцячы, толькі каня паганяйце...

І Вера, перадаўшы лейцы, з крыкам «Бывайце!» скацілася з падводы...

І хай сабе людзі кажуць, што няма цудаў на свеце. Але ж на тую

хвіліну якраз такі цуд адбыўся. Ваўкі кінуліся назад ужо з-пад конскіх капытоў, дзе борсалася ў цемні нейкая калматая істота, і, лязгнуўшы пашчэнкамі, трушком падаліся ў пералесак.

Цар Міколка

Дзядуля з бабуляй жылі ў сяле Прыдруйску, у трох вярстах з польскім гакам ад маёй вёскі Бярозкі. Бабулю ведалі як добрую павітуху. Яе ўсе паважалі. Родзічы мелі хату побач са школай. А ў школе жылі школьны вартаўнік, настаўнік Мураўёў Антон Фадзеевіч з жонкай Зінаідай Кісараўнай і трыма дзецьмі. Тут жа прытулілася сястра Зінаіды Кісараўны Алена.

Мне было толькі пяць гадкоў, ды вельмі ўжо хацелася вучыцца — разам з дзецьмі настаўніка і мяне прынялі ў школу. Кватаравала я ў бабулі. Па вечарах з бабуляй ішла ў школу, дзе разам з усімі рабіла ўрокі. Дапамагала Алена Кісараўна.

Аднаго разу мы з бабуляй толькі ўвайшлі ў пакой, як дзеці радасна закрычалі: «Вера, хутчэй ідзі глядзець! Вельмі прыгожыя малюнкi!» І сталі гартаць малюнак за малюнкам, тлумачыць мне: «Вось зайка! А гэта козлік. Гэта певень. Сарока-белабока!» Вера не здзіўлялася, глядзела абьякава. Паказалі яшчэ адзін малюнак: стаяў вялікі дом, а на вокнах краты. Тут Вера не стрымалася: «Якая вялікая хата!» Дзеці: «Гэта не хата, гэта турма. Там сядзяць самыя благія людзі, разбойнікі і зладзюгі». Вера: «Няпраўда, там сядзяць самыя добрыя людзі. У майго дзядзі таксама хата вялікая, і да яго штовечар з усёй вёскі сходзяцца мужыкі і дзеці. Дзяды распавядаюць аб прыгоне, калі ў бедных людзей і паесці не было чаго. Так расказваюць: дзеці плачуць і ў сне естачкі просяць, а спаталіцца няма чым. Мацеры таксама плачуць. Бацькі не вытрымліваюць такога енку, збіраюцца ўсёй вёскай, ідуць на панскую ніву і крадуць сноп жыта, сноп ячменю, сноп аўса ці жмут гароху. А панскі аканом, сеўшы на каня, ловіць іх, б'е плёткай, гоніць да пана на расправу. Мужыкі ўпіраюцца. Здаралася, што аканом скінуць з каня, дадуць прачуханца. Вось тады і судзяць мужыкоў за патраву, садзяць у турму на многа гадоў, абзываючы іх разбойнікамі і злодзеямі. А ці яны разбойнікі і злодзеі?»

Алена Кісараўна прыслухалася да нашай гутаркі: «У турме сядзяць самыя лепшыя людзі, якія хацелі займаць для народа ўладу... Каб усім добра жылося!» Вера: «Цёця Лёля, а што гэта такое ўлада?» Алена Кісараўна: «Гэта як бы царскае права: у каго гэтая ўлада, той можа рабіць усё, што толькі захоча». Вера: «А гэты цар, якога завуць

Міколкам, не аддае людзям гэтую ўладу?» Алена Кісараўна: «Не аддае, за ўладу трэба змагацца». Вера: «Цёця Лёля, ты гаварыла, што людзі змагаліся, але яшчэ не змаглі паваліць ніводнага цара». Дзеці: «А мусіць, цар надта моцны, яго і з падножкай не паваліць?» Вера: «Трэба было здаравяку-чалавеку ззаду ўчапіцца цару за каўнер, а другому падставіць нагу і паваліць. У гэты час хай другія наваляцца на спіну і трымаюць цара, каб ён не падняўся. Астатнія добрыя людзі хай хуценька выхаляць гэтую ўладу і ўцякаюць». Алена Кісараўна: «Верачка! Ты гаворыш, што не змаглі яшчэ людзі цара паваліць. Цар жа не сам-адзін: у яго многа стражнікаў, ураднікаў і акалотачных. І гэтая барацьба зусім не такая, каб схапіць за каршэнь і паваліць. Зусім не такая патрэбна барацьба». Вера: «Цёця Лёля, а якая іншая?» Алена Кісараўна: «А вось якая. Калі лепшыя людзі ішлі да цара, каб здабыць уладу для народа, то ўсе стражнікі, ураднікі і акалотачныя ўсіх гэтых лепшых людзей арыштавалі і пасадзілі ў турму». Вера: «Я думаю, што варта пагаварыць з нашым царом Міколкам: можа быць, ён самохаць аддасць народу гэтую самую ўладу?»

Алена Кісараўна выйшла ў другі пакой.

Мая мама памерла першага сакавіка. З Рыгі прыехалі на хаўтуры сямёра дзядзек і сямёра цётка. Пасля пахавання ўсе дзядзькі вярнуліся ў Рыгу, а цёткі засталіся, каб аглядзець магілы продкаў. І вось на Радаўніцу бярозаўскія бабы, дзядзяты, дзеці, а разам з імі і мае цёткі адправіліся прыбіраць могілкі. Следам пайшла і я. Але зусім з іншым намерам, — каб зайсці да Міколка, які жыве наводдаль пагосту. Часта даводзілася чуць, як бярозаўскія мужыкі хвалілі Міколку за яго стагаду. Калі зімою капалі магілу ў мёрзлай зямлі, то лапатай не дужа размахаешся: патрэбен быў лом. Людзі прасілі лом ў Міколка — і ён ніколі не шкадаваў. Вось і я вырашыла, што Міколка не скупы: калі даваў лом, то аддасць і ўладу.

Калі я зайшла ў двор, то ўбачыла ў паветцы аж пад самую страху акуратна складзеныя дровы. І вось пераступаю парог хаты і згодна тагачаснаму звычаю цалую руку Міколкавай жонцы, а потым цалую руку самому Міколку і прамаўляю: «Дзядзька Міколка, пангасудар, аддай, пакуль цэлы, гэтую сваю ўладу народу. Навошта яна табе? Ты і так багаты: лета на дварэ, а ў цябе поўная паветка дроў. У бедных людзей і ўзімку няма столькі. Сырое суччо толькі жаль людзям надае. А ты, Міколка, да таго ж на бедных людзей напусціў паноў і стражнікаў, ураднікаў і акалотачных. Яны здзекваюцца з бедакоў і садзяць іх у турмы. Няма ў цябе ні сэрца, ні душы, ні розуму, ні сораму. Хоць бы грэxu пабаяўся».

Міколка да жонкі: «Анеля, адкуль гэтая дзядзчынка, што яна

вярэ?» Вера: «Не пазнаеш? З Бязозак я. Мая цётка Алена шыла табе гарнітур! Забыўся? А ну, успомні, як ты надзеў той гарнітур і стаў падобны ні то на бабу, ні то на мужыка? Усе з цябе смяяліся, ты быў як рак чырвоны. Я тады ўратавала ад сораму і цябе, і цётку, сказаўшы: «Ён жа ў касцёл не пойдзе ў гэтай апараты, а пойдзе — паверх ускіне царскую футру».

А потым я і кажу: «Пан цар-гасудар, дзядзька Міколка, скажы нарэшце: уладу аддасі народу?» А ён мовіць: «Ніякай улады я ў народа не браў, чаго ты да мяне прыстала?» А я далей падступаюся: «У народа яе ніколі і не было. Увесь час улада ў цябе. Бачу я, што з табой тут не дамовішся».

Рушыла ад Міколкі на могілкі, а там усе бабы як па камандзе: «Дзе гэта ты была? Мы хацелі без цябе ісці дадому». Я і кажу: «У Міколкі». Бабы: «Навошта ты да яго хадзіла?» Кажу: «Па ўладу». Бабы: «Па якую ўладу?» Кажу: «Па царскае права». Бабы: «Па якое гэта царскае права?»

Тут я зразумела, што бабы не ведаюць, што такое ўлада. Нарэшце ж усе пацягнуліся дадому. А я вярнулася ў школу і з парога закрычала: «Ну, была я ў цара-гасудара!» Зінаіда Кісараўна: «У якога цара?» Адказваю: «У Міколкі». Зінаіда Кісараўна: «Калі ты была ў цара?» Кажу: «Сёння. Бабы, цёткі і дзяўчаты хадзілі могілкі прыбіраць. Міколка побач жыве. Ён жа зусім дурны: не ведае нават, што такое ўлада! Кажу яму: «Гасударавы права аддай народу. Ты і так багаты: вунь пад самы вільчак поўная паветка дроў!» А ён талдыча: «Не браў ад народа ніякай уласці і ніякага права». Зінаіда Кісараўна: «Ён жа не цар, ён вартаўнік пры могільніку». Я не згаджаюся: «А чаму тады яго завуць Міколкам?» Зінаіда Кісараўна: «Яго так назвалі пры хрышчэнні. Ён проста цёзка цару Мікалаю».

Антон Фадзеевіч і Алена Кісараўна рагочуць да слёз. Я тады пытаюся, а дзе сам цар жыве — у Новым Сяле, там, дзе земскі спраўнік? Зінаіда Кісараўна: «Не, не там: цар жыве ў Пецярбургу». Я дапытваюся: «Гэта далей, чым Новае Сяло?» Зінаіда Кісараўна: «Намнога далей». Я не адстаю: «Туды трэба ехаць на кані?» Зінаіда Кісараўна: «На машыне, і многа грошай трэба плаціць за білет».

Я стала думаць, як сабраць грошай, каб трапіць у Пецярбург. Праз некаторы час цёткі, ад'язджаючы ў Рыгу, забралі з сабой і мяне. Дзядзькі Восіпа жонка прыняла ў свой дом. У іх жыў Яніс — цётчын брат. Калі ўсе адыходзілі на работу, я прыбірала пакоі, мыла посуд. Аднаго разу Яніс за памытую падлогу і прыборку даў мне беленькі грошык. Я палічыла, што беленькі грошык ад Яніса — плата дарагаватая. Хацела чым-небудзь аддзячыць. Напрасілася набіваць

яму папяросы. Атрымалася. Я набіла іх мноства. Дзядзька Восіп і Яніс, прыйшоўшы з работы, узрадаваліся і далі мне беленькія грошыкі.

У нядзелю заявіліся цёткі са сваімі мужыкамі і дзядзькі з жонкамі. Да Яніса прыйшлі сябры. Першае, што яны прыкмецілі, гэта поўныя каробкі з папяросамі. Вельмі здзівіліся: «Адкуль у вас так многа папярос?» Яніс: «Вера нам набівае, мы ёй за гэта вышлачваем беленькія грошыкі». Дзядзька, жартуючы: «Колькі ж табе за адну папяросу даюць?» Кажу: «Такіх маленькіх грошыкаў няма, каб плаціць за кожную папяросу. А за поўную каробку мне даюць адзін беленькі грошык». Дзядзька зноў, жартуючы: «Які ж грошык, маленькі або вялікі?» Адказваю: «Не зусім маленькі і не зусім вялікі». Усе дзядзькі, але ўжо не жартуючы: «А нам возьмецца набіваць папяросы?» Згаджаюся: «Вазьмуся». І я набівала папяросы праз цэлы год. Аднаго разу цётка запыталася ў мяне: «Грошай у цябе многа? І што ты збіраешся на іх купіць?» Адказваю: «Квіток на цягнік». Цётка: «У Бязрозкі паедзеш?» Кажу: «Да дзядзькі Міколкі». Цётка: «Да якога гэта дзядзькі Міколкі?» Смялей: «Да цара-гасудара». Цётка: «А навошта да яго паедзеш?» Глуначу: «Па ўладу, па царскае права. Каб людзям было добра жыць. Я яшчэ ў Бязрозках чула, што гэты самы дзядзька Міколка — наш цар-гасудар. Ён не скупы, і я выпрашу ў яго царскага ўладу, — хай аддасць яе народу. Тады народ будзе сам рабіць, што захоча». Цётка: «А на што гэта ўлада падобная?» Глуначу: «Я думаю, што гэта такія паперкі, якія пісар земскі піша». Цётка: «Выходзіць, улада — гэта напісаная паперка?» Кажу: «Не такая самая. Земскі пісар піша, да прыкладу, Данату Гендэлю: «Вярні Клімантыне зямлю...» А цар-гасудар дзядзька Міколка пра тое ж самае павінен напісаць: усім людзям вярнуць зямлю... Я яму скажу, што трэба напісаць». Цёця: «Што ж ты яму скажаш?» А скажу так: «Пан цар-гасудар дзядзька Міколка, напішы на паперцы наступнае: «Вера! Аддаю табе сваю ўладу, сваё царскае права. Бяры і раздай яго людзям. Хай народ возьме ў паноў зямлю, лясы, будовы і жывёнасць. А ім пакіне трохі ворнай зямлі, крыху лесу, па хаце з хлявамі, па адным кані, карове, авечцы з баранам, па парасяці, па дзве курыцы з пеўнем — і хай працуюць самі. Ты выдай, пан цар-гасудар, панскім аканомам і стражнікам, ураднікам і акалотачным мой указ: не смець біць людзей! А турэмным дзорцам-ключнікам скажы: хай адчыняць турэмныя брамы — і ўсіх на волю! А калі людзі будуць выходзіць з турмы, ты стань ля турэмных варот і ўсім раздай мае паперкі!» І да цёткі: «Цётка, ты ведаеш, дзе турма?» Цётка: «Ведаю». «Калі я вярнуся з Пецярбурга, ты мяне завядзеш туды». Цётка: «Вельмі ж многа будзе

паперак: табе прыйдзеца браць з сабой торбу». Згаджаюся: «Звяжу два мяшкі і перакіну цераз плячо». — «Ты ж маленькая, мяшкі па зямлі будуць валачыцца». Не здаюся: «А я на дыбачкі стану і пайду».

Напачатку ўсе мае цёткі і дзядзькі смяяліся з мяне, а потым узрушыліся: «Ты хутчэй за ўсё нас у турму пасадзіш, чым выпусціш вязняў». І перад Вялікаднем адвезлі мяне ў Бярозкі.

Ужо ў Бярозках аднаго разу прыйшоў на полудзень мой дзядзька і сказаў: «Вера і Алойза, старая пані загадала вам набраць ягад». Я насупілася. Дзядзька: «Ведаю, што ты паноў не любіш. Але паколькі я ляснік, адмовіць пані не магу».

Мы ўзялі кашолачкі і пайшлі. Пані сядзела на ўскрайку паляны пад парасонам. Здзівіліся: дажджу няма, наадварот — спёка стаіць. Паглядзелі на неба — неба чыстае, ніводнай хмурынкі. Нас забраў страх. Алойза і кажа: «Яна, напэўна, здурнела». Я не супраць: «Канешне. Бедныя людзі, калі сячэ дождж, мяшкі на галаву накідваюць, а яна, бач, спякотай пад парасонам сядзіць».

Нарэшце мы набыралі ягад поўныя кашолачкі, але блізка да пані падсыці ўзбаяліся. Знайшлі доўгі кій, уздзелі на яго кашолачкі і падсунулі пані. Пакуль яна ела ягады, мы не зводзілі з яе вачэй і кій трымалі напаягове. У маю кашолачку яна ўкінула капейку, Алойзу ж дастаўся агурок. Алойза кажа: «Навошта мне гэты агурок, сваіх поўны агарод. Давай мяняцца!» А я кажу: «Мне трэба ехаць у Пецяярбург, а табе нікудачкі ехаць не трэба!» Алойза кажа: «А якога д'ябла цябе туды гоніць?» Я кажу: «Да цара-гасудара дзядзькі Міколкі паеду». Алойза на гэта: «Ты ўжо да аднаго Міколкі схадзіла — ні ён цар, ні ён гасудар. Вартаўнік на могілках. Дык ты не траць грошы на білет. Раней схадзі да Трыбеса Мікалая і запытай, мо ён цара-гасудара прыбліжоны». І стаў адбіраць у мяне капейку. Я схавала капейку ў рот. Дык ён агурком пачаў біць па губах. Увесь яго агурок разваліўся на аскабалачкі, але з роту капейку я не выпусціла.

Пераклад з расейскай мовы Сяргея Панізьніка

Станіслаў Валодзька

1988-м годам пазначаны «ўваходзіны» Станіслава Валодзькі ў старажытны Дзінабург на Рубоне-Дзвіне-Даўтаве — «каб не патух беларускі каганец у блізкім і далёкім замежжы» (цытата з прадмовы М. Скоблы да нізкі даўтаўпілскага паэта ў «Родным слове»). А нарадзіўся ён 11 лістапада 1956 г. у вёсцы Падольцы Астравецкага раёна Гродзенскай вобласці ў сям’і селяніна-аднаасобніка. У 1974 г. скончыў Жукойненскую сярэдняю школу. У 1975—1977 гг. служыў у арміі ў Гомелі. З 1977 да 1979 г. працаваў шафёрам у саўгасе «Падольскі», пасля (да 1992 г.) механікам пуцявой машыны — спачатку ў Літве, затым у Латвіі. Цяпер працуе ў Даўтаўпілсе намеснікам дырэктара школы па гаспадарчай рабоце. У 1980 г. паступіў на завочнае аддзяленне філалагічнага факультэта БДУ, якое скончыў у 1987 г.

Вершы друкаваў у выданнях Беларусі, Латвіі, Літвы, Англіі, Польшчы, Украіны. У 1983 г. у выдавецтве «Мастацкая літаратура» ў Менску ў серыі «Першая кніга паэта» выйшаў калектыўны зборнік паэзіі «Сцяжына», дзе змешчана вялікая падборка вершаў С. Валодзькі «На хвалях хвалявання». У 1995 г. у выдавецтве «Латгалес реклама» ў Даўтаўпілсе ўбачыў свет зборнік вершаў для дзяцей «Пацеркі», дзе вершы паэта пададзены ў аўтарскім перакладзе з беларускай мовы на расейскую. У 1996 г. у выдавецтве «Польмя» ў Менску ў серыі «Бібліятэка часопіса «Маладосць» выйшаў зборнік лірычных вершаў С. Валодзькі «У вачах Айчыны», а ў 1998 г. у выдавецтве «SAB» у Даўтаўпілсе — зборнік вершаў «Зварот да сэрца» ў перакладзе на расейскую мову.

Зборнік вершаў С. Валодзькі «Памяці гаючая трава» выйшаў у Даўтаўпілсе ў 2001 г., дзякуючы матэрыяльнай падтрымцы Даўтаўпілскай гарадской думы, Асацыяцыі беларусаў-прадпрымальнікаў Латвіі «Беларускі шлях», некаторых акцыянерных таварыстваў, фірмаў і народнай лекаркі Любові Міронавай. У прадмове «Сэрца паэта» доктар філалогіі Эдуард Мекш, які з’яўляецца і рэдактарам кнігі, вытлумачвае адметнасць напісанага С. Валодзькам: «У чым прыцягальнасць паэзіі С. Валодзькі для чытачоў любога ўзросту? Перш за ўсё ў шчырасці. С. Валодзька — паэт, якому верыш. Ён не гоніцца за вытанчанай рыфмай, не захапляецца постмадэрнісцкімі вышукамі, не эксперыментуе з рытмам і гукапісам. І ў той жа час у яго вершах ёсць усё: і гукавая мелодыка, і выразны рытм, і метафарычная насычанасць, што мае цягу да сімволікі, дзе самыя

галоўныя — жыццё, каханне, маці, Радзіма».

Вершы Станіслава Валодзькі не крыклівыя, не бадзёрыста-заліхвацкія. У іх — спакойны, разважлівы роздум. Аўтар вольна і па-гаспадарску кемна пачувае сябе ў традыцыйным рэчышчы літаратуры, і яго не спакушаюць настырна-мадэрновыя ўзвівы. І яму ўдаецца ўзбагаціць чытача запаветнай надзеяй Паэзіі.

З лістапада 1995 па снежань 1998 г. С. Валодзька ўзначальваў Беларускае культурна-асветніцкае таварыства «Уздым» у Даўгаўпілсе. Ён з'яўляецца сябрам рады Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына». Складае і рэдагуе беларускамоўную старонку «Беларус Латгаліі» ў даўгаўпілскай рэгіянальнай газеце «Латгалес Лайкс». У перыядычных выданнях Рэспублікі Беларусь выступае сапраўдным летапісцам латышка-беларускіх культурных узаемадачыненняў.

Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў з 1997 г.

Пра Станіслава Валодзьку

Вершы Станіслава Валодзькі па-зямляцку зацікавілі мяне, калі ён быў яшчэ вучнем Падольскай дзесяцігодкі Астравецкага раёна. Ужо тады побач з банальным і запазычаным адчувалася ў іх і сваё, вынашанае, непаўторнае. Пасля школы Станіслаў застаўся ў родным саўгасе, працаваў шафёрам. Усё больш захапляўся паэтычнай творчасцю. Яго вершы станавіліся больш спелымі, самастойнымі — падборкі іх з'явіліся ў часопісах «Маладосць» і «Беларусь». Яго апошнія творы ўзрадавалі мяне арыгінальнасцю тэматыкі, сваім бачаннем свету.

Адам Мальдзіс

Вершы

Землякам

...паклон аддаці дню...

К. Сваяк

Зноў зямны паклон аддаўшы дню,
Шчыра вас вітаю, як радню:
Добры дзень навек вам, землякі,
Многа вас, хто мне — як сваякі,
З кім мяне яднае памяць-ніць,
Мова — кроў духоўная — радніць!..

Тут і праз далёкі далягяд
Бачу добры Мальдзіса пагляд...

Ўдзячны мой паклон святому дню —
Сонечнаму вечнаму агню,
Мой паклон праз далеч, праз вякі
Вам, хто і ў зямельцы — зямлякі!
Тут нёс дар — айчыне на алтар
Наш зямляк Сваяк — паэт-святар...
Тут хвалу прырода вам пяе —
Дзень паклон свой нізкі аддае!

Позірк Еўфрасінні

З нябёс блакіту
І з нябеснай сіні
Я адчуваю позірк Еўфрасінні,

Што беражэ мяне
Ад злага вока,
Калі ўвесь свет глядзіць, здаецца, воўкам,

Што надае мне
Мужнасці і сілы
Свой крыж нялёгка несці да магілы.

Дзе рос я,
З тых палёў, лугоў расіны
Слязінамі ў паглядзе Еўфрасінні.

Яшчэ і я,
Як і мая Айчына,
Зірнем на свет вясёлымі вачыма.

Яшчэ надзея ёсць —
Прыйсці да ладу, —
Не адвядзі, Заступніца, пагляду!

Жаўранак

Над роднай вёскай жаўранак трапечы,

Над роднай хатай жаўранак звiнiць.
Калiсь i я, маленькi чалавечак,
З радзiмай рос тут, гледзячы увiсь.

Нiбы айчыны сэрца, жаўра б'ецца,
Як ранiшняя зорачка трымцiць,
Ён з будучым мiнулае iмкнецца,
З зямлiю неба нiццю параднiць...

Як свята, мне з радзiмаю сустрэча,
Вядзе мяне сюды дарогi нiць,
I сэрца маё жаўранкам трапечы,
I ў сэрцы радасць жаўранкам звiнiць.

Чакае нас усiх дарога ў вечнасць,
Да прашчураў,
I там я буду снiць:
Над родным краем жаўранак трапечы,
Над бацькаўшчынай жаўранак звiнiць...

Ля сiняй бухты

Памяцi М. Багдановiча

Я тут стаю, нiбы ля дошкi вучань,
Са мною побач тут — мая вiна,
Дзе памiраў ты, слаўны наш Максiме,
Ты — беларускi Праметэю наш,
Не да скалы — да ложка прыкаваны.
Я ведаю, што будзе з года ў год
Вучыць людзей любовi да Радзiмы
Твой чалавечны велiчны агонь.
Не так, як у музей, заходзiць будучь,
А ў храм нiбы — ў Паэзiю тваю.
Таму, як вучань, зараз каля дошкi
Табе,
мемарыяльнай,
я стаю,
Таму табе i кланяюся ў пояс.
Мне пырснуўшымi iскрамі з халодных
Каменняў, што вершам высякаў,

Здаюцца зоркі ў небе.
І ля сінняй
Самотнай бухты
на Венеру я
Гляджу ў надзеі: можа ты, Максіме,
Глядзіш таксама на яе здаля...

На Кургане славы Адама Міцкевіча ў Наваградку

Я падняўся на гэты Курган —
Над будзённасцю шэрай прыўзняўся,
Са святочнасцю болей спазнаўся
І да Бога наблізіўся там.

Вось ідзе ён, складаючы верш,
Лёс якога выдатна складзецца.
Пакідаючы вотчыну, перш
Трэба ў Свіцязь яму паглядзецца.

І далёка мне стала відно.
І я ўбачыў праз вёрсты з гадамі,
Як дарог беларускіх радно
Ў свет вялікі выводзіць Адама.

З гаю птушак даносіцца гам.
Ўслед глядзіць яму вёска Завоссе...
...Быццам птах той высока ўзнёсся,
Я падняўся на гэты Курган.

* * *

Гады бяруць разбег.
Задумайся глыбока,
Прыгледзься да сябе,
Прыгледзься пільна
з боку
Высокай той гары
Крутой — магілы брацкай!

Гарачая пара
Настала

разабрацца:
Хоць кожны не святы,
Ды ўсе твае пралікі
Вялікія
у тым,
Што часам ты — двулікі!

Нялёгка быць сабой.
Цяжэй, чым сам, быць лепшым.
Вядзі з сабою бой —
Ў табе твой вораг злейшы!

Ён гнеў твой раздзімаць
Амаль з нічога ўмее!

А ты сябе трымай —
Хоць рукі занямеці!

Імкні сябе,
Куды
Сумленне папрасіла б.
Свой шлях трымай, як сцяг,
Хоць — смерць вачмі касіла б!

Калі за праўду йдзеш,
Страшней за ўсё — збаяцца!
Героі за цябе ж —
Гарой
магілы брацкай!

Ну як ты апраўдаць
Надзеі іх не зможаш
І ворага свайго
Зацятага не зможаш?!

Ні ў якім — не забудзь
Пра доўгі доўг свой самы:
Ты Чалавекам будзь
З апошніх сіл
часамі!

Ікона

З дзяцінства да слёз мне знаёма
У вочы глядзіць пільна мне
З радзімае хаты ікона
Ў кватэры маёй на сцяне.

Маліцца на гэту ікону
Да скону мне будзе цяплей.
Бацькі і браты мае колісь
Ў яе адбіваліся шкле.

А зараз са мной мае дзеці
Глядзяцца ў яе...
Нездарма —
Няма даражэйшай на свеце
І больш чудатворнай няма.
1998

* * *

Адчуваю, Айчына,
Твой журботны пагляд:
Каб не сталі злачынна
Мы адходзіць назад.

Адчуваю, Айчына,
Твой нялёгкі уздых:
І калі ўжо мы здзейснім
Наш сапраўдны уздым?

Адчуваю, Айчына,
Біятокі твае,
Нам людзьмі заставацца б
Колькі сілы стае,

Каб не сталі злачынна
Мы адходзіць назад,
Каб нарэшце, Айчына,
Твой раз'ясніць пагляд.

Мае лугі

Вечарам, лугі мае, над вамі
Пажар-птушка божая зары
Ад маленства — божае кароўкі —
Божай маёй іскры
так гарыць

І гайдае зноў мяне, як човен,
Што на ланцугу гадоў
на вас.
На рамонках вецер
тут варожыць:
Ці кахаюць неба і трава?
Толькі я, варожачы, павінен
Абрываць, нібы пялёсткі,
дні.
Толькі ў кожным дотыку травінак
Столькі дабрыні і цеплыні,
Што жаданне крыкнуць
падмывае
Мне душы збалелай
берагі:
— Не сляды яе ў лугах я гэта
Цалаваў,
А вас, мае лугі!
А мяне, як з мясячнага рэбра,
Створаная мара
зноў заве!
З лепшаю,
дабрэйшай,
адгавеўшы,
Мне яшчэ шчасліва лугавець!

Вечарам, лугі мае, над вамі
Пажар-птушка божая зары
Ад маленства — божае кароўкі —
Божай маёй іскры
так гарыць!

Ля слыннай ракі

1

Сплывае сум-туга з вачэй,
Дзяцінства бачыцца ярчэй,
Як гляну: з мілай Беларусі
Рака праз Даўгаўпілс цячэ,

Мяне хвалюючы, праз годы
І праз стагоддзі коціць воды,
Ў якія родны лес глядзіцца
І Віцебск з Полацкам заўсёды...

2

Знайсці прычал свой
лёс Бог даў мне, —
Якая ў тым мая віна?
У той краіне, дзе — Даўгава,
Не ў той краіне, дзе — Дзвіна.

Бягуць мае сыночкі жвава,
І галасочкі іх звіяць
У той краіне, дзе — Даўгава.
І так не часта, дзе — Дзвіна...

...Каб толькі даў Бог чуць,
як слава
Грыміць маёва, —
Не вайна,
І ў той краіне, дзе — Даўгава.
І ў той краіне, дзе — Дзвіна...

Яніс Райніс і беларусы

Калісьці зеляней была трава,
Блакiтней неба і лагодней сонца.
Тут беларусам памагаў трываць
Сам Райніс — наш дарадчык, абаронца.

Ці, можа, што з дзяцінства тут пры ўсім
І песня беларуская запала,

Ці, мабыць, што аб тым яго прасіў,
Наведаўшыся ў Латвію, Купала?

Каб тут сабой самімі быць маглі,
Каб тут сваёй не выракліся мовы,
Каб школы й беларускія былі, —
У сейме Райніс сцяг трымаў прамовы.

Таму так моцна вестка апякла,
І беларусы плачу не хавалі,
Калі свайго заступніка хавалі:
А хто ж цяпер нас будзе апякаць?!

Ды зноў трава нам стала зеляней,
Блакітней неба і лагодней сонца,
Бо Райніс там, у чорнай старане,
За нас замовіў перад Богам слоўца...

Ля помніка маці Райніса ў Віцебску

Год нямала з блізкага далля,
Быццам з-пад рукі, з-пад аблачыны
Матухна латвійская зямля
Ў гэты бок глядзіць азёр вачыма,

Дзе да сэрца блізка прыняла,
Як прымае родных сваіх, гэтак,
Маці беларуская зямля
Дарту — маці генія-паэта

Яніса, што ўзяў яшчэ змалля
Дар ад маці шчырасці, сумлення...

Будзь ёй, беларуская зямля,
Мяккай,
чым латвійская — не меней.

Кастусь Езавітаў

Кастусь Езавітаў
Са мной прывітаўся:

— Дзень добры, пазце!
Ну як вы жывеце?
Такіх перамен
прычкакалі ў Сусвеце!
А ў краі вось гэтым,
Куды я дастаўся,
Праз годы
З нагоды свайго юбілею, —
Душа замірае —
Як гляну наўкола!
Не трэба мне
Шмат фіміяму з ялеем, —
Скажыце:
Тут ёсць беларускія школы?
Скажыце:
Тут ёсць патрыёты Айчыны,
Хто хрышчаны так
Бліскавіцаю блізкай,
Хто ймкнецца —
Ў грудзях
з Каліноўскага іскрай?
Без іх Беларусі
уздым немагчымы.
Аб тым я пращу ўсё
Магутнага Бога,
Каб быў справядлівы да ўсіх,
Хоць і строгі.
Каб церні прыбраў
З адраджэнцаў дарогі.
Каб ім не прыйшлося
Прайсці праз астрогі!..

Памяці Сяргея Сахарава

Спадар дырэктар, Полацка ўраджэнец,
Культуры баларускай адраджэнец
У Латвіі. Паходню нёс асветы,
Што Беларусь жыве, даказваў свету,
Што нам дагэтуль светла. І сягоння
Мне бачыцца зара вась той паходняй.
Латвійская зямля хай будзе пухам,

Цярпліва нёс свой крыж асілак духу:
Працэсу ў 25-м вынес скруху
І ў 45-м ссылкі завіруху.
І там сваім лячыўся медазборам —
Сабраным у Латгаліі фальклорам...
...Запальваюцца зоркі, нібы свечкі,
А свечкі загараюцца, як зоркі...

Памяці Паўліны Мядзёлкі

Жыццёвыя сцежкі
Паўліны Мядзёлкі...
Парою лёс цешыў,
Парою быў золкі.
У Дзвінску і ў Менску
Гаркоту спазнала,
Аднак і нектару
Сабрала нямала.

Паўліне Мядзёлцы —
Руплівае пчолцы —
Матулінай мовы
Квітнелі ўсе слоўцы.
Таму і Паўлінку
Так хораша грала, —
У Янкі Купалы
Душа замірала...

У Будславе потым
Спяліла ўспаміны, —
Слязьмі палівала
Мядзёлка Паўліна,
Сваёй Беларусі
Для росквіту
Сілы
У Божае Маці Будслаўскай
Прасіла...

...Цяпер на магіле
Паўліны Мядзёлкі,
Як родныя слоўцы,

Мядовыя зёлкі,
Як добрыя слоўцы
Аб мілай старонцы,
Што кветкі ўзрасціла
Паўліне Мядзёлцы...

* * *

Вячку Целешу

Відаць, што Божая рука
Рукой вадзіла мастака,
Што выплывае, як жывая,
Дзяцінства хуткая рака,

І сыплюць фарбаў галасы
Юнацтва родныя лясы,
І праз лугі і сенажаці
Айчыны сцежак паясы.

Не забываецца рука —
Радзімы вобразы стварае.
Вячысты талент мастака
Ў штрыху, у кожнай фарбе грае.

І грае радасці віно
Ў душы,
Святлом Тваім сагрэтай.
О, Беларусь мая, —
ізноў
Я ўбачыць рад Твае
партрэты!

1998

На сьлыны юбілей Эдварда Вайвадзіша

Высокі беларускі касцёр
Раздзьмуты адраджэння ветрам свежым,
Касцёр да неба рукі распасцёр,
Нібы касцёл свае ўздымае вежы.

Цяпло ад беларускасці кастра
Нам не скалець, людзямі быць памагае.

Заранка, быццам родная сястра
Таго кастра, пугае па-над гаем.

Купальскі беларускасці касцёр
Асветнікі распальвалі рупліва,
І Вайвадзіш усё сваё жыццё
Яго ахоўваў, зберагаў цярпліва,

Радкамі паэтычнымі яго
Святочнае гарэнне падтрымоўваў.
І сёння сэрца ў свой сто першы год
Лагодзіць трапяткою роднай мовай...

...Нагнаць спрабуюць цемрашалы страх.
Ўсявышні ж нам акажа дапамогу:
Бо іскры беларускага кастра —
Надзея ёсць — запалі ў сэрца Богу...

**На адкрыццё мемарыяльнай дошкі на будынку,
дзе працавала Беларуская гімназія**

1

Прыйшлі на Варшавас, 16.
Прайшло колькі летаў і зім,
Калі беларушчыне
наша
гімназія
пела свой гімн.

Прыйшлі на Варшавас, 16,
Нібы да Паклоннай гары,
Што стала Галгофаю нашай.
Паходняю свечка гарыць.

І слаўныя прадзеды нашы,
Святыя ўсе нашы дзяды
Здалёк на Варшавас, 16
Прыйшлі сёння з намі сюды.

2

Асветнікі! Вучымся ў вас

Мінуўшчыны скарб шанаваць —
Дар прашчураў, родную мову,
Каб з прышласцю весці размову,

Каб лепей жыла Беларусь.
І нашы нашчадкі сагрэты
Любоўю Айчыны не раз —
Як вучні, ля дошкі вось гэтай...

На адкрыццё нядзельнай школы ў Даўгаўпілсе

Ўсміхаецца сёння
Святая нядзеля:
У горадзе гэтым
Такая падзея.

Ўсміхаюцца нашых
Асветнікаў душы,
Што Бог так усцешыў,
Іх просьбы пачуўшы,

Што і беларусы
Тут будуць як людзі,
Бо школа і ў вас,
Хоць нядзельная, будзе.

І зараз галоўнае
Жыць іх надзеяй,
Што стане асноўнаю
Школа нядзельная...

Штрыхі

*

Дзень вярбы — Вербная нядзеля;
Дні бярозы — Зялёныя святы;
Дні ёлкі — Каляды.
Дні свае хочучь мець
Дрэвы ўсе!

*

Празвінеў будзільнік.

Зазваніў тэлефон.
Пазванілі ў дзверы.
Зазвінеў трамвай.
Празвінеў школьны званок.
Зазванілі званы...

*

Мы праўдзе ў вочы паглядзелі:
Была Крывавая нядзеля.
І шмат гадоў было, калі
ўсе дні —
Крывавымі былі...

*

Абудзіўшыся ад летаргіі,
Далучаемся да Літургіі.
Нас Хрыстос асвятчае ў прычасці —
Праз бяссонніцы жыццём у шчасці...

*

Чужой не радуйся бядзе,
А то й цябе свая ўбядзе,
І нехта будзе акурат
Тваёй бядзе таксама рад!

*

Як праз гады ўвайшла —
Лёгка ўздыхнулі дзверы, —
Верыць не смеў вачам,
Верыць не смеў рукам,
Толькі губам паверыў...

* * *

Няйначай я з такога цеста:
Ўва мне ёсць месца для пратэсту.
Што поўніць прагай да жыцця
І мне ўтрымацца памагае,
Калі зямелька пад нагамі
Плыве, —
Трымаць свой крыж, свой сцяг.

Інакш у белым, як нявеста,
Знайшла б мне смерць пад сонцам месца.
А так ізноў яе каса
Найшла на каменьчык пратэсту!
І усміхаецца нявестай
Любоў — да пояса каса...

Цябе я зноўку прыручыў,
Да сэрца — сэрца прылучыў.
І вось у восеньскай начы
Спіш у мяне ты на плячы.

Ў акне, вітаючы зару,
Каханнем я к табе гару,
Заклён-замову гавару,
Каб не адбілася ад рук...

* * *

Запыталася хата:
— Што так доўга не быў,
Што ты маме і тату
Пакланіцца забыў?!

Не знайшоў я адказу
На пытанне у лоб,
Ды з маленства адразу
У вачах усплыло:

Я стаю на парозе,
Абхапіўшы вушак:
— Мама, глянь, ці падрос я? —
Зазвінела ў вушах!..

Запыталася хата:
— Што так доўга не быў,
Што, заходзячы,
раптам
Гуз на лобе набіў?!

* * *

Жыць душа ў душу сардэчна,
Бога маючы ў сабе, —
І ніякі чорт сустрэчны
Нас з дарогі не саб'е!

Сілу-моц любві спазнаўшы,
Слаўлю я, шчаслівы муж,
Непадзельнасць светаў нашых,
Еднасць сэрцаў, еднасць душ!

Хоць падчас не аднадумцы, —
Ў тым зусім няма бяды,
Бо навек мы — аднаверцы,
Адналюбы — назаўжды!

* * *

Хоць патоп пасля іх,
Хоць трава не расці...
Мне б вярнуцца на свет —
Хоць травой прарасці,
Каб усцешыў ізноў
Дождж вадою жывой...
Хоць травой прарасці —
Ды гаючай травой!

Хто як?

Шмат на свеце птушак розных
У садах, лугах, лясках...
Я умею ўжо адрозніць
Многіх іх па галасах.
І без маміных падказак,
І без татавых падказак
Хутка я скажу вам сам,

Хто чырыкае,
Хто ценькае,
Хто свішча,

Хто звініць,
Хто кукує,
Хто буркує,
Хто такує,
Хто рыпіць,
Хто шчабеча,
Хто стракоча,
Хто курлыча,
Хто клякоча,
Хто каркае,
Хто кракае,
Хто крычыць,
Хто плача: «Піць»...

Віктар Вальтар

Віктар Вальтар нарадзіўся 15 (28) ліпеня 1902 г. у Дзвінску (цяпер Даўгаўпілс) у сям'і краўца. Першая сусветная вайна зрабіла яго бацькоў бежанцамі. Спачатку В. Вальтар вучыўся ў Харкаўскім рэальным вучылішчы, а па вяртанні дадому ў 1921 г. — у сярэдняй школе. У жніўні 1922 года закончыў Беларускае дзяржаўнае аднагадовае настаўніцкае курсы, а восенню — як стыпендыят чэшскага ўрада — трапіў у Прагу, паступае на каморніцкі факультэт Чэшскага вышэйшага тэхнікума. Але праз тры гады вяртаецца з Чэх-Славацкай, не закончыўшы вучобы, бо захварэў на сухоты.

З 1926 г. аж па дзень смерці (4 красавіка 1931 г.) працаваў у беларускіх школах Латвіі: у Плейках, Келаве, Дзвінску, у Дададкавай беларускай школе ў Рызе (быў там дырэктарам ў 1930 г.).

Друкавацца В. Вальтар пачаў у 1925 г. у газеце «Голас Беларуса». У Рызе ў 1926 г. выйшаў зборнік вершаў гуртка маладых беларускіх паэтаў «Першы крок», дзе ёсць вершы і В. Вальтара. Наступная асобная публікацыя — апавяданне «Леснікова сена». Друкаваўся ён і пад псеўданімам Янка Палын у часопісах «Крывіч» (1923. № 4, 5), «Студэнцкая думка» (1924. № 1). Вершы і проза В. Вальтара друкаваліся ў выданнях «Замежная Беларусь», «Наша доля», «Школа і жыццё», «Новы шлях».

У 1990 г. Аляксей Барткевіч паведаміў укладальніку: «Віктара Вальтара я добра ведаю, бо ён працаваў у Даўгаўпілскай беларускай школе, кіраўніком якой быў я. Ён выкладаў беларускую мову. Быў добрым настаўнікам і добрым сябрам. Я разам з настаўнікамі і вучнямі беларускай гімназіі прымаў удзел у яго пахаванні на каталіцкіх могілках. З прамовай выступіў С. Сахараў. І хаця бацька В. Вальтара быў чалавекам рэлігійным, ксёндз адмовіўся пахаваць яго сына, спасылаючыся на тое, што нябожчык не хадзіў да споведзі. Ну, пахавалі без ксяндза, што вельмі засмуціла бацьку Віктара Вальтара. Магілку знайсці не змагу: запамятаваў, стары. З раднёй Вальтара не знаёмы...»

У рамане «Роджаньня пад Сатурнам» В. Вальтар апісвае жыццё беларускай эміграцыі і студэнцтва ў Празе. Твор аўтабіяграфічны. Часопіс «Беларуская школа ў Латвіі» ў № 5 за 1932 г. паведамляў, што ў Латвіі рыхтуецца выданне рамана, і запрашаў яго падтрымаць: «Адзін пай каштуе 20 латаў». Але, відаць, сродкаў не знайшлося. Рукапіс рамана быў перапісаны ад рукі вучнямі гімназіі і разасланы ў галоўныя бібліятэкі. Адзін паасобнік трапіў у Вільню. Дзякуючы Адаму

Мальдзісу, мікрафільм рукапісу атрымала Акадэмічная бібліятэка ў Менску.

У 1991-1992 гг. сем з паловай месяцаў з нумара у нумар рэдакцыя «Голасу Радзімы» знаёміла сваіх чытачоў з раманам Віктара Вальтара. Дзякуючы гэтаму, з небыцця вернута яшчэ адно імя, на яшчэ адзін цікавы мастацкі твор пабагацела наша літаратура.

Пра Віктара Вальтара

Віктар Бенядзіктавіч Вальтар... Імя яго сёння па праву ўпісваецца ў слаўную плеяду таланавітых пісьменнікаў 20—30-х гадоў, якія ўваходзілі ў беларускую літаратуру сваімі першымі аповесцямі, раманамі, п'есамі, вершамі, паэмамі: М. Гарэцкі, Ц. Гартны, У. Галубок, М. Зарэцкі, П. Галавач, Я. Нёманскі, С. Баранавых, Б. Мікуліч, А. Калюга, Т. Кляшторны, Я. Пушча, У. Хадыка, В. Шашалевіч, А. Мрый і многія іншыя, творчасці якіх не суджана было ў поўную меру расквітнець ужо па іншых прычынах. Можна не сумнявацца, што і В. Вальтара спасціг бы лёс рэпрэсаваных пісьменнікаў, бо па нараджэнні, выхаванні, адданасці беларускай справе пільныя савецкія чэкiсты залічылі б маладога пісьменніка ў самыя актыўныя «нацдэмы».

Лідзія Савік

Вершы

Новы Агасфэр

Ідзі!.. і ты ідзеш, жыцццю ўсяму адданы,
Ідзі!.. ты чуеш нейкі голас у імгле.
І ты ідзеш... хай сэрца поўняць раны,
Хай кроў твая на змучаным чале...
Ты ўсё ідзеш... мяняюцца так годы,
Дарогі новыя звіваюцца зьмяёй, —
Мігаюць вёскі, месцы і народы,
І камені ляцяць з гары тваёй!
А ты ідзеш... твой шлях, як Агасфэра,
Блукаць па сьвеце з сумам у грудзёх, —
Ідзі... ідзі!.. няма пакуце меры,
Няма, няма канцоў тваіх дарог!..
І ты ідзеш... ты новы сымвал веры
Ствараеш з слёз, з разьбітых старых вер,

Ідзеш далей, ідзеш ў шуканьнях веры,
Ты — эмігрант, ты — вечны Агасфэр.

* * *

Хмары страшныя навясьлі,
Быццам рыхтуецца гром...
Эх, як уздоймуцца мысьлі
З гэтым дажджом!
Нават паўстане з маланкай
Раб і зьявераны трус, —
Толькі ці ўстанеш ты з спанку,
Брат-беларус?
Хмары страшныя навясьлі,
Але ж, няпраўда жа, гром
Ўдара ў прагнілыя мысьлі
І абліе іх дажджом!
1925 г.

У лесе

Я ведаю, што дрэвы, а ня мы,
Жывуць свабодна і глядзяць у неба.
Яны — вялікія. У іх няма турмы.
У іх няма пакуты за кавалак хлеба!

Ім дадзена ня поўзаць, а расьці
Бяз працы, без турбот, у насалодзе сонцам.
Ім невядомы бруд і гвалт ў штодзённаму жыцьці
І мураваны склеп з глядзячым у зямлю ваконцам!

Ім дадзена магчымасьць дасканальна жыць,
У іх адных велічыня і гордасьць волі.
Ня ім! — «царам прыроды» трэба ўсё тужыць,
Кайданамі зьвінецць і не знаходзіць долі.

Так, «цар прыроды», як чарвяк, між іх,
Паўзе па царству леса, поўны свайго гора,
Але жыве спакойна, быццам стары мніх,
Раскрыўшы кнігу Бога ў глыбіні прастора!..

Як ціха тут... Якое царства сноў...
Які тут храм гармоніі і згоды...
І што яму да гэтых брудных і мізэрных чарвякоў,
Што самі паднясьлі сябе ў «цары прыроды»!

Ён іх ня ведае. Задуманы Мудрэц
Ня чуе крыкаў рабства й зьдзеку!..
Так вось, чаму жа нейкі наш Тварэц
Даў столькі шчасьця дрэву, а не чалавеку!..
1926 г.

Дух часу

Нехта няведамы ходзе,
Вось не злавіць, не забіць.
Думкі аб новай свабодзе
Стаў ён людзём гаварыць.

Што яму войска, што межы,
Што тыя варты прад ім?
Ён жа, як дым, без адзежы,
Ён жа хутчэйшы за дым....

Зьяцца на варце, як зьверы,
Мсьцяць ўсё людзём — не яму,
І праз зялезныя дзьверы
Гоняць нявінных ў турму.

Дух жа ўсё ходзе ды ходзе!
Не — яго ў век не злавіць...
Нехта аб новай свабодзе
Ў вёсках пачаў гаварыць...
1927 г.

Лесьнікова сена

Цяпер я не магу ўспамінаць гэтага бяз сьмеху, але тады — мне было зусім ня сьмешна.

Я толькі што перайшоў літоўскую граніцу. Памятаю, што бабуля, якая мяне перавяла акапамі, праз самыя страшныя мейсцы, і якая мне дала на дарогу добрую порцыю хлеба з маслам, — пры

расставаньні сказала:

— Ну, далей я не пайду! Тут ужо латышы. Яны могуць мяне злавіць. Ідзі — вось гэтай дарогай, проста, нікуды не зварачываючы.

Яна паказала пры гэтым рукой па роўнай дарозе, выхадзіўшай з лесу ў адкрытае поле.

— Так гэта ўжо Латвія? — спытаў я ў надзвычайным здзіўленьні.

Мне маляваліся надзвычайныя эпізоды — пагоня, пабег, стрэлы... І раптам, зусім проста — быццам з мяжы аднаго поля, пераходзячы на мяжу другога — я перайшоў граніцу. Мне хацелася расцалаваць ад радасьці бабулю, але пакуль я аглядзіўся, яна была ўжо далёка ад мяне. Толькі вецер разьвіваў канцы яе хусткі ды фалды спадніцы, нагадваючы нейкую гэраіню рамантычнай фільмы.

Я спакойна адпачнуў і пайшоў. Праз які час зблудзіў, ледзь не наткнуўся на прахадзіўшага полем, з патупленай у зямлю галавой, літоўскага пагранічніка, але нейкім цудам захаваўся за сасну і застаўся незаўважаным. Потым чуў у лесе нейкія выстралы — ня то паляваньня, ня то пагранічнай варты, — уцякаў. І вось, нарэшце, выйшаў на вялічэзны гасьцінец, што вядзе ў мой родны Дзьвінск.

Я свабодна ўздыхнуў. Так вось яна, мая Бацькаўшчына, дзе калісьці ўсё пенілася, іскрылася ўсімі фарбамі вясёлкі, дзе прайшло (балей чым мінуўшы — забыты час!) маё мілае, сьветлае plusquamperfectum. І ўсё ж ткі цяпер Бацькаўшчына ня тая, і я ня той: няма пражытых гадоў, зламаных і зьнішчаных сіл.

Пакуль я так, поўны лірыкі, сядзеў на берагу дарогі, зьвесіўшы ногі ў канаву, калі гляну — што за ліха! — ляціць проста на мяне з усёй сілы падвода. На падводзе відаць некалькі чалавек, ня інакш як мяне забіраць. «Што ж? — думаю, — уцякаць няма куды. Пайду сьмела наперад!»

А ў галаве ўжо заскакалі магчымыя тлумачэньні, чаму я апынуўся ў гэтай пагранічнай паласе.

Пад'яжджае падвода бліжэй, яшчэ бліжэй. У мяне сэрца замёрла — нават чую, што ня б'ецца. Вось ужо ногі не магу падняць, язык адымае, горла сохне. «Ну, думаю, вось і перайшоў граніцу!»

Раптам падвода раўняецца са мной, і барадаты старавер, кіруючы канём, крычыць:

— А, маладзец, чакай мяне на адваротным шляху!

І падвода пакаціла далей. Я нават людзей не пасьпеў разглядзець.

Іду далей, лаю сябе за трусасьць, плююся на ўсе бакі дарогі ды лаю ня ў час вясёла праглянуўшае сонца. Ісьці стала зусім немагчыма,

ня тое што зраньня, калі дождж ліў як з вядра і ўсе пагранічнікі пахаваліся.

Іду. Да Дзьвінска яшчэ далёка. Каб было весялей, лічу белыя камяні, пастаўленья па бакох гасынца. Раптам чую, нехта едзе за мной. Аглядаюся — тая самая падвода, якую я спаткаў раней. Едзе адзін.

— Ну, паедзем? — пытае мяне той самы барадаты старавер.

— Паедзем, калі падвязеш! — адказваю я.

— Ну так колькі дасі? — пытае ён зноў мяне.

Пачалі таргавацца. Я толькі тое і казаў, што хвост яго каню не адваіцца, калі ён мяне падвязе, бо ўсё ж роўна ён едзе паражняком. Ён, нарэшце, сыцябануў па каню й паехаў.

Усе магчымыя й немагчымыя пракляціці сыпаў я на яго галаву, бо адчуваў, што ў мяня ўжо пяткі баляць і мускулы на нагах нацягнуліся да таго, што я хутка зусім не змагу йсьці. Ну, усё раўно... Іду, поўны гневу на род людзкі, і філэзофскі разважаю, што «чалавек — самая жорсткая жывёла». Ніколі ён лепш сябе не адчувае, як у часы інквізыцый, жорсткіх войнаў, жахлівага тэрору. Іду, а ў душы ўстае нота з «Дэмана»: «Пракляты сьвет, ганебны сьвет!»

Раптам — гляжу й ня веру. Старавер спыніў каня й чакае. Я йду міма, пэўны, што не мяне.

— Ну, сядай ужо! Так і быць — падвязу! — кажа ён знянацку.

Я быў проста зьбіты гэтым. «Ну, — думаю, — усё ж ткі чалавек не такі дрэнны. Відаць — добрае сэрца. Не, сьвет зусім не такі дрэнны!»

Едзем. Я пытаю, каго ён адвазіў. Ён кажа, што жыдкоў на кірмаш у Літву. Яны едуць туды кожную нядзелю. Пад'яжджаем далей. Насустрэч нам паўзе воз з сенам. Вялізарны воз, а наперадзе вядзе каня нейкі худы высокі чалавек у форме лесніка. Баба сядзіць на вазу й трымае лейцы. Мы хутка праехалі міма яго і праз нейкі час аказаліся ўжо ў значнай ад яго адлегласьці. Гляджу, мой фурман спыняецца, высаківае з возу й давай накладываць сена, толькі што пакошанае й ляжачае на краю дарогі для прасушкі, — у свой воз.

Убачыўшы, што мой прыяцель працуе, я адчуваю, што мне нязручна сядзець у гэты час на калёсах. Я саскакваю і, поўны ўдзячнасьці да гэтага добрага чалавека, падвёзшага мяне, стараюся пакласьці паболей ахапак сена на воз ды мяркую, каб кожная ахапка была як мага больш.

— Годзі! — кажа фурман.

У гэты час аглядаецца далёка ўжо ад нас ад'ехаўшы ляснік. «Дзяржы іх! — крычыць ён. — Дзяржы!» І сам ляціць да нас.

Мой фурман сядзе на каня і ўва ўвесь дух ляціць па гасьцінцу. Ясна, што лесьніку нас не дагнаць. Наперадзе не відаць ні жывой душы. Мне робіцца сьмешна. Я сабе думаю: «Ня зловіш! Насып каню солі на хвост!»

Тым часам на небасхіле паказываюцца дзьве мужчынскія постаці, нешта нясучыя ў руках. Лясьнік ува ўсё горла крыгчыць: «Дзяржы іх! Дзяржы іх!»

«Здаровыя лёгкія, — думаю, — у гэтага лесьніка! Крыгчыць — аж за тры вярсты чуваць!» І зноў мне робіцца сьмешна. Я пэўны, што тыя мужчыны, якія йдуць нам насустрэч, нас чапаць ня будуць. Якая ім справа да нас!

Між тым дзьве постаці ўжо набліжаюцца. Я бачу, што абедзьве яны абцепленья фарбамі ды вапнай, з вёдрамі і пэндзлямі ў руках, — пэўна, маляры. Лясьнік ужо не ляціць, а йдзе звычайным крокам. І вось разам: «Стоі!» — маляры схапілі каня за морду й не пушчаюць.

Мне здавалася, што мой фурман зробіць нешта энэргійнае, а потым — па каню! — і толькі нас бачылі. А ён сядзіць спакойна і чакае, пакуль падляціць лясьнік.

— Ну, дзея якога ражна вы затрымалі нас? — кажу я. — Якая карысьць вам ад гэтага?

— А мы працуем у гэтага лесьніка. Ня можам! — адказваюць яны.

Зьдзіўлены, зьнішчаны ўсёй выпадковасьцяй трапіўшагася, я таксама сяджу на крадзеным сене й чакаю лесьніка.

— А, вам сена красьці! Казённае сена, злудзеі! — зарычаў на нас лясьнік. — Сядайце, хлопцы, — павязём іх да дарожнага майстры.

Муляры з лесьніком ускочылі ў калёсы, паціснулі мяне як трэба быць, і мы ўсе пяцёра паехалі на суд гэтага вялікага чалавека, дарожнага майстры!

Я ўсю дарогу маўчаў. Толькі мне было неяк дзіўна, што лясьнік усё нешта шаптаўся з стараверам і потым усё скоса паглядаваў на мяне.

Пад'ехалі да мураванага доміку. Навокал — сад, далей відаць засеянае поле, наагул чалавек жыве панам. Лясьнік выскаківае і падымаецца па дарожцы. Насустрэч яму выходзе здаровы, тоўсты, сярэдняга росту мужчына, з тыпічным тварам дзятніка, а за ім выскаківае ўся яго дзетвара і, пераваліваючыся з аднаго тоўстага боку на другі, як качка, выплывае жонка.

Лясьнік зрабіў начальству нейкі даклад.

— А! так вы, так! Знача, казённае сена красьці? Ды вы ведаеце, што вам за гэта будзе?

— Пан майстар! — кажа старавер, паказываючы на мяне. — Гэта ня я, гэта — ён!

— А! так гэта ты, злодзей! Сёння сена ўкраў, а заўтра каня ў мяне ўкрадзеш!

Мяне забрала злосьць. Я ня мог выцярпець асабліва таго, што фурман мог сказаць такую брахню. Фактычна навошта мне сена, калі ў мяне ні каня няма, нічога. Калі б мяне мой фурман папярэдзіў, што гэта сена казённае, ды калі б ён сам ня браў яго, дык я ніколі б і не падумаў аб гэтым сене. Заместа таго каб адразу апраўдывацца, я проста пачаў грубіяніць майстру.

— Прашу не крыгчэць! — сказаў я. — Я не такіх бачыў, як, вы, ды й то!..

— А, то ты так! Камуніст, сукін сын! — крыкнуў ён на мяне.

Мяне быццам выцялі кнутом па твары. Так вось куды справа зайшла з-за простае ахапкі сена! Я зразумеў у адну мінуту сваё становішча. Усе прысутныя былі проціў мяне.

Фурман, я цяпер толькі дагадаўся, шопатам нагаварываў лесьніку аб тым, што бачыў мяне каля мяжы і што я, пэўна ж, камуністы. Ён выгарадзіў гэтым сябе са справы з сенам. Уся сіла абвінавачаньня падала на мяне. А дакумантаў у мяне не было ніякіх, апрача некалькіх літоўскіх пасьведчаньняў. Чым я мог давесьці гэтым людзям, што я не камуністы.

І насколькі я раней сьмяяўся з усяго гэтага, як з вясёлага здарэньня пасьля пераходу граніцы, настолькі цяпер зразумеў усю сур'ёзнасьць свайго становішча. Сэрца маё ўпала. «Вось і перайшоў граніцу!» — мільганула іскрай у маім мазгу. А воддаль так прывабна, так прыгожа паднімаліся будынкi і блішчэлі царквы даўночаканага Дзьвінску.

Я замаўчаў. Я кінуў некалькі поглядаў на жонку майстра і на яго дзяцей, і мне чамусьці падумалася: «Вось жа які зусім мірны, здаецца, чалавек, і жонка, і дзеці, а не — глядзі! так і хоча другога ўтапіць». Зноў успаміналася лацінская пагаворка: «Чалавек чалавеку — воўк ёсьць».

Лесьнікова ж жонка стаяла нахмурыўшы чало і, здаецца, гатова была мяне пабіць.

— Адвясці яго ў паліцыю! — загадаў майстра.

— Трэба яго зьвязаць, а то ўцячэ, сукін сын! — сказаў мой фурман. Ён цяпер стараўся быць паслушным і, ад радасьці, што запамяталі пра яго злачынства, стараўся нават папярэдзіць усіх. Ён парываўся ў сваіх калёсах, але, на маё шчасьце, вярнуўкі не знайшоў.

Ня ведаю, ці майстра не хацеў ісьці сам дахаты, ці спадзяваўся,

што я і так не ўцяку, толькі ён загадаў:

— Ды вязеце так! Годзе вам вазіцца з ім. Хутчэй, а то ўжо вечар!

Худы лясьнік і барадаты старавер селі ў калёсы, пасадзіўшы мяне паміж сябе, і мы ўва ўвесь пыл паляцелі па гасыцінцу. Майстра і муляры доўга глядзелі нам услед, пакуль мы ня зьніклі з іх вачэй.

І вось мы на Грыве. Широкая Дзьвіна вабіць мяне — хутка мы пад'едзем да перавозу. Я ведаю гэта мейсца. Вось бы лодка! Тады Дзьвіна — найлепшы абаронца. Лясьнік і фурман закурылі. Фурман усю дарогу маўчаў, і толькі збоку я бачыў, як ён усмяхаўся ў сваю бараду. Лясьнік перагнуўся зусім праз калёсы да фурмана дастаць вагню.

У гэты момант я скочыў з калёс. Мінута — і я быў бы вольны. Але барадаты фурман неяк спрытна паспеў схапіць мяне за руку, лясьнік апамятаўся і зноў уваліў мяне ў калёсы.

І так я ўсё ж ткі, з-за сена, апынуўся ў паліцыі.

Зьнялі дапрос. Пасадзілі ў студзёную. І доўга яшчэ прымусілі пакутаваць мяне за пераход граніцы. А ўсяму віной была толькі маленькая ахапка сена.

Ну, што вы цяпер на гэта скажаце?

1928 г.

Кастусь Езавітаў

Межы жыцця Кастуся Езавітава акрэсліліся дзвюма крэпасцямі. Нарадзіўся ён 17(5) лістапада 1893 г. у Дзвінскай фартэцыі, дзе ў пяхотным палку служыў яго бацька, паходжаннем з Полацку. А загінуў, замучаны ці расстраляны, 23 траўня 1946 г. у менскай турме.

К. Езавітава называюць змагаром беларускага нацыянальна-дзяржаўнага Адраджэння, дэмакратычным асветнікам. На шляху да «праўды сьветлай» ён заслужыў і такія азначэнні: настаўнік, вучоны, вайсковы і палітычны дзеяч. Езавітаў, найлегендарнейшая для свайго часу асоба ў беларускай гісторыі, мае ў сваёй біяграфіі нямала «белых плям». Даследчыкі сыходзяцца на тым, што Езавітаў, безумоўна, чалавек таленавіты, шматгранны, складаны, супярэчлівы. Таму такая неардынарная постаць не можа быць ацэнена адназначна станоўча або толькі негатыўна, пакуль не развеюцца міфы і ідэалагічны туман. І, можа, прарочымі акажуцца словы Ларысы Геніюш, выказаныя «сябру К. Езавітаву да 50-годзьдзя»:

Ня раз яшчэ будзеш дажынкі спраўляць.

Зь вянком і народнаю стужкай

Мы прыйдзем ня раз Змагара прывітаць

Ад вернай сям'і беларускай.

Свае творы К. Езавітаў падпісваў псеўданімамі Кастусёнак, М. Зінок, Прысутны, Кангрэсавец, К-нак, Гісторык.

Ацэньваючы шматгранную спадчыну К. Езавітава, мы можам назваць яго не толькі разважным палітыкам, але і педагогам, рэдактарам, крытыкам, выдаўцом, вучоным-даследчыкам, арганізатарам-збіральнікам, бібліяфілам, музейнікам. А таксама энцыклапедыстам — згадаўшы хаця б «Беларускі біяграфічны слоўнік», над якім ён працаваў у апошнія гады жыцця ў Латвіі. Каштоўнымі даследаваннямі з'яўляюцца і такія кнігі К. Езавітава, як «Беларусы ў Літве», «Беларусы ў Латвіі», «Беларусь у мінулым і сучасным», «Становішча беларускае школы ў Латвіі», «Беларусы і палякі»... Засталася незакончанай праца «Беларусь ад Керанскага да Пілсудскага». Шмат было ў К. Езавітава «летуценняў аб нашай будучыні».

У дзяржаве, якую ён называў «Дэмакратычная Рэспубліка Латвія», Канстанціну Барысавічу ўдалося рэалізаваць шмат якія свае мары, хаця і давялося два разы пасядзець у яе турмах. Адзін з удзельнікаў абвяшчэння БНР, народны сакратар ваенных спраў у складзе першага нацыянальнага ўрада Беларусі, К. Езавітаў у 1919—1920 гг. служыў шэфам Беларускай ваенна-дыпламатычнай місіі ў

Латвіі і Эстоніі. Тое, што Прыбалтыйскія дзяржавы, у тым ліку і Фінляндыя, першымі прызналі БНР, яго несумненная заслуга, уганараваная пазней званнем генерал-маёра. Пасля змушанага адыходу ад палітыкі Езавітаў прыняў латвійскае грамадзянства і распачаў вялікую — 23-гадовую! — культурна-асветную дзейнасць сярод этнічных беларусаў Латвіі, абудзіўшы дзесяткі талентаў, паклікаўшы на «светлы след» нацыянальнага самавыяўлення тысячы людзей. Дзеля гарманічных узаемадчынненняў беларускай меншасці з тытульнай нацыяй звяртаўся па дапамогу да «калегі» Яніса Райніса, каб стварыць «моцны падмурак будучай, так нам неабходнай дружбы».

Пятро Сакол, Мікола Талерка, Віктар Вальтар, Пётра Мірановіч, Эдвард Вайвадзіш, Міхал Калінін сталі творцамі толькі дзякуючы такім Настаўнікам, як К. Езавітаў, С. Сахараў, А. Якубецкі, І. Краскоўскі, П. Мядзёлка...

Бібліяграфічную даведку пра К. Езавітава варта папоўніць такімі звесткамі: скончыў Віцебскі настаўніцкі інстытут у 1916 г., у гэтым жа годзе — Паўлаўскае ваеннае вучылішча. Удзельнік Першай сусветнай вайны, ваяваў на Паўночным фронце. Быў выбраны намеснікам старшынi Беларускай вайсковай цэнтральнай рады. Удзельнік Першага ўсебеларускага кангрэса. Вёў вялікую работу па фармаванні беларускіх вайсковых частак. У Латвіі быў адным з заснавальнікаў культурна-асветнага таварыства «Бацькаўшчына». Працаваў інспектарам Беларускага аддзела пры Міністэрстве асветы, дырэктарам Люцынскай гімназіі, рэдактарам газеты «Голас беларуса», часопіса «Беларуская школа ў Латвіі», рыхтаваў і выдаваў падручнікі для школаў. Займаўся арганізацыяй беларускага школьніцтва ў Латвіі да чэрвеня 1944 г.

Арыштаваны контрразведкай «Смерш» 1-га Украінскага фронту 26 красавіка 1945 г.

Памёр 23 траўня 1946 г. у шпіталі гарадской турмы МУС БССР «ад сухотаў пры дыстрафіі 3-й ступені».

Пра Кастуся Езавітава

З характару і выгляду быў ён калі не дамiнуючым, дык, прынамсі, наскрозь аўтарытэтным, будзячы да сябе давер і пашану. Ростам высокі, моцна збудаваны, самавіты, паважны. У вачох іншых выглядаў арыстакратам. Валасы меў цёмныя, твар поўны і пару праніклівых шэрых вачэй. Заўсёды трымаўся раўнамернага вайсковага кроку і таму ад вучняў атрымаў мянушку «Браняносец». Натуры

быў наогул лагоднай, але ня той, што распагаджваецца абы-якімі малаважнымі жартамі-драбніцамі. Умеў трымацца скрытна і ніколі не гаварыць ці вымаўляць лішняга. Быў чалавекам надзвычай высокае асабістае маралі, нацыянальнага гонару і духовае чысьціні. Не належаў да хваравітых амбіцыянераў. Верыў, што вызначэньнем вартасці чалавека зьяўляецца найперш праца, а таму і не шкадаваў сілаў у тым кірунку, куды найбольш хілілася сэрца і нацыянальная душа.

Кастусь Акула

Вершы

У турму яго!

«Ў турму яго! — Ў турму!
Ён думку нейкую, сваю, трымае
І нікаму ня кажа з нас...
Ад ўсіх хавае!
На розуме ён нешта злое мае!..
Ў турму яго! Ў турму!»
Яго схапілі. Ён ў турме.
Чарнеюць краты на вакне,
Да сьценкі прыкаваны ложка,
А на палу,
Ў пылу,
Сьляды мышыных ножах.
Да, ён ў турме!
Ў турме!
«За што схапілі вы мяне?
Што я зрабіў для вас благога?
Навошта краты на вакне?
За што трымаеце, як зьдзіня злога,
Ў муры запёршы на вясне?»
Няма адказу на пытаньні.
Муры сьмяюцца ў злым маўчаньні.
25 траўня 1924 г.

Даўгая-Даўгава

Кінь менаваць мяне Дзвіной,
Бо не Дзвіна я, а — Даўгая.

То крыжака задума злая —
Раку Даўгую зваць Дзьвіной.
Спытай у латыша, —
Назовы старыя ён добра памятае!
Мяне Даўгава называе,
Цябе ж заве крывіч ці крыўс.
8 лютага 1925 г.

Марш адраджэнца
(На музыку «Варшавянкi»)

На пяць кавалкаў Народ наш пабіты,
Падзёрта зямля на шматкі-берагі!
Права, Братэрства і Гонар — забыты!
Зьніклі сябры, а наўкол варагі!

Дык не чакай жа ніскуль дапамогі,
Ўласным натугам да долі ідзі!
Зубы сыціскай! Хай ў крыві будуць ногі!
Падай!.. Уставай!.. Абяссімеў — паўзі!

Блізка ўжо, блізка надзеяў спаўненьне!
Зара прадрасьветная польмем б'е.
Сонца ўстае. А для ран загаеньня
Воду жывую нам Воля нясе.

Дык не чакай жа ніскуль дапамогі,
Ўласным натугам да долі ідзі!
Зубы сыціскай! Хай ў крыві будуць ногі!
Падай!.. Уставай!.. Абяссімеў — паўзі!

10 лютага 1925 г. Рыская турма

Ня ный! Ня плач!
(Братам Заходняй Беларусі)

Ня ный! Ня плач!
Ня дзіва сьвету сьлёзы:
Іх цэлы акіян праліў ён сам!
Тапор і нож вайстры,
Зрабі дубіну ты з бярозы,
Гвалтоўнікаў забі і выкінь цела псам!

Ня ный! Ня плач!
Сьвязою не адхіліш рук зладзея.
Румзаку-сьлюнцяя ня будзе шкадаваць.
Дубіна, нож, тапор — вось дзе твая надзея!
Бі, рэж, палі!
Хай хаты ворагаў згараць!

Ня ный! Ня плач!
У страху не крычы.
Вазьме жуда — маўчы!
У катаў выжмі плач!
Хай з дрожджу сьвету пракрычаць:
«Паўсталі крывічы!»
Тады пачнуць нас шанаваць.
Тады людзьмі нас будуць зваць!
Ня ный! Ня плач!

12 лютага 1925 г., Рыская турма

Малітва Пяруну

Пярун, наш бацька! Ясны божа грому,
Даруй нам!.. Жрацы Хрыста нас ашукалі,
Мы бязьвінны! Мы табе малілісь, залатому,
Нас мячамі ксьцілі і ў вадзе купалі.

Каб мы не чапалі белых сыцен Царграда,
І каб коні нашы не тапталі вуліц Рыма,
Каб у гневе правым не скрышылі мы варага-гада, —
Нас зачаравалі зьяньнямі прастолаў, ў золаце дзьвярыма.

Волю ў нас скавалі, розум атруцілі...
Сьвятой помсты ўцеху нам забаранілі...
Як краты, мы сьлепілі, мечы агусьцілі,
Для ўладдык-чужынцаў мы рабамі былі...

Але ў душах нашых, у сьвятых глыбінах,
Дзе таёмна мроіць Прадчуцьцёў Парог,
Мы пабудаваці Твой аўтар ў нізінах, —
Там Ты жьў ў пашане, як наш стары бог.
Блізціца дзень помсты... Дай нам, божа, сілы!

Мы дзя Сьветлай Помсты здаўна кум меч.
Памажы, Пярун, нам, бог наш грозны, мілы,
Цяць галовы гадам ад чванлівых плеч.
14 лютага 1925 г. Рыская турма

Уладзімеру Жылку

«Уяўленьне!» «Уяўленьне»!
Шлях ў паход, у наступленьне
Адчыняеш ты!
Прэч бяссільле!
Прэч зьмірэньне!
Ўперад!
Ў бой!
Адно імкненьне!
Праз карагі, праз каменне
Без сьвязы
І без стамленьня
Новым шляхам, цаліной,
Ў дол,
Ў гару, —
Ня плач!
Ня стой!
Ў гэтым сьветлым захапленні,
Ў гэтай сіле уяўленьня
Ты мне — родны.
Ты мне — свой!

18 лютага 1925 г. Рыская турма

Брату

(Трыялет маім вучням)

Проста, шчыра, сьвята, сьмела
Да Праўды сьветлай, братка, йдзі!
Грамаду будзі, вядзі —
Проста, шчыра, сьвята, сьмела!

Наша шчасьце — ўперадзі!
Шлях ярка асьвятляе вера!
Проста, шчыра, сьвята, сьмела
Да Праўды сьветлай, братка, йдзі!

19 лютага 1925 г. Рыская турма

Сонцу ў нядзелю

Сёньнека ты, сонца, і сьвежа і чыста, —
Не вісіць ў паветры хмарна-руды дым!
З блакітных глыбіняў глядзіш прамяніста,
Нібыта схіліўшысь над вакном маім!

Пад твае праменьні я твар падстаўляю...
Праз краты, праз шыбы, праз зімнае шкло —
Асьвяці, сагрэй ты!.. Чуеш?.. Заклікаю!
Дай мне далучыцца да жыцьця ўсяго!

За мурамі, ў садзе, крыгчыць і сьмяецца
І сыпявае гімны вераб'іны хор.
Пад рытм птушых сыпеваў моцна сэрца б'ецца,
Сьніць лясоў гушчары і палёў прастор!
22 лютага 1925 г. Рыская турма

У куце больш ня маю бажніц!

У куце больш ня маю бажніц —
Мапа там. А на ёй — Беларусь.
Ёй адной я цяперка маюсь,
Перад ёй штодня падаю ніц.

Прад вачыма маімі абшар
Скатаванай, згвалчонай зямлі...
Незасохшыя лужы крыві...
Панаваньня чужынцаў цяжар...

З паўначы на паўдзень, як злы гад,
Працягнулась падзелу мяжа...
Дрот калючы... Слупы дзеляжа...
Штыхі... Ўціск... І чужацкі салдат...

Слёзы й кроў. І малітвы, і стогні!
Катаваньне! Турма! Кайданы!
Зьнішчыць нас захацелі паны!
Горы трупаў насыпаў патрон!

Ды — дарма! —

Ўжо нікто не заб'е беларускай душы!
Ў цяжкіх муках яна акавалась бранёй!
Не зрачомся мы сьветлае Волі сваёй —
На сьвет вольны мы выйдзем з глушы!
Сьнежань 1925 г. Рыга

На лясной палянцы

Сьвеціць сонца.
Вочы шчурацца.
На губах хмяльная кроў.
Не мані!
Кінь штучна хмурыцца,
Не паверу — дрыжыць броў!
Сьвеціць сонца.
Вочы шчурацца.
Ў жылах б'е вясеньні хмель.
Не мані!
Ну будзь жа вумніца, —
Нас схвае матка-ель!
20 красавіка 1926 г. Рыга

На вясеньнім ветрыку

Каратка мая спадніца!..
Шэльма, шэльма вецер!..
Ён нічога не баіцца!..
Нікто не замеціў?..
Пёс вясёлы — вецер майскі —
Трэ мае калені.
Што ні ноч, сьню сон я райскі...
Шчасьце ўзяла б жменьай!
Любы мой, прыйдзі! Ну што ж ты?
Я даўно чакаю!
Шчасьця, радасьці — хоць трохку! —
Ўзяць сабе жадаю!
Не шкадуй мяне! Ня трэба! —
Сама не шкадую!
Колькі вёснаў дало неба?..
Вазьмі! Я дарую!
26 красавіка 1926 г. Рыга

На лясных складах у Рызе

*

За заборамі шэрымі, старымі,
На пакрытых карою дварах
Стаяць клеткі дашчок веліканамі
Ў сьветла-жоўтых смаловых радах.

*

Смачна пахнуць брусочки шафранныя!
Над апілак гарой дрыжыць пар...
Пілавалі вас рукі старанныя —
Агалілі агромны абшар.

*

З беларускіх лясоў, з Панадзьвінья,
Доўга плылі цяжкія плыты.
Намазолілі рукі ды сьпіны
Нашы, ў шэрых сярмягах, браты!

*

Свайго Краю дабро, за чужацкі алтын,
Ад бядноты сваёй прадалі.
Дроў ня мае свой брат-сялянін,
А к чужым горы лесу сплылі!

*

Абкрадаюць нас ўсе! Цягнуць кожны ў свой бок!
За нажывай да нас едзе ўсяк!
Ў гаспадарку сваю, беларус, зрабі крок!
Пакажы ўсім чужынцам кулак!
12 траўня 1926 г. Рыга

Благаславеньне на бойку

Народзе мой, Народ мой Беларускі,
Зноў над табой падняў нагайку польскі пан,
Зноў у турму з палосак бедных, вузкіх
Пагнаў Цябе Пілсудзкі, палітычны хам!

Нясуцца крыкі, стогнуць ў хатах маткі,

Маўчыць турма... Лукішкі — беларускі гроб!
Дрыжаць, схіліліся, зусім счарнелі хаткі.
Кіпцём крывавым зноў Бель Арол паскроб...

Дняпро, Дзівіна, бацькі плямён крывіцкіх,
На бераг ваш імкнецца польскі бот!
«Ратуючы Эўропу з хмараў бальшавіцкіх»,
Крывёй крывіцкай хочучь ўскрывяніць чарот!

Крыві? Крыві зноў хоча Ожэл Бялы?
Зноў паншчыну Пілсудзкі хоча завясыці?
Дык хай жа зноў скрыжуюцца штыхоў удары, —
Рахубы старыя прыйшоў ўжо час звясыці!

«Турма народаў», ты ўваскросла ў Польшчы!
«Як вольны з вольнымі» — ўжо сталася маной!
Лёс беларуса ўжо ня будзе горшы,
Калі палеткі ўспыхнуць новаю вайной!

Было калісь — мы ў бойку йшлі з касамі,
Мы галаруч змагаліся з панамі і царом,
Але цяпер і мы разумней сталі
І галаруч у бойку не пайдзём!

Ужо грымяць і ў нас свае гарматы,
Ужо й са стрэльбаў мы наўчыліся страляць,
І ў чыстым полі, здалёк роднай хаты,
Не нам адным галовы прыйдзецца складаць!..

Народзе мой! Ці чуеш сваю сілу?
Ці бачыш сам, як ўзрос і узмацнеў?
Ўздымі руку і... ўдар! Няхай ў магілу
Заgone паншчыну твай справядлівы гнеў!
20 лютага 1927 г., Рыга

З Яніса Райніса

Зламанья сосны

Віхор найвышэйшыя сосны зламіў,
Што ў дзюнах на ўзмор'і стаялі, —

Паглядамі ў далі імкнулісь яны,
Хавацца, гнуць сьпін не жадалі.

«Зламіла, варожая сіла, ты нас,
Ды йшчэ барацьба не спынілась,
У соснах аб даль летуценьні чуваць,
І помста ў галінах стаілась!»

І сосны найвышшыя зноў ўжо жывуць —
На воду ўсплылі караблямі.
Адважна ўздымаецца гордая грудзь —
Зноў з бурамі бой неспыняны.
Публіцыстыка

Прадмова да кнігі Андрэя Упіта «Фракеец Кілон»

Андрэй Упіт зьяўляецца адным з выдатнейшых сучасных латыскіх пісьменнікаў. Радзіўся ён у 1877 годзе ў мястэчку Скрыверах. Бацька яго, бедны «іспольшчык» (арандатар, які палову свайго ўраджаю абавязаны аддаваць уласьніку зямлі), ня меў сродкаў вучыць сына і з малых дзён паставіў яго на цяжкую працу. Аднак здольны хлапец ірваўся да вучэньня і, працуючы з бацькам у лесе і ў полі ды старанна дапамагаючы яму ў гаспадарцы, разам з тым не закідаў вучэньня і, скончыўшы пачатковую школу ў Скрыверах, самавучкам падрыхтаваўся да іспытаў на годнасьць народнага вучыцеля, а затым і на годнасьць хатняга вучыцеля, якія і вытрымаў з поўным посьпехам. З 1897 на 1908 год ён працаваў вучыцелем, адначасна прыймаючы гарачы ўдзел у літаратурнай і грамадзкай працы, а з 1908 году прысьвячае сябе выключна літаратуры, грамадзкай працы і далейшай шырокай самаадукацыі.

У літаратуры Андрэй Упіт добра вядомы ў латвійскім грамадстве сваёй шматбаковасьцю: ён і выдатны раманісты, і драматург, і паэта, і аўтар дужа цікавых навэляў, і таленавіты крытык, і, нарэшце, гісторык літаратуры.

З яго твораў асабліва вядомы: раманы — «Апошні латыш», «Жанчына», Паўночны вецер», «Ранэгаты» і «Пад цьвікастым абцасам»; драмы — «Голас і рэха», «Сонца і пар», «Мірабо» і «1905-ты»; камэдыі — «Узьлёт чайкі», «Прычыны і вынікі» і «Здаровае цела»; зборнікі навэляў — «Трэскі ў амуце», «У часе працы», «Змаганьне вятроў», «За брамаю раю» ды іншыя. У сучасны момант ён, разам з вядомым латыскім пісьменнікам і літаратарам Рудольфам Эгле працуе над вялікім

выданьнем: «Гісторыя ўсясьветнае літаратуры», якая выходзе асобнымі кнігамі ўжо некалькі год, і гэтымі днямі ў Рызе выйшла ўжо 17-я кніга гэтае працы.

*

Выпускаючы адно з цікавых гістарычных апавяданьняў Андрэя Упіта, Беларускае выдавецтва хоча пакласьці гэтым пачатак сыстэматычнаму друкаваньню перакладаў з латыскае мовы на беларускую, каб пазнаёміць наша грамадзтва з творчасцю латыскіх пісьменнікаў і гэтым дапамагчы беларусам, як у Латвіі, гэтак і па-за межамі яе, азнаёміцца з духовым жыцьцём латыскага народу і ягонымі літаратурнымі скарбамі.

Мы пачынаемо з Андрэя Упіта таму, што гэты пісьменнік выйшаў з самае гушчы латыскага сялянства і праклаў сабе шлях да ўсеагульнага вызнаньня выключна сваімі сіламі і безумоўнаю таленавітасьцю. Яго літаратурная чыннасьць, характар і біяграфія надзвычайна падобны да жыцьця і працы нашага выдатнейшага пісьменніка Янкі Купалы. І гэта не выпадковасьць. Шляхі і лёс працоўнага латыскага народа, а таксама і яго нацыянальна-вызваленчы рух, маюць шмат супольнага з характарам і гісторыяй беларускага адраджэнчага руху. Усё гэта, а таксама і блізкае суседзтва ды старадаўнія зносіны абодвух народаў робяць для нас асабліва цікавым вывучэньне латыскае літаратуры і досьледы над яе разьвіцьцём.

*

Карыстаючыся прыгодай, хочацца нам прапанаваць на абгаварваньне беларускага грамадзтва і старэйшых дзеячоў беларускага адраджэньня адну гіпотэзу. Нам здаецца, што адраджэнчы рух латышоў, як гістарычна больш раньні, чым рух беларускі, ды нацыянальна-сацыяльная сьвядомасьць латыскае інтэлігэнцыі, як больш выразная і моцная, адыгралі значную ролю і зрабілі ў свой час вялікія ўплывы на ўзмацаваньне нацыянальна-сацыяльнае сьвядомасьці некаторых беларускіх адраджэнцаў, згуртаваных каля штомесячніка «Наша ніва». Доказаў гэтага далёка шукаць ня прыйдзецца. Мы ведаем, што браты Іван і Антон Луцкевічы вучыліся ў Лібаўскай гімназіі, дзе даволі ярка адчуваліся павевы латыскіх нацыянальна-адраджэнчых ідэй, якія напэўна змусілі маладых гімназістаў лішні раз падумаць аб лёсе свайго народу беларускага. У Рызе на політэхніцы вучыўся Мікола Вяршынін, сучасны беларускі дзеяч у Празе. Таксама ў Рызе ж, у перыяд часу з 1906 па 1910 год жылі значны час гэтакія нашы

дзеячы і пісьменьнікі, як Цішка Гартны, Вацлаў Ластоўскі і Эдварды Будзько, якія таксама мелі магчымасьць параўнаць ступень сьвядомасьці латышоў і беларусаў ды зрабіць з гэтага для сябе і сваеі працы пэўныя практычныя вывады. У Мітаўскай гімназіі выхоўваўся наш нябошчык-поэта Сяргей Палуян, які вельмі сябраваў з сынам вядомага латыскага дзеяча і выдаўца газэты «Jaunakas Zinas» Бэньямінам, дык трэба думаць, што і С. Палуян мог назіраць латыскі адраджэнчы рух і запальвацца прыкладамі яго, каб пераняць іх і ў рух беларускі. Пераважная большасьць з гэтых нашых дзеячоў і пісьменьнікаў, па наша шчасьце, зьяўляюцца яшчэ сучаснікамі, і мы спадзяемся, што яны неўзабаве адгукнуцца на выказанае намі прыпушчэньне.

*

Беларуская нацыянальная меншасьць, пражываючая зара ў межах Латвійскае Рэспублікі, таксама адчувае на сабе моцныя ўплывы латыскага этнографічнага масыву, але ўплывы гэтыя ідуць ужо па двух кірунках: па-перш, беларускія сьвядомыя адзінкі і арганізаваныя групы, назіраючы моцнае разьвіцьцё латыскага адраджэнчага руху, таксама як і беларускія дзеячы ў мінулым, запальваюцца ходам і прыкладам латыскага руху і з вялікай энэргіяй аддаюць свае сілы і веды на ўмацаваньне беларускае сьвядомасьці і на ўздойм беларускае адраджэнчае працы; гэтакія ўплывы дужа карысны для беларускае меншасьці і беларускага народу наагул; але ёсьць і другі кірунак уплываў — маласьвядомыя нацыянальна беларускія адзінкі, троху падвучыўшы латыскую або латгальскую мову, часта-густа з матар'яльных прычын адрываюцца ад беларушчыны і пачынаюць сябе йменаваць (шчыра ці няшчыра — гэта іншае пытаньне!) латгальцамі, а то нават і латышамі; гэтыя «перабежчыкі» не прынясуць карысьці ні латышам, ні беларусам, і асыміляцыйныя тэндэнцыі, і высілікі некаторых латвійскіх груповак, накіраваныя ўбок стварэньня як мага большага ліку гэтакіх «летуноў», мы прывітаць ня можам.

Шчырае латыска-беларускае сяброўства, узаемнае вывучэньне і дасьледваньне прывядуць да запраўднага разуменьня абодвух суседніх народаў, беларускага і латыскага. У гэтым кірунку мы і запрашаем працаваць абедзьве стараны. Уселякія ж спробы асыміляцыі могуць толькі сапсаваць гэтыя адносіны і быць заўсёдашняй перашкодай да ўзаемнага разуменьня і зьбліжэньня. І працу ў гэтым кірунку трэба лічыць памылаковай і шкоднай.

Беларусы ў Рызе

Беларускае жыхарства ў Рызе складаецца з трох няроўных груп: 1) старыя жыхары Рыгі, продкі якіх зьявіліся сюды яшчэ ў XVII—XVIII ды пачатку XIX стагодзьдзя; гэтая група моцна ўрасла ў рыскае жыцьцё ўсімі каранямі і зусім ужо страціла зьвязак з тымі мясьцінамі Беларусі (Латгаліі), з якіх вышлі іх продкі; гэтая група больш заможная і далёка стаіць ад беларускае працы, бо зьвязана з польскаю і расейскаю грамадзкасьцю; 2) новыя выхадцы з Беларусі (Латгаліі), якія самі або іхнія бацькі зьявіліся ў Рыгу пад канец XIX ст. і да пачатку XX ст., калі Рыга перажывала буйны ўзрост, разьвіцьцё прамысловасьці, гэтая група, іхнія дзеці і маленькія ўнукі яшчэ не здэнацыянаваліся і зьяўляюцца асноваю беларускае грамады ў Рызе; яны не забылі яшчэ свае вёскі, часта-густа маюць з імі зьвязак, але ўжо на вёску ніколі ня зьвернуцца; 3) найноўшыя выхадцы з беларускіх вёсак Латгаліі і Ілукштаншчыны, што зьявіліся ў Рыгу шукаць кавалка хлеба ўжо пасья стварэньня Латвійскае Рэспублікі, жывуць аднэй нагой у Рызе, а другой нагой у сваіх вёсках; яны яшчэ не зачэпіліся канчаткова за рыскі грунт, бо ня маюць пэўнае працы; на вёсцы зямлі ў іх няма або ёсьць 1—2 дзесяціны, але стаіць такая-сякая хата — «свой кут», у якім часова пакінута сямейка; гэтая група — цяжкая, яны то прыяжджаюць у Рыгу, то зноў на нейкі час вяртаюцца на вёску, каб зараз жа зноў прыехаць у Рыгу, як толькі даведаюцца, што тутак дзесяці распачалася нейкая праца, патрэбны працоўныя рукі; ёсьць такая група, што перавязла ў Рыгу свае сем'і, а сама працуе пад Рыгай батракамі.

Згодна 3-га Уселятвійскага перапісу 1930 году, у Рызе налічваецца 4751 беларус. Жывуць яны, у пераважнай сваёй большасьці, на акраінах гораду, у рабочых раёнах, каля буйнейшых фабрык, заводаў і лесапільняў, на якіх маюць сталую ці часовую працу. Рассяленьне беларусаў па раёнах гораду Рыгі выглядае гэтак.

Найбольш беларусаў жыве па Латгальскім (былым Маскоўскім) фарштаце. Тутак, у раёне VI паліцэйскага ўчастку, гэта знача, ад Цэнтральнага рынку да Дынабурскай вуліцы, паміж Дзьвіной і чыгункай, жыве — 604 беларусы, ды ў раёне IX паліц. участку, г. зн. ад Дынабурскай вуліцы і далей да Кузьняцоўкі жыве яшчэ 1451 беларус, а ўсяго на Латгальскім фарштаце зарэгістравана 2055 беларусаў. У цэнтры гэтага раёну — па Маскоўскай вуліцы, 173 — працуе найвялікшая ў Рызе 1-я мяставая беларуская 6-кл. асноўная школа з 215 вучнямі ды вячэрняя Беларуская прыватная гімназія Т-ва беларускіх вучыццалёў, з 80 вучнямі.

На працілежным канцы Рыгі, у адлегласці 10—12 кілёметраў ад 1-е школы, бліжэй да мора, у Мільграбенскім і Чырвонадзвінскім прыгарадах ды на востраве Кундзінсале, якія аб'яднаны ў V паліцэйскі ўчастак, жыве 827 беларусаў. У цэнтры гэтых трох раёнаў — па Сымонаўскай вуліцы, 14/16 — працуе тры беларускіх школы: 2-я беларуская мясовая 4-кл. асноўная школа, з 100 вучнямі; вячэрняя мясовая 6-кл. беларуская школа для дарослых з 200 вучнямі ды дадатковая электратэхнічная вячэрняя беларуская мясовая школа з 60 вучнямі.

На левым беразе Дзвіны, на так званым Задзвінны і на выспах, жыве ўсяго 855 беларусаў, зь якіх у раёне Торэнзбэргу (X паліц. уч.) жыве 329 беларусаў, у раёне Гагэнзбэргу і «Ільгэцэму» (XI паліц. уч.) — 307 беларусаў ды каля лугоў Сцілве і на востравах — 125 беларусаў. На поўначы гэтага раёну каля саду «Аркадзія» ў Торэнзбэрге — пры вуліцы Брыўзэмпэка, 22 — працуе прыватная беларуская 6-кл. аснаўная школа, з 80 вучнямі, і беларускія 2-гадовыя дзяржаўныя вучыцельскія курсы з 30 курсантамі, якія скончылі Рыскую або Дзвінскую беларускую гімназію.

У цэнтральнай частцы гораду Рыгі ў чатырох паліцэйскіх участках на правым беразе Дзвіны жыве ўсяго 441 беларус, з якіх: у Старым горадзе, які ўваходзе ў I паліцэйскі ўчастак, жыве ўсяго 30 беларусаў; паміж Элізабэцінскай вуліцай і гарадзкім каналам у IV паліцэйскім участку жыве — 39 беларусаў; паміж Элізабэцінскай, Крыш'яна Барана і Рыцарскай вуліцамі, Таварнай станцыяй і садам Вэстурса, былым Пятроўскім паркам, на абшары III паліцэйскага ўчастку, жыве 163 беларусы, і, нарэшце, у другі бок ад вуліцы Крыш'яна Барана, паміж Рыцарскай вуліцай і чыгункай у VII паліц. участку жыве 163 беларусы. У гэтым вялікім цэнтральным раёне беларускае школы няма. Затое тутака знаходзяцца канцылярыі цэнтральных беларускіх устаноў і арганізацый: 1) Беларускі аддзел пры Міністэрстве асьветы — на вуліцы Валдэмара, 36-а; 2) бюро Т-ва беларускіх вучыцеляў у Латвіі — на вуліцы Мэркеля, 3, кв. 5; 3) Каса Беларускага пазычкова-ашчаднага т-ва — на бульвары Калпака, 2, кв. 18; 4) Бюро Т-ва беларускага тэатру — на Мельнічнай 66, кв. 25; 5) друкарня Беларускага выдавецтва і штомесячніка «Беларуская школа ў Латвіі» — Стары горад, 8; а таксама аблюбаваная беларусамі, асабліва Т-вам беларускае моладзі, заля для розных спэкталяў і пастацовак па Канюшаннай вуліцы, 2—4, пры школе танцаў Каўліня.

У раёне паміж вуліцай Крыш'яна Барана, іпадрамам і Вайсковым гошпіталем, у IV пал. участку, жыве 205 беларусаў, а побач з гэтым раёнам на другі бок ад вуліцы Крыш'яна Барана паміж

Рыцарскай вуліцай, Цэнтральнай турмой, Грызэнкалнам і чыгункай, у VIII паліц. участку, жыве яшчэ 313 беларуса, а разам жыве тут 518 беларусаў. Ніякае беларускае працы ў гэтым раёне да гэтага часу, на жаль, не вялося. І тутака ня толькі няма ніводнае беларускае школы, але нідзе ў гэтым раёне ніводнага разу яшчэ не было пастаўлена ні беларускае вечарыны, ні спэтаклю. Між тым якраз у гэтым раёне да вайны жыло шмат сьвядомых беларускіх чыгуначнікаў, а таксама рабочых, якія працавалі на Вагонным заводзе, і рэшткі сямеек каторых захаваліся тут аж да гэтага часу.

Да 1915 г. даволі многа беларусаў жыло яшчэ ў Чэкуркальне (XII паліц. уч.) і працавала на заводзе «Фэнікс» ды ў Шмерэліза, але зараз тутака жыве ўсяго 175 беларусаў, якія таксама зусім адарваны ад беларускага жыцця ў Рызе і не ўваходзяць ні ў адно з рыскіх беларускіх т-ваў.

Да вайны лічба беларусаў у Рызе была ў некалькі разоў большай, бо шмат беларусаў працавала на вялікіх заводах — на «Правадніку», на «Ільгэцэме», на «Фэніксе» ды іншых. Падчас эвакуацыі гэтых заводаў у глыбіню былой Расеі беларускія рабочыя выехалі туды ж разам з машынамі і адміністрацыяй. Зараз заводы гэтыя не працуюць, дык калі хто з беларусаў і вярнуўся ў Рыгу, то павінен быў шукаць іншае працы. Знайсці ж працу ў Рызе, асабліва ў апошнія 3-4 гады, надзвычайна цяжка, амаль зусім немагчыма.

Матар'яльны стан беларускага жыхарства ў Рызе надзвычайна цяжкі, шмат беспрацоўных, а калі хто і мае працу, дык дастае за яе мізэрную аплату. Большасць сямеек змушана пасылаць сваіх дзяцей, пачынаючы з 9 год, у пастухі да буйных латыскіх земляўласнікаў Курляндзі і Ліфляндзі. Толькі 35—40 чалавек беларускае інтэлігенцыі ў Рызе маюць сталыя пасады, у большасці працуючы ў беларускіх школах. І вось на гэтай невялічкай Грамадзе ляжыць надзвычайна цяжкі абавязак арганізаваць дапамогу незможнаму беларускаму жыхарству ў Рызе. І трэба сказаць, што гэтая жменька інтэлігенцыі працуе самахварна і з поспехам. Яна штотыднёва адлічае з сваёй пэнсіі па 5%-10%, а нават бывае часамі і па 15% з сваіх месячных акладаў, каб дапамагчы бяднейшым вучням вучыцца і каб угадаваць новае пакаленьне кваліфікаванае інтэлігенцыі з асяродзьдзя беларускае працоўнае беднаты ў Рызе. Вынікі ўжо ёсць. Так у Рыскай беларускай гімназіі вучыцца значны лік дзяцей беларускіх рабочых, якія скончылі рыскія беларускія асноўныя школы, а ёсць ужо і такія, якія паспелі скончыць асноўную школу, гімназію ды вучыцельскія курсы і зараз самі працуюць ужо ў якасці вучыцеляў у Рыскіх школах або вучацца ў вышэйшых школах.

Беларуская работніцкая маса працуе, галоўным чынам, у якасці чорнарабочых на лесапілках, грузчыкаў у гавані, хатняе прыслугі і некваліфікаваных рабочых на фабрыках і чыгунцы. Кваліфікаваных рабочых і дробных служачых мала. У гэтым сэнсе беларусы паставілі нават своеасаблівы рэкорд у Рызе — у беларусаў аказаўся найвялікшы адносны працэнт рабочых у параўнаньні з іншымі нацыянальнасьцямі: гэтак у латышоў працоўных налічваецца 61,78%, у немцаў — 43,07, у жыдоў — 41,10%, а ў беларусаў — 86,51%.

Па сацыяльнаму стану і прафэсіях дарослае беларускае жыхарства ў Рызе падзяляецца гэтакім чынам: рабочых — 827 чалавек, уласьнікаў — 43 чал., прадпрыемцаў — 0, чыноўнікаў — 21, вайскоўцаў — 18, інтэлігентных працаўнікоў — 37, невядомых прафэсій — 3 (глядзі кнігу «Riga ka Latvias galvas pilseta», 1932, Riga, бал. 188).

Лічба свядомага беларускага грамадства ў Рызе патроху з кожным годам узрастае, а разам з гэтым узрастае і вага рыскіх беларусаў у агульнабеларускім меншасьцёвым жыцьці ў Латвіі. У гэтым ёсць і свае добрыя, і свае адмоўныя бакі: добра тое, што ў галоўным горадзе Латвійскае Рэспублікі беларусы нарэшце арганізуюцца і выяўляюць свой твар; але кепска тое, што роля Дзьвінску, які першыя 3-5 год беларускае меншасьцёвае працы канцэнтраваньня каля сябе галоўныя беларускія сілы і меў значаньне запраўднага цэнтру беларускае меншасці ў Латвіі, зараз паступова зьмяншаецца, і гэты натуральны і блізкі да беларускае вёскі цэнтр траціць сваё значаньне і вагу. Але апошняе залежыць ужо не ад рыскага беларускага грамадства, а ад агульнае сітуацыі і саміх нашых дзьвінчукоў, што ў апошнія гады працуюць з меншай актыўнасьцю і напружанасьцю.

Арганізацыйную і ўсьведаміцельную беларускую працу ў Рызе ні ў якім разе ня можна яшчэ лічыць закончанай. Цэля раёны яшчэ зусім не абслугоўваюцца ні Беларускім тэатрам, ні т-вам моладзі, ні школамі, ні нашымі культурна-асьветнымі Т-вам; шмат беларускага жыхарства астаетца дагэтуль яшчэ ня зьвязаным з нашымі арганізацыямі; нічога ня зроблена яшчэ ў справе падшуканьня працы для нашых беспрацоўных і ў справе арганізацыі якога-колечы Бюро працы; няма курсаў для уздойму кваліфікацыі рабочых; няма і спэцыяльных дабрачынных арганізацый.

Уся гэтая праца не па шлях адной якой-колечы асобе ці адной якой-колечы арганізацыі, а таму трэба спадзявацца, што празь дзе-які час усе нашы рыскія беларускія арганізацыі аб'яднаюцца для правядзеньня і каардынацыі працы ў адно якое-колечы аб'яднаньне

ці Бюро, каб супольнымі сіламі распачаць працу ў новых кірунках і раёнах. Асабліва гарача мы заклікаем наша грамадства падтрымаць працу нашых школ у Рызе, найстарэйшай з якіх зьяўляецца 1-я Рыская мястовая беларуская 6-ці клясавая школа, адсвяткаваўшая ў пачатку 1933/34 навучальнага году 10-я ўгодкі свайго існавання. Кароткі гістарычны агляд галоўнейшых момантаў працы гэтае школы змяшчаецца ніжэй у нарысе гр. С. Сіцько, сучаснага кіраўніка гэтае школы.

1934

Пясьняр змаганьня, сонца і каханьня

Мала хто з беларускага грамадства ведае, што той Ян Райніс, найвыдатнейшы латыскі паэта, які гэтак энэргічна бараніў права нашае меншасці на культурнае самавызначэньне ў Латвіі, якога гэтак гасьцінна і шчыра віталі беларусы ў Менску на Акадэмічнай канфэрэнцыі і ў Віцебску на адкрыцыі 2-га Беларускага дзяржаўнага тэатру, зьяўляецца ня толькі шчырым нашым прыхільнікам, шмат зрабіўшым для беларускае меншасці ў Латвіі, але і дужа блізкім нам чалавекам, нават родным, калі не па крыві, дык па духу і тэрыторыі.

Ян Райніс — гэта псеўдонім, а запраўднае прозьвішча яго Плекшан — нарадзіўся ў паўднёва-ўсходнім кутку Ілукштаншчыны, у мясцовасці, дзе латышы ня маюць большасці, а затое ў значнай лічбе жывуць беларусы і ёсьць трохі літвіноў. У гэтым дужа цікавым куце стыкаюцца культурна-псыхалогічныя ўплывы шасці народаў: беларусаў, латышоў, літвіноў, расейцаў-старавераў, палякаў-абшарнікаў і шматлічных тутака жыдоў, якіх у адным Дзэвінску было да вайны каля 45 000 чалавек. І вось Ян Райніс ў сваёй аўтабіяграфіі зазначае, што яго паэтычна-чулая душа яшчэ ў дзяцінстве атрымала моцныя ўплывы беларускага духу і з гэтых ўплываў, нараўне з ўплывамі латыскага духу, ён чэрпаў потым паэтычнае натхненьне для сваёй творчасці.

Самён аб гэтым піша так:

«Свае першыя літаратурныя ўражаньні я атрымаў ад нашых народных сьпеваў, якія мая маці дужа часта і ахвотна сыпявала; гімназістам я запісаў некалькі сотняў гэтых сьпеваў пад ейную дыктоўку. Таксама і літоўскія народныя сьпевы і сумнамэлянхалічныя мэлэдыі беларусаў, да якіх я прыслухоўваўся з пятага году жыцьця аж да пятнаццатага. Літвін, стары Марцуліс, для мяне — адзін з мацнейшых успамінаў дзяцінства. Памятаю, як ён цэлы дзень, круцячы жорны, сыпяваў адну і тую ж цягучую песню мельніка,

падобную да шуму жарнавоў. Уначы ж я пільна прыслухоўваўся да беларускіх песняў старога вартаўніка Нядзвецкага, нагадваючых сьпевы васеньняга ветру...»

З кнігай Я. Райніс пазнаёміўся позна, яго аддалі вучыцца да пастара, калі яму было 8 год, але затое ўжо 12-гадовым хлапцом ён напісаў першую сваю паэму «Каралеўна». Аднак пры бясспрэчным і выдатным паэтычным таленце нейкая надзвычайная сарамлівасьць была прычынай таго, што Я. Райніс у працягу дваццаці год нікому не казаў аб сваіх літаратурных працах.

Нарадзіўся Я. Райніс 30 жніўня 1865 году (маці яго, ураджоная Дарта Грыгоўская, пахавана ў Віцебску), у 1877-м ён ужо тварыў сур'ёзныя рэчы, у 1878-1979-м пераклаў, напрыклад, «Барыса Гадунова» Пушкіна, але толькі ў 1896 годзе, пад таварыскім уплывам і ледзь не прымусам, адважваецца Я. Райніс, і то пад псэўданімам, рашуча стаць на грунт паэтычнае працы і прыступіць да друкаваньня сваіх твораў. Райнісу у той момант ужо споўнілася трыццаць год, і калі б не рашучыя рады вядомай латыскай паэтэсы Аспазіі, якая праз некаторы час зрабілася жонкай Райніса, дык магчыма, што сьвет зусім бы ня ўбачыў яго твораў.

У часе сваёй падрыхтоўкі да выхаду на літаратурную арэну Я. Райніс прайшоў грунтоўную школу грамадзкае працы. Ён, П. Стучка і Бергман зьяўляюцца галоўнымі кіраўнікамі марксісцкае латыскае газеты «Діенас Лапа» («Штодзённы лісток») у Рызе і накіроўваюць грамадзкую думку латышоў на барацьбу з царызмам.

Вышэйшая асьвета, юрыдычны факультэт, марксіцкі сьветагляд, актыўная грамадзкая праца зусім ясна павінны былі адбіцца ў творчасці Райніса, і адбіліся ў ёй шэрагам паэтычных твораў, у якіх на першым месцы стаіць грамадзкае змаганьне. У гэтых творах, пераважна на вершах, адбіта змаганьне латыскага народу за сваё нацыянальна-сацыяльнае вызваленьне, а таксама і ўдзел самога Райніса ў гэтым змаганьні — турма, ссылка, эміграцыя. Вершы бадзёрыя, захоплена заклікаючыя да змаганьня, з верай ў поўную перамогу.

Другое, што было і ёсьць дужа характэрным для Райніса, гэта сонечнасьць яго твораў. Веданьне прыроды і захопленне ёю, глыбокі аптымізм, чыстата, шчырасць, прастасьць і натуральнасьць у адчуваньнях і вобразах. І пры ўсім гэтым нейкая дзявочая сарамлівасьць. Шмат вершаў проста прысьвечана сонцу, пераважна сонцу веснавому, сонечным косам, цеплыні ды радасьці.

Каханьне ў Райніса надзвычайна пяшчотнае, захопліваючае сваёй прыгожасьцю. Ён кахае ня толькі жанчыну, ён кахае прыроду, чалавецтва, ідэю, самаахвярнасьць і перамогу.

Была б толькі напалову ахарактарызавана роля Райніса ў гісторыі латыскага адраджэння і культуры, калі б мы абмежаваліся толькі адзначаннем яго як паэты і грамадзкага дзеяча. Роля Райніса даўрэка выходзе за гэтыя межы. Райніс надзвычайна многа ўлажыў у латыскую культуру яшчэ як крытык, драматург, перакладчык ды рэфарматар латыскае мовы і стылю.

Лічба і гатунак яго перакладаў зьяўляюцца ў латыскай літаратуры рэкорднымі. Ніхто не зрабіў такіх прыгожых перакладаў на латыскую мову, як Райніс. Таксама рэкорднай зьяўляецца лічба слоўных новатвораў, якія даў на латыскай мове Райніс і якія назаўсёды ўвайшлі ў літаратуру і народную мову.

Сам стыль мовы, кароткія, поўнагалосныя словы, якія гэтак прыгожа і лёгка сьпяваюцца, — прыдумываў Райніс, скарачаючы даўжэразныя канчаткі, якія ўвайшлі былі ў латыскую мову праз уплывы немцаў.

Драмы Райніса заслужылі ня толькі агульналатыскую, але і эўрапейскую вядомасьць, яны перакладаюцца і перакладзены на некалькі моў, ставяцца ня толькі на латыскіх, але і на чужаземных сцэнах.

Уплывы Райніса на латыскую літаратуру і грамадства, асабліва на маладое пакаленьне, не абмяжоўваюцца сучасным момантам, яны будуць адчувацца яшчэ доўга і ў будучыні.

1929

Беларуская меншасьць у Латвіі ніколі не забудзе Яна Райніса!

12 верасьня 1929 году зусім нечакана для ўсіх сваіх прыхільнікаў, шанавацеляў і сваякоў памёр вялікі латыскі паэта Ян Райніс-Плекшан. З вялікім сумам спаткана была гэтая вестка ва ўсёй Латвіі: для латыскае літаратуры, для прагрэсіўнай часткі латвійскае грамадзкасьці і для маладой латыскай культуры гэта была дужа цяжкая страта. Як паэта, як грамадзкі дзеяч і як чысьцейшай душы чалавек Ян Райніс быў выдатнейшай адзінкай свайго народу, адзінкай, якія зьяўляюцца раз у стагодзьдзе, а часам раз за ўсю гісторыю народу.

Вялікі сум ахапіў ня толькі латышоў, але і іншыя народнасьці ў Латвіі, бо ўсе ведалі і кахалі гэтага сівога, велічавага чалавека, з лёгкім поступам юнака, з жывымі рухамі і маладымі шчырымі вачыма, заўсёды прыязна глядзеўшымі на чалавецтва наагул і на кожнага чалавека паасобку, з якім ён меў справу.

Мы, беларусы, з асаблівым жалем спаткалі вестку аб сьмерці Яна

Райніса, бо для нас ён быў ня толькі паэтай і вялікім чалавекам, але апроч усяго гэтага яшчэ і нязьменным прыхільнікам нашага адраджэнчага руху і абаронцаю нацыянальна-культурных правоў і патрэб беларускае меншасці ў Латвіі. Уздым жалю і прыязні да Я. Райніса з боку беларускае меншасці ўвосені 1929 году выліўся ў шырокія грамадзкія формы, выявіўшыся ў пасылцы дэлегацый з вянкамі ад рыскіх беларускіх арганізацый і з правінцыі на магілу Я. Райніса, а ў дзень пахавання Я. Райніса — у арганізацыі нават цэлае беларускае маніфэстацыі, якая з беларускім нацыянальным сьцягам і вянкамі зьявілася 15 верасня да будынку Сейму, каб прыняць удзел у агульным жалобным паходзе латыскіх арганізацый на магільнік.

Увосені 1932 году споўнілася тры гады з дня сьмерці Яна Райніса. Латыскі народ адзначае трэція ўгодкі сьмерці свайго вялікага сына пабудовай прыгожага помніку на яго магіле і асобнымі рэфэратамі і ўспамінамі аб паэце ў школах. Мы, беларусы, ужо даўно пабудавалі Яну Райнісу помнік у глыбіні ўдзячных сэрцаў нашых. А зараз, калі на меншасць нашу пасыпаліся адзін за адным цяжкія ўдары, калі парушаюцца нацыянальна-меншасьцёвыя правы, зачыняюцца нашыя школы і нават прыступлена ўжо да паступовае ліквідацыі галоўнае нашае асьветнае ўстановы, Беларускае Дзяржаўнае гімназіі ў Дзьвінску, — мы, праз гора і сум, апанаваўшыя нашу меншасць, з асабліваю прыязню ўспамінаем адносіны да нас нябожчыка, міністра асьветы Яна Райніса. І ад мімавольнага параўнаньня адносінаў нябожчыка да нашае меншасці з узятым зараз бязлітасным курсам на поўнае зьнішчэньне нашых, з гэтакімі высілкамі і стараньнем арганізаваных школ і гімназій, — у нашых сэрцах з яшчэ большаю выразнасьцю і прыгожасьцю вычэрчываюцца контуры таго помніка, што пакінуў па сабе чалавек вялікае душы Ян Райніс.

Адзначаючы трэція ўгодкі сьмерці Яна Райніса, заклікаем нашыя грамадзкія арганізацыі прыняць удзел у грашовай падтрымцы Камітэта па будове помніка, які ў гэтым годзе яшчэ ня скончаны, а таксама да арганізацыі вечарынаў і рэфэратаў, прысьвечаных памяці нябожчыка-паэты. Маладыя літэрацкія сілы беларускае меншасці клічам да далейшых перакладаў з Яна Райніса на беларускую мову. Гэтыя пераклады дадуць магчымасьць пазнаёміцца з творамі Яна Райніса ня толькі той нязначнай частцы беларускае інтэлігэнцыі, што жыве зараз у Латвіі і ведае ўжо латыскую мову, але і ўсяму дванаццацімільённаму народу беларускаму. Беларускія паэты і літэрацкія сілы ў Латвіі, не зьвяртаючы ўвагі на тыя ўдары ўшчамленьня і наскокі на нашы правы і нацыянальна-асьветныя

ўстановы, што праводзяцца зараз некаторымі латыскімі шавіністамі, павінны цвёрда і спакойна працаваць над запраўдным збліжэньнем беларускага і латыскага народу, увесь час маючы на воку і не спускаючы з думак лепшых сыноў латыскага народу, якія ні ў якой меры ніколі не спачувалі і зараз не спачуваюць апошняму «моднаму» курсу на прыгнечаньне беларускае меншасьці.

Моцна памятаючы аб усім добрым, што зрабіў для нас нябожчык Ян Райніс, і цвёрда веруючы, што ўзяты зараз курс ёсьць толькі выяўленьне ідэалёгіі асобнае шавіністычнае групы, а не ўсяго народу латыскага і яго грамадзкасьці, мы павінны спакойна і цвёрда бараніць нашы правы і вясці далей сваю асьветна-адраджэнчую працу. Пэрсанальны лёс Яна Райніса, шмат цярэўшага крыўды і ўціск у сваім змаганьні за правы і лепшую будучыню свайго народу, аднак ніколі ня траціўшага веры і моцы, — павінен быць для нас лепшым прыкладам у сучасны цяжкі момант.

1932

Прадмова да зборніка вершаў П. Сакала «На сьвітаньні»

Пятро Сакол — адзін з першых маладых беларускіх паэтаў у Латвіі, «першакрокавец», а гэта знача, што ён прымаў удзел у выданьні першага зборніка 20 маладых латвійскіх паэтаў «Першы крок», які выйшаў у Рызе ў 1926 годзе. Аднак літаратурны стаж Пятра Сакала пачынаецца значна раней, і ўжо ў 1923/24 навучальным годзе ён уваходзе ў рэдакцыйную калегію вучняў Люцынскае беларускае гімназіі, друкаваўшых на шапірографе штомесячнік «Ластаўка», а затым у красавіку 1924 году выпусціўшых невялічкі зборнік пад тым жа назовам «Ластаўка», але ўжо надрукаваны ў Люцынскай тыпаграфіі В. Суера.

Радзіўся Пятро Сакол 1 ліпеня 1905 году ў мястэчку Пасінь Люцынскага павету. Дзіцячыя гады правёў ён на вёсцы, тутак ж і пачаў вучыцца, потым вучыўся ў Себежы і ў Люцыне, спачатку ў асноўнай школе, а затым у Люцынскай беларускай прыватнай гімназіі Т-ва «Бацькаўшчына». Калі гэтая гімназія зрабілася ўрадовай, дык Пятро Сакол з яе выступіў, бо ня меў сродкаў вучыцца далей. Празь некалькі год накіраваўся ён у Рыгу на Беларускае дзяржаўныя настаўніцкія курсы, а пасля іх на пасаду вучыцеля. Аднак на вучыцельскай пасадзе нядоўга прабывў Пятро Сакол: праз год ён быў пазбаўлены права выкладаньня і выкінуты з пасады. Зараз Пятро Сакол — рабочы на чыгунцы.

«Бяздомнае і бадзяжнае жыццё адбілася на маіх вершах, — зазначае ў сваім лісьце да Беларускага выдавецтва ў Латвіі Пятро Сакол. — Мой «шлях жыцця» адбіўся і ў маім зборніку, які выяўляе тры галоўнейшыя этапы: нацыянальнае самаўсьведамленьне, «голас цела» і змаганьне пралетарыяту, у глыбіню шэрагаў якога я трапіў».

Беларускае выдавецтва ў Латвіі, выпускаючы гэты першы самастойны зборнік вершаў Пятра Сакала, ня хоча рабіць у ім рэдакцыйных зьмен і займацца выпраўленьнем ідэалёгіі і нават мовы, каб — у мэтах біяграфічных — зафіксаваць сучасны твар паэты і ў будучыне мець магчымасьць сачыць за яго далейшым духовым разьвіцьцём і ростам.

Шчыра вітаем Пятра Сакала з першым зборнікам і гораचा жадаем яму ў бліжэйшы час даць беларускай меншасьці ў Латвіі новыя і больш буйнейшыя свае творы.

20 чэрвеня 1929 г. Латвія, Рыга

Прадмова да кнігі В. Вальтара «Лесьнікова сена»

4 красавіка 1931 году бязьлітасная сьмерць узяла ад нас яшчэ адну маладую літарацкую сіду. Страшэнная хвароба, гэтак пашыраная сярод недаядаючай беларускай моладзі, сухоты, дачасна зваліла ў магіду яшчэ аднаго паэту-«першакрокаўца» — у Дзьвінскай бальніцы Чырвонага Крыжа памёр Віктар Бэнэдыктавіч Вальтар.

З моманту выхаду ў пачатку 1926 году зборніка-альманаха «Першы крок», што выданы быў гуртком 20-х маладых беларускіх паэтаў у Латвіі, прайшло толькі шэсьць год, а мы ўжо страцілі чатырох удзельнікаў гэтага зборніку: Гэлену Іванову, памёршую 25 траўня 1926 году ад сухотаў, Валентыну Палубейка-Эпле, скончыўшую сваё жыццё 27 лютага 1926 году ў трагічных абставінах разьбітага маладога каханьня, Якуба Воркуля, памёршага 20 чэрвеня 1931 году ад сухотаў у рыскай бальніцы, і, нарэшце, Віктара Вальтара, памёршага ўсё ад тых жа сухотаў.

Цяжкія эканамічныя ўмовы жыцця нашага беззямельнага і малазямельнага сялянства, хранічнае беспрацоўе і недаяданьне нашых работніцкіх сямеек па гарадох робіць тое, што моладзь наша дачасна гіне на парозе жыцця, часта-густа якраз у такі момант, калі вось-вось, здаецца, яна ўжо становіцца на свае ўласныя ногі і заваёўвае сабе месца ў грамадстве. Над гэтымі ахвярамі нашае немажнасьці і сацыяльнае прыгнечанасьці павінна моцна задумацца сьвядомейшая частка нашага грамадства і зрабіць усе высілкі, каб ратаваць тых, што яшчэ жывуць, але могуць згінуць у нас на вачох.

Віктар Бэнэдыктавіч Вальтар радзіўся ў горадзе Дзьвінску трыццаць год таму назад — 15 (28) ліпеня 1902 году. Бацька яго, па прафэсіі кравец, добра разумеў патрэбу вучэння, і калі хлапцу споўнілася 9 год, аддаў яго спачатку ў 1-ю мястовую пачатковую школу, а па сканчэнні яе — у Дзьвінскае дзяржаўнае рэальнае вучылішча, дзе здольны хлапец выказаў добрыя поспехі. Усясьветная вайна выкінула сямейку Вальтараў, як і большасць беларускіх сямеек гораду Дзьвінску, у шэрагі ўцекачоў. Пасля доўгіх вандраваньняў сямейка асела на Украіне, у горадзе Харкаве, і тутакі Віктар Вальтар пачаў адведваць Харкаўскае рэальнае вучылішча. У 1921 годзе Вальтары зьвярнуліся назад у Дзьвінск. Беларускае сярэдняе школы ў Дзьвінску пад той час яшчэ не было, а таму В. Вальтар паступае ў 10-ю клясу (па-сучаснаму, у апошнюю 4-ю клясу) Дзьвінскай мястовай расейскай сярэдняй школы, якую на круглых пяцёрках і сканчае ў чэрвені 1922 году. Адначасна, пачынаючы з студзеня 1922 году, ён адведвае Беларускія дзяржаўныя аднагодковыя настаўніцкія курсы ў Дзьвінску, якія і сканчае ў жніўні таго ж 1922 году. Увосень 1922 году В. Вальтар трапляе ў лік беларускіх стыпэндэнтаў у Прагу, дзе паступае на землямерны факультэт чэскага Вышэйшага тэхнікуму. Цяжкі клімат Прагі, фабрычны дым, што вісіць над гэтым горадам, а таксама матар’яльныя недахопы зрабілі сваю справу — праз тры гады малады студэнт, ня скончыўшы вучэння, павінен быў зьвярнуцца на бацькаўшчыну ў Дзьвінск і заняцца лячэньнем, бо набыў у Празе сухоты.

З 1926 году В. Вальтар працуе ў беларускіх школах Латвіі, спачатку ў Плейках Пустынскае воласьці, затым у Дзьвінску ў мястовай беларускай школе, потым у Рызе ў Дадатковай беларускай вячэрняй школе, якую кіруе некалькі месяцаў у 1930 годзе і, нарэшце, зноў выяжджае на вёску ў Келаўскую школу.

За час гэтае працы па школах хвароба рабіла сваю справу і ўсё больш развівалася. Цяжка было хвораму настаўніку працаваць у прымітыўных умовах беларускае вясковае школы: маленькае памешканьне, духата, вэнтыляваць памяшканьне можна толькі праз адчыненне дзвярэй, а тады прастуджваюцца ногі, дык ня дзіва, што ўжо хутка мы бачым В. Вальтара ў вучыцельскай санаторыі ў Інчукальне. Троху падмацаваўшы сваё здароўе, В. Вальтар перабіраецца на працу ў горад, але тут аказалася працаваць яшчэ цяжэй, асабліва адбілася на ягоным здароўі праца ў 1930 годзе ў Рыскай вячэрняй дадатковай школе, якая, можна сказаць, і зламала яго канчаткова. Выезд на вёску ўжо не ўратаваў В. Вальтара, і праз некалькі месяцаў яго ня стала.

З творчасцю В. Вальтара беларускае грамадства знаёма мала, бо спыненне Рыскай беларускай газеты «Голас беларуса», у якой ён пачаў друкавацца з 1925 году, не давала яму магчымасці выпускаць свае творы ў Латвіі, а заходне-беларускія выдавецтвы заваленыя працамі сваіх пісьменнікаў і дужа абмяжованыя ў сваіх грашовых магчымасцях, не маглі звярнуць належнае ўвагі на маладога беларускага пісьменніка з Латвіі. Таму большасць ягоных твораў асталіся ненадрукаванымі аж да гэтага часу.

Пісаў В. Вальтар вершы, апавяданні і нават пакінуў нідзе яшчэ не друкаваны вялікі раман — «Роджаныя пад Сатурнам», у якім апісвае жыццё беларускае эміграцыі і студэнцтва ў Празе. Творы ягоныя зьяўляліся ня толькі пад ягоным уласным прозвішчам, але і пад псеўданімам Янка Палын.

Нягледзячы на хворасць, не ўхіляўся В. Вальтар і ад грамадзкае працы, прымаючы чынны ўдзел у шэрагу беларускіх культурна-асветных і грамадзкіх арганізацый, а таксама беручы ўдзел у працы беларускіх газет «Голас беларуса» (у Рызе) і «Наша Доля» (у Дзвінску).

Насколько аддана ставіўся В. Вальтар да сваёй працы як вучыцель, найлепш сьведчаць яго апошнія дні, аб якіх нам піша вучыцель А. Барткевіч з Дзвінску наступнае:

«У 1931 годзе 20 сакавіка ён (В. Вальтар) захварэў на запаленне нырака. Нягледзячы на цяжкую хваробу, ён ня кідаў працы ў школе. У працягу трох дзён ён ня мог зняць боты, бо распухлі ногі, аднак у школу хадзіць ня кінуў, і толькі 2 красавіка адважыўся выехаць са школы ў Дзвінск, дзе зараз жа адвязьлі яго ў бальніцу Чырвонага Крыжа».

Якога моцнага духу і характару быў В. Вальтар і наколькі адважна і спакойна глядзеў ён у вочы набліжаўшайся сьмерці, сьведчыць нам другі яго калега з Дзвіншчыны — вучыцель А. Махноўскі. А. Махноўскі спаткаў 3 красавіка В. Вальтара, калі апошняга вязьлі ў бальніцу.

«Падьшоўшы да В. Вальтара, я прывітаўся, — апавядае А. Махноўскі, — і запытаў:

— Як адчуваеш сябе, братка?

А Віктар мне і адказвае: «Ты гутарыш ужо ня з Вальтарам, а — з трупам!»

На другі дзень, 4 красавіка 1931 году, В. Вальтар памёр. 7 красавіка беларускае грамадства і прадстаўнікі беларускага вучыцельства з вянкамі і прмовамі правадзілі свайго маладога паэту на каталіцкія могілкі ў Дзвінску.

Сяргей Сахараў Да саракавых угодкаў асьветнае працы

Беларуская нацыянальна-асьветная праца ў Латвіі цесна звязаная з імём Сяргея Сахарава, былога кіраўніка Беларускага аддзелу пры Міністэрстве асьветы ў Латвіі, а затым шматгадовага дырэктара Дзьвінскай беларускай гімназіі, потым дырэктара Індраўскай беларускай гімназіі і, нарэшце, сучаснага арганізатара і дырэктара беларускай гімназіі ў Розэнаве (Зылупэ).

С. Сахараў быў адным з першых, хто ўвесну 1921 году адгукнуўся на заклік да самаарганізацыі беларускае меншасці ў Латвіі, і ад таго часу ён ні на часіну не адышоў ад беларускага руху, будучы і за пэдагога, і за адміністратара, і за зьбіральніка беларускае народнае творчасці, і за журналістага ды грамадзкага дзеяча, усюды ўносячы спакойную і настойлівую энэргію ды няспынную працавітасьць. Дарма, што С. Сахараў — ужо чалавек пажылы і мае за плячыма ня толькі 63 гады ўпартай працы, але і цэлы шэраг цяжкіх удараў лёсу, — ён не апусьціў рук, але з годнай здзіўленьня і вартаю вялікае пашаны адданасьцяй працуе далей, і пры тым працуе ўсюль, куды накіроўвае яго латвійскае беларускае грамадзтва. У гэтым дачыненні С. Сахараў становіць сабой найлепшы прыклад для маладзейшых, якія падчас бываюць дужа павольнымі і «важкімі на падойм» ды вельмі нерашучымі ў грамадзкай працы, стараючыся зашыцца ў які-колечы зацішны куток, каб аб іх ніхто і ня ведаў, і ня чуў.

Нарадзіўся С. Сахараў 29 (16) верасня 1880 году ў горадзе Полацку, у сям'і дзяка Полацкага кадэцкага корпусу. Праз год пасья нарадзінаў сына духоўнае начальства перамясціла дзяка ў вёску Банюнь, у 12 вярстох ад Полацку. Тутака, у маленькай хатцы-старажоўцы, рос і гадаваўся наш сяньяшні юбіляр. Цяжкім было жыцьцё вясковага дзяка, але бацькі любілі свайго адзінага сына і рупіліся аб ім, як толькі маглі і ўмелі. Сьмерць дзяка адразу выкінула ўдаву з малым сынам з жыцьцёвае каляіны. Гады з тры пражыла яна ў сваёй радні, а потым перабралася ў Полацк, дзе цяжкай фізычнай працай зарабляла сабе і сыну на кавалак хлеба.

Вучыцца пачаў С. Сахараў у Тураўлянскай пачатковай школе, а ў жніўні 1891 году паступіў у Полацкае духоўнае вучылішча, дзе як срата быў прыняты на поўнае ўтрыманьне. У 1896 годзе ён скончыў духоўнае вучылішча і быў прыняты на далейшае вучэньне ў Віцебскую духоўную сэмінарыю. Тут, у сэмінарыі, ён трапіў у спрыяльныя абставіны для свайго агульнага разьвіцьця, бо ў Віцебскай духоўнай сэмінарыі таго часу — і сярод настаўнікаў, і сярод

сэмінарыстых — было шмат сьветлых галоў, якія не жадалі абмяжоўвацца клерыкальна-праваслаўнымі інтарэсамі, а былі ў курсе грамадзкіх інтарэсаў і шмат займаліся гісторыяй і архэаграфіяй Беларусі, сьведама рыхтуючыся да навукова-грамадзкай працы на сваёй бацькаўшчыне. Гэтае імкненьне да працы на карысьць беларускага народу і Беларускага краю ня было ў гэтай сэмінарыі зьявай новай або выпадковай, — гэта ўжо ўвайшло ў традыцыю, бо сама сэмінарыя была закладзена ў 1806 годзе як Беларуска-і грэка-уніяцкая духоўная сэмінарыя, мела выразны краёвы характар і працавала спачатку ў старым дзяржаўным цэнтры крывічоў, у горадзе Полацку, і толькі пасля таго, як Віцебск стаўся губэрнскім цэнтрам, была перанесена ў гэты горад.

У 90-х гадох мінулага стагодзьдзя, калі С. Сахараў вучыўся ў Віцебскай духоўнай сэмінарыі, асаблівая ўплывы на сэмінарыстых меў ведамы беларускі этнограф і архэалёг Дзьмітра Даўт'яла, які ў той час быў за настаўніка сэмінарыі. Сваё захапленьне беларускаю старасьвеччынай ён перадаў шмат каму з сэмінарыстых, навучыўшы іх горача любіць Беларусь. Ягонья працы аб Беларусі і беларусах, а таксама працы і зборнікі М. Нікіфароўскага, Е. Раманава, І. Насовіча, І. Бяссонава, А. Пьпіна ды іншых навукоўцаў зрабілі на С. Сахарава і ягоных сяброў-сэмінарыстых моцнае ўражаньне.

Віцебскую духоўную сэмінарыю С. Сахараў скончыў у 1901 годзе. Адмовіўшыся ад сьвяшчэньніцкай працы, ён 16 жніўня таго ж году займае становішча вучыцеля ў Пасінскай народнай школе на Люцыншчыне, а ў 1902 годзе пераходзіць на працу ў Люцынскае гарадзкое 6-клясовае вучылішча, дзе адпрацаваў 4 гады. Тутак ён і ажаніўся.

У студні 1907 г. С. Сахараў паехаў у Юр'еў, дзе распачаў студыі на юрыдычным факультэце Юр'еўскага унівэрсытэту, які скончыў у 1911 годзе. Студэнты-беларусы трымаліся ў Юр'еве сваім асобным гуртком, часта зьбіраліся і гутарылі, рыхтуючыся па сканчэньні унівэрсытэту да працы на бацькаўшчыне. Адначасна з юрыдычным факультэтам С. Сахараў слухаў лекцыі на гісторыка-філэлёгічным факультэце і набыў сабе ня толькі дыплём юрыстага, але і правы вучыцеля гісторыі і мовы ў сярэдніх школах.

Прыехаўшы ў 1911 годзе ў Віцебск, С. Сахараў атрымаў становішча вучыцеля правазнаўства ў трох гімназіях і ў Віцебскім вучыцельскім інстытуце, адначасна працуючы ў Казённай палаце і будучы за сакратара Віцебскай вучонай архіўнай камісіі, з ініцыятывы якой у 1912 годзе ў Віцебску быў арганізаваны аддзел Маскоўскага архэалёгічнага інстытуту (першая вышэйшая школа на

Беларусі ў царскія часы).

З 1 ліпня 1913 году С. Сахараў прызначаецца за інспэктара народных школаў 3-га раёну ў Юр'еўскім павеце, дзе працуе 4 гады, а з траўня 1917 году пераводзіцца на інспэктара народных школаў 2-га раёну ў Піншчыну. Тутака ён аднак працуе нядоўга і ў лістападзе таго ж году пераходзіць на становішча дырэктара-арганізатара Люцынскае мястовае гімназіі, якою кіруе да канца 1921 году.

Улетку 1921 году С. Сахараў актыўна ўваходзіць у беларускі культурна-асветны рух у Латвіі і зьяўляецца — разам з Міхалам Івановым, Раісай Жданко, А. Чульц, М. Стэймаковым і Трахімчыкам — арганізатарам Люцынскага аддзелу Беларускага культурна-асветнага т-ва «Бацькаўшчына». Увосені 1921 году ён прызначаецца на пасаду кіраўніка Беларускага аддзелу пры Міністэрстве асветы, якую займае да канца 1924 году, калі Беларускі аддзел, у зьвязку з вядомым беларускім працэсам у Латвіі, быў часова зачынены.

Ад пачатку 1925 году і да канца 1932 году С. Сахараў кіруе Дзвінскую беларускую гімназію і бярэ чынны ўдзел у беларускай грамадзкай працы як сябра праўлення колькіх беларускіх арганізацыяў, як супрацоўнік беларускіх часопісаў, як арганізатар Беларускае дэмакратычнае партыі і як беларускі раднік у Дзвінскай мясцовай думе.

У 1932 годзе дзе-якія латыскія шавіністычныя колы пры дапамозе розных беспадстаўных закідаў і інтрыгаў дабіліся звальнення С. Сахарава ў адстаўку. Але і гэты службовы ўдар не спыняе ягонае працы. Пераехаўшы зноў у Рыгу і атрымаўшы пэнсію, ён аддаецца этнаграфічнай і гістарычнай працы, зьяўляючыся самым энэргічным сябрам Беларускага навукова-краязнаўчага таварыства ў Латвіі. На працягу колькіх год ён упарадкоўвае сабраныя беларускімі настаўнікамі і ім самім народныя творы, аб'яжджае царкоўныя архівы ў Латгаліі, піша артыкулы і падрыхтоўвае сваю кнігу «Народная творчасць Латгаліі і Ілукстэнскіх беларусаў», першы выпуск якой, пасья руплівай апрацоўкі, быў надрукаваны ў 1940 годзе.

Савецкія ўлады адабралі ад С. Сахарава пэнсію, і ад 1940 году ён зноў пачаў працаваць як вучыцель у беларускіх школах. Калі нямецкія ўлады дазволілі адчыніць у Індры (Бальбінова) беларускую гімназію, ён ад 15 сьнежня 1941 году быў прызначаны за дырэктара гэтае гімназіі. Адначасна былі адноўлены ягоныя правы на пэнсію.

Ад жніўня 1942 году С. Сахараў арганізоўвае ў Рознаве (Зыду-пэ) беларускую гімназію і на сяньня займае становішча дырэктара гэтае гімназіі. За 40 год сваёй пэдагагічнай працы ён гэтым новым становішчам нібы замкнуў вялікае кола сваіх пэдагагічных службовых

падарожжаў, бо прыехаў у тое ж самае Зыдупэ, куды быў прыехаўшы ў 1901 годзе пасля сканчэння сэмінарыі і прызначэння за вучыцеля ў Пасінскую школу, якая знаходзіцца ў 12 кілёмэтрах ад Розэнава.

Ад шчырага сэрца жадаем нашаму паважанаму дзеячу, што запаліў у Розэнаве новае вогнішча беларускае культуры, як мага больш сілаў, здароўя і энэргіі, каб самому кіраваць яшчэ многа-многа гадоў гэтай культурнаю пляцоўкаю і бачыць добрыя вынікі сваёй працы.

1944

Беларускі мастак Пётра Мірановіч

Сярод мастакоў-беларусаў, якія ўзгадаваліся ў беларускіх школах у Латвіі, асабліва вызначыўся сваімі працамі вольны мастак Пётра Мірановіч.

Пётра Мірановіч нарадзіўся 21 верасня 1902 году ў сям'і беларускага селяніна Тамаша Мірановіча ў вёсцы Стрымкі Прыдруйскае воласьці былога Дрысенскага павету. У 1920 годзе савецкія ўлады аддалі Прыдруйшчыну Латвіі і гэтакім чынам сям'я Мірановічаў, як і тысячы іншых беларускіх сямей Прыдруйшчыны й Пустыншчыны, апынулася ў Дзьвінскім павеце.

У 1921 годзе, калі ў Латвіі пачалі адчыняцца беларускія школы, яны найперш ахапілі сваёй сеткаю Прыдруйшчыну й Пустыншчыну, а калі ў 1922 годзе адчынілася ў Дзьвінску Беларускае дзяржаўнае гімназія, дык П. Мірановіч адным з многіх трапіў у лік яе вучняў.

Чатыры гады навучанья ў беларускай гімназіі абудзілі ў П. Мірановічу ягонья прыроджаныя мастацкія здольнасьці й узгадалі яго ў беларускім нацыянальным духу. Ужо ў гімназіі ён зьвяртае на сябе ўвагу настаўнікаў і шмат малюе, захапляючыся, галоўным чынам, маляваньнем дэкарацыяў да спэтакляў драматычнага гуртка гімназіі, а таксама замалёўкамі з натуры беларускіх краявідаў. Гэтае захапленне дэкарацыйнымі працамі й пейзажамі ў значнай меры вызначыла будучы кірунак творчасці маладога мастака, тым больш што й беларускае грамадства ў Латвіі, якое ўзяло мастака пад сваю апеку й забясьпечыла яму сталую стыпэндыю ў Латвійскай акадэміі мастацтва, таксама дамагалася й чакала ад яго творчасці на нацыянальна-беларускія тэмы.

У 1937 годзе П. Мірановіч паспяхова закончыў Рыскую мастацкую акадэмію ў годнасьці вольнага мастака. Ягоная дыплёмная праца на тэму «Сьнеданьне ў беларускай хаце» зьвярнула на

Акадэмічнай выстаўцы агульную ўвагу ня толькі этнаграфічнаю цікавасьцю й навізнаю для латвійскага грамадства, але й сілаю мастацкага выкананьня. Агульныя водгукі й прэсы, і прафэсуры, і гледачоў пагаджаліся на тым, што абраны мастаком кірунак на адлюстраваньне беларускага нацыянальнага быту ёсьць шляхам, на якім ён знойдзе ўсеагульнае вызнаньне.

У гэтым нацыянальна-беларускім кірунку й разьвівалася праца мастака за апошнія 5 гадоў. Лепшыя ягоныя працы адлюстроўваюць жыцьцё беларускае вёскі ў Прыдзруйшчыне: працу ў полі ў розныя часы году, працу ў хаце, беларускія краявіды й заняткі. Усё гэта выканана з рэалістычнаю экспрэсіяй і зьяўляецца надзвычайна важным ня толькі з боку чыста мастацкага, але й з боку гістарычна-бытавога, бо фіксуе пэўныя пераходныя моманты беларускага жыцьця як, напрыклад, пераход на хутары й першыя гады працы на іх, калі гаспадарка толькі-толькі наладжваецца нанова.

Увосені гэтага году мастаку споўніцца ўсяго 40 гадоў жыцьця. Гэта азначае, што зараз ён знаходзіцца ў поўным росквіце сваіх духовых сілаў, што пара апанаваньня тэхнікі й пара папярэдняе пробы сілаў мінула, і зараз мастак уваходзе ў пару напружанае працы над новымі палотнамі.

Цяжка прышчэпліваць мастаку жаданьні старонніх асобаў, але беларускае грамадства жадала б бачыць на малюнках П. Мірановіча ня толькі адлюстраваньне сучаснасьці й натуры, але й кампазыцыі на гістарычныя тэмы з жыцьця беларускага народу.

Магутная Дзьвіна, на берагох якой нарадзіўся й узгадаваўся наш мастак, бачыла шмат гістарычных падзеяў із слаўтага мінулага беларускага народу, і ціхі шэпт водаў сонечным летнім днём ды гоман хваляў у непагодную восень — шмат вобразаў і натхненьня яшчэ дадуць нашаму мастаку.

Аўгіння Кавалюк

Дваццаць восем гадоў свайго творчага жыцця беларуская паэтэса, перакладчыца, педагог Аўгіння Кавалюк правяла ў Рызе. А нарадзілася Яўгенія Трафімаўна Сідаровіч 13 сакавіка 1934 г. у вёсцы Стральцы Гродзенскага павята ў сялянскай сям’і. Гадавалася без бацькі, які быў асуджаны як «вораг народа» і правёў у Гулагу 15 гадоў.

У 1954 г. скончыла беларускую школу № 9 у Гродна, а ў 1959 г. — гісторыка-філалагічны факультэт Гродзенскага педагагічнага інстытута, дзе наведвала літаратурны гурток (з 1952 г. публікавалася на старонках раённай газеты). А першы верш быў змешчаны ў школьнай насценгазеце:

Мясцін на свеце многа ёсць,
Іх не залічыць.
Я ў тых мясцінах толькі госць,
А тут мне жыць.
Тут песні матчыны спяваць
І бегаць па грыбы,
І агароды паліваць,
І мроіць ля вярбы.

Літаратурным настаўнікам стаў для А. Кавалюк Міхась Васілёк. Духоўную падтрымку мела яна і ад Васіля Быкава. З 1961 г. выступае ў беларускіх рэспубліканскіх перыядычных выданнях, пасылаючы туды свае творы ўжо з Латвіі. Па сямейных абставінах яна пераехала ў Рыгу і з 1959 па 1978 г. працавала настаўніцай у адной з рыжскіх сярэдніх школ. Да 1982 г. выкладала ў Міжгаліновым інстытуце павышэння кваліфікацыі спецыялістаў народнай гаспадаркі. Удзельнічала ў культурна-асветніцкай рабоце сярод латвійскіх беларусаў.

З 1987 г. жыве ў Санкт-Пецярбургу.

Аўгіння Кавалюк — аўтар зборнікаў вершаў «Белае дзіва» (1964, для дзяцей), «Маўклівыя скарбы» (1966), «Кропля бурштynu» (1974), «Імгненняў след» (1987) і інш. Перастварае з латышскай мовы. Яе творы перакладзены на латышскую, расейскую, украінскую мовы.

Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў з 1993 г.

Пра Аўгінню Кавалюк

Паэтэса найбольш карыстаецца формай лаканічнай лірычнай замалёўкі, раскрываючы перажыванні свае лірычнае гераіні, перадаючы адчуванне хараства, складанасці і мнагастайнасці жыцця, у

якім асаблівае месца займае той «куток, што нам падасць вады глыток». Вершы яе часцей камерныя і паводле лірычнага зместу, паводле танальнасці. Яны грэюць сардэчнасцю, пачуццём ласкі да ўсяго добрага, чалавечнага ў жыцці.

Аляксей Пяткевіч

Вершы

* * *

Доўгая Даўгава —
дзіва Дзвіна,
Шмат спадарожнікаў
знала яна.
Па берагах яе йшлі
аж да мора,
Хто шчасце знаходзіў,
хто — горкае гора.
Мора вазіла кагосьці на крыгах.
Можа, ад крыг
і назвалася Рыга?..

* * *

Дзвіна не дыхае,
не б'ецца,
Яна яшчэ закута лёдам.
На горад гэты
не злуецца —
Ці ёй яго
пакінуць шкода?
Ля берагоў прыціхлі
лодкі,
Ад цішы лодкам
не салодка.
Ім на плячах
сваіх смалістых
Вазіць бы спрытных
дужакоў,
Праехацца па хвалях
чыстых

Да сосен —
добрых сваякоў.

* * *

Я еду
ў крыгаход,
Дзе мужны жыве народ,
Няўрымснае племя —
латы.
Я еду туды,
як дахаты.
Прыбалтыка
стала домам.
У Балтыцы
песціца Нёман.
Быстрою
нашай Дзвіны
Плывуць Беларусі сыны...
Сягоння
мне не да сну:
Я еду
ў сваю вясну...

Слёзы забытай гары

Напэўна, нейкі нядобры
дзівак
Дужа пакрыўдзіў
цябе, Стабурак.
Сонцу чаму ты
не рада?
Падаюць слёзы градам...
Слёзы —
салёнае мора.
Гора,
якое гора
Цябе,
Стабурак, спаткала?
Кажаш,
старою стала.

Стала старой,
гаротнай,
Не носіш сукенкі моднай,
Бо шэрая больш
да твару.
Аб чым жа, старая,
марыш?
— Калісьці народу было
тут,
А зараз —
адна адзінота.
Адна я,
забытая, стыну.
І вецер мяне
пакінуў —
На міг забяжыць
часамі.
А слёзы —
коцяцца самі...

* * *

Узмор'е спіць,
якая любата!
Вада ад зор святлее —
відната.
Ніхто не ўбачыць нас
і не асудзіць —
Узмор'е спіць,
і спяць ля мора людзі.
Нарэшце
ў хвалях тоне маладзік,
Якая любата,
ты паглядзі,
Не, ты паслухай толькі,
дарагі,
Як мора
рве са звамам ланцугі.
Узмор'е спіць,
якая любата!
Мне не заснуць —

на сэрцы дабрата.

* * *

Прада мною Балтыйскае мора,
Наваколле ўсё —
сіняя сіль.
Я паслухала:
з сіні гаворыць
Нёман мой,
майго Нёмана плынь.
І здалося мне —
з хваль выплывае
Наднямонне маё,
родны дом,
Стала сумна
у гэтым мне краі,
Мне б застацца з казачным сном.
Я не знаю,
ці ёсць дзе на свеце
Прыгажэйшы куточак,
чым той,
Скуль усё мацярынскае
свеціць,
Сагравае сваёй цеплынёй...

* * *

Даспадобы мне
край гэты сіні.
Над залівам кароткія
ліўні.
І ў азёрах чубатыя
сосны,
І вятрыска салёны,
злосны.
Даспадобы мне
людзі заліва,
Што хапаюць мора
за грыву.

Упартая Гаўя

Там, дзе ў пясчаных
дзюны
Учапіліся сосны,
Вецер пранёсся,
халодны і злосны.
Губляючы воды ў зялёных
прасторах,
Гаўя спяшае
да мора.
Ніхто не спазнае,
чаго яна хоча?
Мо заглянуць
у глыбокія вочы?
А можа, зведаць
сілу марскую?
Мора балюча рачулку
цалуе,
Значыць, яго
салёныя губы
Ёй любы.

Падарунак

Мне ў Рыгу даслалі сябры,
каб суцешыць,
Галінку яліны
з маёй Белавежы.
У скрынцы дыхтовай
прыйшоў ад сяброў
Скарб незабыўны
родных бароў.
А з гэтым дарункам —
вятроў напевы.
Салаўіныя спевы,
Гоман лясны
І голас вясны.

Хвоя на дзюнах

Стаіш адна над хвалямі заліва,
Зялёнае насмоленае дзіва.
Стаіш ў сваёй салёнай адзіноце —
Сярод пяскоў імклівых на спякоце.
Не раз вятрыска налятаў шалёны
І падаў, не зламаўшы крону.
Цябе з карэннем вырваць ён хацеў,
А ты стрымала, вытрывала гнеў.
Адна, а скуль такая сіла?
Карэнні ў глыбіню
пусціла.

* * *

А шчасце — чайка над намі.
Хтось кінуў у птушку камень.
А мора ад крыўды, о Божа,
Злосна завыла.
Не, шчасце разбіцца не можа:
У шчасця ёсць крылы.

Белая дзюна

Дзюна белая,
Ты, як і я,
нясмелая,
Ты, як і я,
сіратлівая.
А ці шчаслівая?
Мора вымыла,
сонца выпекала,
І цябе жыццё
ветрам высекла.
Дзюна белая,
Ты, як і я,
заінелая.

Ля помніка Яну Райнісу

Прымі кветкі, кладу іх не ўпотай,
У іх любоў і мая пяшчота.
У іх блакіт беларускіх нябёс
І кропелькі срэбных рос.

* * *

Спяць ластаўкі пад дахам хаты
І бачаць сны.
Наўкол ліецца водар мяты,
Ляноты летняй і сасны.

Сасновы край, зямля чужая —
Усім падобна да маёй.
І падабенства суцяшае
І робіць сонечны настрой.

На Гродзеншчыну надта цягне,
Да родных стрэх.
Душа мая радзімы прагне.
Я ёй дарую светлы грэх.

* * *

Апалі леташнія росы,
Схавалі срэбра ў моры траў.
Нязменныя законы лёсу,
А лёс наш лепшым не, не стаў.

Мне не ў палітыкаў вучыцца,
Як на зямлі сваёй пражыць,
Якому богу нам маліцца,
Якою мовай гаварыць.

Пераклады

Мірדза Кемпэ

Адказы Райніса

Калі ля сэрца мукі кіпяцяцца,
Што дапаможа?
Адказаў ты:
праца.
А любы здрадзіў, кроў ля сэрца
стане,
Што застаецца?
Ты сказаў:
каханне.
Я змучана, і крыл няма узняцца.
Ну што рабіць?
Ты шэпчаш:
абнаўляцца.
І, мудры Райніс, бачыш, што са мной,
Як абнаўляцца?
Толькі барацьбой.

Імантс Зіеданіс

* * *

Мне гаварылі:
Што з табой?
Адзін ля рэчкі адзіноты.
Хутчэй вяртайся,
Бо зімой
Засыпле родныя вароты.
Не веру ім,
Бо сіла ёсць,
Яшчэ агеньчык сагравае.
Ёсць соль і хлеб,
І маладосць
Яшчэ шукае.

Оярс Вацыеціс

Белая Балтыя

Белая Балтыя,
Розум узрушыла —
Хвалі твае лезуць у душу мне.

Мора бунтуе,
лавінаю хльнула.
Дзяцінства маё
даўно мяне кінула.
Ты не пакінь мяне,
Балтыя-маці,
Ты навучы сябе шанаваці.
Час мяне выбраў,
вызначыў сведкай.
Ты расквітнела белаю кветкай.
У хваль снегавых
Нам бы сілы пазычыць...
Куды яны клічуць,
Куды яны клічуць?
Пенішся ты,
не ведаеш стомы,
Шмат пакаленняў табе вядомы.
Белая Балтыя,
У зіму і лета
Моцна трымай іх на беразе гэтым.
Ты навучы іх сонца злавіць,
Ты навучы іх думаць і жыць.
Ім без цябе углыб не нырнуць,
Балтыя-маці,
вечна будзь!

Руга Вента

Пярсцёнак

Не змог пярсцёнак падарыць табе, каханая,
З бліскучым сонцам — залаты.
Цяпер не ведаю, ці зблізяць нас гады:
На сонцы з дроту цёмныя сляды.
А ўсё ж хачу пярсцёнак падарыць,
Такіх не ведалі каменныя стагоддзі,
І ні з слановай косці,
Ні з бурштыну:
Мне костку конскую хтось кінуў.
Жуда каменяломен гартавала,
А сэрца каменным не стала.
Я памятаю, ты стаіш ля мора,
Варушыць космы белая рука —

Маіх, чарнявых, сёння б не пазнала,
Срабрыстыя, бы рыбная луска.
Вазьмі пярсцёнак мой, каханая,
Такіх ніхто йшчэ не дарыў ніколі,
Каштоўным самацветам ў ім жыццё,
Пярсцёнак мой са смутку, з болю.
Мо лёс сустрэцца, а калі,
Зямлёй прысыпаны, не ўстану я,
Насі пярсцёнак іншы на руцэ,
А гэты зберажы, каханая.

* * *

Браткі, вочы — сінія, карыя,
Глыбокія, поўныя смутку,
Завошта такою караю...
Вам нельга падняцца з градкі,
Маўклівыя вочы, браткі.

Абеліск

Сцягі над зямлёй разгарнуў,
Выйшаў ранак з пурпуровым дыскам.
Толькі ўзгорак гэты дыск праткнуў
Абеліскам.

Світу задуменную бяроз
Бачыць нам прыходзілася змалку,
А не бачылі, каб ранак нёс
Разрэзанае сонца
На кавалкі.

Песняй лета ўзрушыла прастор,
Нібы матчын голас над калыскай...
Толькі узвышаюцца да зор
Над зялёным краем
Абеліскі.

Усё злілося: свіст мяча, касы...
Увайшло ў зялёную бясконцасць.
Ах, зямля,
Няўжо не любіш ты
Круглы дыск, без ран на сонцы?

Квітнеюць сосны Саласпілса

Пылок залаты, а можа, згарэлыя мары,
Сонца ўздываюць зычліва
І на далонях паказваюць небу, —
Што ж самі прыціхі маўкліва?
Выйшлі зярняты з сасновых кветак,
Хочацца ім прарасці, не сапрэць,
Стаць веліканамі соснамі
І хоць бы раз расквітнець.
Капаюць слёзы-смолы, сушыць іх вецер.
У сосен ёсць мара — кветкі.
А ў людзей — дзеці.
Добрага лета!

Зіеданіс Пурвс

Акварэлі

Вясна

Дахаў перакуленья лодкі
Кружацца у яблыневым моры.
Сярод белі пеністай шукаем...
А якая наша?
А якая?

Лета

Луг дыміцца, луг туманіць,
Ногі мокнуць у Янтраве.
Куст шпышыны сэрца раніць,
Дзіўным факелам пльве.

Я стаю ў трывожнай цішы,
Слухаю яе, як песню,
Маладзік чырвоны вайшаў
Палунаць у паднябессі.

Ён таксама заглядзеўся
На цябе, мая шпышына.

Восень

Ты прынесла падарунак —
Свечку, бабіна ўжо лета.
І пайшла, які кірунак?
Дзе ты?

Прынясі яшчэ такую,
Больш даўтую,
Каб не гасла, каб палала,
Каб цябе напамінала.

Зіма

Стройная мая галубка
На гары ў футэрку белым,
На бялюткія далоні
Воблака, здаецца, села.

Сэрца рве твой крык маўклівы,
Ты ж, зіма, не знаеш рэха,
Да цябе, як і да сонца,
Не дайсці і не даехаць.

Эмілія Казак-Казакевіч

Эмілія Казак-Казакевіч нарадзілася ў 1911 г. пад Індраю ў вёсцы Другое Чорнае Дрысенскага павета Віцебскай губерні (цяпер Латвія). Вучылася ў беларускай пачатковай школе ў Дзвінску, потым — у Беларускай дзяржаўнай гімназіі. У 1930 г. была залічана слухачкай Рыжскіх двухгадовых настаўніцкіх курсаў. Працавала выхавацелькай, настаўніцай беларускай пачатковай школы на Чырвонай Дзвіне. Пасля падзеяў 15 траўня 1934 г., калі да ўлады прыйшоў К. Ульманіс, школы нацыянальных меншасцяў былі зачынены. Настаўнікі, якія не валодалі латышскай мовай, вымушаны былі працаваць на гаспадарках бацькоў.

Э. Казак-Казакевіч атрымала права на выкладанне латышскай мовы, гісторыі і геаграфіі Латвіі, а пазней — і на выкладанне рускай мовы. Працавала, шукаючы вакансіі, у 23-х школах у многіх паветах Латвіі. Падчас вайны яе арыштавалі акупацыйныя ўлады, але ад вывазу ў Нямеччыну ўратавалася. У 1944 г. пачала настаўнічаць у Індраўскай расейскай школе, але ў 1949 г. яе сям'ю, як кулацкую, вывезлі ў Омскую вобласць. Вярнулася з іртышскай высылакi ў студзені 1956 г. і аж да выхаду на пенсію (1968) працавала настаўніцай Індраўскай сярэдняй школы.

Памерла Эмілія Данатаўна — знаўца фальклору латгальскіх беларусаў, перакладчыца з латышскай мовы, аўтар успамінаў аб жыццядзейнасці беларусаў у Латвіі — 9 траўня 1984 г.

З фальклору латгальскіх беларусаў

У родным краю, як у раю

*(Прыказкі, прымаўкі,
прыгаданья Эміліяй Казак-Казакевіч)*

Не крыві душой: крывабокi на той свет пойдзеш.

Прымацкі — хлеб сабацкі.

Багатаму і чорт у кашу масла падкладзе, а беднаму і ў поліўку вады падліе.

Мужык як авечка: яе абстрыгуць, а яна зноў збрасце.

Свая печка цяплей за чужое сонца.
Не спіцца, бо хлеб сніцца.
Хоць чорная папа (хлеб), але поўная лапа.
Хто хлеб носіць, той есці не просіць.
Ніхто не ведае, як хто абедае.
У родным краю, як у раю.
Лепш хлеб з вадой, чым пірог з бядой.
Ці сто коп, ці адзін сноп — на год хлеба.
Не руш чужога, не бойся нікога.
Грэх у мех і сам наверх.
Кінь прад сабой — знойдзеш за сабой.
У паноў прасіць, што па смерць хадзіць.
Панскія медалі хлеба не далі.
Пан шукае сабе прыбылі, а другому — гібелі.
Хто пытае, той не блудзіць.
Вочы страшаць, а рукі зрабляць.
Хоць ох, але ўдвох.
Аднаму і каша не спорна.
Начная кукушка (жонка) заўсёды перакукуе.
Лепш утапіцца, чым з нялюбай ажаніцца.
Рука руку мые — абедзве белья.

Каб не ежка, не адзежка, дык была б грошай дзежка.

У кожнай хаце свая печ.

Ранняя птушка зубкі цярэбіць, а позняя вочкі трэ.

Не гані Бога ў лес, калі ён у хату ўлез.

Пацеры не звяры — у лес не ўцякуць.

Воўк сабакі не баіцца, але звягі не любіць.

І сава сваіх дзяцей хваліць.

Хоць жонка сучка, затое грошай кучка.

І жонка — туча, і грошы — куча.

З сябрамі дружы, а за пазухай камень дзяржы.

Не той свет, што ў вакне блішчыць.

На ласы кусочак знойдзецца куточак.

На языку мядок, а на сэрцы лядок.

Не хваліся сеўшы, а хваліся з'еўшы.

Сей авёс у гразь — будзеш князь.

Пустая каша сям'і не разганяе.

Чые б бычкі ні скакалі, а цялушачкі — нашы!

Вачамі — леціць, а сэрцам — шпыціць.

Скоры паспех людзям на смех.

У кулаку ўсе пальцы роўныя.

Грошай ні граша, а слава хараша.

Шуба авечая, а душа чалавечая.

Ляцела, як анёл, а села, як чорт.

Слёзы пажар не патушаць.

Язык вастрэйшы за іголку.

Чаго хочаш, таму й верыш.

Яму гаварыць — што аб сценку гарох малаціць.

Ад злосці агонь з вачэй і дым з вушэй.

Па ім і ў ступе таўкачом не пападзеш.

Не вер жонцы ў полі, а каню ў дарозе.

Пакуль сын лапці схваціў, бацька і змалаціў.

Як ні вярці, ні круці — а трэба памярці.

Пайшла раха (неахайніца) жыта жаць, забылася серп узяць.
Серп ляжыць на паліцы, а раха ходзіць без спадніцы.

Крыўдна да болі, калі жыта гніе на полі.

За добрую плату служаць і кату.

У скупого заўсёды — па абедзе.

Гразь не сала: памыў — і адстала.

Бедны памрэць — ніхто не памянець, а багатага ўся ваколіца
помніць.

За добрае — злым заплата.

Праўда, як масла: наверх усплывае.

З чужога каня і сярод гразі злазь.

Вялікі пень, ды дурань; малы залатнік, ды дарагі.
Хто краў, хто праў, а невінаватага вешаць вядуць.
Якія сані, такія і самі.
Лепш у хаце цапом бухаць, чым салдацкіх куль слухаць.
Не крычала варона, калі ўверх ляцела, а калі ўніз падала.
Не кайся, рана ўстаўшы, а маладым ажаніўшыся.
Адзін сын — не сын, і два — не кармільцы.
За тое мужык з жонкай сварыцца, што пусты гаршчок варыцца.
Багатага адпявае архірэі, а беднага салавей.
Гасцей запрасіў на нядзелю, а сам выехаў у суботу.
Што кажух, то не вата, што капуста — не гарбата.
У чужы кажух не апранайся, на чужога мужа не спадзявайся.
Хваліўся, як пятух на плоце.
Як трывога — тады да Бога; як бяда — тады да жыдѣ.
Гора плача, гора скача, гора песенькі пяе.

Успаміны

Мой жыццяпіс

Перш за ўсё хачу сказаць некалькі слоў пра сваіх бацькоў. Мой бацька Данат Міхайлавіч нарадзіўся ў Дрысенскім павеце Віцебскай губерні ў вёсцы Жагулі¹ ў 1869 годзе. Ажаніўся ён у 1895 годзе. Жонка яго была з засценка Трэці Савенец, які знаходзіўся ў адлегласці дзвюх

---

¹ Зараз Жыгулі (тут і далей заўвагі С. Панізьніка).

верст ад станцыі Бальбінова (Індра).

Жывучы ў Жагулях, бацька быў актыўным барацьбітом у змаганні супраць царскай улады і паноў. Вяскоўцы пад кіраўніцтвам бацькі падымалі бунты, ганялі кароў у панскі лес на паству, пілілі дровы ў панскім лесе. За ўсё гэта ў 1905 годзе бацьку арыштавалі. Калі прыехалі жандары яго забіраць, то ён разам з жонкай залез на гарышча і не дапускаў жандараў да сябе, спадзеючыся на дапамогу сялян сваёй вёскі. Адзін з жандараў выстраліў у бацьку і цяжка параніў яго. Маці ў распачы кінула навоём ад кроснаў у жандараў. Параненага бацьку арыштавалі і адвезлі ў Дрысенскі астрог. Праз якога паўгода, калі зажылі раны, бацьку выслалі ў Архангельск. Пабываў ён у Халмагорах і Дзянісаўцы. Пабачыў родны кут Ламаносава.

Маці засталася адна з двума малалетнімі дзецьмі. Цяжка ёй жылося, тым больш што і яна была пад наглядом жандараў і часта павінна была хадзіць у Дрысу на праверку.

Пасля астрога і высылкі, праз пяць гадоў, бацька вярнуўся ў сваю сям'ю. Хутка мы пераехалі жыць у вёску Другое Чорнае, за два кіламетры ад Бальбінова, дзе арандавалі зямлю. У гэтай вёсцы ў 1911 годзе нарадзілася і я.

Наўкола Бальбінова было многа маёнткаў паноў. Мацейкі, Савейкі і Каркліназа належалі пану Зайкоўскаму. Маркі і Кульбова — пані Мілаш, Дамнаполе — Краўзэ.

Бальбінова было самым вялікім і самым прыгожым маёнткам. У яго склад уваходзілі Ізава, Вайцалева, Смілгава, Гейданы, Гарадзішчы і Краўчонкі. Усё гэта належала пану Нітаслаўскаму. Назва маёнтка Бальбінова паходзіла ад імя яго жонкі Бальбіны. Чыгуначная станцыя таксама знаходзілася на тэрыторыі маёнтка, а таму і ёй была дадзена назва Бальбінова.

Да 1918 года Бальбінова і ўся зямля наўкола ўваходзіла ў састаў Віцебскай губерні. Пасля 1920 года, калі былі ўстаноўлены межы Латвіі, Бальбінова і ўсё яго наваколле ўвайшлі ў састаў Дзвінскага (Даўгаўпіскага) павета. Станцыя Бальбінова была збудавана разам з Рыга-Арлоўскай чыгункай, якая была праведзена ў 1870-х гадах. Пасля 1920 года станцыю Бальбінова назвалі Індрай у сувязі з тым, што недалёка ад станцыі працякае рака Індра, якую называюць яшчэ і Індрыцай. Будынак станцыі Індра быў прыгожы. Двухпавярховы цагельны дом выдзяляўся сярод звычайных вясковых хатак. Наўкола станцыі раслі дэкаратыўныя кустарнікі, на клумбах-лехах цвілі прыгожыя ружы і іншыя кветкі, поўныя чароўных пахаў. Побач стаяў двухпавярховы драўляны дом для адпачынку кандуктараў. (Зараз у ім

знаходзіцца станцыя і жывуць людзі). У часе Вялікай Айчыннай вайны будынак станцыі быў узарваны немцамі. Яшчэ ў 1917 годзе былі спалены палацы пана Нітаслаўскага (мармуровыя калоны яшчэ доўга стаялі, напамінаючы аб прошлым. Іх разабралі ў 1971 годзе. На іх месцы збудаваў клуб і кантору калгаса імя Фрунзе).

Пасля 1920 года Індра пачала разрастацца. Насельніцтва займалася земляробствам. Сеялі многа лёну. Дарогі былі больш сухапутныя. Сяляне сабіраліся абозамі і ехалі ў Рыгу прадаваць лён.

Не маючы сваёй, мае бацькі арандавалі зямлю ў паноў. Спачатку ў Другім Чорным, пазней у Зялёншчыне, Савейках, Гірынях, Ізава. Часта прыходзілася пераязджаць з аднаго месца ў другое. Вядома — арандатары.

Калі жылі ў Гірынях, нашу сям'ю аграбілі белапалякі. Прыехалі на падводах і ўсё забралі — як ежу, так і адзежу. Брат Янка ў той час ляжаў хворы. З яго садралі апошнюю коўдру. Ён прастудзіўся і вельмі напалохаўся, пасля чаго хутка памёр. Забіраючы апошнюю адзежу і вымятаючы з засекаў збожжа, палякі, спяшаючыся, крычалі адзін на другога: «Бойся бога, дзеля ранаў Хрыста, хутчэй забірай!» Гэтыя словы людзей, сэрцы каторых закамянелі ў злосці і згубілі чалавечыя пачуцці, яшчэ і сёння не забыліся.

Пасля аграблення мы пераехалі ў Ізава, дзе стаяла вялікая абора для жывёлы і маленькая хатка для пастуха. Ля хаты былі возера і маленькі садок. Зноў арэнда, зноў праца на паноў, ад усходу і да заходу сонца.

Настаў час, калі мне з братам трэба было вучыцца. Школа ад Ізава, дзе мы жылі, знаходзілася за 4—5 вёрст. Дарогі да школы не было. Ды і ў школах таго часу вучылі толькі чытаць, пісаць і лічыць. Тое, што вучылі ў такой школе, мы ведалі. Нас навучыла старэйшая сястра. Хадзілі мы на заняткі ўсяго некалькі дзён. Бацька паглядзеў на нашу вучобу і сказаў, што хадзіць і рваць абутак не варта. Парадзіўшыся з сям'ёй, назаўтра, у восені 1922 года, бацька адвёз нас у Дзвінск. У якую школу нас паслаць, ён і сам яшчэ добра не ведаў. Кватэру бацька знайшоў у знаёмых, дачка якіх, майго ўзросту, вучылася ў польскай школе. У польскую, відаць, бацьку не хацелася нас аддаваць. Ён пайшоў у горад аглядаць школы. Спыніўся супроць беларускай гімназіі, на Варшаўскай, 16. Глядзеў на будынак, чытаў пыльду. У гэты момант выйшаў дырэктар гімназіі, запытаўся ў бацькі, каго ён шукае. Разгаварыліся. Дырэктар усё бацьку растлумачыў, і назаўтра мы ўжо вучыліся ў беларускай пачатковай школе. Пазней з Індры, Пустыні, Прыдруйшчыны ўсе паступалі толькі ў беларускую школу.

Уваходзячы ўпершыню ў школьны будынак, я ўбачыла малюнак на сцяне лесвічнай пляцоўкі, на якім было намалявана ўзыходзячае сонца з надпісам унізе: «Загляне сонца і ў нашае ваконца». І сонца сапраўды пачало заглядаць у нашыя вокны, саграваць нашы сэрцы, асвятляць розум, дапамагаючы пазнаваць праўду, гартаваць нашы душы.

Кіраўніком пачатковай школы быў Якубецкі Андрэй Паўлавіч. Ён быў малады, высокі, стройны, прыгожы, добры і разумны. Многа радасці дарыў нам на пераменах, гуляючы з намі ў снежкі, прыдумваючы розныя варыянты гульні. Арганізоўваў экскурсіі. Звяртаў нашу ўвагу на прыгоства прыроды, на яе фауну і флору. Расказваў пра Белавежскую пушчу. Вучыў любіць беларускую мову, падкрэсліваў яе гібкасць, пясучасць. Чытаў вершы беларускіх пісьменнікаў, паказваючы магчымасць выказаць свае думкі ў роднай мове. Як маладым дзецьмі, прывіваў ён нам любоў да роднага краю. Асабліва сачыў за жыццём тых вучняў, якія былі з далёкіх вёсак і жылі без бацькоў. Андрэй Паўлавіч быў вельмі чалавечны, і мы яго любілі.

Так праходзілі дні і гады вучобы ў беларускай пачатковай школе. Мы раслі, мужнелі, пазнавалі жыццё. Фармаваліся нашы погляды. У 1925/26 навучальным годзе, калі я прыехала пасля летніх канікулаў у школу, Якубецкага ўжо не было. Не было ў гімназіі і Краскоўскага, Пігулеўскага, Мядзёлкі. Усе яны былі арыштаваны, выпушчаны пад заклад, але не працавалі. Іх абвінавацілі ў тым, што яны нібы прымалі ўдзел у злачынным таварыстве ў Латгаліі, якое ставіла сваёй мэтай адарваць ад Латвійскай дзяржавы тэрыторыю Дзвінскага, Рэжыцкага і Люцынскага паветаў і далучыць іх да Беларускай дзяржавы. 2 красавіка 1925 года адбыўся судовы працэс, які быў сфабрыкаваны. Ніякага злачыннага таварыства ў Латгаліі не было. Усе падсудныя былі апраўданы. Пасля гэтага Краскоўскі Іван Ігнатавіч і Мядзёлка Паўліна Вінцэнтаўна пакінулі межы Латвіі. Пігулеўскі Уладзімір Васільевіч і Якубецкі Андрэй Паўлавіч, якія атрымалі латвійскае грамадзянства, засталіся працаваць у Латвіі. Якубецкі быў выкладчыкам беларускай мовы, літаратуры, гісторыі і геаграфіі Беларусі ў Дзвінскай гімназіі. Так я зноў спаткалася з Якубецкім, лекцыі якога былі адпачынкам, бо праходзілі вельмі цікава.

У 1922 годзе ў Латвіі праводзілася зямельная рэформа. Многія беззямельныя сяляне атрымалі ад дзяржавы зямлю — хутары. Цягнулі жэрабя. На волю бацькі такога шчасця не выпала. Зямлю канфіскавалі ў паноў і надзялялі беззямельных, пакідаючы панам

надзел зямлі свайго маёнтку. Такой пастановай паны былі не задаволены. Яны пачалі прадаваць выдзеленыя ім надзелы сялянам, а самі вяззджаць у гарады або за граніцу. Беззямельным сялянам, якія не атрымалі надзелу ад дзяржавы, давалася пазыка на куплю зямлі, каторую можна было выплачваць на працягу 15—20 гадоў.

Арандаваць зямлю ўжо не было ў каго. Бацька купіў частку зямлі ў Савейках ад пана Зайкоўскага, за якую выплачваў у Латвійскі банк з 1922 па 1939 год. Працаваць было цяжка: усё ўручную. Кожнай восенню мы з братам на месяц, а то і на больш спазняліся ў школу. Трэба было сабраць з поля ўраджай. Прыехаўшы ў школу, на працягу дзесяці дзён патрэбна было дагнаць клясу. І мы даганялі, вучыліся з ахвотай, спадзеючыся на лепшую будучыню.

Падручнікі купіць было таксама цяжка, не было грошай. Выручала дачка дырэктара Галіна Сахарова, з якой мы дружылі. Наогул, вучні беларускай школы ўсе жылі дружна і ніколі не адмаўлялі пазычыць кнігу на некалькі гадзін.

На зімовыя каникулы спяшаіся дамоў. Нас ужо чакалі, трэба было малаціць сабраны ўраджай. І так увесь час, усе школьныя гады.

Закончыўшы пачатковую, шасціклясную школу, я вытрымала экзамен у 7-мы падрыхтоўчы клас гімназіі. Радасная, поўная бадзёрасці і энтузіязму, прыехала да бацькоў. Тут мне цяпер здавалася ўсё лепшым і прыгажэйшым. Сад, возера, лугі, лясы, спеў птушак вабілі сваім прыгоствам, давалі надзею на лепшае, цікавейшае жыццё.

Чыгунка, якая цягнулася стужкай уздоўж саду ў напрамку Беларусі, была якойсьці загадкавай, таёмнай. На мяжы Латвіі і Беларусі, з абодвух бакоў чыгункі, стаялі брамы, праз якія праходзілі цягнікі. На браме з боку Латвіі было напісана: «Привет трудящимся Запада», а з боку Беларусі: «Коммунизм сметёт все границы». Апошні надпіс я прачытала яшчэ ў 1923 годзе. Вясной, на свята, прыехала да мяне сяброўка. Аб прыездзе не паведаміла. Ідучы да мяне, яна не звярнула ўвагі на гэтую браму і прайшла праз яе, пасля чаго запыталася, дзе жывуць Казакевічы. Ёй адказалі, што ў Латвіі, і завялі на пагранічны пост. Савецкія пагранічнікі, бачачы, што гэта яшчэ зусім дзіцё, сазваніўшыся са сваім начальствам і атрымаўшы дазвол вярнуць дзяўчынку ў Латвію, умоўнымі трыма выстраламі вызвалі начальніка Латвійскай пагранічнай стражы, а пазней і мяне для апазнання. І калі я назвала яе імя і прозвішча, дзе вучыцца і куды ішла, то мне было загадана перайсці метры 2—3 за мяжу, за тые вароты, распісацца за свае паказанні. Толькі пасля гэтага сяброўцы дазволілі ісці са мной. Ідучы назад, я і прачытала надпіс з боку

Беларускай ССР. Так мы з сяброўкай пабывалі за мяжой.

Жывучы на мяжы з Беларусяй, мы бачылі, як праходзілі савецкія пагранічнікі, як працавалі калгаснікі, пры якіх заўсёды стаяў пагранічнік з аўчаркай. Розныя думкі тады варушыліся ў галаве. Мы хадзілі па сваёй зямлі, калі хацелі і дзе хацелі — да самай канаўкі-мяжы...

Па восені, калі трэба было ехаць вучыцца ў 7-мы клас, ужо трэба было плаціць за навучанне. Бацькі рашылі аддаць мяне вучыцца на краўчыху, бо плаціць за дваіх вучняў і адначасова сплываць за зямлю запраўды было вельмі цяжка. Вось тут я атрымала першы балючы ўдар. Мне вельмі хацелася вучыцца ў гімназіі. Такое паведамленне перад самым ад'ездам для мяне было зусім нечаканым. Я разгубілася, не ведаючы, што рабіць. Слёзы міжвольна пацяклі з вачэй. Я пайшла ў сумежны пакой, у спальню бацькоў, і лягла на іх ложкак. Дзверы былі адчынены. Я чакала, што будзе далей. Чую, сястра кажа, што краўчых поўна на кожным рагу. Брат не прычыў. Маці маўчала. На бацьку былі ўсе мае надзеі, бо і ён не вельмі хацеў, каб я вучылася на краўчыху. Нарэшце бацька падыходзіць да мяне і спакойным, мяккім голасам кажа: «Што ж ты, дачушка, ляжыш у маім ложкак, хіба свайго не маеш?» Я ўжо адчувала, што ўсё будзе добра, і сказала, што лепш ужо ісці ў служанкі, чым у краўчыхі. Бацька сказаў, каб хутчэй збіралася, што я паеду вучыцца, бо і Сяргей Пятровіч Сахараў, дырэктар гімназіі, мяне хваліць, хоць, можа, і дарэмна. Далей я нічога не чула. Хуценька сабралася і паехала ў гімназію.

Вучыцца ў гімназіі было вельмі радасна, прыемна, цікава. Усе вучні гімназіі з Прыдзруйшчыны, Індры і Пустыншчыны садзіліся ў Індры ў адзін вагон. Усё гэта нас радзіла. Нягледзячы на ўзрост, завязалася дружба, якая цягнецца па сённяшні дзень з тымі, якія яшчэ жывуць. На жаль, з нашага пакалення засталася маленькая жменька.

Пасля заняткаў у гімназіі дзяўчаты хадзілі вучыцца ў кравецка-ткацкую майстэрню, а хлопцы ў слясарна-такарную і ў дрэваапрацоўную. Кіраўніком майстэрняў быў інжынер Комісар Ян Хрыстафоравіч.

У гімназіі часта адбываліся спектаклі, канцэрты, мастацкая гімнастыка, выступаў наш хор... І не толькі ў гімназіі, мы выступалі ў іншых навакольных мясцовасцях сярод беларусаў. У гімназіі выходзіла вучнёўская «Школьная часопісь». Часта прыходзілася хадзіць у рэдакцыю рабіць карэктурку. Вясной праходзілі спаборніцтвы па фізкультуры, у якіх прымалі ўдзел усе школы Дзвінска.

Кожны вучань гімназіі ў залежнасці ад сваіх здольнасцяў акрамя

вучобы быў заняты ў самадзейнасці і ў агульна-грамадскім жыцці гімназіі. Кожную вясну рабілася ў гімназіі выстаўка вучнёўскіх вырабаў. Вучні ў нацыянальных касцюмах дзяжурылі на выстаўцы. Дзяўчаты ў сваё дзяжурства ткалі кросны ў часе выстаўкі. На выстаўцы кожны мог купіць тое, што яму падабалася. Усё гэта рабілася для таго, каб на атрыманых сродкі больш вучняў звольніць ад платы за навучанне.

У гімназіі мы многа вучылі вершаў. Кніг было мала. Карысталіся «Гісторыяй беларускае літэратуры» М. Гарэцкага. «Дудка беларуская» М. Бурачка чыталася з захапленнем. Ведалі мы яе на памяць. А словы: «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмёрлі» былі нам як кліч да барацьбы за родную мову, за свой народ, за сваю краіну. Вельмі хацелася, каб жыло і красавалася ўсё роднае, беларускае. «Энеіду навыварат» і «Тараса на Парнасе» таксама ведалі на памяць. Паэзія Я. Купалы, Я. Коласа, Цёткі і іншых беларускіх пісьменнікаў сцвярджала тое, аб чым нам гаварыў А. П. Якубецкі. Мы пераканаліся, што на беларускай мове лёгка выказваць свае думкі, перажыванні, радасці і няўзгоды. Паэзія Я. Купалы збліжала нас з народам, з яго жыццём, радзіла нас з ім, з яго мастацтвам, з яго цяжкай доляй і цягай да вызвалення. Як жа нам хацелася на той час прачытаць хоць некалькі беларускіх раманаў, аповяданняў! Але іх мы не мелі.

Цікава, прыгожа, а часамі і смешна праходзіла жыццё ў гімназіі. Запраўды гэта былі лепшыя гады юнацтва, якія ніколі не забываюцца.

Памятаю, аднаго дня, перад лекцыяй рэлігіі, на перапынку я стаяла ля вучыцельскага стала і чытала верш Купалы:

Не веру купленым прарокам,
Што з казальніц за грошы лгуць
І сочаць прагавітым вокам,
Скуль больш чырвонцаў ім нясуць...

Гэта было ў 10 класе перад экзаменамі. Была апошняя лекцыя рэлігіі. І трэба ж было пачуць маё «выступленне» ксяндзу. Нічога не гаворачы, ён паставіў мне ў атэстат сталасці «4». Гэта азначала амаль тое самае, што і адзнака за паводзіны.

Будучы ў 10 класе, я марыла вучыцца на доктара. Зубрыла латынь. Школьны доктар Цэлыят, ведаючы мае жаданні, час ад часу дазваляў мне заходзіць у бальніцу і наглядаць за хворымі. Планы мае рухнулі раптоўна. Польшыма пажару бацькоўскай хаты панішчыла ўсе мае думкі, імкненні, надзеі. Трэба было думаць, як паставіць хату, як адзецца і абуцца, як сплываць за зямлю. Плаціць за вучобу ўжо не

было чым. Права навучання ва універсітэце каштавала дорага.

Гэтае няшчасце (пажар) здарылася перад экзаменамі. Экзамены праходзілі, як у сне. Нічога мяне больш не цікавіла. Атрымаўшы атэстат сталасці, паехала да бацькоў. Сумна было развітвацца з сябрамі і настаўнікамі, якія не шкадавалі сваіх сіл на наша выхаванне. Балюча было глядзець на Якубецкага, які ўжо быў хворы і працаваў апошні год. Жаль было пакідаць сям'ю Сахаравых. Дырэктар Сахараў і яго жонка Вольга Фёдараўна ў часе вучобы замянялі мне бацькоў, а іх дачкі Галіна і Ірына былі маімі шчырымі сяброўкамі.

Восенню 1930 года паехала ў Рыгу, каб скончыць двухгадовыя педагогічныя курсы. На курсах старалася як можна менш браць дапамогі ад бацькоў. Каб палепшыць сваё становішча, мне ўдалося некалькі гадзін у дзень працаваць у «школьным кутку», які быў створаны сацыял-дэмакратычнай партыяй. Гэта фактычна быў пазакласны час. Пасля заняткаў мы рыхтавалі хатнія заданні, адпачывалі, гулялі. Партыя сацыял-дэмакратаў прапанавала мне перакладаць з рускай мовы на латышскую розныя афіцыйныя паперы, якія павінен быў зацвердзіць натарыус. Трэба было перакласці на латышскую мову і статут партыі. За гэта мне плацілі.

Кіраўніком настаўніцкіх курсаў быў Жэрдзі Парфірый Мяфодзевіч. Па нацыянальнасці ўкраінец. Нейкі час ён выкладаў прыродазнаўства ў Дзвінскай беларускай гімназіі. У часе беларускага працэсу ў 1925 годзе быў часова дырэктарам гімназіі. Ніхто з вучняў яго не любіў, ды і вышэйшае начальства яго недалюбівала. Кватэра яго знаходзілася ў тым жа памяшканні, дзе і пакоі дзяўчат. Вечарам, пасля заняткаў, ён любіў падслухаць пад дзвярмі, аб чым гавораць дзяўчаты. Падходзіў ён ціха ў пантофлях. Каб адвучыць кіраўніка ад гэткай непрыгожай звычкі, мы пад дзверы клалі яйкі: ён на іх наступаў і вяртаўся хутчэй у свой пакой.

Цікава праходзілі лекцыі псіхалогіі, якія чытала Паўлава Марыя Аркадзеўна. Яна вельмі сардэчна адносілася да сваіх слухачоў. Летам выязджала за мяжу. Ведала нямецкую, ангельскую, французскую і рускую мовы. На латышскай гаварыла не зусім правідлова. Часта запрашала мяне да сябе, і за гарбатай цэлую гадзіну мы гаварылі на латышскай мове. Іншы раз запрашала ўвесь курс да сябе: пасля лекцыі яна частавала нас кавай і рознымі смачнымі закускамі. Яшчэ і білет выплачвала, што мы патрацілі на трамвай.

Паўлава была арганізатарам гуртка псіхалагаў. Заняткі ў ім былі вельмі цікавыя і карысныя. М. А. Паўлава напісала кнігу па псіхалогіі.

З прыемнасцю слухалі і лекцыі латышскай мовы доктара Арнольда Вевербранта.

Практычныя заняткі праходзілі тут жа ў школе, якая была ў адным памяшканні з настаўніцкімі курсамі. Школа была невялікай. Займала двухпавярховы драўляны дом. На другім паверсе жылі курсанты і кіраўнік курсаў, а ўнізе праводзіліся заняткі: днём — вучняў, а ўвечары — курсантаў.

Супроць школы быў вялікі прыгожы парк «Аркадзія». Вельмі многа ў ім было ружаў і іншых кветак. У каналах плавалі лебедзі. Кожны дзень мы бывалі ў гэтым парку. Адпачывалі сярод цудоўнай прыгажосці.

Праязджаючы праз Дзвінск, я заўсёды на некалькі гадзін застанаўлівалася ў ім, каб яшчэ раз паглядзець на будынак гімназіі, аб якім захавалася многа прыемных успамінаў: многа цяпла і святла атрымала ў гэтым будынку ад настаўнікаў.

С. П. Сахараў — дырэктар гімназіі — быў чulyм і добрым чалавекам. Голас яго заўсёды быў аднолькава спакойным і роўным. Ён стараўся ўсім вучням па магчымасці дапамагчы, звольніць іх ад платы за навучанне. Улетку ён выязджаў на вёску, збіраў народны фальклор і абавязкова адведваў сваіх вучняў, знаёміўся з іх бацькамі, высвятляў іх матэрыяльнае становішча. Жонка яго, Вольга Фёдараўна, здольная літаратарка, заўсёды мела кантакт з дзяўчатамі гімназіі і дапамагала ім, чым магла. Сваім дочкам і ўсім нам Вольга Фёдараўна была сапраўдным сябрам. Мы павяралі ёй усе наша жыццё, і яна ведала ўсе нашы тайны, ва ўсім нам дапамагаючы сваёй радай. Мы вельмі яе любілі.

Будучы ў Дзвінску, я заўсёды адведвала А. П. Якубецкага, які, як той Данка, мог вырваць сваё сэрца і аддаць яго людзям, каб яны ўбачылі добрае насенне, якое ён сеяў у маладыя душы сваіх вучняў, спадзеючыся на добрыя ўзыходы. Неўзабаве Якубецкі памёр, але светлая памяць аб ім засталася сярод тых, хто яго ведаў.

Пасля заканчэння настаўніцкіх курсаў у 1932 годзе я адразу пайшла працаваць на дзіцячую пляцоўку. Яна была арганізавана настаўнікамі беларускай пачатковай школы на Чырвонай Дзвіне для вучняў малодшых класаў і іх маленькіх братоў і сястрычак, якім не было з кім застацца ў хаце. Дзеці амаль увесь дзень знаходзіліся на свежым паветры ў прыгожым лясным Межапарку, які знаходзіўся супраць школы. У гэтым парку было шмат пясчаных узгоркаў, прыгожыя дарожкі, возера Кішэзэрс. Для дзяцей было арганізавана бясплатнае трохразовае харчаванне.

У гэтым парку па сёння знаходзяцца могілкі Райніса, Брацкія, Лясныя і шмат іншых.

Райніс — першы народны пісьменнік, які ў сваёй неўміручай

вечнасці зросся з галасамі Даўтавы (Дзвіны) і мора, з мелодыямі латгалскіх песняў, з гісторыяй сваёй Радзімы і яе будучыняй. Райніс латышскай зямлі прынёс славу і прыгоства на ўвесь свет. Куды б ні закінуў лёс Райніса, яго душа была заўсёды з латгалскімі нівамі і дымам труб рыжскіх фабрык. Райніс вельмі любіў дзяцей. Яго вершы дзецям — гэта крыніца выхавання новага пакалення, поўная актыўнасці, дружбы, брацтва, роўнасці. Райніс быў інтэрнацыяналістам. Яго мэтай было жыць і працаваць на карысць працоўнага народа. Дзякуючы Райнісу, у 1921 годзе быў арганізаваны Беларускі аддзел пры Міністэрстве асветы, які кіраваў беларускім жыццём у Латвіі. Райніс наогул цікавіўся жыццём беларусаў. Ён быў у Віцебску і Менску. Быў знаёмы з Янкам Купалам.

У верасні 1926 года Райніс прыняў удзел у навуковай канферэнцыі ў Беларускай ССР. У сваёй прамове ў Менску Райніс расказаў пра беларускую культуру і праследаванне яе дзеячаў у буржуазнай Латвіі. «У нас быў такі погляд, — паясніў Райніс, — які існаваў таксама і ў царскай Расіі, што беларуская мова не ёсць мова, але гаворка, дыялект рускай або польскай, што беларусы не народ. Трэба было і ў нас у Латвіі змагацца супроць такіх поглядаў. У часе царскага гнёту беларуская мова лічылася простаю, размоўнай, мовай сялян і рабочых, на якой ніколі не будзе магчымасці стварыць культуру, на ёй ніколі не будзе гаварыць інтэлігенцыя. Вялікая рэвалюцыя знішчыла старыя, прымусовыя парадкі, адмяніла таксама гнёт над мовай, забароненая беларуская мова зрабілася вольнай і нават зверхнай мовай на тэрыторыі свайго народа. Тое самае, мы ведаем, рабілася з латышскай мовай і народам, каторыя толькі пасля рэвалюцыі падняліся з прыгнечанага становішча... Інтэрэсы латвійскага пралетарыяту патрабуюць, каб беларускі народ развіваўся па магчымасці хутчэй. Я сам паходжу, — прызнаўся Райніс, — з Латгаліі, з той часткі, дзе жыве многа беларусаў. З беларусамі павязаны дружнымі і таварыскімі сувязямі. Я абавязаўся абараняць у Сейме беларускія інтарэсы, пакуль у іх там не будзе свайго прадстаўніка».

Райніс выступаў за стварэнне арганізацыі культурнай сувязі з зямлёй сацыялізму. Па яго прапанове і з яго ўдзелам у 1926 годзе ў Латвіі была створана культурная арганізацыя для збліжэння з Савецкім Саюзам. Сам ён быў ад пачатку і да смерці кіраўніком гэтай арганізацыі.

«Нам, латышам, — казаў Райніс у сваім выступленні на афіцыйным адкрыцці гэтай арганізацыі ў красавіку 1929 года, — культурна збліжацца асабліва важна, бо гэтае збліжэнне балтыйскім

дзяржавам дае адзін важны момант — момант міру. Гарантыя міру адна з важнейшых спраў. З гэтага дня мы пачалі збліжацца з Усходам, з усходнімі народамі. Два найвялікшыя народы, з якімі мы хочам збліжаць сваю культуру, гэта беларусы і велікарусы. Маладая Расія ўжо сказала сваё слова ў літаратуры, мастацтве і навуцы. Ёй адгукаецца Еўропа і вучыцца ў яе. Мы не можам адставаць. Мы жадаем, каб кожная культура развівалася, распаўсюджвалася, тады ўсёй Еўропе прыйдзе будучыня — шырокая, вялікая будучыня».

Райніс цікавіўся жыццём усіх народаў СССР. У бібліятэцы пісьменніка было многа кніг: беларускіх, рускіх і ўкраінскіх аўтараў. Сярод іх многа падараваных экзэмпляраў, калі браў удзел у менскай канферэнцыі, каторая ператварылася ў навуковую акадэмію, на якую сабраліся беларускія савецкія пісьменнікі.

Янка Купала, за новымі творамі якога яшчэ раней уважліва сачыў Райніс, пазнаёміў яго з дасягненнямі беларускай культуры. На адкрыцці канферэнцыі ў сваёй прамове Райніс сказаў: «Новая Беларусь з вялікім энтузіязмам перажывае сваё духовае адраджэнне. Няма ў пісьменніка большай радасці, як бачыць, перажываць і быць захопленым ад чыстых, ясных, светлых памкненняў. Гэту радасць і гонар я адчуў тады, як мне прапанавалі прыняць удзел у Акадэмічнай канферэнцыі Беларусі». Пажадаўшы «яснай, сонечнай вечнасці беларускаму народу», Райніс выказаў перакананні, што беларуская новая паэзія прынясе новыя каштоўнасці на «зверхчалавечую вышыню будучай пралетарскай культуры». Райніс збіраў матэрыялы для пастаноўкі драмы «Беларусь», але яны загінулі ў часе ссылкі, і драма не была напісана.

Але вярнуся да свайго лёсу. Восенню я пачала працаваць у школе на Чырвонай Дзвіне. За дзень перад пачаткам заняткаў у школе сабраліся настаўнікі. Калі я ўвайшла ў канцылярыю, мяне прывіталі з пачаткам працы ў школе і, нічога не гаворачы, пайшлі разам са мной у мой пакой, які быў тут жа ў школе. Адчынiўшы пакой, я застыла ў здзіўленні. На стала стаялі кветкі, стол быў прыгатаваны на ўвесь калектыў. Было вельмі радасна за такі цёплы прыём. Калектыў быў добры, зладжаны. Кіраўніком школы быў Плыгаўка. Настаўнікі: Нікіфараўская І. І., Кудраўцаў Янка, Слосман М., Юзефовіч Ю. І., Крэйц Н. Г. і іншыя.

Жыццё наладзілася. Энергіі і творчага энтузіязму хапала. Хацелася зліцца з гущчай народа, аддаць яму сваю веду, працаваць на яго карысць, каб хоць маленькую кроплю добра аддаць на дабрабыт роднага краю. Было дзе і ў чым прыладзіць свае сілы. Трэба было беларусам вучыць іншых быць беларусамі, быць свядомымі, не

цурацца роднай мовы. Трэба было даказаць астатнім, што беларусы не горшыя ад іншых нацыянальнасцяў, што і ў беларусаў ёсць свая інтэлігенцыя, свае пісьменнікі, свая літаратура, гісторыя, свая Радзіма. Мы ішлі ў хаты да беларусаў, да бацькоў сваіх вучняў, да знаёмых і гаварылі з імі аб жыцці, аб працы, аб усім, што іх цікавіла. Наладжвалі пастаноўкі п'ес, канцэрты, хор, мастацкую гімнастыку, лекцыі, даклады...

Бяднейшых вучняў, якія жылі за возерам Кішэзэрс, прымалі ў інтэрнат, які быў у памяшканні школы. Усе вучні атрымалі дармовыя абеды. Вучні інтэрната былі на поўным утрыманні школы.

Бацькі вучняў зразумелі нас. Школа расла. Беларусы туліліся да школы, былі актыўнымі ўдзельнікамі ў розных мерапрыемствах школы. Было прыемна і хораша.

У Латвіі вельмі ўрачыста святкавалі свята Купалле, або, як называлі яго латышы, свята Ліго, дзень Яна, свята Яна. Гэта свята праходзіла вельмі вясёла, і было яно запраўды народным. У святкаванні Ліго прымалі ўдзел латышы, беларусы, літоўцы і іншыя народы. Месца для збору людзей выбіралі на ўзгорку, ля лесу або ля возера. На доўгай жардзіне ўмацоўвалі бочку з смалой або дзэгцем і ўвечары 23 чэрвеня, калі сонца ўжо схілялася за дрэвы, падпальвалі смалу. Дзяўчаты прыходзілі з вянкамі на галаве, з купальскімі кветкамі, або, як іх латышы называлі, травой Яна. Усім мужчынам, імя якіх было Яніс, Ян, Янка, Іван, Ясь, надзявалі вянкі з дубовых галінак на галаву. Яны былі гаспадарамі свята. Многія ўдзельнікі свята, асабліва Янісы, прывозілі бочкі з саладовым півам і сыр Яна, які рабіўся па асобым рэцэпце. Спявалі песні, танцавалі, вялі карагоды. Да самай раніцы гучалі песні па ўсёй наваколлі. Было як бы спаборніцтва з другімі вёскамі: хто даўжэй будзе спяваць і весяліцца. Святкаванне праходзіла па ўсёй Латвіі. Хораша было на пляцоўках, сярод каляровых дрэў. І хоць у легендзе сказана, што ў гэтую ноч цвіце кветка папараці, якая прыносіць шчасце тым людзям, якія ўначы пойдучь у лес, сарвучь гэтую кветку, ніхто не адважваўся ісці шукаць гэту кветку. Моладзь цешылася ласкавымі праменьнямі заходзячага і ўсходзячага сонца, спевамі птушак і людзей, а таксама чароўным прыгоствам прыроды і паходнямі, якія гарэлі да раніцы па ўсёй Латвіі. Толькі на святанні разыходзіліся кожны ў сваю хату.

У Рызе на свята Ліго збіраліся на набярэжнай Даўгавы. Дзяўчаты і хлопцы мелі ў руках пучкі аеру. Спявалі песні Ліго. Набярэжная была дэкаравана. Усе былі роўныя, усе прымалі ўдзел у гэтай урачыстасці, і ўва ўсіх было ўзаемапаразуменне, бо гэта было

запраўды народнае свята.

Усё прайшло, як мара, як прыгожы, незакончаны сон.

15 траўня 1934 года раніцай я ўстала, адчыніла вакно, палюбавалася вясеннім выглядам Межапарку, удыхнула яго свежае паветра. Вялікая хваля радасці напоўніла маю істоту. Я выйшла на вуліцу і вельмі здзівілася. На слупах былі наклеены аб'явы, каб кожны чалавек меў пры сабе пашпарт. Прышлося вярнуцца, узяць пашпарт, які гадамі ляжаў неўжываны, і паехаць у цэнтр горада. Цэнтр Рыгі быў запруджаны айзсаргамі (членамі латышскай ваенізаванай нацыянальнай арганізацыі). Уладу ў свае рукі ўзяў К. Ульманіс. Усіх, хто не меў пры сабе дакументаў, затрымлівалі і выпускалі пры дастаўленні дакументаў. Ноччу адбыліся арышты. З настаўнікаў беларускіх школ быў арыштаваны Езавітаў Канстанцін Барысавіч, які фактычна ўвесь час кіраваў беларускім рухам у Латвіі. Прасядзеў ён у Рыжскай турме каля паўгода. Пасля звальнення сотні бацькоў яго сустрэлі з такой авацыяй, што, здавалася, яе чуе ўся Чырвоная Дзвіна.

Неўзабаве пацяклі безнадзейныя дні. Пачаўся нацыянальны ўціск. Паступова сталі зачыняцца школы нацыянальных меншасцяў. Замест зачыненых адчыняліся школы змешаных нацыянальнасцяў, выкладанне ў якіх вялося на латышскай мове.

Даўжэй трымаліся рускія школы, хоць і іх стала значна менш.

Нашы вучні пасля закрыцця беларускіх школ разышліся ў іншыя школы. Настаўнікі засталіся без працы, бо Пігулеўскі У. П., які быў кіраўніком Беларускага аддзела пры Міністэрстве асветы, калі выдаваў пасведчанні аб заканчэнні двухгадовых беларускіх настаўніцкіх курсаў, пастанавіў, каб у пасведчаннях пісалі, што выпускнік мае права працаваць толькі ў беларускіх школах. Пазней некаторыя з беларускіх настаўнікаў звярталіся да Пігулеўскага з просьбай аб уладкаванні іх на працу. Ён адказваў, што беларускіх школ няма і аб працы настаўніка няма чаго і думаць. Так не адказвалі нават латышы.

Тыя з беларускіх настаўнікаў, якія добра ведалі латышскую мову, працавалі рэзервнымі настаўнікамі, замяшчалі захварэўшых. Частка беларускіх настаўнікаў працавала ў школах змешаных нацыянальнасцяў. А тыя з нашых калегаў, якія дрэнна ведалі латышскую мову і не хацелі яе вывучаць, раз'ехаліся, хто куды. Большасць накіравалася да бацькоў працаваць на гаспадарцы.

Я атрымала права на выкладанне латышскай мовы, гісторыі і геаграфіі Латвіі, а пазней і на выкладанне рускай мовы. У 1936 годзе выехала з Рыгі. Цяжка і балюча было пакідаць Рыгу, добрых, шчырых

калег, сям'ю Сахаравых, якую я вельмі паважала, а з дачкой дырэктара дружыла з дзіцячых гадоў. Мы з Галінай Сахаравай у гімназіі сядзелі на адной парце і ніколі адна без другой нікуды не хадзілі ні ў Дзвінску, ні ў Рызе. Яна была ўжо хворай на сухоты, але ніхто не думаў, што яна можа ў такія маладыя гады адысці ад нас.

Прыехаўшы на вёску, я пастаяннай працы не мела. З 1933 па 1940 год працавала больш як у дваццаці трох школах. Працавала ў Рызе, у Рыжскім, Даўгаўпілскім, Рэзэкененскім, Абрэнаўскім паветах. Жыццё кідала мяне, як марская хваля, у розныя куткі Латвіі.

Латышы пры Карлісу Ульманісу стараліся людзей нацыянальных меншасцяў аблатышываць. Прапаноўвалі мяняць прозвішчы на латышскія, пісацца латышамі па нацыянальнасці. Такая прапанова была зроблена і мне. Але я адказала, што не хачу, каб беларусы мяне лічылі прададзенай, а латышы — купленай. Даказвала, што ад змены прозвішча чалавек не зменіцца, але сумленне яго будзе мучыць увесь час. Пасля гэтага мяне пакінулі ў спакоі, але пастаяннай працы так і не далі.

У Латвіі пры Ульманісу ўсе вёскі былі раздзелены на хутары. Людзям прыходзілася занав будавацца, пераносіць будынкі з вёскі. Назвы хутароў у большасці былі латышскія.

У 1931 годзе была збудавана Індраўская сямігадовая дзяржаўная латышская школа. І хоць у Індры і акрузе латышоў амаль не было, у школе было шмат вучняў, бо Індра з'яўлялася цэнтрам. Тут былі магазіны, гміна, пошта, аптэка, чыгуначная станцыя. Вялікая і прыгожая школа была аформлена з густам. Ля школы былі прыгожыя дарожкі, кустарнікі, дрэвы, сад. Гэта запраўды быў цэнтр культуры. У такой школе было прыемна вучыцца. Вучні атрымлівалі моцную веду, развіццё фізічнае і культурнае. Выхаванне было латышкае. Настаўнікаў было многа. Вучням беларусаў, асабліва малодшых класаў, вучыцца было цяжка: сядзелі яны па 2—3 гады ў адным класе. Трэба было вывучыць мову...

Беларускія школы былі 4-класныя. Вучняў было мала. Часта ў такой школе быў адзін настаўнік, які не меў нават сярэдняй адукацыі. Латышкай мовы не ведаў, а яе трэба было ведаць, бо ва ўсіх установах ужывалася толькі латышская. Нават на пошце, каб купіць марку, трэба было звяртацца па-латышску. Хаця начальнік пошты быў не латыш і добра ведаў рускую і беларускую мовы. Такая была пастанова.

У беларускіх школах веда вучняў была вельмі нізкай. Закончыўшы 4 класы, вучні не маглі далей вучыцца, не было ў іх развіцця, не хапала ведаў па ўсіх прадметах. Латышкай мовы яны не

ведалі.

Для тых, хто скончыў латышскую школу, дзверы для далейшай вучобы былі адчынены. Вось таму ўсе ішлі вучыцца ў латышскую школу.

Беларуская гімназія была зачынена, а гэта значыць, што вучыцца ў пачатковай беларускай школе ўжо не было патрэбы. Бо, скончыўшы яе, можна было працаваць толькі на гаспадарцы ў хаце альбо ехаць у заробаткі наймітам да латышоў.

Беларусаў латышы лічылі камуністамі, чужынцамі. Вядома, што ў такіх умовах нялёгкамі былі жыццёвыя сцэжкі беларусаў. І ўсё ж па цяжкім шляху беларускі народ Латвіі ішоў да святлейшых, лепшых дзён. Абуджаны адзін раз, ён больш заснуць не мог.

Прышло лета 1940 года з яго велічным харавом. У адзін з такіх пагодных, светлых дзён у Дзвінску адбылося свята песні. Раніцай у добрым настроі я з сяброўкай паехала ў Дзвінск на гэтае вялікае свята. Прыехалі рана, пайшлі на бераг Даўтавы адпачыць. Паветра было чыстае. Адпачыўшы, праз дзве-тры гадзіны мы пайшлі на пляц, дзе павінна было адбыцца свята песні. Сярод удзельнікаў пачаўся якісьці трывожны рух. Чакалі прэзідэнта К. Ульманіса, які заўсёды ўдзельнічаў ва ўсіх урачыстасцях. А яго не было. Ульманіс заўсёды адведваў выстаўкі, прымаў удзел у дзіцячых святах, якія кожную вясну ў Рызе адбываліся ў адным і тым жа парку, дзе кожная школа мела сваё пастаяннае месца. На гэты раз Ульманіс не прыехаў, і ўсе не ведалі, што рабіць. І вось калі павінна было адбыцца выступленне хору, Ульманіс па радыё сказаў: «Прыехаць не магу. Я застаюся на сваім месцы. Вы заставайцеся на сваіх месцах. Раджу вам купіць дзве пары юхтовых ботаў».

Цяпер ужо ўсе ведалі, што ў Латвію павінна ўступіць Чырвоная Армія.

Свята адбылося, але ўрачыстасці не было. Кожны спяшаўся дахаты. Я паехала да бацькоў, каб іх аб гэтым паведаміць.

Як толькі Чырвоная Армія ўступіла ў Латвію, адбыліся ўрачыстыя мітынгі па ўсёй краіне. Пасля аднаго такога мітынгу беларуская моладзь Індыры пратанцавала ў латышскай школе «Лявоніху». Усе разышліся потым па сваіх справах.

Я паехала ў Абрэнаўскі павет у школу, дзе перад гэтым працавала. Забрала свае рэчы і накіравалася ў Рыгу. Пачала працаваць у школе на Чырвонай Дзвіне, у якой амаль усе настаўнікі былі старыя знаёмыя.

Школа была рускай.

Як толькі Ульманіс пакінуў свае палацы, то ўсім, хто хацеў,

дазвалялася іх аглядаць. Я прайшла па ўсіх гэтых пакоях, якія былі ўжо пустыя, толькі ў двары яшчэ стаяў невялікі самалёт. Неўзабаве гэты палац быў перадааны піянерам.

У Індры была таксама руская школа. Не хапала настаўнікаў. Мяне папрасілі прыехаць працаваць у Індру. Я вырашыла пераехаць, каб дапамагаць бацькам. Хаця і добраахвотна, але са слязамі на вачах я развіталася з калегамі і паехала ў Індру. У Індраўскай школе з беларусаў працавалі Язэп Клагіш, Мечыслаў Слосман, Юзэфа Оруп, Мечыслаў Юркевіч, Кацярына Зейгліш, Аляксандр Юркевіч, Язэп Зашчырынскі і іншыя. Усе настаўнікі былі перагружаны працай. Лекцыі, даклады, пастаноўкі, выезды з лекцыямі ў вёскі — усё ляжала на плячах настаўнікаў. Спачатку ўсе інструкцыі, а іх было многа, прыходзілі на латышскай мове, і іх трэба было перакладаць на рускую. Прыходзілася сядзець начамі. Усё гэта з часам упарадкавалася б, але зусім нечакана 22 чэрвеня 1941 года пачуліся грымоты, даносіліся выбухі бомбаў, пачуліся і стрэлы, якія ўсё прыбліжаліся. Пачалася вайна. Вельмі нямногім маладым хлопцам, як, напрыклад, Аўдзюкевічу і Кучыку, удалося далучыцца да адступаючай Чырвонай Арміі і разам з ёй пайсці абараняць свой родны кут, сваю зямлю, свой народ.

Неўзабаве прыйшлі немцы. Наступіла няволя, прыйшла бяда. Немцы пачалі наводзіць свае парадкі. Латышы адразу адчулі сябе гаспадарамі, хаця і ў залежнасці ад немцаў. У Індры зноў пачала працаваць латышская школа, кіраўніком якой быў Алфрэд Магоніс. Ён вельмі не любіў беларусаў, але не ўсё залежала ад яго. Беларусы таксама адчынілі ў наваколлі Індры некалькі беларускіх пачатковых школ, а ў Індры — беларускую гімназію, дырэктарам якой спачатку быў Сахараў С. П., а пазней Радзько Аляксандр Захаравіч.

На чале ўсяго беларускага руху быў Езавітаў Канстанцін Барысавіч. Інспектарам беларускіх пачатковых школ быў Махноўскі Аляксандр, былы настаўнік беларускіх пачатковых школ.

Беларусам жылося асабліва цяжка. Яны цярпелі ад немцаў і латышоў. Магоніс і яго прыхільнікі, як, напрыклад, Міцкевіч Юзік, выдумвалі розныя небяліцы, каб толькі як-колечы пакараць беларусаў за тое, што яны хочуць «людзьмі звацца», імкнуцца да асветы, стараюцца захаваць і развіваць сваю культуру. Вось Магоніс і напісаў на мяне, што я камуністка і маю сувязь з партызанамі. Гэта была правакацыя, але для арышту было дастаткова. Арыштоўваў мяне Міцкевіч Ю. Ён быў вельмі шчаслівы і радасны за тое, што яму даверылі аружжа. Гэты прыстасаванец і здрайца, пераязджаючы з аднаго месца на другое, жыве і зараз дзесь ля Рыгі. Некалькі дзён я

сядзела ў школьным гардэробе, пазней, калі набралася многа арыштаваных, мы былі пераведзены ў школьную залу, адтуль нас адправілі ў Дзвінск, дзе мы сядзелі ў падвале дома карнікаў. Праз некалькі дзён мяне перавялі ў Дзвінскую турму, дзе я сядзела ў агульнай камеры. Разам са мной былі дзве настаўніцы, многа жанчын і сярод іх адна 90-гадовая бабуля. Гаварыла яна толькі на польскай мове. Абвінавачвалі яе ў тым, што нібы яе маці, якая была служанкай у графа Плятара ў Краславе, мела сувязь з яўрэем і што ад таго яўрэя нарадзіла яе. Бацька яе нібы быў яўрэй. Праз нейкі час гэту бабульку перавялі ў камеру, дзе сядзелі яўрэі. З турмы групамі забіралі людзей. Адных вывозілі ў Нямеччыну, другіх высылалі ў лагеры, а тых, якіх выводзілі ўначы, вялі ў агарод і расстрэльвалі.

Аднаго дня раніцай прыйшлі і за мной. Сказалі збірацца. Я развіталася з пазасталымі ў камеры і пайшла. Куды — не ведала. Сэрца закамянела, і мне было ўсё роўна, куды павядуць. Добрага я не чакала.

Мяне завялі ў кантору турмы, запыталі прозвішча і адрас. Паказалі данос Магоніса з яго подпісам. Адалі мне мой гадзіннік. Гэтаму я вельмі здзівілася. Пачалі нешта друкаваць. Запыталі, куды я хачу ехаць. Я падумала, што гэта насмешка, але адказала, што ў Індру. Прылажыўшы пячатку на паперы, якую друкавалі пры мне, падалі яе, нічога не гаворачы. Я трымала пропуск, у якім было напісана, што звольнена з турмы і маю права ехаць у Індру. Салдат праводзіў мяне да варот. Пакінуўшы вострожныя сцены, я ў першую чаргу пазваніла ў школу і паведаміла аб сваім звальненні, потым зайшла да інспектара А. Махноўскага, які і расказаў мне, што яму пры дапамозе мастака Мірановіча Пятра Тамашавіча ўдалося вырваць мяне з турмы раней, чым адправіўся эшалон у Нямеччыну, у якім павінна была ехаць і я. Многіх людзей ратавалі ад катаргі Мірановіч і Махноўскі. У часе адступлення яны апынуліся за мяжой, дзе памерлі на чужбіне. Здрайцамі яны не былі. Яны абаранялі людзей ад няволі.

Я хацела пакінуць Індру і паехаць працаваць у Рыгу, але памёр бацька і трэба было дапамагаць маці. Прыехала ў Індру, вучні майго класа спаткалі мяне на станцыі, а ў школе прыйшлося з імі з'есці кавалак торта, бо тут яны мяне віталі з хлебам-соллю. Была прыемнай такая сустрэча з вучнямі. Магонісу мой прыезд не спадабаўся. Калі ён мяне ўбачыў, то ад здзіўлення нават прыпыніўся, не верачы сваім вачам. Ён быў перакананы, што мяне больш ніколі не пабачыць.

У Індры было многа немцаў. Былі і латышы. Сядзела я ціха, асабліва ўвечары, баялася трапіць другі раз у лапы немцаў.

Пабываў у часе акупацыі ў Індраўскай школе Міхась Забэйда-Суміцкі са сваім рэпертуарам беларускіх народных песняў. Ён падарыў нам шмат прыемных і радасных хвілін. Сам ён быў вясёлы, сардэчны, і ў нас было такое пачуццё, што мы з ім знаёмы з даўніх часоў. Ён прыгожа гаварыў па-беларуску, жартаваў, смяяўся, усіх нас называў сястрычкамі. І яшчэ за сталом, пасля выступлення, праспяваў нам дзве песні. Добрае ўражанне і памяць аб ім застануцца назаўсёды ў многіх беларусаў таго часу. Удалося дастаць і пласцінку з песнямі Міхася Забэйды-Суміцкага.

Жыццё ў Індры станавілася ўсё больш небяспечным. Сярод немцаў адчувалася трывога. Стральба чулася ўсё бліжэй і бліжэй. Латышы з Індры выязджалі.

24 чэрвеня 1944 года Індра была вызвалена ад нямецкіх захопнікаў. Праз некалькі дзён быў вольны і Дзвінск. Настаўнікаў запрасілі туды і загадалі падгатаўляць школы да заняткаў. Да Даўтаўпілса дабіраліся, як хто мог. Большасць на веласіпедах. Горад быў разрушаны да непазнавальнасці. Па ўсім горадзе ляжалі груды цэглаў, і яшчэ не ўсе былі пахаваны трупы. Цяжка было глядзець на гэты горад, у якім я правучылася 8 гадоў, але ён ужо пачынаў ажываць.

Атрымаўшы назначэнне, я прыехала працаваць у Індраўскую школу. Латышы з Індры выехалі. Школа была рускай. Знаёмых настаўнікаў не было. Дырэктарам школы спачатку быў Сарачынскі, а пасля Дабкоў А. З. Настаўнікі мяняліся часта. Амаль усе яны прыехалі з СССР. Пачаліся клопаты. Жыццё наладжвалася на новы лад. Непрыкметна прыйшла вясна. Настаў Дзень Перамогі. Людзі радаваліся, жадалі адзін другому шчасця, між усімі была прыязнасць. Сонца было цяплейшае і мілейшае. Радасць была вялікай, асабліва ў тых, хто выжыў, вытрымаў усе жыццёвыя буры і вярнуўся дамоў. Так досыць спакойна і нармальна працякала жыццё ў школе.

У 1948 годзе ў Індру прыехаў нейкі Пятроў, які пачаў працаваць партаргам. Ён нават не глядзеў на людзей. У настаўнікаў ён прымаў залікі па гісторыі ВКП(б). Адварнуўшыся і гледзячы ў вакно, ён слухаў адказы. Многае было незразумелым і нязвычайным. Людзі былі напалоханы. Як пазней высветлілася, састаўляліся спісы для вывазаў, якія і пачаліся 25 сакавіка 1949 года². Маці, якой было ўжо за 70, і

---

² Паводле рашэння Савета Міністраў Латвійскай ССР ад 17 сакавіка 1949 г., з Латвіі без суда і следства 25 сакавіка 1949 г. было вывезена ў Сібір 43 231 чалавек (каля 2,3 працэнта), у тым ліку 9250 так званых сем'яў кулакоў (іншыя падлікі паказваюць, што было вывезена 50 тысяч сялян).

сястру 53-х гадоў залічылі ў кулакі. Ноччу прыехалі, забралі іх, прывезлі ў Індру і пагрузілі ў вагон. Калі я прыйшла са школы а гадзіне 12-й ночы, за мной прыйшоў Сілюцін і сказаў, што мяне выклікаюць у сельсавет. Я машынальна працягнула руку за кашальком, які ляжаў на стале, але і гэтага Сілюцін мне не дазволіў узяць. Ён завёў мяне ў вагон, дзе ўжо былі маці і сястра. Мяне абвінавацілі ў тым, што я член кулацкай сям'і. Таму парторгу Пятрову пазней самому далі 25 гадоў турмы.

Як потым выявілася, зямлі маці было прыпісана мо ў тры разы больш. Усякіх неспадзевак я магла чакаць у жыцці, але вывазаў ніколі. За што? За тое, што бацька ўсё жыццё змагаўся з царскай уладай, што ўвесь час арандаваў зямлю, брат служыў у савецкай міліцыі? Я ад бацькі пераняла яго погляды, у гімназіі іх замацавала. І калі прыйшла Чырвоная Армія, я шчыра радавалася. Здавалася, радасці не будзе канца. Я чакала, каб хутчэй былі калгасы, каб звольніцца ад непасільнай працы на хутары, каб маці і сястра маглі жыць, як і ўсе людзі, не думаць аб конях, плугах, аб тым, як заплаціць падаткі. Ведала, што будуць арганізаваны калгасы. Першая падала заяву, каб маці і сястру прынялі ў калгас. Замест адказу — вывазы.

Як толькі цягнік рушыўся з Індры, сэрца балюча зашчаміла, было сумна і тужліва, сіл не было стаяць, не магла гаварыць. Вучні майго класа, даведаўшыся, дзе я, прыйшлі развітацца са мной. Дзяўчаты плакалі, калі цягнік рушыўся з месца. Разам са мной ехала і некалькі вучняў. Калі цягнік набіраў хуткасць, людзі ў вагонах плакалі, крычалі, маліліся.

І вось: пакуль я даехала да Бігосава — усяго ад Індры 14 кіламетраў, — я пасівела. Адна вучаніца з Індраўскай школы падышла да мяне і сказала, што ў мяне валасы ў муцэ. Ніякай мукі ў мяне не было. Адшукаўся абломак люстэрка, які мне падалі. Я ўбачыла свае сівыя валасы. Ніхто не хацеў гэтаму верыць, але ж усе пераканаліся. Гэта, безумоўна, дробязі, з другімі было шмат горш, бо нялёгка было пад прымусам пакідаць свой родны кут і ехаць у невядомасць.

Нас вывезлі ў Омскую вобласць (Каласоўскі раён, саўгас імя Чапаева). У саўгасе было многа балот, вазёр. Хаты былі пакрыты дзёрнам. Гразь была наўкола. На кожным кроку чулася лаянка, ад якой, здавалася, не вытрымаюць барабаньныя перапонкі. Ніколі яшчэ так самотна не было на сэрцы.

Быкоў, упрэжаных на нагужаныя вазы, білі палкамі... Як было ўсяму гэтаму паверыць?

Сярод вывезеных у гэты саўгас амаль усе былі беларусы. Гэта тыя гаспадары, якія мелі кавалак сваёй зямлі, гэта тыя работнікі, якія

працавалі ў гаспадароў. Усе былі з Латгаліі, а ў Латгаліі багатых не было.

Каля трох месяцаў я працавала настаўніцай у школе. Выкладала нямецкую мову. У гэты час, мусіць, за ўсе астатнія 20 год упершыню прыехала інспектар Хіруменка (казалі, што з Масквы) праверыць школу. Увечары, пасля заняткаў, яна прапанавала настаўнікам напісаць дыктант. Змест: «Паход» Ванды Васілеўскай. Гэты дыктант адпавядаў ведам вучняў 5 класа. Настаўніца рускай мовы зрабіла каля 15 памылак. Адзін толькі ваенрук і я напісалі без памылак.

Восенню ў гэтым саўгасе я прымала ад камбайнаў пшаніцу. Тут жа на полі пад навесам яе ачышчалі, грузілі на машыны і адвозілі на пункты здачы дзяржаве. Такім чынам праз мае рукі праходзілі сотні тон пшаніцы. Аднаго разу мяне абвінавацілі ў недастачы больш дзесяці тон пшаніцы. Пагражалі турмой, якой мне зусім не было страшна. Я была на полі. За мной прыслалі падводу. Калі я ўвайшла ў кантору, то ўсё начальства і камендант над перасяленцамі з Каласоўкі чакалі мяне. Першае пытанне галоўнага бухгалтара было такое: дзе я падзела пшаніцу? Што можна было на гэта адказаць? Я сказала, што адправіла ў Латвію. Камендант прапановаў мне падлічыць. Я падлічыла па накладных, і ўсё было правільна. Зноў прыйшлося ехаць на месца працы.

Я ўвесь час старалася вырвацца з гэтага балота. Адпускаць яны мяне і не думалі. Нягледзячы на гэта, я, маці і сястра выехалі з саўгаса, не пражыўшы ў ім і года. Мы пераехалі ў Саргацкі раён, у Ніжне-Іртышскі племсаўгас, які знаходзіўся на беразе Іртыша. У саўгасе быў парк. Хаты былі лепшыя, было чысцей, людзі таксама былі больш культурныя. З перасяленцаў было больш інтэлігенцыі. Дырэктарам саўгаса быў Харашун Кірыла Аляксандравіч, добры гаспадар і нядрэнны чалавек. Да перасяленцаў адносіўся па-людску і нават паважаў іх. Я працавала ў канторы, вяла ўлік статку. Вяліся племянныя кнігі. Накаторыя з кароў-рэкардыстак давалі па 5—6 тысяч кілаграмаў малака за лактацыю. Маладняк вывозіўся ва ўсе канцы СССР для паляпшэння статку.

З перасяленцаў і тут былі амаль усе беларусы, але нас называлі латышамі. Перасяленцаў-латышоў амаль не было. І хоць яны мелі ў Латвіі вельмі вялікія ўчасткі зямлі і больш багатыя, перасяленне іх не закранула; за ўсё адказалі беларусы.

Пасля працы і асабліва ў выхадныя дні мы ішлі на бераг Іртыша, успаміналі Даўгаву. Яшчэ больш стаў зразумелы верш М. Багдановіча «Слуцкія ткачыкі», бо і нашы думкі імкнуліся мімаволі туды, дзе буюе збожжа і цвітуць васількі.

Аднаго разу дзяўчына з Прыдруйшчыны рашыла пераплыць на другі бераг Іртыша. Мы яе вельмі прасілі гэтага не рабіць, але яна сказала, што тапіцца яна не будзе, а калі патоне, дык шкадаваць няма чаго: жыцця ёй не шкода. Яна ўвайшла ў ваду, пастаяла крыху і паплыла. Пераплыўшы на другі бок, яна крыху адпачыла і пераплыла назад. Гэтага рабіць ёй не было патрэбы, але ўсё ж такі гэта была мужнасць. Пасля гэтага мы менш хадзілі да Іртыша. Здаваўся ён нам страшным нават тады, калі прыходзілася па справах ехаць на параходзе ў Омск.

Настаў 1955 год. Хадзілі чуткі, што нас звольняць, што выпускаць на волю, што мы зноў зможам пабачыць свой родны кут, таварышаў, знаёмых, родных. Аб гэтым мы марылі праз увесь час нашага жыцця ў Сібіры.

Аднойчы ў магазіне я купіла іголку. Калі ўзяла пачак іголак у рукі і прачытала «Rigas adatas» («Рыжскія іголки»), то ў адно імгненне слёзы паліліся з вачэй. Я нават не паспела выйсці з лаўкі. Гэта была вестка з горада майго юнацтва, у якім жывуць мае сябры, горада, які блізка майму сэрцу.

У снежні 1955 года, як і заўсёды, я сядзела за сталом і рыхтавала ўсе даныя для справаздачы за год. Увайшоў камендант над перасяленцамі і павіншаваў мяне са звальненнем. Я здзівілася, не магла паверыць, што дачакалася такога шчасця. Паверыла толькі тады, як прачытала пастанову аб звальненні для нашай сям'і, як неправідлова вывезенай. Як я пазней даведалася, гэта была пастанова Савета Міністраў Латвійскай ССР ад 20.XI.55 года. Большай радасці, напэўна, у чалавека не бывае. Вольнасць! Той, хто не быў у няволі, ніколі не зразумее, што такое воля.

Дома маці адразу пачала апранацца, каб хутчэй ехаць. Але адразу мы не паехалі, нягледзячы на тое, што вельмі хацелася гэта зрабіць: кінуць усё і ехаць у родны кут і там шукаць прытулак, бо свайго ўжо нічога не было. Саўгас непасрэдна быў падначалены Маскве. Не магла ж я падводзіць дырэктара, які адносіўся да перасяленцаў добра. Трэба было зрабіць гадавую справаздачу. Некалькі дзён я сядзела ад самага рання і да поўначы. Нарэшце ўсё было зроблена. Новы год прыйшлося яшчэ сустракаць у саўгасе, але ўжо настрой быў лепшы.

12 студзеня 1956 года я вылезла з цягніка на станцыі Індра. Зайшла на кватэру, дзе жыла раней, дамовілася з гаспадыняй і пачала там жыць, 16 студзеня я ўжо працавала ў Індраўскай сярэдняй школе. Быўшыя вучні майго 10 класа, калі даведаліся, што я вярнулася з Сібіры, амаль усе прыехалі, каб сустрэцца са мной. З

некаторьмі з іх я ўвесь час перапцісвалася, такім чынам, яны ўсе ведалі аба мне, а я ведала пра ўсіх іх.

Працавала ў школе я сумленна. Усе абавязкі выконвала надрэнна, за што атрымлівала граматы, пахвальныя лісты, але ўжо таго захаплення да працы, той бадзёрасці, якая была раней, не было...

Крыўду, хоць і незаслужаную, атрымаць ад чужынцаў — гэта яшчэ паўбяды. Здольнасці, энергіі і настрою чалавек не губляе. А вось панесці крыўду ад сваіх, ды яшчэ незаслужаную... Такая крыўда з цягам часу прытупляецца, блякне, час залечвае раны, але... нічога не забываецца.

Мой жа настрой не адпавядаў працы, і я вясной 1968 года выйшла на пенсію. Адпачываю. Жыццярадаснасцю больш не напаўняецца маё сэрца. А час няспынна ідзе. За досыць значны адрэзак часу з майго пакалення амаль нікога не засталася. Новае пакаленне злілося ў густу агульнай вялікай савецкай сям'і. Мову беларускую яны не ведаюць, ды і іх бацькі таксама ўжо забыліся, а дзяды могуць паведаць толькі свае ўспаміны.

Мне таксама з 1938 года амаль не прыходзілася гаварыць па-беларуску. Таму, як гэта ні сорамна, але прыходзіцца прызнацца, што мова беларуская прызабылася. Раблю ў пісьме памылкі, ды і слоў ужо не хапае для выказвання думак. Граматыкі з 1925 года не бачыла. Праўда, кнігі на беларускай мове часамі чытаю. Вось так і живу ў цішыні, паступова адыходзячы ў краіну забыцця.

1981—1983 гг. Індра

3 эпістальнай спадчыны

*Урыўкі з лістоў Эміліі Казак-Казакевіч
Сяргею Панізьніку*

16 сакавіка 1981 г.

...Аб латышка-беларускіх сувязях многае можна даведацца з кнігі Паўліны Мядзёлкі «Сцежкамі жыцця» (1974 г.). Паўліна Вінцэнтаўна з самага пачатку беларускага руху ў Латвіі была выкладчыцай мовы і спеваў у гімназіі, яна падрыхтавала пастаноўку «Паўлінкі».

Высылаю таксама і фота ўдзельнікаў пастаноўкі п'есы Я. Купалы «Раскіданае гняздо». Паніча іграў сын дырэктара гімназіі Дзмітрый Сахараў. Дзяўчынка ў белай сукенцы — Вера Слосман. Пасля гімназіі яна скончыла латышскі універсітэт. У 1940 годзе працавала ў Рызе пракурорам. У часе вайны была ў партызанах, адважылася прыехаць

у Рыгу. Яе апазналі і выдалі. Замучана ў Рыжскай турме.

Вы згадваеце Пігулеўскага. Уладзімір Васільевіч быў вучыцелем у Люцынскай гімназіі, пасля яе закрыцця — кіраўніком аддзела пры Міністэрстве асветы. Актыўным, на мой погляд, ён ніколі не быў. За лёс беларусаў не вельмі хваляваўся.

Шчырым беларусам, добрым настаўнікам быў Андрэй Паўлавіч Якубецкі. У ім змясцілася ўсё добрае і прыгожае, што можа быць у чалавеку. Заўсёды быў энергічны, актыўны. Дзякуючы яму, «Дудку беларускую», «Энеіду навыварат», «Тараса на Парнасе» мы ведалі на памяць яшчэ ў пачатковай школе. Вывучылі многа вершаў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Цёткі...

15 траўня 1934 года ўлада ў Латвіі перайшла ў рукі прэзідэнта К. Ульманіса. Пачалі зачыняцца школы нацыянальных меншасцяў. Так закончылася праца беларусаў у Латвіі. Ну а далей польмя вайны раскідала людзей па ўсіх кутках зямной кулі. Большасць з іх ужо спяць вечным сном. Тая ж маленькая жменька беларусаў з тых даўніх часоў, якая засталася ў жывых, ужо не мае сілы да працы, не мае творчага энтузіязму, энергіі. Школ беларускіх у Латвіі няма...

26 сакавіка 1981 г.

Вельмі прыемна, што запісы фальклору Сяргея Пятровіча Сахарава знайшлі сваё адпаведнае месца. Некалькі слоў пра яго сучаснікаў. Мечыслаў Аляксандравіч Юркевіч памёр восенню 1980 года ў Дагдзе. 10 сакавіка 1981 года памёр быўшы вучыцель Беларускай гімназіі ў Дзвінску Відаўскі Уладзімір Юльянавіч. Ён жыў у Рызе.

З тых, хто вучыўся ў нашай гімназіі, не ведаю ніводнага, які б звярнуў з правідловага шляху. Нават тыя, каго немцы мабілізавалі са школьнае лаўкі, перайшлі потым з нямецкай арміі ў Чырвоную Армію, пасля вайны вярнуліся давучвацца, толькі ўжо ў гімназію рускую. Люль Леапольд Восіпавіч стаў працаваць у Рызе доктарам, а Урбановіч Эдмунд Браніслававіч — рэнтгенолагам у Краславе.

Інспектар беларускіх школ (пры акупацыі) Махноўскі і мастак Мірановіч Пётра выехалі за граніцу, дзе і памерлі на чужбіне. Людзі яны былі добрыя, шчырыя беларусы. Многім дапамаглі вырвацца з нямецкай няволі. У тым ліку і мне, і старэйшай сястры Слосман — Гэлене. Жыццё Любы Булаўскай было цяжкім. Яна працавала ў Рыжскай беларускай пачатковай школе, якая ўтрымлівалася на сродкі Таварыства вучыцеляў.

За некалькі дзён да вайны была арганізавана экскурсія беларускіх вучыцеляў у Маскву. Да Масквы яны не даехалі. Іх выса-

дзілі. Мужчыны пайшлі ваяваць, а Л. Булаўская і Г. Нікіфароўская дабраліся да сталіцы, пайшлі ў ваенкамат. Г. Нікіфароўская разам з Чырвонай Арміяй вярнулася ў Рыгу і расказала мне пры сустрэчы, што Л. Булаўская была закінута з дыверсійнай групай у тыл ворага і там загінула. Была знішчана ўся іх група.

Загінуў у партызанах і Баляслаў Слосман. На вайне забіты Канюшэўскі Станіслаў, Блажэвіч Леанід. Меў высокія ўзнагароды. У Індры адна з галоўных вуліц была названа імем Л. А. Блажэвіча.

Што датычыцца майго асабістага лёсу, то ён падобны да лёсу многіх і многіх беларусаў майго пакалення, якія ішлі па цяжкім шляху бурлівага жыцця.

Актыўны ўдзел у барацьбе з фашызмам на Люцыншчыне і ў Зілупэ прымаў Казімір Мяжэцкі. Ён скончыў Рыжскі ўніверсітэт. Там трапіў у рукі немцаў. Забіты на вайне сын вучыцеля Дзергача Віктара з вёскі Жакелі Краслаўскага раёна і многа іншых беларусаў.

Частку матэрыялу пра латышка-беларускія сувязі Гусарэвіч Сабіна Дамінікаўна даўно адаслала ў Мінск Арсеню Лісу па яго просьбе. Адаслала А. Лісу і альбом Гусарэвіча Уладзіміра «Беларускі тэатр у Рызе».

У свой час пісаў вершы настаўнік Вайвадзіш Эдуард Людвікавіч. У яго і зараз яны захаваліся.

8 чэрвеня 1981 г.

З болам у сэрцы чытала пра У. Жылку, вершы якога «Хвораму», «На шпітальнай пасцелі» заўсёды наводзілі сум. Шкада маладога лірыка, якога на паўдарозе, у самы росквіт творчасці, скасіла смерць.

Вы пішаце пра Мікалаеву. Бацькі Надзеі Мікалаевай жылі ў Дзвінску. Я ведала яе як выдатную артыстку гімназіі. А вучылася Н. Мікалаева ў беларускай гімназіі таму, што бяднейшых вучняў звальнялі ад платы за права навучання, а Надзя была таксама не з багатых. Бацька яе быў папом у малельні.

«Паўлінку» ставілі ў многіх мясцовасцях Латвіі. Упершыню ў Люцыне ролю Паўлінкі выканала Кацярына Мікалаюнас, а ролю Агаты — Зюня Васілеўская (Юзэфа Іванаўна Оруп).

Праграма беларускага тэлебачання ў нас прымаецца добра. Перадача пра латышка-беларускія сувязі, што Вы рыхтуеце зараз, усіх беларусаў, якія засталіся ў жывых, вельмі цікавіць таму, што многія былі не толькі сведкамі гістарычных падзеяў, але і іх удзельнікамі.

10 жніўня 1981 г.

...Адным з самых выдатных дзеячаў беларускага літаратурнага і культурнага жыцця ў Латвіі быў Езавітаў Канстанцін Барысавіч. Ён пісаў вершы, аповяданні, перакладаў... Ён быў энергічны, актыўны. Усе яго паважалі. На жаль, нічога ў мяне не засталася з яго твораў. Яго бібліятэка, мусіць, загінула, бо Езавітаў у часе адступлення немцаў Рыгу пакінуў.

Жонка яго, Нікіфароўская Галіна Уладзіміраўна, з партызанаў вярнулася ў Рыгу разам з Чырвонай Арміяй. Нейкі час працавала ў Рызе, потым выйшла замуж і выехала.

11 лістапада 1981 г.

Адначасна з гэтым лістом высылаю яшчэ два з фотаздымкамі: пяць атрымала ў Зіны Мадзалеўскай, рэшта — ад брата.

Там ёсць фота з пастаноўкі п'есы Я. Райніса «Бацька сэрца». Пераклад не даслоўны. Сюжэт узяты з рамана ў вершах. Твор пра эмігранта-рэвалюцыянера, які перажыў усе нягоды жыцця, а калі вяртаўся ў СССР, быў забіты пры пераходзе граніцы.

Райніса з беларусамі збліжала многае. У 1926 годзе яму ўдалося наведаць Менск, дзе аглядзеў музеі, навучальныя ўстановы, нават студэнцкі інтэрнат. Пазнаёміўся з многімі беларускімі літаратарамі таго часу. Вярнуўшыся ў Латвію, Райніс пісаў у «Вучыцельскай газеце» («Сколотаю авіэ») пра вялікія дасягненні беларусаў у БССР у культурным будаўніцтве. Выступаў таксама і з вуснымі рэфератамі пра беларускае жыццё ў БССР.

Райніс спадзяваўся на прыход вясны чалавецтва — і менавіта з СССР.

У часы Райніса Беларускі народны тэатр у Латвіі мацнеў і развіваўся. Але ў нас яшчэ не было сваіх рэжысёрскіх сіл, і таму рэжысёрамі запрашалі артыстаў латышкага нацыянальнага тэатра, як напрыклад, Дэбура...

Калі высланьня фотаздымкі Вам не патрэбныя, прашу спаліць разам з маім «Жыццяпісам», які даваў веду пра многіх беларусаў, лёс якіх быў падобны да майго...

20 снежня 1982 г.

Пётра Мірановіч намаляваў абраз (рэпрадукцыю) «Узнясенне Божай Маці» (ёсць такое свята). Гэты абраз знаходзіцца ў Прыдруйскім касцёле ў галоўным алтары. Маляваў ён і для цэркваў. Свайго дзядзьку намаляваў у яго ж хаце — партрэт (фрэска) на ўсю сцяну. Маляваў ён хлапчукаў і дзяўчынак, пастушкаў, прыроду...

Барыс Кастаненка

Барыс Кастаненка нарадзіўся 6 ліпеня 1932 г. у Менску. Яго сям'я жыла ў Чашніках, Камарыне, Жыткавічах, Віцебску... У Слоніме ён скончыў сярэдняю школу. Вучнем, разам з Арсеном Лісам, займаўся ў літаратурным гуртку, друкаваўся ў абласной газеце, быў удзельнікам III Рэспубліканскага з'езда маладых паэтаў, дзе яго кансультаваў Пятрусь Броўка. Сябраваў з Адамам Мальдзісам.

У 1951 г. паступіў у Ленінградскае вышэйшае ваенна-марское вучылішча. На службе, якая доўжылася ў капітана III ранга В. Кастаненкі 30 гадоў, былі і далёкія камандзіроўкі (рыхтаваў маракоў-падводнікаў у адной замежнай краіне).

Яго апошнім прычалам стала Рыга. Беларускі паэт, перакладчык, публіцыст памёр 5 траўня 1999 г. Удава Карына Міхайлаўна з дзецьмі Наталляй і Андрэем, якія таксама маюць літаратурныя здольнасці, падрыхтавалі да выдання спадчыну мужа і бацькі. Творы В. Кастаненкі друкаваліся ў газеце беларусаў Латвіі «Прамень», у «Голасе Радзімы».

Пра Барыса Кастаненку

У прозе, як і ў жыцці, ён заставаўся паэтам

Народжаны ў Беларусі, яе сталіцы Менску, большую частку свайго жыцця Барыс Кастаненка пражыў у Латвіі.

Перад тым, як стала асесці ў Рызе, ён прайшоў баявы шлях марскога афіцэра-падводніка, служыў на Паўночным флоце. Жывы, цікаўны, мэтайклівы юнак Барыс рана захварэў рамантыкай мора і паэзіі. Да гэтага прычыніліся дапытлівы, цэльны характар рамантыка і некаторыя канкрэтныя абставіны жыцця сям'і Кастаненкаў.

У сувязі з характарам работы бацькі, сям'і Кастаненкаў, у якой разам з малодшым Барысам было двое дзяцей, даводзілася жыць у розных мясцінах Беларусі. У сваіх успамінах (яны пакуль што знаходзяцца ў рукапісе ды машынапісе і, трэба думаць, будуць выдадзены кніжкай) Барыс згадвае пераезды сям'і, жыццё іх у Чашніках, Камарыне, Жыткавічах, Менску. Але больш робіцца гэта па расказах родных і перш-наперш маці Ганны Якімаўны, даволі адукаванай і інтэлігентнай жанчыны на той час.

У 1935 г. Кастаненкі пераехалі жывы ў Віцебск. У раздзеле ўспамінаў «Добры горад над сінняй Дзвіной» Барыс пранікнёна і маляўніча расказвае пра сваё даваеннае дзяцінства, шчасліва

праведзенае ў гэтым старажытным беларускім горадзе!

«Ганчарны завулак, — праз гады ўспамінаў капітан трэцяга рангу Барыс Кастаненка, — побач з левым берагам Дзвіны, паміж новым і чыгуначным мастамі... Ля новага маста заўсёды стаялі буксіры, параходы, баржы-лайбы, многа лодак. Тут жа на пяску адпачывалі ўжо непатрэбныя растрэсканыя баржы, высіліся горы цякоў сена, скрынкі, бочкі — уся гэта гаспадарка належала мясцоваму параходству. Колькі радасці прыносіла нам Дзвіна! Велічнай і шырокай здавалася яна мне. Тут праходзілі лепшыя часіны нашага дзяцінства. Рака жыла напружаным жыццём, ішлі параходы, плылі ганкі (мясцовая назва плытоў), буксіры цягнулі баржы з рознымі грузамі. Часам пад вяселую музыку паважна праплываў пасажырскі прыгажун, і ў ім было шмат бесклапотнага, радаснага народу. Параход узнімаў хвалі. На іх весела гайдаліся на байдарках старэйшыя хлапчукі. Мы ж кідаліся з берагоў у прыемную ваду, каб пагойсацца на хвалях, падурэць у дзіцячай бесклапотнасці і радасці».

Ці не тут, на ўлонні вялікай ракі, зараджалася ў душы хлапчука цяга да воднай прасторы, якая прадвызначыла жыццёвы шлях паэта і марскога ваўка Барыса Кастаненкі? І ці не лёс гэта, што свой жыццёвы шлях ён закончыў у вусці гэтай роднай ракі? (Памёр Барыс у раёне Рыгі, які называецца Вусць-Дзвінск).

На пачатку Вялікай Айчыннай вайны, калі згарэў дом і ўвесь небагаты набытак, каб неяк выжыць і перачакаць ліхалецце, Кастаненкі выбраліся на малую радзіму бацькоў, у лясную вёсачку Корасць. Абрэзкі перажытага ў вайну яскрава паўстаюць са старонак Барысавых успамінаў.

Апошняя станцыя свайго юнацтва Барыс Кастаненка называе Смаргонь, гарадок непадалёк ад Віліі, які часта ўспамінаецца ў яго вершах, лістах, мемуарах.

Па выгнанні гітлераўцаў сям'я Кастаненкаў з апустошанай, здратаванай акупантамі Віцебшчыны рушыла ў Заходнюю Беларусь, на новае месца працы бацькі. У Смаргоні ён закончыў сярэдняю школу.

Рана адчуты хлопцам смак мастацкага слова, захапленне літаратурай, перад усім паэзіяй (пад уплывам сваёй маці Ганны Якімаўны, якая працавала настаўніцай у пачатковых класах), набылі ў Смаргоні рэальныя формы. Старшакласнікі Лёня Сосна, Міхась Царык, Антон Субач, Жора Янчуковіч, Арсень Ліс арганізаваліся ў літаратурны гурток. Пасяджэнні праводзілі ў цокальным памяшканні пры бібліятэцы або на кватэры ў Ігара Федаровіча, на вуліцы Крэўскай. Барыс Кастаненка стаў неўзабаве лідэрам гэтай

нефармальнай групы. Хлопцы выдавалі рукапісны часопіс «Родны край», пазней, па ініцыятыве Барыса, перайменаваны ў «Росквіт». Гэта была звычайная юначая спроба п'яра, але шчырая, гарачая, з чытаннем уласных твораў і спрэчкамі, пераважна літаратурнага характару. Быў выезд у Маладзечна, дзе пры абласной газеце існавала сталае літаратурнае аб'яднанне, кіраванае выкладчыкам літаратуры Маладзечанскага настаўніцкага інстытута, пазней вядомым беларускім гісторыкам і мысляром Міколам Ермаловічам. Вершы і аповяданні смаргонскіх літаратараў аналізаваліся Міколам Іванавічам, спецыялістам-філолагам, па законах літаратуразнаўства, уважліва і зычліва. Падборка вершаў Барыса Кастаненкі была надрукавана ў абласной перыёдыцы, і гэта, вядома, акрыляла маладога паэта, годам пазней ён стаў удзельнікам III з'езда маладых паэтаў Беларусі, аб якім вельмі цёпла напісаў у сваім штодзённіку. Яго кансультаваў сам П. Броўка. У Смаргоні Барыс спасцігаў і такія фундаментальныя праявы жыцця, як сяброўства, каханне, вернасць. Там ён выбраў і спадарожніцу ўсяго свайго будучага жыцця, жонку, маці яго дзяцей, спадарыню Карыну.

Але напачатку быў выбар будучай прафесіі. Летам 1951 г. дзевятнаццацігадовы Барыс становіцца курсантам Вышэйшага ваенна-марскога інжынернага вучылішча імя Дзяржынскага. «Пад залатым шпілем Адміралцейства» — так называецца адзін з раздзелаў яго штодзённіка. У назве адлюстраваны толькі фасад альма матэр баявых маракоў. У сценах жа гэтага ўзнёслага архітэктурнага помніка, апетага яшчэ Пушкіным, ішла напружаная вучоба-праца па авалоданні складанай тэхнікай, механікай адмысловых аратых марскіх глыбінняў — падводных лодак. Менавіта нялёгкаю службу на гэтых глыбінна-водных праходцах выбіраў Барыс. У вольную хвіліну, якіх было няшмат, клікала літаратурнае слова, малады марак адчуваў яго ва ўласнай душы. І чулася ў ім крыху пафасная яшчэ клятва ў любові да мора, яго нязведанай прасторы:

Ты прада мною ціхае, жывое,
Ды толькі больш люблю шум грозны твой!
Я сам даўно не ведаю спакою,
І не патрэбны нейкі мне спакой!
Я далячынню велічнай, прыгожай
Увесь захоплены. Яна ў вачах стаіць.
У моры я паэзію знаходжу,
Ў паэзіі мне мора не забыць!

У вершах-лістах да сяброў паэта-марака гучыць, паўтараючыся, матыў прызнання ў любові да роднай зямлі, узгадваюцца росныя

сцежкі юнацтва над Віллёю, паўстае абагульнены вобраз Беларусі.

Пад вершамі — год напісання, назвы гарадоў, дзе ўзніклі, склаліся ў радкі ўзрушаныя словы... Вось адзін з горада Ліепая, пазначаны 1957 годам. Вылучаецца элегічным тонам. Спецыфіка жыцця афіцэра-падводніка ў тым, што яно праходзіць пераважна далёка ад дому, ад сям'і. І вось Барысаў верш-зварот да каханай:

Зноў латышскія сосны гудуць нада мной,
Коціць пенныя хвалі вясёлы прыбой...
І на поўдзень бялюткія хмаркі плывуць.
Ну чаму, ну чаму ты цяпер не са мной?
Я б на рукі цябе, як пушынку, узяў,
Над усім хараством гэтым цудным узняў,
Тваё б сэрца напоўніў сваім пачуццём,
І красу, і бязмежжа жыцця б паказаў.
Над табою б латышскія сосны гулі,
Белы ветразь убачыла б ты удалі,
І марскія ласкавыя ветры табе
Свае дзіўныя песні здалёк прыняслі б...
Ты б пачула, чым Балтыкі сэрца жыве,
Ты б пазнала, што Райніса дайна пяе.
Пакахала б ты сосен край, хваль і вятроў,
Зразумела б ты цёплыя словы мае.
Толькі ты так далёка... Шугае прыбой.
І латышскія сосны гудуць нада мной.
На ўзбярэжжы стаю з сваёй думкай адзін.
Ну чаму, ну чаму ты цяпер не са мной?..

Жыццё сведчыла, што раздвойвацца паміж літаратурай і службай інжынера на сучаснай субмарыне не проста, калі ўвогуле такое можна.

Прыехаўшы ў адпачынак і пабачыўшыся ў Белдзяржуніверсітэце з сябрам, які вучыўся на філфаку, Барыс адзначыў для сябе ў дзённіку:

«...З глыбокім болем адчуў, што адлегасцю і ўмовамі жыцця мы вельмі адарваны адзін ад другога... Я, вядома, пазайздросціў Арсеню: кожны дзень ён жыве на роднай зямлі, чуе родную мову, вучыць тое, што неабходна для літаратурнай творчасці, жыве з хлопцамі, для якіх літаратура — самае галоўнае. Мне ж усё даводзілася здабываць урыўкамі, ва ўмовах жорсткай абмежаванасці...»

І пазней у адным з вершаў:

Я значнага яшчэ не напісаў...
Заняткам іншым час свой аддаваў.

Другія хлопцы ладней пішуць вершы,
І мне не быць у іх кагорце першым.

Тым часам час, сілы ўладна забірала служба падводніка. З паходаў вяртаўся выціснутым як лімон. Барыс быў чалавекам годнасці і абавязку. Перадусім — абавязку баявога афіцэра-падводніка.

Выйшаўшы на пенсію, Барыс нарэшце плануе ажыццявіць яшчэ адну мару. Яна такі праз гады заставалася заповітнай. Аддаўшы больш 30-ці гадоў марской службе, капітан трэцяга рангу Барыс Кастаненка сходзіў на бераг, яшчэ поўны жыццёвых сіл і розных планаў, а перш-наперш творчых. Наперадзе яшчэ былі, здавалася, незлічоныя кіламетры дарог. Кінуўся ў блізкі родны свет — па Беларусі. Напісаў нарысы, у тым ліку «Браслаўскія азёры», «Горад на Дзвіне». Затым — у Закарпацце. У наступнае лета разам з Карынай адкрывалі для сябе Сярэдняю Азію: Ташкент, Бухара, Самарканд. Барыс быў ашаломлены незвычайнасцю, каларытнасцю Усходу. Але больш за ўсё ўразіла мудрая, філасафічная, жыццёвая, праўдзівая паэзія народаў сярэднеазіяцкіх рэспублік. Два гады запар Барыс ездзіў, ужо адзін, у Таджыкістан, Туркменію, Казахстан, Узбекістан, каб услухацца ў мудрую і высокую паэзію Усходу, спеўныя галасы самой зямлі яго. Вяртаўся з кніжкамі, слоўнікамі. Засеў за пераклады, і, о радасць: мудраспеўная паэзія Усходу арганічна загаварыла з ім па-беларуску:

Я неба кветнікам назваў,
Зор карнавал я услаўляў.
Пачуў: напышлівасці многа.
Спяваў сустрэчы, боль разлук.
Каханне, слодыч яго мук.
Пачуў: няма маралі строгай,
Багата прысвяціў радкоў
Вясне, рамантыцы шляхоў.
Пачуў: у іх няма нічога.
Сваю душу перагартаў,
Аб сваім лёсе заспяваў.
Пачуў: ён сэрцам чуе Бога.

У сучасных паэтаў Усходу, таджыкскіх, узбекскіх і уйгурскіх, знаходзіў шмат таго, што непакоіла, жыло ў самім перакладчыку, рацэ жыцця, якая ім перадоўвалася. Як хоць бы гэта споведзь-медытацыя Амана Мухтарава:

Я на рацэ уважлівы такі:

Стаяць на правым беразе ракі

Старыя — прадзед мой, бабуля, дзед,
Даўно пакінуўшыя гэты свет.
І не палюхаюцца бур ліхіх.
Як я жыву? — адно пытанне ў іх.
На левым беразе ракі стаяць
Мае нашчадкі. Ўважліва глядзяць
Сыны, унукі, што ідуць ў жыццё,
Каб месца ў ім яшчэ знайсці сваё
І ў ім пакінуць шмат слядоў сваіх.
Як я жыву? — адно пытанне ў іх.
Яго я часта задаю сабе.
Маё жыццё — рака у барацьбе,
Пакуль яно імкне у берагах,
Плыву па ёй, перамагаю жах.
Як я жыву? Плыву ці ўперад я?
І занясе куды рака мая?
Вось бачу бераг правы я, круты.
Яшчэ рывок — і траплю я туды.
Мінуўшчына спакою не дае.
Цячэ рака, цякуць гады мае.
Вось бераг левы — да яго рух мой,
Святло і цемру рэжу я рукой.
Між будучым і днём ужо былым
Так і жыву у часе я сваім.

Як старое віно, дзіўным водарам, тонкай мудрай рамантыкай п'яніў Алішэр Наваі: «Ах, птушка майго сэрца ўзляцела, — здалася зернеткам радзімка ёй твая. Ляцела да цябе, ды трапіла ў пастку тваіх прыгожых кос, а з ёй загінуў я...» Алі Абу Ібн Сіна (Авіцэнна), Амар Хаям... — перакладзена было нямала. Можна было падумаць аб беларускамоўнай анталогіі ўсходняй паэзіі.

Чакана-нечакана напісалася свая «Усходняя паэма» па-расейску, каб можна было звярнуцца да ўсходніх сяброў і быць пачутым і зразумелым імі.

Уласны верш Барыса Кастаненкі мацнеў творчым досведам пераствораных на беларускую мову ўсходніх паэтаў.

Па-расейску пісаў Барыс і раней, але лічыў, што паўнавартасна можна выказацца толькі на роднай мове. Барыс афармяе свае расейскамоўныя вершы ў машынапісны зборнік «Брызги волн морских и времени». Ён з болей пісаў:

Праехаў я мой край ва ўсе бакі,
І на душы зрабілася так горка,

Бо лічаць нават нашы землякі
Купалы мову брыдкаю гаворкай.

Архіў, яго рукапісы, што цяпер, пасля 6 траўня 1999 г., калі ён адышоў ад нас навекі, называюцца літаратурнай спадчынай, накіды апошніх гадоў навочна сведчаць, што Барыса трывожыў лёс Беларусі: «Беларусь, не шануеш сваіх ты дзяцей. Іх бяздумна па беламу свету кідаеш. Плён іх працы, і думак, і светлых ідэй у скарбніцу Народа свайго не збіраеш». Далей назваў імёны Дз. Шастаковіча, Яраслава Смелякова. Спрабаваў дапісаць раней пачатую паэму «Спадчына», у якой абагульнена шырока хацеў глянуць на шляхі свайго народа, рупіўся над успамінамі, якія абяцалі стаць сапраўднаю аповесцю жыцця. Міжволі думалася аб тым, што пакінеш па сабе. Часам змрачнавата-іранічна:

Памёр чалавек... Што ад яго засталася?
Жменя мазалёў і зусім нецікавых папер...

Паглядзець на сябе іранічна — удзел моцных натур. Часам аўтаіронія была бліжэй да праўды, чым у ранейшых радках:

Каб ты не піў і не смаліў,
Сто год пражыў бы на зямлі.
Ў табе такі жыцця запас,
Што падуладны табе час.
Я грэшны: чарку паважаў
І цыгарэты не кідаў.

Непадуладнасць бегу часу аказалася падманлівай. А так трэба было яшчэ некалькі год, каб завяршыць літаратурныя планы і, можа, у першую чаргу аповесць жыцця, пазначаную ў адным з рукапісных артыкулаў як «Выток і плынь».

Арсень Ліс

Вершы

* * *

У полі цвітуць васількі,
Сінеюць ільны на прасторах.
Дзяўчынка глядзіць з-пад рукі
На жытняе ціхае мора...
Спакой, цішыня. Угары
Жаўрук толькі звоніць аб сонцы,
І льецца спеў гэты бясконца...
Яго б у душы паўтарыць!..

Вясновы знаёмы прастор!
Люблю цябе, шыр дарагая!

Блукаць бы мне — стомы не знаю! —
Да самых да ранішніх зор.
А потым памыцца расою
І твар абсушыць ручніком.
Мелодыі руху кругом
Плывуць ціхай казкай лясною.
Хай сэрца спакойнае спіць,
А казку пачуе — прачнецца!..
Жыцця хараство ў сэрца льецца,
Абуджанай песняй звініць...
25 чэрвеня 1953 г.

* * *

Звоняць, звоняць — а дзе, не ўбачыш —
Над прасторам палёў жаўрукі.
Іх вясна разаслала, няйначай,
Абвясціць свой ўрачысты прыход.
І да сонца, крыніцы жыццёвай,
Свае мкненні паслала ў палёт.
Я іду, поўны песняй вясновай,
І збіраю ў яе гул жыцця...
Чым сягоння ты выльешся, песня,
Сэрца скарбы ці дам табе я?
Мо часцінку яго згубіш дзесьці
На шляху ад душы да папер?..
Ці скажу я калі сваё слова?
Моцны, вельмі я моцны цяпер!
Я хачу быць заўсёды вясновым...
Песня, песня! Нам час у паход!
Грымнем звонка над родным прасторам,
Зломім мы нерасталы шчэ лёд.
Над зямлёю уздымем угору
Жыццеславячых песень акорд!
Красавік 1954 г. Санкт-Пецярбург

Ліст сябру

Арсеню Лісу

Добры дзень, мой Арсень,
Добры дзень!
Як даўно мы лістоў не пісалі...
І вось зноў роднай мовы струмень
Льецца ў сэрца праз сінія далі.
Як чаромухі водар, што ў час
Над Віллэй расцвіла ранкам свежым,
Як узрушаных хваль цудны бляск
На маім Нарачанскім ўзбярэжжы.
Ці як хмельных цымбалаў струна,
Ці як скрыпкі сумуючы голас...
Мая мова... Сяброўства... Вясна!
Колькі гукаў у сэрцы вясёлых...
Ўсё, што ў доўгіх паходах збярог,
Сціпла сплавіў ў радкі сваіх вершаў...
Ўсё багацце маё, дружа, змог
Ацаніць ты, адчуць самы першы.
Сябра мой, я спяваю, живу!
Мае вершы, ты пішаш, — сапраўднасць.
Кружыць радасць маю галаву,
Бо апраўдана працаю радасць.
Падарожнік, напэўна, вось так,
Ідучы па пустыні гарачай,
Па паўднёвых пякельных пясах,
Срэбра водаў у марыве бачыць.
Яго смага пячэ... Гэтак я
Да паэзіі ўпарта імкнуся,
Каб прынесці ў скарбонку жыцця
Падарунак маёй Беларусі.
Толькі я не ў пустыні, сябры:
Колькі рук вашых цёплых і чуйных!
Наша дружба зарою гарыць,
І яе мы заўжды ў сэрцах чуйма.
Беларуская мова гучыць.
Многу вывучан ліст твой на памяць.
У вачах край мой любы стаіць,
А над ім кветак вішневых замець...
Песень новых тчэ ўзоры жыццё,
Строга розум радкі адбірае.

Будзем славіць багацце сваё —
Неабсяжнасць бацькоўскага краю.
Прысягаю я песняй сваёй,
Зые ўпэўненасць, дружа, у зрэнках...
Святасць гэтай прысягі — край мой!
З прывітаннем
Барыс Кастаненка.

16 кастрычніка 1954 г.

* * *

Не раўняйце паэта з сонцам —
Часта хмары яго закрываюць,
Не раўняйце паэта з маланкай —
Не так часта яна бліскае.
З салаўём не раўняйце паэта —
Ці так многа мудрасці ў птаху?
Не раўняйце паэта з гарою —
Людзі ўзводзяць вышэй нат гмахі.
Калі розум патрэбна ўславіць,
Калі ж трэба ўславіць паэта,
Параўнайце яго з дажджом вы,
Што напоіць палаткі ўлетку
І ўзбудзіць прастор жытнёвы,
Каб ўраджай зашумеў багаты,
За сталом каб кожнае хаты
Людзі песняй адзначылі б свята.
Каб у сэрцах змястоўных песні
Не змаўкалі вясной і ўвосень!
Хай у свята пра дождж пра гэты
Мо зусім ніхто і не ўспомніць...

1962 г.

Добры верасень

Мой чаканы добры верасень!
Стому лёгка зняў ён з плеч.
І прыходзіць з гэтым месяцам
Шчасце радасных сустрэч.

Дачакаўся часу: дома я!

А ў душы квітнее май.
І малюнкамі знаёмымі
У вачах мой любы край.

Ружавелі ў лесе верасы,
Нібы ў золаце палі.
Не шкадуе шчодры верасень
Фарбаў для маёй зямлі.

Сакавітыя, прывабныя
Бэры — сок, святло зары.
І румяняць шчокі яблыкi,
Усмiхаюцца: — Бяры!..

І, як дзеці сонца чыстага,
Мiж зялёнага лiсця
Грэюць спiнкі залацістыя
Слiвы, поўныя жыцця.

А на лузе, над туманамi,
Там, дзе бэзавы сувой,
Нібы туркі з ятаганамi,
Ходзяць хлопцы чарадой.

Спрытна косы завiхаюцца,
Нiшчаць роўна строй травы.
Сонца ясна усмiхаецца,
Як жа можаце спаць вы?

Гарадскiм у гэтай радасцi
Мо не ўсё i зразумець.
Я ж iду да рэчкі лядамi,
Каб прыгожы дзень сустрэць.

Не шкадуе любы верасень
Спеваў для зямлі маёй.
І смяецца вельмi весела
Мне калiна над ракой.

І блiшчаць расою светлаю
Вольхi, стаўшы ў цесны круг.

І я чую кліч іх ветлівы:
— Ходзь да нас, наш добры друг.

А грыбы у ціхай засені,
Там, дзе хвоі мрояць сны.
А развесістыя ясені,
А дубы — вякоў сыны!..

І так хораша развесіла
Пушча свой пярэсты тлум!..
Добры дзень, мой любы верасень,
Месяц чыстых светлых дум.
1978 г.

* * *

Адыдзем мы... А кожны год таполі
У чэрвені свой белы чысты пух
Кружыць ў паветры будуць зноў на волі.
І поўна шчасця будзе зноў для двух.
І будзе смех, і будуць таямніцы
Сустрэч гарачых і імклівых рук.
І будуць вочы радасцю бруіцца.
Жыцця адвечны, неўміручы круг!..
І гэтай вечнай звонкай маладосці
Я шлю вітанне з прайдзеных шляхоў.
Не трэба новай радасці зайздросціць,
Хто звездаў хараство вясновых сноў...
1978 г.

Твае лісты

Я старонкі гартаю. І зноў
Прада мною праходзяць сустрэчы...
Як казалі ўсё ж мала мы слоў
У апошні той вечар, наш вечар.

Гаварылі нібы аб усім,
Аб галоўным — пра тое маўчалі.
Наша ростань была назусім,
Разлучалі нас сінія далі...

Поціск цёплай дзявочай рукі
(Я прыкмеціў, яна задрыжэла)...
Заглушылі усё цягнікі,
Толькі сэрца пакрыху знямела.

Хай нямеє на момант, на час!
Пройдзе ўсё, забыццё наплывае.
Мо праз годы успомню не раз,
Як дзяцінства дзяды ўспамянаюць.

Я не ўспомню!.. Якая бяда!
Не пакрыўдзіся ты. І не трэба!
Не хачу я пра тое гадаць
І па лесвіцы мар лезці ў неба.

...Прачытаю старонкі лістоў,
Як чужыя, як чутыя дзесьці...
Пажартую: каханне шмат слоў
Непатрэбных заўжды можа плесці...

Верабіна

У чырвані, у золаце і сонцы
Стаіць на ўскрайку лесу верабіна.
Гарыць вясёлым полымем бясконца
І падымае ўверх свае галіны.

Красуня выйшла, ўвесь каб свет убачыць,
Каб ружавець, любуючыся полем.
І лепей чуць, як журавы і качкі
Вітанні шлюць, ляцяць па-над раздоллем.

Багатая яна: каралі густа
Яе абнялі, нібы то дзяўчына.
Яе вітаюць і шпакі, і буслы.
І ганарыцца гэтым верабіна.

Яна квітнее. І ярчэй з часамі
На ёй зары ружовасць палыхае.
...А я іду сцяжынкай і таксама
Сваё вітанне шчырае гукаю!

* * *

На рэйдзе цішыня. Спусціўся сіні вечар.
Яго на крылах чайкі прыняслі.
Нясуцца песні зоркам насустрэчу.
Стаяць ў святле ружовым караблі.

І даль ляжыць шырокая, без краю,
І далягляд бязмежны кліча нас...
Ніколі я спакою не спытаю,
Бо мору сэрца я аддаў і час...

Дуб

Зялёнай кронаю кранаючы аблокі,
Напружыў мускулы магутнага галля,
Стаіць ён горды, у плашчы шырокім,
Трымае моцна волата зямля.

Лісцём духмянасць раніцы ён п'е.
З карэнняў сок, як кроў, уверх пульсуе.
Зямля яму моц для жыцця дае,
А ён яе свяжосць ад засухі вартуе.

Дай руку мне, сядзь побач... Над ракою
Плыве пярэсты селезень са статкам...
А я дзіўлюся: гэткаю парою
Сядзелі мы мо год назад з дзесятак...

Ці я багаты сонцам і красою
Маіх палёў, лугоў і рэчак сініх,
Ці я багаты тым, што зноў з табою,
Хаця на скроні лёг жыццёвы іней.

І ў маіх зрэнках не пагаслі мары,
Юнацкае гарачае натхненне...
Я той жа самы, толькі болей шчасця
Хачу з табой у гэтае імгненне...

О верш души!

О верш души, бурштын на хвалях сэрца!

Адценняў ўсіх яго не разумею.
Ці сінім, ці блакітным ён здаецца,
Ці барваю гарыць, ці рунню зелянее.

А колькі звонкіх гукаў ў нашай мове!
Лясоў, палёў і рэк шывуе сіла.
Якая шчодрасць, свежасць ў родным слове,
Калі яно красу табе адкрыла!

Я прагна п'ю з паэзіі крыніцы,
Яна заўжды мне думкі асвяжала.
Жыву, а ў сэрцы век маім свяціцца
Дзвюм яркім зоркам — Коласу, Купале!..

Не думай...

З табой мы сустрэнемся зноў,
Я з плавання хутка вярнуся
Увосень, пад крык журавоў
Да роднай сваёй Беларусі,
Куды мая мара імкне
З сыноўнім пачуццём глыбокім.
Не думай, што ты для мяне
Зрабілася зоркай далёкай...
Не думай,
Што поўначы шыр
З сваёю суроваю сілай
Гарачы агонь у душы
Вадой ледзяной астудзіла...
Не думай, што я ўжо забыў,
Як свішчуць салоўкі вясною,
Не думай,
Бо, дзе б я ні быў, —
Ты ў думках і марах са мною.
Не думай,
Што хмурым я стаў
Сярод акіянскага шуму,
Што песні спяваць перастаў,
Што сэрца не тое.
Не думай!..

Іван Краскоўскі

За тры гады кіраўніцтва Іванам Краскоўскім Дзвінскай (Даўгаўпілскай) беларускай дзяржаўнай гімназіі гэтая асветная ўстанова дасягнула амаль універсітэцкага ўзроўню. У якасці абавязковых вывучаліся там апрача беларускай лацінская, нямецкая, расейская, латышская мовы. Атрымаць шматгранную адукацыю і багаты духоўны набытак ад настаўнікаў-інтэлектуалаў хацелі многія. Сюды стараліся аддаць сваіх дзяцей бацькі розных нацыянальнасцяў.

Нарадзіўся Іван Ігнатавіч Краскоўскі 24 чэрвеня 1880 г. у вёсцы Дубічы Царкоўныя Бельскага павета Гродзенскай губерні (цяпер Польшча) у сям'і святара. Будучы беларускі і ўкраінскі грамадскі дзеяч, гісторык, палітык, эканаміст у 1903 г. скончыў праваслаўную духоўную семінарыю ў Вільні. Ажаніўся з Валянцінай Сакольскай, дачкою афіцэра царскай арміі, выхадца з Украіны: камянецка-падольскія карані сям'і Краскоўскіх вызначалі потым важныя крокі ў яго грамадска-палітычнай дзейнасці.

Іван Ігнатавіч спрабаваў атрымаць вышэйшую адукацыю ў Варшаўскім універсітэце. Але ў часе рэвалюцыйных хваляванняў 1905 г. быў арыштаваны. Пасля вызвалення з турмы працягваў вучобу на гісторыка-эканамічным факультэце Пецярбургскага універсітэта. З 1908 г. працаваў настаўнікам гісторыі ў віленскіх гімназіях, з'яўляўся сябрам Беларускай сацыялістычнай грамады, уваходзіў у арганізацыю вольных муляраў (напачатку быў братам ложы «Літва», пазней — ложы «Беларусь»).

Падчас Першай сусветнай вайны І. Краскоўскага мабілізавалі ў расейскую армію. Пасля адступлення немцаў з бежанства на Украіну вяртаецца ў Вільню яго сям'я. Іх дом быў разрабаваны. Дэмабілізаваны Іван Ігнатавіч у сувязі з пагрознымі ваеннымі падзеямі адвёз і сям'ю пад Кіеў (прадмесце Пушча-Водзіца).

У Кіеве працаваў у Земсаюзе. Прадстаўляў беларускія нацыянальныя арганізацыі на з'ездзе народаў Расіі (верасень 1917 г.). 8 верасня 1917 г. Украінская Цэнтральная Рада зацвердзіла І. Краскоўскага на пасаду намесніка генеральнага сакратара ўнутраных спраў. Падтрымалі яго кандыдатуру М. Грушэўскі і Д. Дарашэнка, які сказаў: «Па паходжанні ён беларус, але падтрымлівае нашу лінію, вельмі прыстойны чалавек».

У 1918 г. І. Краскоўскі стаў намеснікам старшыні Рады Міністраў Украіны і міністра ўнутраных спраў У. Віннічэнкі. Пазней служыў кіраўніком аддзела Дырэкторыі Украінскай Народнай

Рэспублікі. У 1919 г. быў прызначаны паслом УНР у Грузіі.

Адтуль праз Турцыю, Італію трапіў у Вену. Дарога ў Вільню перарывалася ў Берліне, Коўне. І толькі ў 1920 г. ён змог усю сваю энергію аддаваць Бацькаўшчыне — як старшыня Беларускага нацыянальнага камітэта, сакратар Цэнтральнай беларускай школьнай рады, старшыня Беларускага саюза кааператываў. Але ў 1922 г. ён быў дэпартаваны польскімі ўладамі, часовымі гаспадарамі Вільні. Чалавека з вялікім досведам адміністрацыйнай працы адразу ж запрасілі ў Латвію. Беларускае культурна-асветнае таварыства «Бацькаўшчына» з дазволу ўладаў распачало абуджэнне душаў латвійскіх беларусаў. Пospех першай нацыянальнай гімназіі пад кіраўніцтвам І. Краскоўскага, іншых грамадскіх арганізацый, таварыстваў выклікаў зайздрасць сярод расейскіх і польскіх шавіністаў (паводле В. Ластоўскага), урадавых рэакцыянераў. Быў сфабрыкаваны так званы Беларускі працэс. І хаця суд апраўдаў усіх падазраваных у дзяржаўнай здрадзе, І. Краскоўскі, П. Мядзёлка і іншыя былі вымушаны пакінуць тэрыторыю Латвіі. У Вільню шлях быў закрыты. Пад высокія гарантыі афіцыйнага Менска ён з сям'ёй у 1925 г. апынуўся ў сталіцы Савецкай Беларусі. Працаваў у БДУ, Інбелкультце, БелАН, у Дзяржплане БССР.

У 1926 г. І. Краскоўскі выказаў ідэю аб скліканні сусветнага з'езда беларусаў дзеля паразумення, кансалідацыі, вырашэння праблемаў нацыянальнага адраджэння. Думка гэтая была ажыццёўлена амаль праз 90 гадоў. А ў 1929 г. усе дакляраваныя гарантыі скончыліся. З 1930 г. ён быў вымушаны працаваць у Маскве ў Дзяржплане СССР, пакуль рыхтаваліся дакументы на арышт па справе «Саюза вызвалення Беларусі». Рэпрэсіі 1931 г. паўтарыліся зняволеннем у 1937 г. Пасля вызвалення ў 1940 г. жыў на высылцы ў Куйбышаўскай вобласці, пакуль дачка Людміла не дамаглася яго пераезду ў Браціславу ў 1953 г.

І. І. Краскоўскі памёр 23 жніўня 1955 г. Рэабілітаваны ў 1988 г. Архіў паліглата, таленавітага педагога-асветніка перададзены Людмілай Краскоўскай у дар Цэнтральнай навуковай бібліятэцы НАН Беларусі. У «Фондзе І. І. Краскоўскага» зафіксавана багатая гісторыя беларускай гімназіі ў Даўгаўпілсе, на будынку якой (Варшаўская, 16) удзячныя нашчадкі ўстанавілі мемарыяльную дошку.

Пра Івана Краскоўскага

Калісьці пра Івана Краскоўскага, вядомага ў свой час грамадскага, палітычнага і культурнага дзеяча, таленавітага педагога,

будзе напісана кніга, бо яго жыццё і дзейнасць вартыя таго.

Спадзяёмся, чытачам будзе цікава пазнаёміцца яшчэ з адным бокам таленту І. Краскоўскага, а менавіта з яго перакладчыцкай працай, бо, як вядома, ён добра валодаў англійскай, французскай і некаторымі славянскімі мовамі.

Сярод творчых матэрыялаў у архіве І. Краскоўскага знаходзіцца і пераклад на беларускую мову трагедыі У. Шэкспіра «Гамлет», зроблены прыкладна ў 1929 годзе.

Прапануем вам маналог Гамлета ў перакладзе І. Краскоўскага з захаваннем аўтарскага правапісу.

*Марына Ліс,
навуковы супрацоўнік ЦНБ НАН Беларусі*

Пераклады

Уільям Шэкспір

Гамлет — прынец Дацкі *Урывак*

Акт III. Сцэна I

Г а м л е т:

Жыць ці ня жыць,
Быць ці ня быць — пытаньне вось у чым.

Што годна духу і шляхэтна больш, —
Цярпець прашчы удары, уколы стрэл,
Нядолі лютай ці паўстаць
Супроці мора бед і ў барацьбе
Пакласьці ім канец? Сьмерць толькі сон.
Калі ж праз гэты сон мы здолеем
Пакончыць з мукай сэрца, з тысячмі
Прыродных немачаў, як спадчыны
Цялеснай — дадушы такі канец,
Жаданы ўсім. Сьмерць — сон, сон — можа, сьненне?
Ах, вось завада ў чым: у гэтым сьне,
Сьне сьмерці, што за сьненні могуць быць,
Як зямных клопатаў пазбавімся?
Вось што спыняе нас, змушае нас

Цярпеці гора доўгага жыцця...
Сапраўды, хто б схацеў перанасіць
Глум, катаваньні часу, зьдзек,
Абразы лютых прыгнятальнікаў,
Зьнявагу гардуноў, мучэньні ўсе
Няшчаснага каханьня, валакню
Судовую, нахабнасьць ўлады,
Усе штурханцы, якія годнасьць
Цярплівая прымае ад нягодных,
Калі б ён мог знайсці сабе спакой
Уколам простым шыла? Хто б знесіў
Ярмо такое, енчыў і пацеў

Пад цяжарам жыцця, калі б ня страх
Прад чымсь па сьмерці, прад краінай той
Няведамай, з-за рубяжоў якой
Ніводны падарожны не зьвярнуўся, —
Той страх, што волю нашу скоўвае
І прымушае нас ляпей цярпець
Ўсё ліха земнае, чымся імкнуцца
Да іншага, нам невядомага?
Сумленьне робіць трусамі ўсіх нас,
Прыродны нас адважнасьці румянец
Зьмяняе бледны водцень разважаньня
І пачынаньня, сілы поўныя
Вялікія пры разважаньні тым
Заплутваюцца на сваіх шляхах
І губяць імя дзеянья. Ат, ціха!
Чароўная Афэля! Німфа!
Успамяні усе мае грахі
Ў тваіх малітвах.

Людміла Краскоўская

Людміла Краскоўская — дачка беларускага грамадскага дзеяча, педагога Івана Краскоўскага. Нарадзілася 26 чэрвеня 1904 г. у Вільні. Памерла ў дзень свайго нараджэння, сустрэўшы 95-гадовы юбілей.

Да выезду ў бежанства ў 1915 г. вучылася ў віленскай школе. Разам з сям'ёй жыла ў Кіеве, Тыфлісе. У 1921 г. праз Стамбул, Афіны, Вену, Берлін, Коўна сям'я вярнулася ў Вільню, і яна паступіла ў 7-мы клас Беларускай гімназіі. Дапамагаючы І. Луцкевічу, заахвоцілася вывучэннем музейнай справы, старажытнасцяў, матэрыяльнай культуры продкаў.

Пасля пераезду сям'і ў Дзвінск (1922) паступіла ў 10-ты клас Дзвінскай беларускай дзяржаўнай гімназіі. Разам з П. Мірановічам удзельнічала ў мастацкім афармленні спектакляў. У 1924 г. як стыпендыят чэшскага ўрада паступіла на філасофскі факультэт Карлавага ўніверсітэта ў Празе, вывучала археалогію, гісторыю мастацтваў. Адначасова вучылася на літаратурна-гістарычным аддзяленні Украінскага педагагічнага інстытута. У 1929—1931 гг. працавала навуковым кіраўнікам у Нацыянальным музеі ў Празе. У 1930 г. абараніла дактарат па філасофіі. З 1931 па 1988 г. загадвала археалагічным аддзелам Славацкага нацыянальнага музея ў Браціславе.

Л. Краскоўская — аўтар 4 кніг па археалогіі на славацкай і англійскай мовах, напісала каля 270 артыкулаў па археалогіі, нумізматыцы. Брала ўдзел у навуковых канферэнцыях, з'ездах у Польшчы, Венгрыі, Нямеччыне, Югаславіі, Аўстрыі, Балгарыі, Румыніі, СССР. У 1927 і 1929 гг. наведала бацькоў у Менску, а ў 1936 г. — на іх высылцы ў Куйбышаве. Яе рэпрэсаваныя два браты загінулі.

У 1952 г. пастаралася перавезці хворага ссыльнага бацьку ў Браціславу. Архіў яго перадала ў Цэнтральную бібліятэку НАН Беларусі. Ва ўласным архіве Л. Краскоўскай — кнігі з дарчымі надпісамі і перапіска з У. Пігулеўскім, Я. Варонкам, Ю. Дрэўзіным, матэрыялы яе 45-гадовай перапіскі з У. Калеснікам. Напісала ўспаміны пра У. Жылку, Віленскую і Дзвінскую гімназіі, а таксама пра свайго бацьку. У г. Прэшаў (Славакія) у 1999 г. выйшла кніга Людмілы Краскоўскай «З даўніх часів».

Яе называлі «Нестаркай славацкай археалогіі і нумізматыкі», украінскай патрыёткай. Але дачка Івана Краскоўскага не забыла мову радзімы і толькі прасіла «скантраляваць» яе допісы: «...я пішу яшчэ па

М. Гарэцкаму». Пахавана побач з бацькам на брацiслаўскiх могілках Славiчiе удолюе.

Успамiны

Жыццёвы шлях Iвана Краскоўскага

Iван Iгнатавiч Краскоўскi нарадзiўся 24 чэрвеня 1880 года ў вёсцы Дубiчы Гродзенскай губернi. Яго бацька Iгнат Краскоўскi быў у Дубiчах святаром i працаваў там усё жыццё. Дубiчы тады былі досыць вялікай вёскай, мелі школу i пошту, знаходзiліся блізка слаўнай Белавежскай пушчы. Бацька распавядаў, што яны летам ездзілі возам на конях да Белавежскай пушчы, дзе збiралі шмат ягад i грыбоў. Адноўчы наша сям'я была летам у дзеда ў Дубiчах. Я прыгадваю, як вечарам на двары ў дзеда сходзiліся сяляне, вучыцель, кiраўнiк пошты, сядалі там на зложаных дровах i гутарылі аб розных справах. Было вiдно, што дзеда паважалі i любiлі.

Бацька скончыў сярэдняю школу ў Вiльнi. У 1903—1905 гадах ён вучыўся ва унiверсiтэце ў Варшаве на гiстарычна-фiлалагiчным факультэце. У 1903 годзе ён ажанiўся з Валянцiнаю Сямёнаўнаю Сакольскаю. У 1905 годзе бацьку арыштавалі за ўдзел у студэнцкiм руху i выключылі з унiверсiтэта ў Варшаве. Ён скончыў унiверсiтэт у Пецяярбургу як гiсторык-эканамiст. У 1907—1914 гадах бацька жыў у Вiльнi, дзе працаваў у гiмназiях Вiнаградава i Паўлоўскага намеснiкам дырэктара i настаўнiкам, выкладаў гiсторыю i геаграфiю. Бацька стараўся, каб вучнi займаліся спортам. Ён арганiзаваў у гiмназiях футбольныя каманды. Гэтыя каманды былі першымi ў Вiльнi, а напэўна, i ў цэлай вобласцi. Зiмой старшыя вучнi разам са сваiм настаўнiкам хадзілі на лыжах у ваколіцах Вiльнi. Бацька быў членам Беларускага вучыцельскага саюза i розных асветных таварыстваў. Перад вайною сям'я Iвана Краскоўскага жыла ў Вiльнi на Антокалі каля царквы Пятра i Паўла. У гэтым доме на другiм паверсе жыў Усевалад Iгнатоўскi, а ў суседнiм доме — Васiль Друшчыц. Яны таксама былі гiсторыкi, настаўнiкi ў школах i старыя прыяцелi бацькi.

Падчас вайны ў 1914-1918 гадах I. Краскоўскi жыў на Украiне ў Кiеве. Спачатку ён працаваў у Саюзе гарадоў, дзе быў кiраўнiком аддзела дапамогi дзецям на Заходнiм фронце. Пасля працаваў у розных установах УНР (Украiнская Народная Рэспублiка). У 1919 годзе бацьку прызначылі паслом УНР у Грузiі, дзе ён жыў у 1919—1920 гадах у Тыфлiсе. Да Вiльнi наша сям'я вярнулася ў 1921 годзе. Гэта

была доўгая дарога параплавам па морах, праз Турцыю і Італію. Адзін час сям'я жыла ў Вене ў Аўстрыі, пасля некалькі месяцаў — у Берліне.

У Вільні ў Беларускай гімназіі бацька выкладаў гісторыю Беларусі. Адначасова ён выконваў розныя функцыі: старшыні Беларускага нацыянальнага камітэта, сакратара Беларускай школьнай рады, старшыні Беларускага саюза кааператываў. У 1922 годзе члены Беларускага і Літоўскага нацыянальнага камітэтаў былі арыштаваны і высланы да Літвы (працэс 33-х). У 1922-1925 гадах бацька жыў у Латвіі. Ён арганізаваў у Дзвінску Беларускаю дзяржаўную гімназію. За некалькі месяцаў зрабілі рамонт будынка, знішчанага ў час пажару, закупілі абсталяванне і знайшлі настаўнікаў. Бацька быў дырэктарам гімназіі ў Дзвінску да 1925 года. У кватэры дырэктара ў будынку гімназіі ў 1922 годзе жыў паэт Уладзімір Жылка, які вучыўся там у 10-м класе гімназіі. Адначасна бацька быў старшынёй Беларускага нацыянальнага камітэта ў Латвіі (таварыства «Бацькаўшчына»). У 1924 годзе бацьку і іншых настаўнікаў гімназіі арыштавалі. На судзе ў Дзвінску ўсе беларускія дзеячы былі апраўданы, але бацька мусіў выехаць з Латвіі, таму што меў літоўскае грамадзянства.

У 1925 годзе бацька выехаў у БССР, у 1925-1929 гадах жыў у Менску, дзе дапамагаў Усеваладу Ігнатоўскаму. Спачатку сям'я Івана Краскоўскага жыла ў яго кватэры. Калі атрымалі ўласную кватэру, там адзін час жыў У. Жылка, які прыехаў з Чэхаславаччыны. На свята ў гэтай кватэры збіраліся знаёмыя: сям'я кампазітара Ю. Дрэзіна, лекар П. Трамповіч, Смолічы. У Менску бацька працаваў у Дзяржплане БССР. У 1928 годзе быў прызначаны навуковым супрацоўнікам Беларускай акадэміі навук. Адначасна быў дацэнтам-гісторыкам у Беларускай універсітэце. У 1930 годзе яго паклікалі да Дзяржплана СССР у Маскве (планаванне экспедыцый Акадэміі навук). У канцы 1930 года бацьку арыштавалі ў сувязі з працэсам беларускіх нацыянал-дэмакратаў.

Пасля суда бацьку выслалі да Самары, дзе ён жыў у 1931-1941 гадах. Працаваў там эканамістам у Крайплане (планаванне навуковых даследаванняў), быў кіраўніком экспедыцый па даследаванні сыравіны. У 1937 годзе бацьку зноў арыштавалі, як старога беларускага дзеяча, трымалі да 1940 года і выпусцілі без суда. У 1937 годзе арыштавалі ў Маскве старшага сына Сяргея. Ён быў інжынер-авіяканструктар, працаваў у адзеле вядомага канструктара А. Тупалева. Яго саслалі на Поўнач, дзе ён загінуў у 1945 годзе. Бацьку аб гэтым паведамілі аж у 1947 годзе. Падчас вайны 1941-1945 гадоў бацькі жылі ў саўгасе Мелекескага раёна, дзе бацька выкладаў гісторыю ў сярэдняй школе.

Пасля вайны бацькі жылі ў цяжкіх абставінах: пераязджалі з аднаго мястэчка да другога, не маглі адшукаць добрую кватэру, згубілі шмат сваіх рэчаў. У 1946-1948 гадах бацька працаваў настаўнікам у Мелекесе ў дзвюх сярэдніх школах. У 1948-1949 гадах працаваў у сярэдняй школе ў Шыраеве (Куйбышаўская вобласць). У 1949 годзе выйшаў на пенсію. У той жа год памерла маці Валянціна Сямёнаўна, якая не магла вытрымаць смерці сваіх двух сыноў. На пачатку вайны ў Маскве арыштавалі малодшага сына Мсціслава, ён працаваў у літаратурным музеі. Яго саслалі ў Сібір, і хутка бацькі атрымалі паведамленне, што ён памёр у 1942 годзе.

Пасля смерці жонкі бацька жыве ў доме інвалідаў у вёсцы Вялікая Ракаўка. Нарэшце пасля доўгіх клопатаў я дабілася, каб бацька ў 1953 годзе прыехаў да Чэхаславакіі. Апошнія свае гады бацька жыве разам са мною ў Браціславе. Ён памёр 23 жніўня 1955, года, пахаваны ў Браціславе.

Аб Беларускай гімназіі ў Вільні

Беларуская гімназія ў Вільні змяшчалася ў будынку старога манастыра блізка слаўнай Вострай Брамы. Гэта быў вялікі гмах — комплекс будоў; каля гімназіі знаходзіўся прытулак для вучняў з вёсак (хлапцоў і дзяўчат), пераважна з Гродзеншчыны. Апрача гімназіі і прытулку там знаходзіўся Беларускі нацыянальны камітэт, рэдакцыя газеты «Беларускія ведамасці» і праваслаўная духоўная семінарыя разам з праваслаўным жаночым манастыром.

Наша сям'я выехала з Вільні падчас Першай сусветнай вайны ў 1915 годзе, а павярнулася да Вільні восенню 1921 года. Усе гэтыя гады мы жылі на Украіне, на Каўказе ў Грузіі і вярталіся назад доўгаю і складною дарогаю па моры, а пасля праз Вену, Берлін і Каўнас. Мы прыехалі ў Вільню восенню 1921 года, і я адразу паступіла ў сёмы клас Беларускай гімназіі. Дырэктарам гімназіі тады быў Браніслаў Тарашкевіч, які адначасна выкладаў беларускую мову. Намеснікам дырэктара быў малады ксёндз Адам Станкевіч (у якога былі закаханы многія вучаніцы). Гісторыю Беларусі ў першым паўгоддзі выкладаў Іван Краскоўскі. Пасля яго высылкі гісторыі вучыў І. Красінскі, ён быў і настаўнікам у сёмым класе. Матэматыку веў С. Рак-Міхайлоўскі, беларускую літаратуру вельмі добра выкладаў Максім Гарэцкі, а польскую — старшы ксёндз Бабіч. Французскую мову выкладаў вучыцель француз, я не памятаю яго імя.

Я вучылася добра, мела толькі цяжкасці з польскай мовай. Я пазнала польскую літаратуру, хутка навучылася гаварыць па-польску,

але не ведала граматыку. А пасля арышту бацькі я не намагалася вывучыць граматыку і правільна пісаць. Ксёндз Бабіч добра адносіўся да мяне і нават гаварыў: «Чаму ты не адпісала ад суседак, якія добра ведаюць граматыку?» З усіх прадметаў я атрымала пяцёркі, толькі з польскай мовы я мела слабую тройку, а гэта ацэньвалі як сабатаж.

Склад вучняў у нашым класе быў даволі разнародны: апрача беларусаў — Лявона Рыдлеўскага, Уладзіміра Калавура, Ілляшэвіча, там былі два літвіны — браты Арнольд і Яўген Дылісы, Леанід Менке з нямецкай сям’і і дзве альбо тры жыдоўкі. Паміж дзяўчат у гэтым класе вучыліся Люба Вернікоўская, Наталя Арсеньнева і Зіна (не прыгадаю яе прозвішча). Яны сядзелі каля мяне за першымі партамі. Вучні трымаліся дружна, дапамагалі адзін аднаму, у класе не адчуваліся нацыянальныя пытанні. У Вільні апрача польскіх школ і Беларускай гімназіі існавала яшчэ літоўская і жыдоўская гімназіі. Вучні ў гімназіях не мелі спецыяльную адзежу, але адрозніліся рознакалённымі «батурувкамi», якія насілі на галаве. Беларускае гімназія мела «батурувкі» фіяловага колеру, а літоўская, здаецца, зялёнага.

Адзін раз з групай вучняў нашага класа сталася непрыемнае здарэнне. Не прыйшоў якісь вучыцель, мы мелі вольную гадзіну і пайшлі на трэці паверх на калідор, дзе паўтаралі ўрокі. Хтось паціху зацягнуў песню, а пасля мы на поўны голас заспявалі: «Ешчэ Польска не згінела, але згінуць мусі. Як не здола москаль, немец, так халера здусі!» У гэты момант нечакана з’явіўся ксёндз Адам Станкевіч і пачаў нас дакараць: «Ці вы хочаце, каб нашу гімназію зачынілі? Каб гэта рабілі дзецюкі, але вы — перад атэстам сталасці?» Дарэмна мы казалі, што там нас ніхто не пачуе. Нарэшце вучні выбралі мяне і Яўгена Дыліса як дэлегатаў, і мы ўпрасілі ксяндза Станкевіча, каб нам прабачыў гэтае глупства і не даваў на педагагічную раду.

Перад Калядамі спакойнае жыццё ў гімназіі парушыў трагічны выпадак — загінуў Арнольд Дыліс. Вучні старшых класаў рабілі ў будынку гімназіі ў суботу вечарыну. Браты Дылісы вярталіся дамоў позна, яны не мелі ключа ад брамы і хацелі пералезці праз плот. У гэтым часе там праходзіў польскі патруль ваякаў. Яны закрычалі: «Стой!» Яўген паспеў саскочыць уніз, а Арнольд затрымаўся на агароджы. Ваяк выстраліў і на месцы яго забіў. Я не была на вечарыне. Мы жылі далёка ад школы, і я баялася ўвечары сама вяртацца дадому. У нядзелю ранкам за бацькам прыйшлі вучні і распавядалі, што здарылася. Гэта нечаканая бяссэнсавая смерць Арнольда зрабіла на ўсіх у гімназіі вельмі цяжкае ўражанне.

У адным пакоі будынка манастыра (здаецца, там раней была

каплічка) змяшчаўся музей. Яго арганізаваў Іван Луцкевіч, захоплены старадаўняю гісторыяю Беларусі. Ён сабіраў розныя старыя прадметы. Найбольш там знаходзіліся кнігі, розныя старыя выданні, галоўным чынам рэлігійнага зместу. Я дапамагала І. Луцкевічу ў музеі — чысціла і ўкладала кніжкі. Адночы І. Луцкевіч звярнуў маю ўвагу на вялікую дзіўную кнігу і казаў, што гэта Аль-Кітаб — свяшчэнная кніга татараў, якія жылі на Беларусі. Калі палякі зліквідавалі гэты музей, яны аддалі кніжкі да універсітэцкай бібліятэкі ў Вільні. Цікава, ці захавалася Аль-Кітаб і дзе цяпер знаходзіцца? Праца ў музеі І. Луцкевіча дала карэнні маёй музейнай дзейнасці, якая запоўніла цэлае жыццё.

Перад Новым 1922-м годам у нашай кватэры сабралася група беларускіх дзеячаў, каб спаткаць Новы год. Я памятаю, што паміж імі быў Антон Луцкевіч (ён быў стары прыяцель бацькі), ксёндз Адам Станкевіч (мяне здзівіла, што ксёндз паводзіў сябе як звычайны малады хлапец). Гэтае спатканне вызначалася прыемным прыяцельскім настроем. Перад Новым годам бабуля з маёй дапамогай два дні п'якла пірагі розных гатункаў, так што гасціна на тагачасныя ўмовы была даволі багатая. Але аптымістычныя надзеі на будучыню беларускага грамадскага жыцця ў Вільні хутка былі знішчаны. На пачатку 1922 года беларуская і літоўская грамадскасць перажыла цяжкія часы. Польская ўлада генерала Жэлігоўскага, які забраў Вільню ў 1921 годзе, арыштавала большасць выдатных беларускіх і літоўскіх дзеячаў (так званы працэс 33-х). Іх пасадзілі ў турму на Лукішках. Не адбылося ніякага судавага працэсу, але хадзілі ўсялякія пахлахлівыя чуткі, што з імі могуць зрабіць.

Гэтую акцыю польскія паліцыянты праводзілі вельмі жорстка. Ранкам паліцыя абкружыла ўвесь комплекс будынкаў Беларускай гімназіі і іншых беларускіх устаноў. Кожны мог уваходзіць, але нікога не выпускалі з будынкаў манастыра. Паліцыя рабіла вобыскі ў памяшканні Беларускай гімназіі, рэдакцыі газеты і нават у прытулку. Гэта «дзеянасць» цягнулася вельмі доўга. Малодшыя вучні, калі скончылася вучоба, хацелі адысці дадому, але іх не пускалі. Дзеці плакалі і намагаліся прабежчы каля паліцыянтаў. Да нашай кватэры прыйшла паліцыя з вобыскам аж па абедзе, разам з бацькам. Не памятаю, што ў нас знайшлі, але бацьку адразу забралі ў турму. Маці хадзіла на Лукішкі і насіла бацьку перадачы.

Уначы 5 лютага арыштаваных прывезлі да іх сем'яў і казалі, каб з імі развіталіся. У нашай сям'і гэтае развітанне прайшло спакойна: паліцыянт сказаў, каб бацька ўзяў патрэбныя рэчы, таму што яго адвядуць на іншае месца. Але ў некаторых сем'ях адбыліся страшныя

сцэны. Паліцыянты казалі, што арыштаваным не трэба нічога даваць, таму што яны ўжо нічога не будуць патрабаваць.

Ранкам да нас з маці прыбегла некалькі жанчын і пыталіся, як было ўначы. 6 лютага 1922 года ўсіх 33-х арыштаваных адвезлі на польска-літоўскую граніцу і выгналі да Літвы. Яны не маглі ўжо павярнуцца да Вільні. Яшчэ ў гэты самы дзень мы даведаліся, што бацька і іншыя дзеячы знаходзяцца ў Каўнасе, дзе іх добра прынялі і паклапаціліся аб іх уладкаванні. Пасля заканчэння школьнага года наша сям'я выехала з Вільні і пераехала да Дзвінска, у Латвію.

Беларуская дзяржаўная гімназія ў Дзвінску

Беларуская дзяржаўная гімназія ў Дзвінску пачала сваю дзейнасць у 1922/23 школьным годзе. Першым дырэктарам гімназіі быў прызначаны І. Краскоўскі, які і арганізаваў работу гімназіі. І. Краскоўскі працаваў як настаўнік у Беларускай гімназіі ў Вільні (тады гэты была Польшча) у 1921/22 годзе, дзе выкладаў гісторыю Беларусі. На пачатку 1922 года польская ўлада арыштавала цэлую групу беларускіх і літоўскіх дзеячаў і выслала іх на тэрыторыю Літвы (так званы працэс 33-х). Калі ў Латвіі дазволілі адкрыць Беларускаю гімназію ў Дзвінску, І. Краскоўскага запрасілі арганізаваць гэтую школу, і ён з Каўнаса паехаў у Дзвінск.

Будынак, выбраны для гімназіі (Варшаўская вуліца, № 16), быў знішчаны пасля пажару, засталіся толькі сцены. І. Краскоўскі прыехаў у Дзвінск вясною 1922 года. Дзякуючы яго энергіі і арганізацыйным здольнасцям, будынак аправілі падчас лета, і восенню там пачаўся школьны год. Трэба было не толькі зрабіць рамонт дома, але здабыць мэблю для класаў, настаўніцкага пакоя. Да тэрміну адкрыцця гімназіі ўжо знайшлі настаўнікаў, якія прыехалі не толькі з Латвіі, але і з Літвы і Беларусі. У складзе вучыцеляў былі такія асобы: Паўліна Мядзёлка (беларуская мова і літаратура), Уладзімір Пігулеўскі (гісторыя Беларусі), Васіль Зянкевіч (латышская мова і гісторыя Латвіі), Уладзімір Корці (матэматыка), П. Жэрдзі (прыродазнаўчыя навукі), Эла Стэфановіч (нямецкая мова), Андрэй Якубецкі... І. Краскоўскі выкладаў агульную гісторыю. Рэлігію ў гімназіі выкладалі каталіцкі ксёндз і праваслаўны святар. Калі пасля арганізавалі майстэрні, іх загадчыкам стаў латыш — інжынер Комісар. Майстэрні адкрылі ў 1923/24 годзе, калі ўжо закупілі патрэбныя машыны і інструменты. Былі тры майстэрні: сталярная і слясарная для хлопцаў, а швейна-ткацкая — для дзяўчат.

Школьная сістэма ў Латвіі мела 6 класаў пачатковай і 4 класы

сярэдній школы. Ужо ў першы год у гімназіі запоўнілі і адкрылі ўсе класы сярэдняй школы і падрыхтоўчы 6-ты клас. Склад вучняў быў вельмі разнародны — і па ўзросту, і па нацыянальнасці. Напрыклад, у 10-м класе вучыўся А. Махноўскі, які ўжо скончыў Беларускае вучыцельскія курсы, У. Жылка, старэйшы за іншых вучняў. Пераважная большасць навучэнцаў былі беларусы, але ў гімназіі былі і латышы (у 10-м класе — адзін латыш, у 9-м — дзве латышкі, сёстры Рэгут), некалькі расеек, полька Белінская. У Дзвінску апрача латышскіх гімназій існавала таксама расейская, якая фінансава была забяспечана лепей, чым беларуская школа. Але ў беларускай гімназіі ніхто не звяртаў увагу на нацыянальную прыналежнасць вучняў, і ўсе жылі дружна.

Шмат вучняў прыехалі з вёскі, з ваколіц Дзвінска — яны не мелі дзе жыць. Давялося арганізаваць для іх інтэрнат.

Навучанне ў гімназіі хутка наладзілася і ішло нармальна, разам з вучобаю развівалася самадзейная праца: быў арганізаваны хор з вучняў і драматычны гурток. Заняткі праводзіла Паўліна Мядзёлка, якая аддавала хору і гуртку ўсе свае здольнасці. На другім паверсе будынка гімназіі была вялікая зала, дзе пабудавалі сцэну, там стаяла і піяніна. Пасля заканчэння ўрокаў у другой палове дня дзейнасць вучняў пераносілася ў гэтую залу. Рабіліся рэпетыцыі драматычных пастановак, праходзілі спеўкі хору. Падчас гэтых прац вельмі памагала жонка У. Пігулеўскага — Валянціна Бароўская. Яна была выдатная піяністка і брала ўдзел у рэпетыцыях і выступленнях. Зімою 1923 года хор Беларускай гімназіі паехаў у Рыгу, дзе выступаў у Дзяржаўным тэатры. Гэта была заслуга латышкага паэта Яна Райніса, які ўвесь час падтрымліваў беларускія справы. Ён тады быў міністрам школьніцтва ў Латвіі і пастараўся, каб хор Беларускай гімназіі ў Дзвінску паклікалі да Рыгі. Выступленне хору ў Рызе мела поспех. Пасля заканчэння спеву хор разам з Я. Райнісам сфатаграфавалі на сцэне тэатра. Першай пастаноўкай драматычнага гуртка, якую падрыхтавала П. Мядзёлка, была «Паўлінка» Янкі Купалы. Пазней ставілі кароткую сцэну «На першай гульні» і балет на каўказскія матывы. Я пераклала з чэшскай мовы аперэту «З чэшскіх млыноў», якая таксама мела поспех. Кожны раз, калі было выступленне хору альбо гралі якуюсь п'есу, зала была поўная гледачоў, некаторыя пастаноўкі паўтаралі два разы. Салісткай была Надзя Мікалаева, якая прыгожа спявала і добра іграла. Добра спявала і другая вучаніца — Анка Бедарава. Дэкарацыі для пастановак рабілі самадзейна. Малявалі іх вучні: я і Пётра Мірановіч, трохі дапамагаў Сенька Дарафееў. Майстэрні сапраўды вельмі дапамагалі пры

пастаноўках: у швейнай дзяўчаты паспывалі вялікія палотны для дэкарацый, у сталярнай хлопцы выраблялі розныя дэталі для абсталявання сцэны. Агулам гэтая мастацкая дзейнасць вельмі яднала цэлы калектыў гімназіі, настаўнікаў і вучняў.

У Латвіі тады быў пашыраны скаўтынг. Апрача апісанай самадзейнасці ў гімназіі арганізавалі аддзел скаўтаў-хлопцаў, дзе былі вучні з розных класаў. У 1924 годзе вясною ў Дзвінску здарылася вялікая паводка. Рака Дзвіна перарвала абаронныя валы і затапіла частіну места. Скаўты актыўна дапамагалі ратаваць жыхароў і іх маёмасць. Ужо ў першым школьным годзе ў гімназіі арганізавалі для хлопцаў футбольную каманду, якая змагалася з камандамі іншых гімназій у Дзвінску.

Наша сям'я прыехала з Вільні ў Дзвінск перад пачаткам школьнага 1922/23 года. Кватэра дырэктара была ў будынку гімназіі на першым паверсе. Я паступіла ў дзесяты клас, а браты — у малодшыя. Спачатку мне было цяжка вучыцца, таму што іншыя вучні мелі латышскую мову ў школе 2—3 гады, і я мусіла іх наганяць. Таму першую палову года я вучыла галоўным чынам латышскую мову. На шчасце, латышская граматыка ёсць надзвычай простая, а гісторыя Латвіі таксама кароткая. У 10-м класе з агульнай гісторыі мы мелі гісторыю культуры, гэта былі геаграфічныя адкрыцці, архітэктура, мастацтва. Такія факты запам'яталіся лепей, як даты паноўнікаў альбо войны. Наш клас трымаўся дружна, не было ні супярэчкі з настаўнікамі. Школьны год прайшоў спакойна, і ўсе вучні здалі экзамены на атэстат спеласці. Найлепшыя ўспаміны засталіся аб мастацкай самадзейнасці, аб дружным настроі падчас падрыхтоўкі пастановак п'ес і пасля іх выканання.

Восенню 1924 года я выехала з Дзвінска да Чэхаславакіі ў Прагу, дзе пачала вучыцца ў Карлавым універсітэце на філасофскім факультэце. Пра тое, што рабілася ў гімназіі ў Дзвінску, я ведала з пісьмаў, якія часта пісала мая маці. Яна падрабязна апісвала здарэнні ў школе. Восенню 1924 года латышская ўлада пачала ліквідацыю беларускага школьніцтва. Настаўнікаў Беларускай гімназіі ў Дзвінску абвінавачвалі ў тым, што яны хацелі адарваць Латгалію ад Латвіі і спалучыць яе з Савецкай Беларуссю. І. Краскоўскі, П. Мядзёлка і А. Якубецкі не мелі латышкага грамадзянства. І. Краскоўскі і П. Мядзёлка жылі па літоўскіх пашпартах. Іх усіх звольнілі з пасады, а тымчасовым дырэктарам гімназіі прызначылі П. Жэрдзі. Пасля вобыскаў, арыштаў, другіх допытаў 3 сакавіка 1925 года адбыўся судовы працэс над настаўнікамі гімназіі. Пры ўсім намаганні ўлады не маглі даказаць абвінавачаным процідзяржаўную дзейнасць, і ўсе

былі апраўданы. На допыты як сведкаў клікалі і вучняў, яны трымаліся вельмі добра і давалі праўдзівыя адпаведзі. У залу суда дапускалі толькі выбраных вучняў, маім братам зусім не дазволілі ўваходзіць у будынак суда. Нягледзячы на апраўданні, І. Краскоўскі, П. Мядзёлка і А. Якубецкі не маглі далей працаваць у гімназіі і наогул жыць у Латвіі. Летам 1925 года наша сям'я выехала з Дзвінска ў Савецкую Беларусь, у Менск. Я засталася жыць у Чэхаславакіі, дзе цэлае жыццё працавала ў Славянскім народным музеі ў Браціславе.

Ігар Кунігель

Ігар Кунігель нарадзіўся 12 лістапада 1967 г. у г. Сяміпалацінску. Маці яго родам з Меншчыны, а бацька — з Астравеччыны. У 1975 г. сям'я вайскоўца пераязджае ў Рыгу, дзе ў 1985 г. Ігар заканчвае сярэдняю школу, а праз год паступае на інжынерны факультэт Рыжскага вайсковага вучылішча імя Бірузова.

Часта наведваў Відзюны пад Міхалішкамі, дзе жылі родзічы. Яшчэ ў школе спрабаваў пісаць вершы на расейскай і польскай мовах. У лістах прызнаваўся: «Навучыўся беларускай мове самастойна, бо дома яна не ўжываецца. Спадзяванні толькі на кнігі».

Беларускамоўныя вершы курсанта Ігара Кунігеля былі надрукаваны ў 1988 г. у тыднёвіку «Літаратура і мастацтва». Праз некалькі гадоў інжынер-кібернетык апынуўся на вайсковай службе ў беларускай Рэчыцы. З падраздзялення расейскай арміі, яшчэ не выведзенай з Рэспублікі Беларусь, старшы лейтэнант, перасылаючы новую нізку вершаў, пісаў:

«Дзіўлюся з Беларусі. Такого народа, напэўна, няма больш нідзе ў свеце. Беларусі далі незалежнасць, а беларусы не ведаюць, што з ёю рабіць. Сорамна за такі народ. Дазнаўся пра Беларускае згуртаванне вайскоўцаў, напісаў туды ліст. Размарыўся, што буду служыць у нацыянальным войску. А Беларусі нацыянальнае войска і не патрэбна. Пляці складкі ў БЗВ і лічы сябе беларускім афіцэрам. У Рэчыцы не адчуваецца Беларусі. Калі і загорыш з кім-небудзь па-беларуску, то людзі могуць падумаць, што ў цябе з галавой не ў парадку. Пасля Рыгі вельмі кідаецца ў вочы ўвесь гэты прымітыў...»

У газеце «Наша слова» (1992, № 49) была апублікавана нізка вершаў расчараванага вайскоўца. Але толькі не ў паэзіі. Назапашаныя ў казарме радкі радалі нестандартнасцю мыслення, апазіцыйным стаўленнем да ўсяго звыклага, прыгладжанага, аморфнага. У сваіх творах ён прыгадваўся тым летуценнікам, які ва ўзрэху натхнення бачыць вакол сябе тое, што не дадзена абывацелю з пагаслай, прыземленай душой.

Вершы

Лета

Мой летні час! Я ветразі напоўню
Духмянасцю, раздольнасцю травы.
І пакланюся сонцаваму поўдню

Чупрынаю прапахлай галавы.

Тут спевы птушак помняць прахалоду,
Калі душы памкненні не спыніць.
На змену сонцу месяц авалодаў
Паўнебам, што ад зорчак звініць.

Засумавалі, ураселі кветкі.
Не пазнаецца край, дзе ты жывеш.
Здаецца, зёлкі, як малыя дзеткі,
Пакрыўдзяцца, калі іх закранеш.

Вось проста ў вочы додніца смяецца.
І сонца выпаўзае на ручэй.
О летні час! Твой ветразь не схітнецца
І не спаўзе, як додніца, з плячэй.

«У родным краі ёсць крыніца...»

З лёгкім подыхам пялёсткі
Напльвалі ў цішыню.
Дух далёкай роднай вёскі
Не спыніў і не спыню.

Чую: росы кропяць ногі.
А вярнуцца ці змагу?
Горад любіць адзінокіх.
Вёска — светлую тугу.

І калі гляджу на маму,
Слоўка роднае лаўлю, —
Зноў трывожыць самы-самы
Край ці рай, які люблю.

Люты

Люты. Люта на двары.
Ух! Мароз мацнее.
Хто спявае на зары?
Вецер! Ён умее.
Люты — шэранькі камяк.

Не свіргочуць клінні.
— Снегапад, — сказаў зямляк, —
Завірухі ліўні.

* * *

Лістота, сведка нашых адчуванняў:
ўсё лета дзіўнае была ты разам з намі.
А зараз у спаўненне вандраванняў
ляціш на дол іржавымі слязамі.

Навошта? Шчасце толькі выпадкова
было. Спльыла вясна, за ёй і лета.
Цяпер вось восень ставіць мне умовы.
І я крычу: «Каханенькая, дзе ты?»

Была маёй... Цяпер ты ў лістапада.
Ты з ім пайшла. Самотнаю істотай
я пачуваюся ў асеннім плачы сада,
дзе, пад нагамі, нашая лістота.

* * *

Асенні дзень.
Ў пакоі мы ўдваіх.
Самотны я,
Як мокрае вакно,
Дзе слёзы шкла
І слёзы мрой маіх
Вось гэты дождж
Злівае — у адно.

Там, за вакном,
Што плача, як дзіця,
Бяздушны горад
Дум не ўскалыхне.
Ён сёння мне
Правёў урок жыцця:
Пакінуў шкло
Пустога небыцця.

Але — о цуд! —
Лік уявіўся мне
(Як развіталася
Са мною Ты):
Прызнаў Цябе
Ў асеннім гэтым дне
З высноваю
«Каханне — назаўжды».

* * *

Ты — птушанё.
А дзе твае палеткі?
Ты вырваўся на волю,
У сусвет.
Пазбавіўся імя марыянеткі,
Але прыдбаў другое,
Мой паэт.

Ляціш абы-куды.
І ўжо — над ровам...
За павучынай сеткаю — нектар.
Успомні нечапаную дуброву
І дзедаўскі нярушаны папар.
Свабодным быць хацеў ты,

Жыць без клеткі.
Ды нізка сеў, —
Унук марыянеткі.

* * *

Засівеў туман
Дымам цыгарэт.
Захінае ён
Контуры дамоў.
Быццам я аслеп,
А мо ўвесь сусвет?
Бо вакол мяне
Цырк самотных сноў.

Не мінуць яго,
Не схавацца мне:
Зацугляе ён,
Забярэ ў падман.
Як прарвацца мне?
Павучанн्याў дым
Абвалок зямлю,
Як і той туман.

Вацлаў Ластоўскі

Вацлаў Ластоўскі нарадзіўся 20 кастрычніка (1 лістапада) 1883 г. у засценку Калеснікі Дзісенскага павета Віленскай губерні (цяпер Глыбоцкі раён). Скончыў Пагосцкую пачатковую школу (цяпер Мёрскі раён).

Будучы гісторык, публіцыст, паэт і празаік, літаратуразнавец, грамадска-палітычны дзеяч першы раз пражыў у Рызе пяць няпоўных гадоў. Працаваў там канторшчыкам на таварна-чыгуначнай станцыі.

У 1906 г. спрабаваў здаць іспыты на атэстат сталасці. У Рызе ён далучыўся да грамадскага і культурнага руху. У 1907 г. разам з Эдвардам Будзькам, Макарам Касцевічам (Краўцовым) пачаў гуртаваць беларускія сілы ў Рызе. Аднадумцы чыталі лекцыі на беларускай мове для інтэлігенцыі, настаўнікаў, выступалі перад рабочымі-беларусамі.

У 1908 г. В. Ластоўскі спрабуе наладзіць у Рызе кнігавыдавецкую справу. Але на пачатку сакавіка 1909 г. надарылася нагода пераехаць у Вільню, дзе ён заняў пасаду сакратара «Нашай нівы».

Наступным разам В. Ластоўскі ў іншай ролі і пры горшых акалічнасцях трапляе ў Рыгу. Урад Беларускай Народнай Рэспублікі, які ён узначальваў, вымушаны быў падацца ў эміграцыю. У Рызе працаваў палкоўнік К. Езавітаў — шэф Вайскова-дыпламатычнай місіі БНР у Латвіі і Эстоніі. Кансулат у Рызе ўзначальваў Уладзімір Пігулеўскі. У сталіцы абвешчанай у 1918 г. свабоднай, незалежнай, дэмакратычнай Латвіі і апынуўся ўрад В. Ластоўскага, які адразу распачаў акцыю кансалідацыі беларускіх нацыянальных сіл. 20 кастрычніка 1920 г. у Рызе была праведзена палітычная Канферэнцыя прадстаўнікоў розных беларускіх палітычных партый. Канферэнцыя дамагалася стварыць вакол урада В. Ластоўскага адзіны нацыянальны блок, каб сарваць перамовы ў Рызе паміж Савецкай Расіяй і Польшчай аб падзеле тэрыторыі Беларусі. Аднак яшчэ 11 жніўня 1920 г. паміж урадамі Латвіі і РСФСР было падпісана мірнае пагадненне, паводле якога Латвіі са складу Віцебскай губерні перадавалася некалькі павеатаў са значнай доляю беларускага насельніцтва. Асобны параграф дамовы абавязваў Латвію спыніць на сваёй тэрыторыі дзейнасць эміграцыйных арганізацый, у тым ліку ўрада БНР, яе дыпламатычных місій. Урад В. Ластоўскага пераехаў з Рыгі ў Коўна. Адтуль В. Ластоўскі наведаў Рыгу ў лістападзе 1926 г., праездом у Менск на Акадэмічную канферэнцыю па рэформе беларускага правапісу і азбукі. У 1927 г. В. Ластоўскага запрашаюць з

Коўна ў Латвію чытаць лекцыі. 9-10 красавіка ён выступае ў Дзвінскай беларускай гімназіі, а 13 красавіка — перад беларусамі Рыгі. Тэма даследаванняў — «Галоўныя гістарычныя этапы беларускага народа і перспектывы яго на будучыню».

У тым жа месяцы В. Ластоўскі, паверыўшы абяцанням ураду Савецкай Беларусі, апынуўся ў Менску. Там перспектывы аўтара «Падручнага расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка» (Коўна, 1924), «Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі» (1926) аказаліся невясёльмі. Акадэміка, неадменнага сакратара АН БССР у 1930 г. высялаюць у Саратаў. У 1937 г. рэпрэсіі заканчваюцца вышэйшай мерай пакарання. 23 студзеня 1938 г. лічыцца днём гібелі Вацлава Ластоўскага.

Успаміны

Уражаньні ад паездкі ў Беларускаю Радавую Сацыялістычную Рэспубліку

(Урывак)

Выезд зь Літвы

У пачатку кастрычніка 1925 года атрымаў я ад Інстытута беларускае культуры запрашаньне на Акадэмічную канфэрэнцыю, якая склікалася ў Менску на 14 лістапада 1926 года. На гэтае запрашаньне я ахвотна выразіў сваю згоду прыбыць у Менск на назначаны час, пасколькі варункі незалежнага характару не стануць на перашкодзе.

Зборы ў дарогу выклікалі аднак нямала ўсякіх турбот. Галоўнай прычынай да каторых паслужылі розныя крыватолкі і пострахі, якія расьлі з кожным днём, умеру таго, як разыходзілася ўсё шырэй чутка, што Ластоўскі едзе ў Менск. Прыходзілі людзі да мяне ў кватэру і «па прыязьні» дзяліліся такога зместу «навінамі», што ў апошнія дні перад выездам я пачаў нэрвавацца, асабліва ў часе ўсякіх фармальнасьцяў з візамі. Але ўрэшце разам з рэдактарам часопісі «Покліч» грамадзянінам Галавінскім і рэктарам літоўскага унівэрсытэту прафесарам М. Біржышко 10 чэрвеня выехаў з Коўны ў Менск на канфэрэнцыю.

Гасьціна ў Рызе

У Рызе, нягледзя на раннюю пару, сустрэлі нас на вакзале прадстаўнікі беларускіх (крывічанскіх) арганізацый у Латвіі: выконваючы абавязкі начальніка Беларускага аддзелу пры Міністэрстве асьветы грамадзянін Плыгаўка, кіраўнік вучыцельскіх

курсаў грамадзянін Дзямідаў, вучыцель Шчорс, паэт Масальскі і другія. Прасілі нас рыжскія крывічы (беларусы) астацца на адзін дзень у Рызе, каб азнаёміцца з іх дасвядзеннямі ў беларускай працы. Мы, абмеркаваўшы, што час нам на гэта пазваляе, згодзіліся і, пасля сьнеданьня ў сымпатычным памяшканьні «Рыму», дзе маюць звычай збірацца рыжскія беларусы, паехалі аглядаць школы і вучыцельскія курсы.

Беларускае (крывічанскае) адраджэньне даволі рана закрунула Рыгу. Ужо ў 1907 годзе тут прабавалі гуртаваць крывічанскія (беларускія) сілы Эдвард Будзька, паэта Касьцевіч і В. Ластоўскі. Апошні ў 1907 годзе чытаў у Рызе лекцыі ў беларускай мове, адзін раз для інтэлігенцыі, у саі існаваўшай у тыя часы ў Рызе польскай бібліятэкі, і некалькі лекцый для работнікаў у памяшчэньнях пачатковых школ. Зацікаўленьне было даволі вялікае, але беларусы ў Рызе сарганізавацца не змагі, ды і у хуткім часе вышэйназваныя асобы параз’яжджаліся, не пакінуўшы на сваё мейсца заступнікаў. У Рызе наступіў доўгі перарыў у беларускай (крывічанскай) працы, бо аж да 1918 году, калі прыбыла ў Рыгу Дыплёматычная місія Беларускай Народнай Рэспублікі, якая была прыхільна прынята Латвійскім урадам і акрэдытавана як Паўнамочнае Прадстаўніцтва Беларускай Народнай Рэспублікі. На чале Прадстаўніцтва і пазьней арганізаванага Консульства стаяў грамадзянін К. Езавітаў аж да 1922 году. У 1922 годзе было ліквідавана Дыплёматычнае прадстаўніцтва БНР на вымаганьне Прадстаўніцтва сувязі Радавых Сацыялістычных Рэспублік, у складзе якіх ужо існавала новасарганізаваная Беларуская Радавая Сацыялістычная Рэспубліка. Астаўшыся ў Латвіі, як звычайны грамадзянін Латвіі, К. Езавітаў пачаў арганізаваць тут беларускую (крывічанскую) меншасць. Дзякуючы шчырым прыхільцам беларускага адраджэньня, якія заўсёды былі і цяпер ёсць у Латвіі, праца грамадзяніна К. Езавітава была падтрымана з боку латвійскага грамадзянства і дала значныя вынікі: былі арганізаваны дзьве гімназіі, у Двінску і ў Люцыне, і некалькі дзесяткаў беларускіх (крывічанскіх) пачатковых школ у Латгаліі. Праўда, работа гэта ў 1924-25 гадах была крэпка падарвана стараньнем расійцаў і палякаў, якія, падбухторыўшы шавіністычную часць латвійскага грамадзянства, утварылі беларускі палітычны працэс, вінавацячы беларусаў у жаданьні адарваць Латгалію ад Латвіі. Але гэты працэс кончыўся поўнай кампраметацыяй яго зачыншчыкаў, бо суд усіх абвінавачаных беларусаў, зпаміж каторых іншыя праседзелі доўгі час у турме (прыкладам грамадзянін К. Езавітаў праседзеў год), не прызнаў віннымі і апраўдаў. Гэты латгальскі працэс унёс нясмачны дысананс у

добра суседзія і шчыра прыхільныя даўныя стасункі паміж беларусамі і латышамі. Але час, гэты найвялікшы лекар, цяпер пачынае згладжываць прыкрыя ўспаміны нядаўнага працэсу, ды на саміх латвійскіх беларусаў меў здаровы ацвярозуючы ўплыў ад даўнага «балтыцкага» рамантызму. Цяпер у Латвіі ідзе нармальна для недзяржаўнага народу цяжкая праца збірання сваіх сіл і змаганьня за правы чалавека і грамадзяніна. Беларусаў (крывічоў) заліваюць як латвійцы, так расійцы і палякі. Палякі рвуць, як могуць, к сабе беларусаў-каталікоў, расійцы стараюцца захапіць праваслаўных, а латышы сваёй дзяржаўнай махінай і тых і другіх беларусаў уцягаюць у латыскае ручво. У Латгаліі, дзе жыхарства мяшанае, латвійскія школы прынадуваюць дзяцей беларускай вясковай беднаты дармовымі сьнеданьнямі і ўрадавай прыхільнасьцю да бацькоў.

Але няглядзя на ўсе труднасьці, на цяжкія эканамічныя варункі, горстка крывічанскай (беларускай) інтэлігенцыі геройска і не бяз вынікаў бароніць на ўсе староны сваіх народных і культурных пляцовак.

Прыкладам такой сызыфавай працы можа быць праца ў самой Рызе. Тут здавён-даўна, ужо з XII ст., крывічы былі стальмі жыхарамі гораду і нават мелі, у сярэдзіне гораду, свой купецкі двор з царквой. Да Рыгі, як да тарговага прыморскага гораду, доўгія стагодзьдзі штогод прыбывалі вялікім тарговым шляхам, Дзьвіной, беларускія «госьці» і работнікі. А найбольш плыло крывічанскіх (беларускіх) сіл у Рыгу ў другой палове XIX ст., калі прамысловы капітал пачаў арганізаваць у Рызе ўсякія фабрыкі. Ад 1880-х гадоў кожны год плылі ў Рыгу сотні і тысячы беларусоў — фабрычных работнікаў, якія або па нейкім часе вярталіся на бацькаўшчыну, або аставаліся назаўсёды ў Рызе і, у гэтым другім здарэньні, латышызаваліся і зьліваліся з латыскім грамадзянствам. У жылах сучасных рыжан многа плыве крыві крывічанскай, і гэта апошняе адна з прычын таго, што крывічы (беларусы) заўсёды так сымпатызуюць з рыжанамі.

Вайна перарвала прыток крывічанскага (беларускага) элементу ў Рыгу. Зпаміж тых, што тут асталіся з перадваенных часоў, толькі соты чалавек, нават зпаміж з прыбыўшых пасля 1900-х гадоў, памятае, што ён мае, а прынамсі меў сваю асобную мову, якая, зрэшты, цяпер ніякага практычнага для яго значэньня не мае, ні ў грамадзкім жыцьці, ні ў дзяржаўным, ні ў культурным, ні ў рэлігійным. Уменьне латвійскай мовы і прыналежнасьць да латвійскай нацыі дае грамадзяніну некаторыя прывілеі, а прыналежаньне да беларускай народнасьці не дае нічога. Аднак недзе ў таемных тайніках душ гэтых, пераважна самых бедных грамадзян Рыгі,

цепліцца праменьчык любові да свайго роднага. Не на рэальным інтарэсе, а на гэтым неразгаданым унутраным пачуцці будзецца ўся адраджэнчая сягонняшняя работа ў Рызе. Гараць агнём самапасьвяты рыжскія беларускія (крывічанскія) дзеячы, гараць запазычаным ад іх цяплом бацькі, якія пасылаюць дзетак сваіх у беларускія школы, сьвецяцца гэтым сьвятлом, запазычаным з грудзей сваіх вучыццалёў і вучыццелек, вочкі сабраных у школы дзетак.

Школы тут дзье пачатковыя і вучыццельскія курсы. У гэтых двох школках вучыцца да 300 дзетак, хлопчыкаў і дзяўчатак. На вучыццельскіх курсах спасобіцца на вучыццалёў 18 чалавек. Наше азнаёмленьне са школкамі і курсамі «з птушынага лету» не дае права высказываць катэгарычных поглядаў (бо погляды за адзін дзень не маглі злажыцца), але між рыжскімі вучыццалямі пазналі мы некаторых асоб, якія цудоўна знаюць мову і ўмеюць яе шанаваць. А то пэўная запарука, што гэтыя адзінкі «не для хлеба куса», а для ідэі працуюць і ідэйных дадуць па сабе духовых нашчадкаў. Я ня веру, каб чалавек інтэлігентны, беларус з роду-племені, ня мог адвучыцца гаварыць барбарскай расійска-беларускай чаўгінёй, слухаючы якую, гадка робіцца. Гэта нічым не вытлумачаная духовая неахайнасьць на відочнай пляцоўцы шкодзіць больш, чым інтрыгі ворагаў. Людзі, каторыя ад маскалёў не адсталі і да беларусоў (крывічоў) не прысталі, паніжаюць сябе ў вачох свайго і чужога грамадзянства. Я гэта не аб нашых рыжанах, а так, к слову прыйшлося...

Пасьля агляду школ вечарам сабралася рыжская беларуская (крывічанская) інтэлігенцыя на сумесную таварыскую вячэру, на якую прыбыў і адзін з найгуманейшых людзей сучаснай Латвіі, шырока вядомы і па-за межамі сваёй бацькаўшчыны паэт Райніс. Вечар зышоў на жывых і сымпатычных гутарках.

Назаўтрае, 12-га, наша групка ўчасьнікаў Акадэмічнай канфэрэнцыі павялічылася: да яе далучыліся латвійскія дэлегаты: прафэсар Блессэ і паэт Райніс. Ізноў ветла праводжаныя беларускім (крывічанскім) і латвійскім грамадзянствам, а такжа намесьнікам паўпрэда СССР грамадзянінам С. Баркусэвічам, які, між іншым, зазначыў, што чытае нашу часопісь «Крывіч» і залічае сябе да беларусаў польскай культуры, — мы выехалі з Рыгі.

Паўліна Мядзёлка

Паўліна Мядзёлка нарадзілася 12 (24) верасня 1893 г. у мястэчку Будслаў Вілейскага павета Віленскай губерні (цяпер Мядзельскі раён). Скончыла Глыбоцкую царкоўна-прыходскую школу (1903), прыватныя вячэрнія курсы для дарослых у Рызе (1908), жаночую гімназію ў Вільні (1912), Вышэйшыя камерцыйныя курсы ў Пецярбургу (1914). Разам з І. Краскоўскім рыхтавала ў Кіеве з'езд беларусаў Украіны (1917). Пазней настаўнічала ў Менску, вяла асветную і грамадска-палітычную работу ў Гродне і Коўне. Сядзела ў варшаўскай і вронкаўскай турмах. Восенню 1921 г. працавала ў выдавецкім адзеле пры савецкім пасольстве ў Берліне.

У 1922 г. Беларускі адзел пры Міністэрстве асветы Латвіі запрасіў яе выкладаць у Дзвінскай беларускай дзяржаўнай гімназіі, на настаўніцкіх курсах. Разам з І. Дварчаніным арганізавала там хор і драматычны калектыў, тым самым заклаўшы падваліны Беларускага народнага тэатра ў Латвіі.

Адна з першых выканаўцаў ролі Паўлінкі ў аднайменнай п'есе Янкі Купалы. Гэты спектакль яна паставіла ў Дзвінску (1922), у Люцыне і на сцэне Нацыянальнага тэатра ў Рызе (1924). У Люцынскай беларускай гімназіі П. Мядзёлка заснавала ў 1923 г. моладзевую арганізацыю «Лепшая доля». Яе заступніцамі сталі паэты Валянціна Казлоўская і М. Вольны (Мікола Панькоў). Выдавецкая секцыя распаўсюджвала сярод вучняў рукапісныя «часопісы», пазней на шапірографе выходзілі «Ластаўка» і «Ручаёк». Лепшыя творы юных паэтаў, бласлаўлёных П. Мядзёлкай, увайшлі ў выдадзеныя К. Езавітавым зборнікі «Ластаўка» (Люцын, 1924) і «Першы крок» (Рыга, 1926).

У красавіку 1925 г. П. Мядзёлка, арыштаваная за «ўдзел у злачынным хаўрусе ў Латвіі», дзякуючы лепшым латышскім адвакатам, была апраўдана Латгальскім судом. Але вымушана пакінуць Дзвінск і выехаць у БССР. У 1930 г., у чацвёрты раз, пазнала рэпрэсіі, цяпер ужо з боку савецкіх карных органаў. Толькі ў 1947 г. вярнулася ў родны Будслаў, дзе і памерла 13 лютага 1974 г.

Рэабілітавана ў 1960 г. Званне заслужанага дзеяча культуры Беларусі нададзена ёй ў 1966 г.

П. Мядзёлка мела не толькі артыстычны і педагагічны таленты. Пад псеўданімам Паўлінка з 1918 г. друкаваліся яе вершы, імпрэсіі. Яна стварала паэмы, п'есы. У Заходняй Беларусі быў папулярным гімн-песня на яе словы «Пад гоман вясёлы». Спявалі яго і латвійскія беларусы, і героі рамана В. Вальтара «Роджанья пад Сатурнам»:

Пад гоман вясёлы, пад звон чары поўнай,
Пры зборы ўсіх нас на бяседзе такой
Успомнім мы, брацці, аб долі няроўнай,
Пра ўсіх тых, хто церпіць за край родны свой.

З гарачай душою ўсе лепшыя сілы,
Што выйшлі з народа, з сялянскай сям'і.
Адных ужо крыюць курганы-магілы,
Другія — у мурах за кратай турмы.

У Познань і Кракаў, ў далёку чужыну,
Загнаны ў няволю ён быццам навек,
Бацькоў старых кінуў і мілу дзяўчыну,
А сам церпіць голад, і холад, і здзек.

І тварам збялелым прынікшы да кратаў,
Ён зоркі шукае на небе глухім,
Каб думкі занесла да роднае хаты,
Каб кліч перадала сабраццям сваім.

Змагайся, мой дружа, з тыранам народа,
Змагайся з наезнікам-панам, як можаш,
Змагайся за лепшую долю-свабоду,
Хоць цяжка змаганне, а ўсё ж такі зможаш.

Пад гоман вясёлы, пад звон чары поўнай,
Пры зборы ўсіх нас мы прысягу даём:
«Не зломяць нас віхры у бітве няроўнай,
За здзек з нашых браццяў мы помсту нясём».

Пра Паўліну Мядзёлку

...Згадалася раптам яшчэ адна сустрэча з П. В. Мядзёлкай. А ўбачыліся мы ў Рызе. Якраз перад самым яе ад'ездам з Латвіі. Мы сядзелі на верандзе перад летняй рэстарацияй у вялікім Верманскім парку. За маленькім столікам пілі гарбату. Уважліва паглядзеўшы на мяне, яна прамовіла: «Зязюлька! Чаму ў цябе бываюць сумныя вочы? Азірніся — наўкруг зыркае сонца, смарагдавыя дрэвы, шыкоўнае кустоўе і стракатыя кветкі на клумбах. І прырода і мастацтва лечаць чалавечыя сэрца і душу. А вось само жыццё бывае жорсткім, неабходлівым. Яно толькі і ўмее паставіць цябе перад фактам: вось

твае нягода, маркота, гора. І тады ў сумных вачах паяўляюцца слёзы, баліць і душа і сэрца. А гэта ўжо, Зязюлька, страшна... І гэта цяжка вытрымаць. Кожнага можа напаткаць такі смутак...»

О, як пранікліва я ўбірала кожнае яе слова! І сёння адчуваю іх горкую праўду...

1980 г. Рыга
Надзея Мікалаева-Комісар

Успаміны

Спежкамі жыцця

(Урывак)

У 1921 годзе ў Латгаліі было заснавана Беларускае культурна-асветнае таварыства «Бацькаўшчына», якое ставіла сваёй мэтай інфармаваць латвійскае грамадства і ўрад аб становішчы беларускай меншасці і яе культурна-асветных патрэбах і арганізацыю беларускіх школ у вёсках Латгаліі з беларускім насельніцтвам. Стараннем «Бацькаўшчыны» з дазволу Міністэрства асветы ў ліпені 1921 года былі адкрыты ў Дзвінску першыя летнія шасцітыднёвыя курсы беларусазнаўства для падрыхтоўкі настаўнікаў школ, а з восені ў Пустынскай і Прыдзруйскай валасцях адкрыліся першыя 16 беларускіх асноўных (пачатковых) школ. Рыхтаваліся адкрыць такія школы і ў іншых валасцях, заселеных беларусамі. Паўстала пытанне аб арганізацыі пры Міністэрстве асветы Бсларускага аддзела для кіраўніцтва беларускімі школамі. Такія аддзелы ўжо мелі іншыя нацыянальныя меншасці ў Латвіі. Аднак перашкодай у гэтай справе стаў закон буржуазнай Латвіі, паводле якога «кіраўнікі аддзелаў часова прадстаўляюцца па зацвярджэнні прадстаўнікамі партый меншасцяў Народнай Рады, пакуль не з'явіцца законнае прадстаўніцтва ад нацыянальных меншасцяў». А таму, што беларусы ў Латвіі ў той час не мелі ні сваіх палітычных партый, ні свайго прадстаўніцтва ні ў Народнай Радзе, ні ва Устаноўчым сейме, дык не было каму выставіць кандыдатуру на пасаду кіраўніка Беларускага аддзела, а тым самым і арганізаваць аддзел. У пошуках выхаду з такога становішча члены Таварыства «Бацькаўшчына» звярнуліся за дапамогай да выдатнага латышкага паэта і грамадскага дзеяча Яна Райніса-Плекшана.

Ян Райніс у свае юнацкія гады жыў у Латгаліі сярод беларускага насельніцтва, любіў беларускі народ і з таго часу заўсёды сачыў за развіццём беларускай літаратуры і культуры. І цяпер, калі да яго

звярнуліся за дапамогай, ён ахвотна згадзіўся ўзяць на сябе абарону беларускіх культурна-асветных спраў у латвійскім Устаноўчым сейме. Яго стараннем Рада Міністраў у сваёй пастанове ад 13 верасня 1921 года вырашыла ўтварыць пры Міністэрстве асветы Беларуска аддзел, кіраўніком якога быў зацверджаны Сяргей Сахараў.

Я прыехала ў Дзвінск у ліпені 1922 года. Там ужо існавалі Беларуска аднагадовыя настаўніцкія курсы, вялася падрыхтоўка да адкрыцця Беларускай сельскагаспадарчай школы і Беларускай дзяржаўнай гімназіі ў Дзвінску і ў Люцыне. У Дзвінску ўжо знаходзіліся дырэктар будучай гімназіі І. І. Краскоўскі і настаўніца нямецкай мовы. Яна пакуль што дапамагала дырэктару ў гаспадарчых справах.

Пад гімназію выдзелілі двухпавярховы мураваны будынак на Варшаўскай вуліцы, № 16. Фактычна гэта былі толькі чатыры сцяны, якія засталіся пасля пажару. Ні даху, ні акон, ні столі, ні ўнутраных перагародак. Усё трэ было будаваць нанова.

Пакуль займаліся будаўніцтвам, мяне паслалі ў Люцын чытаць лекцыі па беларускай мове і літаратуры на месячных курсах перападрыхтоўкі настаўнікаў беларускіх пачатковых школ. Крыху боязна было выступаць перад настаўнікамі ў ролі лектара, тым больш што дапаможнікаў для падрыхтоўкі амаль зусім не было, калі не лічыць «Гісторыі беларускай літаратуры» Максіма Гарэцкага. Праграмы таксама не было — трэба было самой складаць, а раіцца не было з кім. Добра яшчэ, што я ў Берліне дарма часу не траціла і кожны дзень наведвала чытальную залу Каралеўскай бібліятэкі, вывучаючы там працы прафесара Карскага, Федароўскага, Шэйна, Раманава і іншых. Сёе-тое адтуль можна было скарыстаць.

У той час у Люцыне існавалі абавязковыя для ўсіх настаўнікаў курсы латышкай мовы, літаратуры, гісторыі і геаграфіі Латвіі і, як філіял гэтых курсаў, лекцыі рускай мовы і літаратуры для настаўнікаў рускіх школ, а для беларускіх школ — лекцыі беларускай мовы і літаратуры. Кожны з гэтых філіялаў размяшчаўся ў асобным будынку.

Пры першым спатканні з маімі слухачамі я вырашыла пазнаёміць іх з праграмай курсаў і ў гутарцы высветліць, хто яны, іх настрой, пажаданні.

На двары дома, прызначанага для нашых лекцый, пачалі збірацца настаўнікі. Прысланіўшыся да сцяны, я прыглядалася да іх і прыслухоўвалася да гутарак. Мяне тут ніхто не ведаў.

— А ты чаго сюды прыйшоў? — пытае пажылы настаўнік у маладога хлопца. — Ты ж не ў беларускай школе працуеш.

— Прыйшоў паглядзець на вашу лектаршу. Кажуць, нейкая маладая дзяўчына прыехала.

— Ды ну!.. Казалі ж, што Гарэцкі прыедзе, аўтар падручнікаў па літаратуры.

— Не Гарэцкі, а Краскоўскі, дырэктар Дзвінскай беларускай гімназіі, — азваўся яшчэ адзін. — Бачыў я і Краскоўскага. Салідны мужчына, з барадой, у акулярах, вучоны!..

Каля субяседнікаў сабралася ладная кучка мужчын.

— Дык, кажаш, маладая? А ці прыгожая хаця? — з заліхвацкай усмешкай спытаў нейкі бяззвусы юнак.

— Магу задаволіць вашу цікавасць, — сказала я, адрываючыся ад сцяны. — Паглядзіце на мяне. Ні барады, ні акуляраў у мяне няма, але спадзяюся, што спраўлюся не горш за Краскоўскага.

Усе павярнуліся да мяне і з цікавасцю пачалі аглядаць. На ўсіх тварах бачыла здзіўленне і расчараванне. Хтосьці пырснуў стрыманым смехам.

— Яшчэ матчына малако на губах не абсохла, а яна мяне, старога, вучыць? — з абурэннем загудзеў на ўвесь голас шыракаплечы дзядзька з густой сівой барадой. Мужчыны зарагаталі. Некаторыя бесцэпрымонна з іранічнай насмешкай заглядалі ў вочы. Маладыя настаўніцы ў модных сукенках крытычна азіралі маю просценькую шавіётавую сукенку і, хаваючы ўсмешку, шапталіся. Ніводнага ветлівага твару, ніводнага спачувальнага позірку! Я стаяла бы пад варажымі стрэламі. Сцюдзёная змейка пачала абвіваць сэрца. Паледзянелі твар і рукі. Трымацца, трымацца ўсімі сіламі! Не падаць выгляду, што я спалохалася іх!

Зазвінеў званок. Пачакаўшы, пакуль усе ўвойдуць у клас і зоймуць свае месцы, я цвёрдым крокам накіравалася да століка перад лаўкамі і моўчкі азірала ўсіх, чакаючы, пакуль не ўгамоніцца шум. Нарэшце заціклі.

Я палічыла патрэбным расказаць аб сабе: хто я, адкуль прыбыла, хто мае бацькі, як я сваімі сіламі і працай здабывала веды, дзе і кім працавала.

— Вы чакалі вучонага чалавека, прафесара, як і прафесар Арбузаў у настаўнікаў рускіх школ. А я звычайная настаўніца, як і вы, навуковых прац у мяне няма, але я з юнацкіх год асабіста ведаю амаль усіх нашых беларускіх паэтаў і пісьменнікаў, шмат працавала над мовай і, калі пажадаеце, магу падзяліцца з вамі сваімі ведамі.

— А на ліха нам здаўся гэты ваш нейкі бе-ла-рускі язык? — загудзеў бас таго самага настаўніка з сівой барадой. — Нашто нам дзяцей калечыць гэтым нарэчьем? Гэта не язык, а мешаніна

сапсаванага рускага языка з польскім.

— Мова гэта ці дыялект, а як вы кажаце «наречіе», мы пагаворым на першай жа лекцыі. А па-другое, хто ж вас прымушае ёю займацца і «калечыць» дзяцей?

— Хруцкі! Ты памаўчы! — пачуўся звонкі голас. — Не хочаш у беларускай школе працаваць — ідзі ў іншыя, а нам тут не перашкаджай.

Але Хруцкі не здаваўся. У яго выказваннях я пачула водгук поглядаў прафесара Арбузава на беларускую мову. Мала таго, ён пачаў зняважліва адзывацца пра мяне, проціпастаўляючы маю маладосць з яго шматгадовым вопытам старога настаўніка. Знайшлося нямала і яго прыхільнікаў, якія яго падтрымлівалі рэплікамі і гучным смехам на яго вастраслоўе. Большасць сябе трымала пасіўна. Я адна абаранялася ад нападкаў, стараючыся не пакрыўдзіць амбіцыю старога.

Гутарка зайшла аб падручніках, аб цяжкасцях у працы настаўнікаў беларускіх школ, гэтым і закончылася маё першае выступленне перад настаўнікамі.

Як я ні старалася трымацца бадзёра, незалежна, упэўнена, аднак агульны настрой, недавер да мяне, ясна выказаныя адной часткай, і абьякавасць, пасіўнасць — другой, зрабілі сваё: я ўпала духам, і пахіснулася вера ў свае сілы і магчымасці. Што рабіць? Выклікаць на дапамогу каго-небудзь з Дзвінска? Гэта значыць, прызнаць сваё бяссілле і канчаткова страціць аўтарытэт у настаўнікаў. Адмовіцца? Што ж мне рабіць?

На жчасце, пасля гэтага першага спаткання са слухачамі выпала аж тры дні якойсь свята. Я брала лодку, выязджала на сярэдзіну вялікага возера і цэлы дзень праводзіла на вадзе ў цяжкім роздуме. На трэці дзень рашыла:

— А ліха ж вас бяры! Калі вы такія, дык уцякайце ж вы ад мяне, а я ад вас не ўцяку! Што будзе, то будзе!

На першых трох-чатырох занятках яшчэ адбываліся спрэчкі, яшчэ даваліся мне загадзя падрыхтаваныя пытанні, каб збіць мяне з толку. Аднак гэта мяне не толькі не бянтэжыла, а паддавала жару. З кожным днём варожасць Хруцкага і яго аднадумцаў патухала, знікла сонная абьякавасць другой часткі слухачоў, штораз больш выяўлялася прыхільнікаў, штораз больш адзывалася галасоў, якія падтрымлівалі мяне, давалі адпор напаснікам. Пасля лекцыі, калі толькі дазваляў час, большасць настаўнікаў не пакідала класа, а, згрудзіўшыся каля майго стала або на двары, доўга яшчэ працягвала гутаркі ў спакойным, прязным тоне. Праз нейкі час я заўважыла,

што прыбываюць усё новыя слухачы. Чаму так позна настаўнікі з'яўляюцца на курсы? Аказваецца, што гэта «вольныя слухачы» — настаўнікі рускіх школ і некаторыя жыхары Люцына прыходзяць паслухаць мяне. Ну што ж... Гэта добры знак.

Скончыліся заняткі. Я збіраюся ў дарогу, у Дзвінск. Аж прыйшоў пасланец і кліча мяне на заключны сход настаўнікаў усіх школ: латышскіх, рускіх, беларускіх. Просяць мяне выступіць з прамовай. Аб чым гаварыць пры такой разнастайнай аўдыторыі? Сціснула рукамі галаву, хаджу з кута ў кут, а нічагусенькі не магу прыдумаць. Другі раз прыбягаюць.

— Хутчэй ідзіце. Усе ўжо сабраліся, толькі вас чакаюць, каб пачынаць.

Так нічога не прыдумаўшы, іду.

Пакуль выступалі кіраўнікі іншых курсаў і начальства, я сядзела без адзінай думкі ў галаве. Нарэшце называюць маё прозвішча. Выходжу на трыбуну. Цішыня ў зале. І я пачала гаварыць.

Не толькі цяпер, праз 50 год, але і па другі дзень пасля гэтага я не магла ўспомніць ніводнага слова з таго, што я гаварыла. Памятаю толькі, што ўзнімаліся беля хустачкі да вачэй, схіляліся долу галовы... А як скончыла, пад буру воплескаў расчыніліся дзверы сумежнага пакоя, адтуль выйшлі дзве настаўніцы з букетам кветак, а пасярод іх сівы Хруцкі з падносам у руках, на якім стаяў кафеінны прыбор. Падышоўшы да мяне, Хруцкі сказаў цёплую прамову, падзякаваў за маю працу, і злажылі перада мной падарункі. Цяпер і я распаклаася.

На станцыю праводзілі мяне каля дваццаці настаўнікаў. Шэсць букетаў унеслі за мной у вагон.

— Вы артыстка? — спыталі ў мяне пасажыры, калі ўжо цягнік адышоў ад станцыі.

— Не, я настаўніца беларускіх школ, — адказала.

У Дзвінску я ўжо застала нямала настаўнікаў, якіх Краскоўскі пасцягваў сюды з розных канцоў свету: з Каўнаса прыехаў Уладзімір Пігулеўскі, з Рыгі хрыстападобны, у ваеннай форме Уладзімір Корці, случай Андрэй Якубецкі, рэшта настаўнікаў, апрача Краскоўскага, былі для мяне людзі новыя, незнаёмыя.

Рамонт будынка гімназіі ішоў поўным ходам. Да пачатку заняткаў рашылі падрыхтаваць толькі ніжнюю частку будынка. Абвясцілі прыём вучняў. Ужо набралася некалькі дзесяткаў заяў у розныя класы. Аднак часта здаралася, што праз дзень-два заявы бралі назад. Справа ў тым, што побач з беларускай гімназіяй знаходзіўся добра адрамантаваны і як належыць абсталяваны будынак рускай

гімназіі, дырэктар якой Садоўскі павёў моцную агітацыю супраць нашай гімназіі. Ён нават на рынку залазіў на бочку і адтуль крычаў, што беларуская гімназія ствараецца на бальшавіцкія грошы. «Асцерагайцеся туды пасылаць сваіх дзяцей, — казаў ён, — бо неўзабаве іх запруць у вагоны і адправяць у Саветы, і вы больш ніколі не пабачыце сваіх сыноў і дачок...»

Гатова ўжо перакрыццё паміж ніжняй і верхняй часткай будынка, сценамі разгароджаны паасобныя класы, устаўлены вокны, падлога часова заслана непрыбітымі дошкамі, стаяць наспех збітыя драўляныя сталы і доўгія лаўкі. Можна пачынаць заняткі. Вызначылі дзень, апавясцілі ўсіх вучняў.

Гадзіны за дзве да першага званка сабраліся мы, настаўнікі. Урачысты, усхваляваны настрой. Нават гутаркі не клеяцца. Мяне дрыжыкі прабіраюць, як перад выхадам на сцэну ў адказнай ролі. Вось ужо без дзесяці дзевяць, а ля ўваходных дзвярэй топчуцца дзве дзяўчынкі і адзін хлопец, баючыся ўвайсці. Мы іх зазываем і чакаем іншых. К дзесяці падышлі яшчэ трое. Ну што ж, пачакаем яшчэ з гадзіну. Аднак больш ніхто не прыйшоў. На 4 класы гімназіі толькі 6 вучняў... Урачысты настрой патух, яго змяніла прыгнечанасць, няўпэўненасць, трывога... Што будзе далей? Набяром патрэбную колькасць вучняў ці прыйдзеца збіраць свае манаткі і выязджаць? А куды?

А побач у рускай гімназіі чуваць шум і гоман на пераменах.

Рашылі перанесці першы дзень заняткаў яшчэ на тыдзень.

Праз тыдзень з'явілася ўжо больш 20 вучняў, па 5—7 чалавек на клас. Заняткі пачаліся без асаблівай урачыстасці. А праз месяц-два было ўжо больш за сотню вучняў. Да пачатку другога паўгоддзя рамонт будынка быў закончан. На першым паверсе размясцілася 6-класная пачатковая школа, кіраўніком якой быў Якубецкі, на другім паверсе — 4 класы гімназіі, настаўніцкая і вялікая зала са сцэнай. Класы былі абсталяваны новымі партамі.

Сярод вучняў было шмат з далёкіх ад Дзвінска вёсак і мястачак: з Прыдруйска, Краслаўкі, Індры і іншых. Многія з іх — дзеці вясковай беднаты, якім цяжка было аплаціць прыватную кватэру. І мы, настаўнікі, рашылі на ўласныя сродкі адкрыць інтэрнат. Усе згадзіліся адлічаць са сваёй зарплаты пэўны працэнт у фонд дапамогі бяднейшым вучням. На гэтай жа Варшаўскай вуліцы, непадалёк ад гімназіі, нанялі дом у 5 пакояў з кухняй і размясцілі там вясковых хлапцоў і дзяўчат. Адзін пакой займала загадчыца інтэрната.

Апрача беларускай мовы і літаратуры я выкладала спевы. З першых жа дзён пачала падбіраць галасы для хору і рыхтаваць

пастаноўку «Паўлінкі». На ўсе ролі падабрала больш-менш адпаведных выканаўцаў, а на ролю Паўлінкі ніяк не магла знайсці: з усіх, каго прабавала на рэпетыцыях, ніводная мяне не задавальняла. Вучань старэйшага класа Карнавухаў, які выконваў ролю Сцяпана, параіў мне паспрабаваць вучаніцу падрыхтоўчага класа Надзю Мікалаеву. Яна на кожнай рэпетыцыі ціхенька стаяла ўбаку і назірала.

— Гэта ж дзіцё яшчэ, — кажу, глянуўшы на яе. — Ёй, мабыць, і 14 гадоў няма. Не, не падыходзіць яна да гэтай ролі.

— А вы паспрабуйце, — настойвае Карнавухаў.

Успомнілася мне мая першая проба ў ролі Пронкі з п'есы Э. Ажэшкі «Хам».

— А ну, давай паспрабуем гэтае дзяўчо.

І што вы скажаце! З першай жа песні «Ой, пайду я лугам», з першых жа слоў Паўлінкі я аслупянела ад здзіўлення. Аб лепшай Паўлінцы і марыць нельга. Надзя іграла, як сапраўдная артыстка. Дарма, што замолада выглядае! Галоўнае, што так праўдзіва перадае лірычна-засмучоны настрой, гарачы парыў, рашучасць.

Закіпела жыццё ў гімназіі. Кожны дзень пасля ўрокаў то рэпетыцыі «Паўлінкі», то хор; хлопцы пад кіраўніцтвам старшакласніка Мірановіча, прыроднага мастака, малююць дэкарацыі.

На ўрачыстасць адкрыцця гімназіі былі запрошаны ўсё начальства горада, бацькі, настаўнікі ўсіх школ Дзвінска, прыехалі настаўнікі беларускіх школ і з вёсак. Пасля афіцыйнай часткі адбылася пастаноўка «Паўлінкі» і канцэрт. Поспех быў велізарны!

З гэтага часу ні на адзін дзень не спынялася праца хору і драматычнага гуртка. Апрача вучняў гімназіі ў хоры прынялі ўдзел настаўнікі пачатковай школы, такім чынам, у хоры налічвалася звыш 50 чалавек. У рэпертуар хору ўваходзілі беларускія народныя песні са зборніка Тэраўскага, латышскія песні, з класікаў выконвалі песні Манюшкі — «Каля хацінкі», «Саколікі», «Кліч пастушка», дуэт Чайкоўскага «Вечар», урыўкі з оперы Сметаны «Праданая нявеста» і іншыя. Шмат дапамагала нам жонка Пігулеўскага, выдатная піяністка Вольга Бароўская.

Апрача харавога і драматычнага гуртка існаваў і харэаграфічны, які выступаў на канцэртах з мастацкай гімнастыкай. Кіравала гэтым гуртком новая выкладчыца нямецкай мовы Эла Генрыхуна.

Часамі залу здавалі іншым арганізацыям Дзвінска, так што кожны дзень па суботах і ў нядзелю адбываліся спектаклі і канцэрты. Сродкі, сабраныя ад нашых вечароў, а таксама за здачу ў наём залы ішлі на выдаткі нашай самадзейнасці: на абсталяванне сцэны, на парыкі, грым, касцюмы і на дапамогу бяднейшым вучням. Публікі

заўсёды было больш, як месц у зале.

Слава аб нашай гімназіі даяцела аж да Рыгі. У зімовыя канікулы 1923/24 навучальнага года Міністэрства асветы запрасіла нас у Рыгу. Выступалі мы на сцэне Латышкага нацыянальнага тэатра з пастаноўкай «Паўлінкі» і канцэртамі, у рэпертуар якога ўваходзілі беларускія і латышскія народныя песні, танцы. Сярод публікі прысутнічалі члены латышкага ўрада, у тым ліку і міністр асветы, народны паэт Латвіі Ян Райніс. Можна сабе ўявіць, як мы хваляваліся і стараліся добра іграць і спяваць.

У часе антракту і пасля канцэрта Ян Райніс заходзіў да нас на сцэну, каб пахваліць і падзякаваць за ўдалы спектакль і харавыя спевы. Тады ўпершыню я пазнаёмілася з ім. Даволі высокі, з рэдкімі сівымі валасамі на галаве, такой жа беленькай невялічкай бародкай клінам і доўгімі, апушчанымі кнізу вусамі, са стомленым, хваравітым тварам, на якім свяціліся цёплай ласкай добрыя вочы. Ён вельмі ветліва гутарыў і з намі, настаўнікамі, і з нашымі юнымі выканаўцамі роляў «Паўлінкі». Цікавіўся справамі гімназіі, а калі хтосьці сказаў яму, што я прымала ўдзел у першай пастаноўцы «Паўлінкі» яшчэ ў Пецяярбургу, пачаў распытваць у мяне пра Янку Купалу і пра іншых беларускіх паэтаў. Нарэшце на нашу просьбу ахвотна згадзіўся сфатаграфавання разам з усім калектывам на сцэне тэатра.

З пачатку 1923/24 навучальнага года ў гімназіі была ўведзена політэхнізацыя, хаця ў той час не ўжывалі гэтага тэрміна. Былі арганізаваны тры майстэрні: дрэваапрацоўчая, слясарна-такарная і швейна-ткацкая. Набылі верстакі, розныя станкі, матары, інструменты, некалькі швейных машын, два ткацкія станкі. Кіраваў усім гэтым інжынер латыш Комісар. Кожны вучань павінен быў прайсці курс па адпаведнай праграме ў дзвюх майстэрнях, а дзяўчаты ў швейна-ткацкай майстэрні. Апрача таго, арганізаваўся арганамічны аддзел. Там ужо ўсе вучні: і хлопцы і дзяўчаты — мусілі прайсці практыку на прышкольным участку.

З ранку да позняга вечара жыццё кіпела ў будынку гімназіі. Пасля ўрокаў і абедзеннага перапынку зноў вучні беглі ў гімназію: хто ў майстэрні, хто на рэпетыцыю. Унізе гул матораў, стук малаткоў па кавадаах, грукат швейных машын, лязг кроснаў, а наверху песні, мастацкая гімнастыка або рэпетыцыя п'есы.

Мае адносіны з вучнямі выклікалі спрэчкі сярод настаўнікаў. Вучні да мяне адносіліся не толькі як да настаўніцы, але як да старэйшага іх друга. Гэта тлумачылася і нашай супольнай працай у гуртках самадзейнасці і, мабыць, маім маладым векам. Не было таго дня, каб цэлая група дзяўчат не прыходзіла да мяне з гімназіі на

кватэру. Калі часам затрымаюся ў настаўніцкай, яны чакаюць мяне ля выхада.

— Можна да вас зайсці? — часам пытаюць.

— Заходзьце, калі ласка! — запрашаю.

І ў малым пакойчыку, размясціўшыся дзе хто можа — на атамане, на крэслах, а то і на падлозе, пачынаюць мне расказваць аб падзеях у класах, настаўніках, хатніх справах, і да таго даверè іх даходзіла, што давяралі мне свае дзявочыя сакрэты, паказвалі пісулькі, якія ім перакідвалі на ўроках хлопцы. Я заўсёды была ў курсе іх сардэчных спраў.

Такія адносіны паміж мной і вучнямі не падабаліся некаторым настаўнікам, асабліва нападаў на мяне за гэта Пігулеўскі. Ён даводзіў, што вучні павінны не толькі паважаць настаўніка, але і баяцца, што такое панібрацтва недапушчальна, што гэта падрывае аўтарытэт не толькі мой, але і іншых настаўнікаў і, урэшце, што ўжо зусім шкодна, бадай і амаральна, весці з вучнямі гутаркі аб каханні, патураць ім у гэтым. Не аб каханні, а аб вучобе яны павінны думаць!

— Ніякага панібрацтва і ценю няма, — адказваю. — У маім юнацтве я спаткала жанчыну, якая па сваім веку магла б маткай маёй быць і якой я адкрывала сваё дзявочае сэрца, як самаму блізкаму другу. Я любіла і паважала яе бадай больш, як родную матку. Яна разумела і ўмела накіраваць мяне на правільны шлях, перасцерагчы ад небяспекі, за што я на ўсё жыццё захавала ў душы маёй глыбокую ўдзячнасць і святую памяць аб ёй.

Дзіўна паводзіў сябе дырэктар гімназіі Іван Ігнатавіч. Я хацела арганізаваць гурток моладзі накіштал таго нелегальнага гуртка ў Вільні, да якой сама калісь належала. Мэтай гэтага гуртка было вывучэнне палітэканоміі і іншых сацыяльных навук. Аднак калі я паказала Івану Ігнатавічу статут і план заняткаў гуртка, каб параіцца з ім, ён катэгарычна забараніў праводзіць з моладзю якую б ні было работу, апроча мастацкай самадзейнасці. Зараз жа пасля гэтага ён арганізаваў футбольную каманду.

Хор вывучыў «Ваяцкі марш» Тэраўскага. Моладзі вельмі спадабалася бадзёрая, энергічная музыка гэтага марша. Дырэктар не дазволіў уключыць яго ў праграму выступлення, хаця словы «наш знак працоўных — сцяг чырвоны» былі заменены на «наш сцяг культуры — і прасветы».

— Музыка гэтага марша сама па сабе рэвалюцыйная, і я не магу дазволіць выконваць яе, — цвёрда заявіў дырэктар.

П'есу «Калісь» пра часы рэвалюцыі 1905-1907 гг. таксама забараніў да пастаноўкі.

Аднойчы, калі пасля канцэрта нас шумна і настойліва выклікалі на «біс», мае харысты наперабой загаманілі:

— «Ваяцкі марш»! Давайце «Ваяцкі марш» праспяваем!

— Адкрывайце заслону! — скамандавала я.

І з вялікім уздымам грывнулі марш. Ад воплескаў і крыкаў «брава» дрыжэлі сцены. Не паспелі як след закрыць заслону, як ускочыў на сцэну раз’юшаны дырэктар.

— Што вы нарабілі! — трасучы мне пад нос кулаком, верашчаў дырэктар. — Мяне з работы знімуць, пад суд аддадуць!

— Я бяру віну на сябе, — адказала спакойна, — хай мяне судзяць. Я пацверджу, што наперакор вашаму загаду праспявалі гэты марш. А кулакі свае хавайце ў кішэні і сваю «песню» вазьміце тонам ніжэй. Я не палахлівая.

З гэтага часу Краскоўскі пачаў перш угаворамі, а пасля прычэпкамі выганяць мяне ў новаадкрытую беларускую гімназію ў Люцыне. Аднак бацькоўскі камітэт стаў на маю абарону, ды і я сама не скарылася і да канца заставалася на сваім месцы.

З Усходу даходзілі да нас вельмі скупыя весткі. Савецкія газеты да нас не траплялі, а ў рускіх газетах, асабліва ў Дзвінскай, змяшчаліся такія неверагодныя паклёпніцкія артыкулы аб жыцці ў Краіне Саветаў, што ніхто ім не верыў. Калі часам на чыгуначнай станцыі затрымліваўся вагон з Савецкай Беларусі і з надпісам на беларускай мове, нашы вучні, ды і мы разам з імі, беглі на станцыю ў тайнай надзеі спаткаць якога-небудзь чыгуначніка ці пажыра з Краіны Саветаў і пагутарыць з імі. Карабок запалак з этыкеткай фабрыкі з Савецкай Беларусі пераходзіў з рук у рукі, і кожны радасна вітаў гэтага маленькага пасланца. А калі трапіў у нашы рукі адзіны нумар часопіса «Польмя», дык мы ледзь не біліся за яго.

Канчаліся заняткі ў гімназіі. Ішла падрыхтоўка да экзаменаў. А ў паветры павісла нейкая няясная трывога. Даходзілі чуткі, што па вёсках у беларускіх пачатковых школах робяць рэвізію, вобыскі ў настаўнікаў, забіраюць падручнікі геаграфіі Беларусі, этнаграфічныя карты Беларусі і асабістую перапіску. Нарэшце дайшла чарга і да нас.

Аднаго дня я з групай вучняў выбралася на цэлы дзень у лес. Вяртаючыся надвечоркам дамоў, мы пабачылі нашу настаўніцу Элу Генрыжаўну, якая выйшла аж за горад насустрач нам.

— Паўліна Вінцэнтаўна, не вяртайцеся дамоў, — кажа ўсхваляваным голасам. — Ідзіце да Надзенькі і там пабудзьце нейкі час.

— Чаму?

— Арыштаваны Іван Ігнатавіч, Пігулеўскі, Якубецкі, і вас

чакаюць на кватэры.

— А чым я горшая за іх? І чаго мне хавацца? Няхай саджаюць і мяне. Іду дамоў.

Прыйшоўшы дамоў, не застала ўжо «гасцей», не дачакаліся мяне, але ведала, што не пакінуць мяне ў спакоі, і пачала рыхтавацца да перасялення ў турму. А гадзіне

11-ай вечара прыйшлі па мяне і былі здзіўлены, што ў мяне былі ўжо звязаны клункі з пасцеллю і прадуктамі.

На другі дзень, як пазней нам апавядалі, перад брамай турмы адбылася ледзь не дэманстрацыя: вучні выпускнога класа з падручнікамі пад пахай прыйшлі, выклікалі начальства турмы і запатрабавалі або выпусціць усіх настаўнікаў, або пусціць іх у турму, бо ім трэба здаваць экзамены. Да іх далучыліся вучні іншых класаў, бацькі, пачалі спыняцца прахожыя, сабраўся даволі вялікі натоўп. Разгублены начальнік турмы выклікаў паліцыю, і натоўп разагналі. Аднак праз нейкі тыдзень ці два прапанавалі нас выпусціць пад залог. Арышты адбыліся і сярод настаўнікаў Люцынскай беларускай гімназіі. І неўзабаве амаль усіх выпусцілі на волю пад залог. Пачаліся экзамены і выклікі ў разведку на допыты.

Пасля экзаменаў звольнілі з гімназіі Краскоўскага, Пігулеўскага, Якубецкага і мяне як падсудных. Выконваючым абавязкі дырэктара назначылі Жэрдзі, хоць і ён лічыўся пад судом. Не ведаю, адкуль Іван Ігнатавіч выкапаў гэтага Жэрдзі і запрасіў яго ў гімназію ў якасці выкладчыка прыродазнаўства. Да гэтага часу яны паміж сабой былі найлепшыя прыяцелі, а цяпер аказаліся лютымі ворагамі. Нас, звольненых, Жэрдзі не падпускаў да гімназіі, забараняў вучням наведваць нас, аднак кожны вечар па некалькі хлапцоў і дзяўчат прыбягалі да мяне.

Амаль год працягвалася судовое следства. Праз увесь гэты час звальнення настаўнікі жылі без працы і сродкаў да жыцця. Пігулеўскі і Якубецкі жылі на сродкі сваіх жонак, Краскоўскі аднекуль здабываў грошы не толькі на пражыццё, але і на аплату настаўніка, у якога браў урокі англійскай мовы, рыхтуючыся да дыпламатычнай працы ў будучым. Мне з братам прыйшлося па-сапраўднаму галадаць.

Нарэшце мы атрымалі акт абвінавачання, паводле якога 8 настаўнікаў Дзвінскай і Люцынскай гімназіі абвінавачваліся ў тым, што «прымалі ўдзел у злачынным таварыстве ў Латгаліі, якое ставіла сабе за мэту сілай адарваць ад Латвійскай дзяржавы тэрыторыю Дзвінскага, Рэжыцкага, Люцынскага і часткова Ілукштанскага павятаў і далучыць іх да Беларускай дзяржавы...». Такое абвінавачанне падмацоўвалася тым, што ў беларускіх школах былі

знойдзены этнаграфічныя карты Беларусі, у гімназіях выкладаліся гісторыя і геаграфія Беларусі. Тры гады аб гэтым ведаў школьны інспектар Азолін, а вось цяпер толькі ўбачылі ў гэтым дзяржаўны злаўчынак. Ясна было, што працэс гэты быў сфабрыкаваны.

Краскоўскі спачатку ўгаворваў мяне перабрацца разам з ім у Прагу да мужа. Я адмовілася па той прычыне, што ў Чэхаславакіі я не змагу знайсці сабе адпаведнай працы, а быць хатняй гаспадыняй пры мужу-студэнту я не здатна. Аднак галоўная прычына маёй адмовы была ў тым, што наспела за гэтыя гады ідэалагічнае разьёхджанне з мужам. Ён быў лідэрам Беларускай партыі СР, і мяне, яго жонку, усе лічылі прыналежнай да гэтай партыі, хаця я ніколі не ўступала ў яе, ніколі не прымала ўдзелу ў партыйных нарадах. Цяпер, калі прасвятлела крыху ў маёй галаве, я не магла пагадзіцца і з яго поглядамі, і з яго дзейнасцю за межамі Бацькаўшчыны, а таму апублікавала ліст у віленскай беларускай газеце аб тым, што я не з'яўляюся членам БПСР і не маю з ёю нічога агульнага. Гэта паслужыла прычынай канчатковага разрыву з мужам.

Праз якісь час Краскоўскі прапанаваў мне паехаць у Рыгу, звярнуцца ў Савецкае пасольства і разведаць там, ці змаглі б мы пераехаць у БССР. У пасольстве мне сказалі, што ў свой час дадуць нам адказ на гэта.

На 2 красавіка 1925 года быў назначаны наш судовы працэс. Трэ было наняць прыватных адвакатаў для агульнай абароны, а на гэта патрэбны былі немалыя грошы. Усе абвінавачаныя неяк раздабылі сродкі і на абарону, а скуль мне ўзяць? Напісала старым знаёмым у Вільню, прасіла пазычыць мне на аплату агульнай абароны. Адказалі мне, што яны самі апошнія нагавіцы і галыштукі прадаюць на рынку, каб з голаду не памерці. Праўда, разы два дапамаглі мне Юзэф Дамброва і Алесь Залескі, перасылаючы з Польшчы ўклеенія ў вокладку кнігі грашовыя паперкі. Аднак гэтага не хапала на абарону. Дамброва хацеў прыехаць у Латвію, каб узяць на сябе маю абарону, але Латгальскі суд не дапусціў яго да абароны як грамадзяніна чужой дзяржавы. Прышлося абмежавацца казённым абаронцам, назначаным судом.

Як на ліха, амаль напярэдадні суда я захварэла. Баючыся, каб праз маю хваробу не адклалі суд, сабрала апошнія сілы і папаялася.

Публікі ў зале было паўнюсенька. Тыя, якім не хапіла білетаў на ўваход, тоўпіліся ў калідорах, на лесвіцах, на вуліцы. Вучняў не дапускалі ў залу, аднак больш спрытныя прабіраліся і, скручывшыся, сядзелі пад лаўкамі, а жанчыны прыкрывалі іх спадніцамі. Час ад часу паліцэйскія хадзілі паміж лавак, паднімалі жанчын і вывуджвалі

з-пад лавак хлапчукоў і дзяўчат.

Пачаўся суд. Восем чалавек падсудных не прызналі сябе вінаватымі. Прыводзяць да прысягі сведак. Усіх іх каля 120. Сведак абвінавачання і абароны трымаюць у асобных пакоях. Пачынаецца допыт сведак. Адны нічога не ведаюць, ніколі не чулі, не бачылі; другія сведчаць, што мы з'яўляемся савецкімі агентамі, што я, напрыклад, была камісарам асветы ў Смаленску; трэція, у тым ліку і Асанаў, які назваў сябе генералам, паказанні якога зачытваюцца, бо сядзіць у турме ў Рызе за нелегальны пераход граніцы, называюць нас манархістамі; чацвёртыя — незалежнікамі. Словам, поўны разнабой у паказаннях сведкаў абвінавачання. Што і казаць, палітычнае ўпраўленне (разведка) не навучылася яшчэ фабрыкаваць штучныя працэсы.

Вялікае ўражанне на падсудных і на публіку робіць наша моладзь. У большасці гэта вучні Дзвінскай і Люцынскай гімназій. Ніхто з нас не вучыў іх, як яны павінны трымацца на судзе, што і як гаварыць. Мы рашылі, што іх паводзіны і паказанні павінны быць экзаменам іх грамадскай свядомасці і праверкай нашай выхаваўчай працы.

Кожны з іх пры ўваходзе перш за ўсё вітае нас, падсудных. Хоць у гімназіі не было старога звычая пры сустрэчы з настаўнікамі прысядаць у рэверансе або шчоўкаць нагой аб нагу, а тут — хто іх навучыў?! — хлопцы, шчоўкнуўшы нагой, ледзь не ў пояс кланяюцца нам, а дзяўчаты прысядаюць у глыбокім рэверансе; а падышоўшы бліжэй да суддзяў, толькі злёгка ківаюць галавой у знак прывітання. Судовы прыстаў са скуры вылузваецца, тлумачачы ім, што падсудным не трэба кланяцца, а толькі суддзям, выскаквае ў пакой сведак павучыць іх, як трэба трымацца перад судом, аднак сведкі робяць па-свойму. У многіх з іх слёзы на вачах, і ад хвалявання нейкі час не могуць гаварыць. Нам таксама цяжка было стрымаць слёзы, глядзячы на іх. У зале, не скрываючыся, плачуць людзі. Кожнаму сведку задавалася пытанне:

— Што вы лічыце сваёй Бацькаўшчынай? Як вас вучылі настаўнікі аб Бацькаўшчыне?

Адзін з іх адказвае, што яго Бацькаўшчынай з'яўляецца хата з гаспадарчымі будынкамі і агародамі, другі называе сваю вёску, дзе нарадзіўся. Вучань 10-га класа Карнавухаў кажа, што ён з'яўляецца беларусам, а таму яго Бацькаўшчына — той край, дзе жывуць беларусы.

— Дык вы і Савецкую Беларусь лічыце сваёй Бацькаўшчынай? — пытае старшыня суда.

— Так, і Савецкая Беларусь мая Бацькаўшчына.

— Гэта вам настаўнікі так казалі?

— Я сам даволі ўжо дарослы, каб без настаўнікаў мець свой погляд на Бацькаўшчыну.

Тры дні, з ранку да ночы, з перапынкамі на абед працягваўся працэс. 4 красавіка, у чацвер, перад Вялікаднем, пасля спрэчак бакоў, каля поўначы суд выйшаў на парад. Тры гадзіны чакалі прыгавору. У часе гэтага перапынку да мяне падышлі двое незнаёмых і параілі не начаваць дома: яны падслухалі гутарку чыноўнікаў разведкі, якія казалі, што ў выпадку, калі б нас апраўдалі, Краскоўскага і мяне, як іншаземцаў, трэба выслаць з Латвіі.

— Прашу ўстаць — суд ідзе! — агласіў судовы прыстаў а другой гадзіне ночы.

Пачынаюць чытаць прыгавор, але так шпарка і невыразна, што нават тыя, якія ведалі латышскую мову, не маглі зразумець нічога.

— Апраўданы! — шапнуў адвакат, павярнуўшыся да нас.

— Хто? Хто апраўданы? — запыталі падсудныя. Але адвакатам не было часу нам адказаць: пачаліся нейкія перагаворы паміж адвакатамі і суддзямі. Зноў суд выйшаў на нараду. Не паспелі зачыніцца за імі дзверы, як зноў усе ўвайшлі, нешта адказалі адвакатам і пасля гэтага, абвясціўшы, што суд закончаны, выйшлі. Падсудныя і публіка, нічога не разумеючы, захваляваліся.

— Апраўданы! Усе апраўданы! — голасна абвясціў адвакат.

З радаснымі воклічамі кінулася да нас публіка. Затрашчала зламаная пад яе напорам перагародка. Я пераходзіла з адных абдымкаў у другія. Гул даносіўся і з вуліцы. А калі мы выйшлі з будынка, нас агушылі прывітальныя крыкі. Вуліца ад будынка суда да цэнтра была запруджана народам.

Краскоўскага і мяне падхапілі на рукі і няслі аж да павароту на галоўную вуліцу. Паліцыя пачала разганяць незвычайную дэманстрацыю.

Пацягнуліся дні і тыдні. Прыгавор увайшоў ужо ў законную сілу. Цяпер трэба думаць, што далей рабіць. Адказу ад Савецкага пасольства пакуль што няма. Знайсці якую-небудзь працу ў Латвіі немагчыма. А тут яшчэ непарадкі з маім дакументам. Я пражывала ў Берліне і прыехала ў Латвію па сертыфікаату, выданым Літоўскім урадам. Праз тры месяцы пасля майго прыезду ў Латвію сышоў тэрмін майму сертыфіката. Я звярнулася ў Літоўскае консульства з просьбай выдаць мне новы пашпарт або прадоўжыць тэрмін сертыфіката. І ў консульстве, і ў Літоўскім пасольстве мне адмовілі на той аснове, што я ўраджэнка Віленшчыны, якая ў даны момант

знаходзіцца ў межах Польшчы, а таму мне павінны выдаць загранічны пашпарт польскія ўстановы. Аб гэтым нечага было і думаць. Бацькі мне пісалі, што на другі дзень пасля майго пабегу з Глыбокага прыходзілі польскія жандары арыштаваць мяне. А калі сказалі ім, што я ўжо знаходжуся за граніцай, жандар са злосцю гаркнуў: «Мы яе і там знойдем!» Прасіць савецкага грамадзянства? Могуць адказаць тое, што і літоўцы, а па-другое, з савецкім пашпартам не дазволілі б працаваць у гімназіі. І я фактычна тры гады пражыла ў Латвіі з нягодным сертыфікатам. Ашукаць дробных чыноўнікаў удавалася, але калі давядзецца пакідаць Латвію, — тут ужо ніякага консула не ашукаеш.

У канцы красавіка Краскоўскага і мяне выклікалі ў Савецкае пасольства. 30 красавіка 1925 года мы выехалі ў Рыгу і пайшлі ў пасольства. Там сказалі, што калі мы хочам выехаць у Савецкі Саюз, то трэба падпісаць дэкларацыю аб нашых адносінах да Савецкай улады. У гэксце дэкларацыі гаварылася аб тым, што мы прызнаём Савецкую ўладу, абавязваемся быць лаяльнымі ў адносінах да яе і да т. п. Першаму запрапанавалі падпісаць Краскоўскаму. Ён шпарка завярцеў пальцамі сваю бірульку пры гадзінніку і пачаў ухіляцца ад подпісу, хітрыць, прыдумваючы розныя аргументы, якія цяпер не дазваляюць яму падпісаць гэты дакумент.

— Ну, а вы як? — звяртаецца да мяне супрацоўнік пасольства.

— Я згодна з кожным словам гэтага дакумента і з ахвотай падпішу.

Мне падалі пяро, і я падпісала. Пасля гэтага і Краскоўскаму не аставалася нічога іншага, як падпісаць. Але якога ж ён мне даў дыхту, як толькі выйшлі з пасольства!

— Як вы маглі раней за мяне падпісвацца! Вы мяне паставілі ў становішча дурня.

— А чаму гэта я павінна была аглядацца на вас? Я вам не падначалена ў такіх справах. Кожны з нас сам за сябе адказвае. Там ніводная фраза не супярэчыць маім поглядам, таму я з радасцю падпісала.

— Нам трэба было разам трымацца, а вам слухаць старэйшых і мудрэйшых.

— Для мяне гэта не абавязкова. Я раблю тое, што мне падказвае маё сумленне, а вашай «палітыкі» я не разумею.

Праз некалькі дзён пасля гэтага, здаецца, 8 мая, Краскоўскі, Якубецкі і я атрымалі з Палітычнага ўпраўлення загад на працягу 12 дзён пакінуць межы Латвіі. На другі дзень Краскоўскі кудысьці знік. Як пазней я даведалася, ён памчаўся ў Прагу на нараду да сваіх

сяброў. Якубецкі пачаў старацца атрымаць латвійскае грамадзянства, каб не быць высланым. А я зноў звярнулася ў Савецкае пасольства за парадай, што мне рабіць. Прызналася, што на руках у мяне ўжо пратэрмінаваны сертыфікат і выказала трывогу, ці змагу я атрымаць візу з такім дакументам.

— Трэба зрабіць усё магчымае, — адказалі мне, — каб застацца працаваць у Латвіі. Ну а калі не ўдасца, атрымаеце візу на працягу паўгадзіны.

Пачаліся старанні. Падала заяву, каб прадоўжылі мне тэрмін выезду. Адмовілі. Культурна-асветнае таварыства «Бацькаўшчына» прасіла пакінуць мяне ў Латвіі. Адмовілі. Бацькоўскі камітэт Дзвінскай гімназіі паслаў у Рыгу сваю дэлегацыю з такой жа просьбай. Адмовілі. Вучні выбралі па два дэлегаты ад кожнага класа, пабывалі ў Рызе ў Міністэрстве асветы, у міністра юстыцыі, у самога прэзідэнта.

— А вы ведаеце, што калектыўнае выступленне вучняў у нас забаронена, што за гэта мы можам вас выключыць з гімназіі?

— Ведаем, — адказвае дэлегацыя вучняў, — выключайце нас, але пакіньце ў гімназіі нашу настаўніцу.

Усюды адмова. Адзін з нашых былых вучняў, цяперашні студэнт, запрапанаваў мне фіктыўны шлюб з ім: тады, можа, як жонку латвійскага грамадзяніна і пакінуць мяне ў спакоі, можа, і не вышлюць. Але ад гэтай прапановы цяпер і я адмовілася: нашто хлопцу звязваць свет, тым больш што няма ўпэўненасці, што гэта дапаможа.

Усе сродкі былі вычарпаны. Я зноў у пасольстве.

— Не бядуйце, што нічога не выйшла з усіх старанняў пакінуць вас у Латвіі, — кажа мне супрацоўнік. — Зараз вам напішучь паперу, каб на граніцы аказалі вам усякае садзейнічанне, тады пойдзеце ў консульства і атрымаеце візу. А грошы вы маеце на дарогу?

Я збянтэжылася і адразу не ведала, што адказаць. У кішэні, рэч вядомая, было пуста, але прызнацца ў гэтым было сорамна.

— Ну, нічога. Нам вядома, у якіх умовах вы жывяце. Аляксандр Іванавіч! — звярнуўся ён да другога супрацоўніка. — Паклапаціцеся, калі ласка, аб гэтай справе.

Праз некалькі хвілін мне выдалі паперу да савецкай пагранічнай улады, 12 тысяч савецкіх рублёў, а праз гадзіну я ўжо мела візу на ўезд у СССР.

Вярнуўшыся ў Дзвінск, я запакавала свой невялікі набытак і раніцай 19 мая адправілася з братам на вакзал. Якое ж было маё здзіўленне, калі на пероне пабачыла ўвесь вучнёўскі калектыў. Усе

класы пасля першага ўрока ўзняліся і, не пытаючыся дазволу дырэктара, прыйшлі мяне праводзіць. Прыйшлі і некаторыя бацькі вучняў. Больш сотні чалавек на пероне. Усе мы былі так усхваляваны, што гаварыць не маглі, толькі паспявалі слёзы выціраць з вачэй.

— Мы яшчэ спаткаемся, Паўліна Вінцэнтаўна! Мы яшчэ будзем разам працаваць! — здушаным голасам гаварылі мае дарагія вучні.

Мы з братам стаім ужо ў тамбуры вагона. Дзяўчаткі плачуць наўзрыд, хлопцы хмурацца. Доўгі свісток кандуктара. Лягнулі буферы вагонаў. Цягнік крануўся. У гэты момант падняўся крык на пероне. Надзя Мікалаева, наша найлепшая артыстка гімназійнай сцэны, самлела. Хлопцы, узняўшы ўгору рукі, крычаць. Гарачая хваля ўдарыла мне ў галаву. Я рванулася да іх і павісла на прыступках вагона: хтосьці ззаду схапіў мяне за крысо жакета і ўтрымаў, каб я не сарвалася. Цягнік прыбаўляў ходу... Больш гадзіны я не магла апамятацца пасля гэтага развітання з вучнямі, якім тры гады аддавала сваю душу, свае сілы.

20 мая 1925 года я ўпершыню ступіла на савецкую зямлю. На паграніччы, чакаючы цягніка на Менск, нам давялося пераначаваць у невяліччай гасцініцы. Надвячоркам выйшлі паглядзець на новае для нас жыццё. На шырокай лужайцы пабачылі шмат моладзі. Вось у адной групе чытаюць уголас газету, там нейкая дзяўчына з алоўкам у руках нешта чэрціць на паперы і тлумачыць хлопцам, далей гуляюць у валеўбол... Дзе ж тая распушчанасць савецкай моладзі, аб якой трубяць у Латвіі? Сэрца радасна затрапятала: «Здравствуй, племя маладое, незнакомое!»

Уладзімір Пігулеўскі

Уладзімір Пігулеўскі нарадзіўся 26 лютага (10 сакавіка) 1889 г. у г. Гродна ў сям'і калежскага сакратара гарадской управы. Скончыў Менскую мужчынскую класічную гімназію (1907), гісторыка-філалагічны факультэт Пецяўбургскага ўніверсітэта (1912). Артылерыстам, авіятарам-наглядальнікам удзельнічаў у баях Першай сусветнай вайны (штабс-капітан У. Пігулеўскі за мужнасць і гераізм быў узнагароджаны высокімі ардэнамі расейскай арміі).

Далучыўшыся да беларускага нацыянальнага руху, займаў адказныя пасады пры кіраўніцтве Беларускай Народнай Рэспублікі. Служачым для спецыяльных даручэнняў пры Міністэрстве замежных спраў наведаў Украіну, удзельнічаў у рабоце Беларускай нацыянальна-палітычнай канферэнцыі ў Рызе (1920). Там жа ўзначальваў Кансулат пры Вайскова-дыпламатычнай місіі БНР у Латвіі і Эстоніі.

На сталае жыхарства пераехаў у Латвію ў 1922 г. У «Галерэі латышскіх дзеячаў. 1918-1928» (Рыга, 1928) пра гэты перыяд можна прачытаць наступнае: «З 1919 г. — на педагогічнай рабоце — як арганізатар беларускіх школ. Працаваў спачатку на Украіне, потым у Літве. Адтуль у 1922 г. перайшоў у Латвію, быў беларускім настаўнікам у сярэдняй школе Даўгаўпілса, потым дырэктарам сярэдняй школы ў Лудзэ.

У 1927 г. прызначаецца кіраўніком Упраўлення беларускіх школ пры Міністэрстве асветы Латвіі. З 1924 г. — у сацыял-дэмакратычнай партыі, быў абраны ў Сейм ад Латгальскай выбарчай акругі».

Удакладнім, што Пігулеўскі з 1922 па 1924 г. выкладаў гісторыю і расейскую мову ў Дзвінскай дзяржаўнай беларускай гімназіі, а з 1924 па 1926 г. быў дырэктарам Люцынскай беларускай гімназіі. Гэта з Даўгаўпілса пайшоў ад яго ліст да Яніса Райніса (пісаны па-беларуску) — з просьбаю паставіць у Рызе «Паўлінку».

«17 лютага 1924 г.

Высокапаважаны гр. Райніс!

Па-першае, карыстаюся зручнасцю, каб прыпомніць Вам аб сабе, а па-другое, перасылаю Вам далучаную да гэтага афіцыйную просьбу гімназіі наконт салі даручанага Вам тэатра.

Аб Вашай згодзе на адданьне нам тэатру 10.ІІІ прашу не адмовіць паведаміць нас.

З вялікай павагай

У. Пігулеўскі».

А загадчыкам Беларускага аддзела У. Пігулеўскі працаваў аж да 1934 г. Пасля перавароту К. Ульманіса яго арыштавалі і саслалі ў Ліепайскі лагер. Дарэчы, ён падвяргаўся пераследу і ў 1925 г. — пасля «Беларускага працэсу» вымушаны быў пакінуць педагагічную працу і службыць у Рыжскім транзітным кааператыўным банку.

У 1940-1941 гг., калі Латвія была далучана да СССР, У. Пігулеўскі працуе інспектарам Міністэрства асветы. Педагагічную работу прадаўжае і ў эвакуацыі ў Паволжы. А пасля вайны выкладае ў Рыжскім мараходным вучылішчы, Педагагічным інстытуце.

Друкавацца пачаў у 1924 г. яшчэ ў Люцыне (Лудза). Там жа здзейсніў першы самы значны пераклад з латышскай мовы: п'еса Р. Блаўманіса «Блудны сын» карысталася поспехам у гледачоў. У 1949 г. ён перакладае на латышскую мову слаўнавядомую купалаўскую «Паўлінку», якую паставіў тэатр імя Я. Райніса. У райнісаўскім музеі захоўваецца тэатральная праграма з прадмовай У. Пігулеўскага. Эпіграфам да яе Уладзімір Васільевіч узяў словы свайго настаўніка Яна Райніса: «Я сам паходжу з Латгалі, з тых мясцін, дзе жывуць беларусы. З беларусамі мяне яднае дружба, я ім глыбока спачуваў яшчэ ў часы царскага панавання, таму зразумела, што зараз яшчэ больш сімпатызую ўзвышэнню культуры беларускага народа, бо беларускі народ далучыўся да сусветнай культуры і стараецца ўнесці свой уклад у культуру ўсяго чалавецтва».

Шчырым прыхільнікам і прапагандыстам гэтага «далучэння», «узвышэння» роднага народа ўсё сваё жыццё быў Уладзімір Пігулеўскі. На жаль, яшчэ не сабрана і не ацэнена творчая спадчына пісьменніка.

Памёр Уладзімір Пігулеўскі на 70-м годзе жыцця 17 чэрвеня 1958 г.

Пра Уладзіміра Пігулеўскага

* * *

У Саюзе пісьменнікаў даведаўся аб смерці Пігулеўскага. Калі я з сям'ёй быў у Рызе, ён знаёміў нас з горадам, нядаўна быў у нас на вяселлі сястры Людмілы. А на Нарачы недзе цвітуць кветкі, насенне якіх ён нам прыслаў. Быў харошым перакладчыкам латышскай літаратуры, а галоўнае — быў цікавым і сумленным чалавекам. Часта расказваў мне розныя эпізоды са свайго неспакойнага жыцця. Я адчуваў, што яму хочацца раскрыць сваю душу — душу старога чалавека перад намі, маладзейшымі, і не ведае, ці зразумеем яго — прадстаўніка таго пакалення, якое выходзіла на цяжкія шляхі

нацыянальнай самасвядомасці, барацьбы за званне чалавека.

20.VI.1958 г.

Максім Танк,

дзённік

* * *

У. Пігулеўскі добра разумеў, што перакладная літаратура мае не толькі пазнавальны характар, але і садзейнічае пашырэнню кругагляду чытачоў; яна вучыць паважаць і любіць культуру іншых народаў, выхоўвае ў чалавека высакароднае пачуццё інтэрнацыяналізму. Таму да перакладчыцкай работы ён падыходзіў удумліва, з творчых пазіцый, імкнуўся захаваць спецыфіку нацыянальных прыказак, фразеалагізмаў, ідыём, якія маюць гістарычны характар.

З такой жа энергіяй і энтузіязмам У. Пігулеўскі папулярываваў у Латвіі і літаратуру свайго народа. Латышскія часопісы і газеты часта змяшчалі ў яго перакладах творы беларускіх пісьменнікаў. Кіраўнік Латвійскага мастацкага тэатра народны артыст СССР Эдуард Смілгіс пісаў у 1949 г. У. Пігулеўскаму, што калектыў тэатра лічыць яго сваім таварышам па рабоце. «Больш таго — мы лічым цябе прадстаўніком беларускага народа ў нашым калектыве, які збліжае нас з творчасцю Янкі Купалы і іншымі выдатнымі работнікамі культуры братняга народа. Мы ўпэўнены, што з далейшай сумеснай працай над пастаноўкай «Паўлінкі» нашы сувязі яшчэ больш узмацнеюць і ў будучым стануць непарыўнымі».

Незадоўга да смерці (тады якраз праводзілася Прыбалтыйская вясна) У. Пігулеўскі аб'ехаў шматлікія гарады Савецкай Беларусі. Як тэатральны крытык ён дзяліўся з артыстамі сваім вопытам і ведамі, заахвочваў работнікаў тэатраў настойліва працаваць над павышэннем сцэнічнага майстэрства.

Грамадскасць Латвіі высока ацаніла заслугі нашага земляка. «Са смерцю Уладзіміра Пігулеўскага, — пісала газета «Літаратура ун максла», — наша рэспубліка страціла эрудзіраванага літаратара, сардэчнага, чулага таварыша, які назаўсёды застанецца ў нашай памяці».

Леў Мірачыцкі

* * *

Упершыню імя Уладзіміра Пігулеўскага з'яўляецца на старонках заходнебеларускага друку ў канцы 1923 года. Пад псеўданімам Гуль ён выступіў з цыклам палемічных нататак пад назваю «Пісьмы з Латвіі» адносна жыцця латышскіх беларусаў. Ужо па гэтым можна

было меркаваць пра публіцыстычныя здольнасці літаратара.

Літаратурная спадчына У. Пігулеўскага цікавая і разнастайная: гэта і ўласныя спробы ў прозе, паэзіі, драматургіі. Ён аўтар такіх п'ес, як «Хамуты», «У трамваі», «Вечар пад Каляды», «Гідра» і іншых, напісаных пераважна для мастацкай самадзейнасці. Сам Уладзімір Васільевіч даволі крытычна ставіўся да сябе як да літаратара. У лісце да І. Краскоўскага за 1951 год ён пісаў: «У літаратурнай працы ўсё мае гора ў тым, што я, як стары літаратурны крытык, без усялякіх скідак гляджу на сябе — маладога прэзаіка. Добрая проза патрабуе шмат «практыкаванняў». Тэмы, сюжэты ёсць добрыя. А вось як след «аформіць» іх яшчэ пакуль што не ўмею. Мова бедная. Так што пакуль буду «вучыцца» на перакладах мастацкай літаратуры, нават калі яны і не будуць друкавацца». Тым не менш яго нарысы, літаратурна-тэатральныя крытычныя артыкулы да сённяшняга часу не страцілі цікавасці і актуальнасці. Досыць прыгадаць публікацыі, прысвечаныя Коласу, Купалу, Райнісу, беларускаму тэатру.

Але талент Уладзіміра Пігулеўскага ў большай меры раскрыўся ў галіне мастацкага перакладу. Добрае веданне замежных моў (французскай, латышскай, чэшскай, польскай, украінскай) і несумненны пісьменніцкі дар дазволілі яму наблізіцца самому і наблізіць усіх нас да высокага мастацтва як нашых блізкіх суседзяў, так і сусветнай класікі.

Мастацкі пераклад — справа тонкая, працаёмкая і адказная, бо перакладчык выступае ў своеасаблівай ролі сувязнога паміж аўтарам і чытачом, на мову якога перакладзены твор. Ад таленту і майстэрства перакладчыка, яго ўмення перадаць усе асаблівасці і адценні, уласцівыя менавіта гэтаму пісьменніку, у значнай ступені залежыць, як будзе ўспрыняты той ці іншы твор, яго папулярнасць у чытача.

Што да перакладаў У. Пігулеўскім твораў латышскіх пісьменнікаў на беларускую мову і з беларускай на латышскую, то пра гэта з часам, пэўна, будзе напісана асобнае даследаванне, але тое, што ён быў майстрам у гэтай справе, несумненна.

З моманту прыезду ў Латвію і на працягу ўсяго жыцця У. Пігулеўскі з'яўляўся своеасаблівым каардынатарам культурных сувязяў паміж латышамі і беларусамі. Яшчэ ў 1926 годзе разам з Янам Райнісам ён удзельнічаў у Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу, праведзенай Інбелкультам, і потым да самай смерці быў беларуска-латышскім прапагандыстам культурных каштоўнасцяў. Яго таленавітыя пераклады дазволілі народам-суседзям бліжэй спазнаць адзін аднаго. Так, у 1949 годзе ў перакладзе У. Пігулеўскага на сцэне Латвійскага мастацкага тэатра імя Я. Райніса

была ажыццёўлена пастаноўка камеды Я. Купалы «Паўлінка», а беларускія чытачы з дапамогаю Пігулеўскага пазнаёміліся з творамі Я. Райніса, А. Упіта, В. Лацыса, Г. Саксэ, І. Муйжніека, І. Лейманіса, А. Грыгуліса, Г. Бродэле, В. Клівера, Я. Гранта.

Перакладаў ён і творы Марка Твэна, Лопэ дэ Вэга, Г. Гаўптмана.

У. Пігулеўскі быў асабіста знаёмы з вядомымі беларускімі літаратарамі і дзеячамі культуры, з некаторымі вёў дзелавую і сяброўскую перапіску. Сярод яго карэспандэнтаў — Р. Шырма, М. Танк, П. Броўка, У. Краўчанка, М. Калачынскі і іншыя.

Па рэкамендацыі М. Танка ён у 1959 годзе быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў Беларусі.

Марына Ліс

Публіцыстыка

Моладзі

Пяць гадоў існуе Дзв'інская беларуская гімназія і штогодна расчыняе свае дзверы, каб выпусціць на арэну жыцця беларускую моладзь.

Магчыма ў розныя спосабы разумець патрэбы беларускай меньшасці ў Латвіі, магчыма ў розныя спосабы выяўляць сабе яе ідэалы, але ясна для ўсіх, што перш за ўсё беларускай меньшасці патрэбны асьвечаныя людзі, якія працавалі б з беларускім народам і для беларускага народу.

Гэтыя людзі неабходны, патрэбны беларускай меньшасці так, як ніякай іншай.

Цяпер, пасля 5-ці гадоў існавання гімназіі варта паставіць пытаньне: ці ўсе скончыўшыя гімназію выканалі свой абавязак перад родным народам?

Пытаньне гэтае не закранае тых адзінак, што прыйшлі ў беларускую гімназію збоку, прыйшлі чужымі беларускаму народу і яго патрэбам. Для іх беларуская гімназія была толькі паўстанкам на шляху жыцця.

Вострыва гэтага пытаньня павінна быць накіравана на тую моладзь, што прыйшла ў беларускую гімназію з гушчы беларускага народу, на тых, хто кроўнымі скрэпамі звязаны з гэтым народам.

Ці ўсе яны выканалі свой абавязак? Не, ня ўсе.

Частка кінула свой народ і зьбегла ў чужыя табары.

Акружаючы сьвет здаецца занадта прыгожым, прывольным і багатым у параўнаньні з непрыгляднасьцю і беднасьцю беларускага

жыцця, і для таго каб гэтая прыгожасць не знадзіла чалавека, не спакусіла яго адварнуцца ад роднае халужкі, патрэбна скаваць у душы крэпкія, не растаржымыя ідэёвыя скрэпы.

Гэтых скрэпаў яны не стварылі. Яны не проціўпаставілі надворнай прыгожасці прыгожасць уласную, яны не расчынлі ўсю беларускую скарбніцу, не абышлі ўсе куткі яе і не ацанілі ўсе яе пэрлы.

А не стварыўшы гэтых скрэпаў, яны закахаліся ва ўсё чужое, закахаліся сляпым каханьнем сьвінапаса да царэўны.

І якія б прынцэпсва важныя меркаваньні яны не прыводзілі ў сваё апраўданьне, дэзэртэрства застаецца дэзэртэрствам.

Беларускі народ ведае, што культурна ён пакуль што яшчэ слабы, што беларускія хаты яшчэ бедныя, што беларускія вёскі яшчэ цёмныя. Беларускі народ ведае сабе цану, але ён будзе ведаць і тых, што пакінулі свой народ бяз помачы ў цемры і перакінуліся да багатага суседа.

Побач з тым гімназія выпусціла вялікую большасць такіх, што хаваі ў душах сваіх акамянелую, халодна-ўпартую рашучасць ўтрымацца на тым мейсцы, скуль зьбеглі другія, і, што б ні сталася, служыць, чым удасца, беларускай справе і ахвяраваць ёй усе свае сілы.

Тыя пайшлі да багатага суседа, гэтыя павярнулі сьпіну яго прыгожасці і ласцы; тыя пакланіліся яго цэннасьці і пакінулі ў запусьценьні сваю беларускую капліцу, гэтыя сьціснулі зубы і будуць працаваць за дзесяцёх, бо тыя зьбеглі і за тымі па той жа дарозе зьбягаць яшчэ многія.

Тыя бачуць толькі непрыглядную беднасьць, створаную вякамі няволі, і зачыняюць вочы на ўсё вялікае і велічавае, гэтыя падышлі да беларускае справы, углядзеліся ў яе і знайшлі ў ёй столькі прыгожасці і вялічча, што пад іхнім аварожжам душа гэтых выпрасталася, падняла галаву і пачула да глыбіні ўсю гордасць уяўленьня: «Я беларус».

Беларускі народ ацэніць жыццё і працу гэтых сыноў сваіх.

На вежы беларускае культуры ў Латвіі не затруцца іх імёны, пакуль ня будзе зацёрты і сам беларускі народ.

1927 г. «Школьная праца». № 89

Памяці Я. Райніса

(Урывак)

Памёр Райніс... Горкая гэта вестка, цяжка прымірыцца з ёй, цяжка, нават пад сьвежым яе ўражаньнем, узважыць і ацаніць усю

велічыню панесенай страты. І я не збіраюся зараз браць на сябе гэтую ацэнку, — я хацеў бы ўспомніць толькі асноўныя рысы адышоўшага ад нас, хацеў бы паспрабаваць узнавіць толькі найбольш агульныя абрысы яго духоўнага аблічча.

Але перш паклонімся яго цені.

Гэтай цені чалавека ня доўга засталася жыць на зямлі; яна знікне назаўсёды, калі мы, ведаўшыя Райніса і кахаўшыя яго, станем у свой чарод ценямі; а гэтага засталася чакаць ня так доўга.

Для мяне, на долю якога выпала шчасьце ў працягу многіх год часта спатыкацца з Райнісам, ён успамінаецца перш за ўсё ў звязку з нашымі беларускімі справамі. Я ня памятаю дасканална моманту, калі адбылося маё першае знаёмства з гэтым вялікім чалавекам. Але да гэтых пор я выразна памятаю першае ўражаньне, атрыманае мною ад яго высокае, стромкае фігуры, з бельмі валасамі, асьвятляючымі яго высокі, чысты лоб, з праменьчатымі яснымі вачыма, з нэрвовым ускіданьнем галавою — уражаньне духовае сілы і энэргіі і разам з тым уражаньне мягкае цяплыні і чуласьці. І ў словах яго не было крыклівых выразаў, не было патэтычных сказаў, — у іх быў голас сэрца, заглянуўшага ў чужую душу. А каб заглядаць так, зусім блізка, як быццам гэта была яго ўласная душа, — для гэтага мала толькі мастацкае здольнасьці, для гэтага патрэбна было вялікае, добрае, поўнае жывога каханьня сэрца.

Райніс быў паэта, але ўсё свае жыцьцё прысьвяціў справе барацьбы з рознымі праявамі зла ў чалавечай грамадзе. Нацыянальнае вызваленьне прыгнечаных народаў, сацыяльнае вызваленьне працоўных сялян і рабочых — вось тыя ідэалы, якія заўсёды стаялі перад ім, у барацьбе за якія праходзіла ўсё яго жыцьцё.

1930 г. «Школа і жыцьцё». № 1

Пераклады

Андрэй Упіт

Рамантык

Домік, у якім змяшчалася атэлье лайцэнскага фатографа Мікеліса Майгайса, стаяў каля самага рынку. Праз вокны быў відаць небрукаваны рыначны пляц з кучамі смецця па краях, а пасярэдзіне — будка з помпавай студняй пад крывым дахам. У кірмашовыя дні ля самых акон фатографа стаяў воз курземскай сялянкі з кіслым малаком, крупамі і жывымі парасятамі. Побач — вышынёю ў чалавечы рост — воз з абаранкамі, па якіх проста ў ботах таптаўся

прадавец і асіплым голасам няспынна расхвальваў свой тавар. На канцы тырчма паднятай аглоблі гойдалася пара вяслаў абаранкаў — яны былі відаць на ўвесь пляц. Воддаль блішчалі выстаўленыя і падвешаныя кавалкі бледна-чырвонага мяса, кучы морквы і горы качаноў маладой капусты; з усіх канцоў чуўся віск парасят, крыгчалі куры, кракалі качкі, гагаталі гусі. Усюды нервозна мітусіліся людзі, чулася лаянка... Толькі шэрае воблака пылу спакваля невысока падымалася ўгору, калыхалася над шэрымі і зялёнымі дахамі, а потым абдавала вяслы абаранкаў на канцы аглоблі і паволі спускалася назад.

У такія дні Мікеліс Майгайс зусім не паказваўся ў вокнах. Яму быў агідны рыначны пляц з кавалкамі чырвонага мяса, з пылам і нясцерпным смуродам, з тлустымі гаспадынямі, у якіх загарэлыя пунсовыя шчокі блішчалі, як асеннія яблыкі на сонцы. Ён ад самага рання садзіўся каля адзінага акна на двор і, нервова ўзрушаны, прыслухоўваўся, ці не зайшоў хто да яго. Яго чуткі нос усюды лавіў смурод селядцоў, салёных агуркоў і парасят.

— Фэ, — які прازیчны і брыдкі гэты свет!

Праз акно, праўдзівей кажучы, праз паўакна, была відаць рака, што працякала за дваром. Паволі, бясшумна, млява, быццам нападзастыглы сплаў свінца, цягнулася шырокая стужка ракі. Зрэдку паўз гэты бераг праплываў, гойдаючыся на вадзе, пабіты, дзіравы бляшаны чайнік або якая іншая непатрэбная рэч. На тым беразе, якраз насупраць, узвышаўся круты, голы пагорак з крывою, старою ліпаю наверх. Унізе плаваў статак гусей — як белыя кропкі, яны цэлымі днямі стракацелі на фоне шэрага берага. На гару ехаў паволі адзінокі падарожнік, і за ім, быццам нехаця, млява цягнулася палоска жоўтага пылу.

Самотна... гарача... нудна...

У іншыя дні Майгайс звычайна сядзеў у другім пакоі пры стале, драмаў і, прачынаючыся, разглядаў паскладаныя там фатаграфіі. Сёння ўранні ён не зірнуў нават на іх, а сеў ля акна на двор і безупынна глядзеў на раку, туды, дзе ўніз па цячэнню, на самым беразе, быў панскі маёнтак. Панскі парк спускаўся да самай вады; між зялёных дрэў і кустоў там часта мільгала нешта белае. Тады ў Майгайса кожны раз уздрыгвалі вусы, расцягваліся вусны, і твар асвятляўся нейкім дзіўным зьяннем.

Сёння яму трэба ісці туды, насупраць, у панскі маёнтак з фатаграфічным апаратам... а поўдні. Ён ведаў, што тое белае там, на другім баку, — гэта паненка. Мо, яна не можа дачакацца фатографа і выходзіць паглядзець... Калі ён думаў пра гэта, яму рабілася гарача ва ўсім целе — вялікія пальцы на нагах дубяnelі, скуру на галаве нібы

нехта паскробваў жорсткай шчоткай, а валасы кудлаціліся, як ад лёгкага ветрыку. Ён усхопліваўся, прабягаў праз пакой — два разы туды, два разы назад, — садзіўся зноў і, падпёршы галаву рукамі, зноў глядзеў пачырванельмі вачыма за раку. Вочы сляпіў бляск сонца, якое з кожнай хвілінай адбівалася ў вадзе ўсё ярчэй і ярчэй.

Сёння трэці дзень, як Мікеліс Майгайс атрымаў запрашэнне прыйсці ў маёнтак фатаграфавачь. Трэці дзень, як ён сядзіць тут, ля гэтага акна, і, не зводзячы вачэй, глядзіць на зялёны парк. Па начых ён не спаў, яго мучылі кашмары, а калі засынаў на хвілінку, зараз жа сніў паненку ў белай сукенцы, з ружамі ў валасах... Словам, Мікеліс Майгайс закахаўся ў паненку.

Першыя адзнакі гэтага хваробы з'явіліся яшчэ пяць гадоў таму назад, калі Майгайс толькі што прыехаў у Лайцэне, калі паненка яшчэ хадзіла ў кароткай спаднічцы і разам з хлапчукамі лазіла па яблынях у парку. Але гэта быў толькі пачатак. Сапраўднае каханне пачалося з таго часу, калі ў Майгайса выйшла гэтае глупства з Дораю Гармат.

Дора была дачкою багатага гаспадара іх ваколіцы і прыйшла да Майгайса фатаграфавачца. Немаведама чаму яна Майгайсу спадабалася. Ён добра бачыў, што Дора і цыбатая, і сухарлявая, і валасы ў яе нейкія шэра-рудыя, і адно вока трохі косае, але ж — на табе — спадабалася, ды і ўсё... У наступную нядзелю ён купіў фунт цукерак і паўфунта шакаладу. Цукеркі засунуў у нагрудную кішэню пінжака, а шакалад у кішэню штаноў. Выцягнуўшы з-пад капелюша на лоб дзве пасмы валасоў, ён пайшоў на гулянне, якое ладзіла нейкае таварыства на ўлонні прыроды, недалёка ад Ланцэне, у мясцовасці, празванай невядома чаму — гара. Але дарэмна ён цягнуўся па гразкай дарозе і дарэмна патраціў паўрубля на цукеркі і шакалад. Нават не дайшоўшы да працягнутага вяроўкі, ён стаў як укопаны і больш за паўгадзіны глядзеў на зялёную пляцоўку. Што ён там бачыў? Найперш ён заўважыў дзяўчыну, якая яму падабалася. Яна, як Саул, стаяла на ўзгорку, вышэй на цэлую галаву за ўсіх другіх, і ела пірожнае. Пірожнае яна ўзяла з вялізнага бляшанага падноса, на якім яшчэ заставалася шмат кавалкаў гэтага ласунку ды апрача таго тры бутэлькі фруктовай вады, кавалак знакамітай ланцэнскай каўбасы, шчарбатая шклянка і нож з паламанай ручкаю. Усё гэта трымаў на руках сын багатага гаспадара, малады чалавек з вялікімі чорнымі вусамі і пучком валасоў пад ніжняю губою. Другі малады чалавек бег, задыхаўшыся, праз усю зялёную пляцоўку, трымаючы па дзве бутэлькі пад пахамі і дзве бутэлькі ў руках, а трэці — стаяў ля буфета, чагосьці мацаў у кішэнях і ў распачы паглядаў на ўзгорак, дзе стаяла дзяўчына. А яна ўсміхалася на ўвесь рот — усміхалася і таму, чые

пірожныя ела, і таму, хто бег з бутэлькамі, і таму, хто, стоячы ля буфета, паглядаў сюды, і ўсім, хто быў зблізку. Толькі тады Мікеліс Майгайс пачаў разумець, чаго варта каханне Доры Гармат... Як шырокая, але неглыбокая плынь, яно разлівалася і ахоплівала ўсіх, хто быў паблізу яе... І Майгайс адварнуўся. А потым сеў пад альховым кустом на мокрую купіну, з'еў сам свае цукеркі і шакалад і... заплакаў.

Ад таго часу ён пачаў ненавідзець усіх сялянскіх дзяўчат з іх апечанымі шчокамі, вялікімі, грубымі рукамі і недарэчным адзеннем. І тым больш палка ад таго часу закахаўся ў паненку. Ён заўсёды вітаўся з ёй пры спатканні, а калі бачыў яе ўсмешку, пераконваў сябе, што яна яго таксама кахае. Майгайс верыў, што толькі жанчынам вышэйшага са слоўя ўласціва тое несвядомае пачуццё прыгожага, што выяўляецца ва ўсім: і якую выбраць сукенку, каб прыгожа пасавала да фігуры, і якая лепш паходка, прычоска, усмешка... Толькі паненкі чытаюць раманы Шпільгагена і Эберса, вершы дэкадэнтаў і адчуваюць дзіўную асалоду магнетызму двух закаханых сэрцаў. Апрача таго, паненкі ведаюць песню пра каралевіча і каралеўну і ўмеюць уцякаць з дому...

— «Sie mussten beide streben, sie hatten sich viel zu lieb» («Яны занадта кахалі адзін аднаго і павінны былі памерці»), — дэкламаваў Майгайс, і слёзы набягалі яму на вочы.

Як найве, бачыў ён усё, што адбудзецца на тым баку ракі, у панскім маентку. Каля ўвахода ў альтанку стане ўся сям'я — пан, пані, ЯНА і тыя, другія... Пан па звычцы паверне галаву і сваім адзіным здаровым вокам сурова ўтаропіцца ў яго, пакуль другое, шкляное, вока будзе глядзець кудысьці ўбок, наўзверх даха пуні, — пан безумоўна здагадаўся, што ў паненкі з фатографам ёсць нейкія сакрэты... Яго дачка — нашчадак старых рыцараў — і гэты лайцэнскі фатограф!.. Скандал!.. Але Майгайс і знаку не падасць, што зразумеў прычыну злосці старога. Ён устанавіць свой апарат, падыдзе да групы, паклоніцца, паверне тварык паненкі больш да святла, падыме крышку ўгору падбародак, зірне ў вочы... Эх! — Майгайс два разы прабег па накоі. — З аднаго позірку для іх будзе ўсё зразумела... У ім будзе выказана, дзе яны могуць спаткацца зранку, дзе ўвечары, якім шляхам, у выпадку патрэбы, будуць уцякаць: на лодцы ўверх па Даўгаве, цягніком у Амерыку ці ў Парыж, на літоўскім возе ў Янішкі....

У дзверы, што выходзілі на рынак, нехта пачаў драпацца. Для Майгайса ў той момант нічога не магло быць больш прыкрым, як абуджэнне ад рамантычнага сну. Ён схапіў свой апарат з усімі

прыладамі, выскачыў на двор і пабег на бераг. Наняты раней перавозчык сядзеў на беразе на камені і, адкусваючы ад вялікага кавалка, быццам нехаця, еў шэры хлеб, які ў Лайцэне называўся булкаю. Майгайс яшчэ здалёк гукнуў яго і пабег да лодкі.

Лодачнік, не спяшаючыся, устаў, засунуў хлеб у кішэню пінжака, паглядзеў на свой цень і паклыпаў па камяністым схіле ўніз.

— Так рана?.. — прамармытаў ён і з шумам падзьмухаў вусы.

— Хутчэй, хутчэй! — падганяў яго Майгайс, ужо седзячы ў лодцы і прытрымліваючы нагамі фатаграфічны апарат, каб той не пашкодзіўся.

Лодачнік спачатку, нібы прымерваючыся, намачыў у вадзе адно вясло, другое, выняў іх і, прыплюшчыўшы вочы, глядзеў, як серабрыстыя кроплі падалі ў ваду. Потым сеў, нахіліўся, папляваў на рукі і пачаў павольна веславаць. Лодка паволі паплыла ад берага.

Майгайс ад нецярпліваці сашчаміў зубы і крукам нахіліўся ўперад, хочучы якім-небудзь чынам паскорыць страшэнна ціхі ход лодкі. Але лодачнік, прыплюшчыўшы вочы ці то ад сонца, ці то з якой іншай прычыны, сонна глядзеў на Майгайса, быццам атрымаўшы загад падлічыць, колькі крапінак на шаліку ў фатографа. Майгайс разумеў, што гэтага чалавека нельга падагнаць, таксама як і гэтай флегматычнай ракі, што, нібы сплаў свінца, плыла ўніз. Ані ветрыку, ані хвалькі... Паўз той бераг ледзь рушыў запознены плыт. На яго пярэднім канцы стаяў палячок у белым кажушку, босы, з голаю галавою, і, згінаючыся, паварушваў вялікую, рыпучую дрыгалку. На чырвоным твары блішчалі маленькія, зарослыя бровамі, вочкі, у якіх была відаць роспач, бо ўсе яго намаганні былі дарэмныя: шэрая плынь паволі цягнула плыт да берага. Час ад часу з саламянай будкі на пляцце чуўся грубы, сіплы голас: «Лева-а-а».

Майгайс, падтёршы галаву рукамі, глядзеў назад на Лайцэне. Камяністы бераг рабіўся усё ніжэй і ніжэй, домікі гарадка нібы сціскаліся і прыпадалі да зямлі. Адсюль не відаць бруду, не чуён смурод. Шэрыя і зялёныя дахі блішчалі на сонцы. Над усім расплылася душная, нерухомая стома, і толькі раз-пораз, быццам з імглы, узнікаў вобраз Доры Гармат, яе сухарявая, цыбатая постаць, рудыя валасы і шырокая бязглуздая ўсмішка на сціснутых вуснах...

Лодка яшчэ як след не прыстала да берага, а Майгайс ужо выскачыў і, крыкнуўшы лодачніку — чакай! — падбегам пусціўся ўгору ўздоўж агарожы парку. Ад бегу на даволі стромкі пагорак і ад хвалявання яму часам займала дух, і пот цурком ліўся з ілба. За брамай, дзе, прайшоўшы між домікам садоўніка і панскім леднікам, можна было трапіць на панскі дзядзінец, ён спыніўся на момант,

аддыхаўся і паправіў шалік. Потым выцер пот, выцягнуў пасму валасоў на лоб і, крышку хістаючыся, пайшоў па дарожцы, што вяла да пад'езда панскага дома.

З нейкай загарадзі выскачыў вялікі кудлаты сабака з разяўленай зяпай і высунутым слінявым языком, абнюхаў Майгайса і яго апарат. Потым абьякава і неахвотна, нібы выконваючы непрыемны абавязак, куснуў злёгку фатографу за лытку і таксама абьякава пачаў ганяцца па двары за курамі.

На верандзе, адкінуўшыся ў плеченай качалцы, пан чытаў у «Duna Zeitung» пра тэрміны палявання на зайцоў. Патрывожаны кудактаннем курэй, ён сярдзіта падняў галаву. Пан, відаць, палічыў Майгайса за вандроўнага шарманшчыка, бо замахаў газетай, быццам адганяючы мух, і злосна крыкнуў:

— Не трэба... не трэба! Не рабіце, калі ласка, шуму!

А потым зусім знік за сваёй газетай. Майгайс, набраўшыся духу, адкашляўся і падышоў бліжэй.

— Выбачайце, шаноўны пане, але мне паведамілі... Пан самі загадалі мне прыйсці...

— Хто загадаў прыйсці? — пан не мог прыпомніць.

Так і так, — Майгайс пачаў расказаць і тлумачыць. А тым часам усё ж адным вокам паглядаў на вокны дома, а другім — на кусты ў парку — ці не ўбачыць дзе-небудзь бліскучай белай сукенкі... Не, не відаць... Мусіць, бедная дзяўчына недзе ад радасці і сораму схавалася...

Пан урэшце зразумеў, у чым справа, кінуў галавою, паклаў газету і сьшоў з веранды.

— А ваш апарат добра фатаграфуе? — спытаў ён, недаверліва глянуўшы на Майгайса.

— Вельмі добра... навейшая сістэма... — тлумачыў Майгайс і, пазіраючы на парк, мімаволі падняўся на пальчыкі.

Пан, перахапіўшы позірк Майгайса, таксама падняў галаву і, убачыўшы на клёне высока прыбітую чатырма цвікамі птушку, растлумачыў:

— Сава... Учора раніцой застрэліў. Трое куранят у гаспадыні выкрала... А вы даўно займаецеся фатаграфіяй?

— Пяты год.

— Хм... ідзіце.

Яны ішлі ў бок стайні і другіх гаспадарчых будынкаў па дарожцы — пан спераду, Майгайс ззаду. Пазіраючы за важнаю хадой пана і ўяўляючы далейшыя падзеі, Майгайс адчуваў, што яго хваляванне пакрысе знікае і на душы робіцца весялей.

Але куды ж гэта пан ідзе? Няўжо ён хоча фатаграфаванца з раднёю на фоне стайні? Майгайс весела ўсміхнуўся, але палічыў, што пытацца недалікатна. Паненкі ён больш не выглядаў і ішоў, апусціўшы вочы, але ясна адчуваў, што дзесьці, з нейкага куста бэзу ці акацыі, за ім сочыць пара бліскучых карых вачэй і пяшчотна-ружовы твар палымнее ад нястрымнага хвалявання. Дрэвы і кусты, кусты і жывыя агарожы — няма канца зеляніне ў гэтым маёнтку. Блісне між кустоў выгіб дарожкі і знікне, выслізгне з гушчыні рог будынка або вільчак на даху і зноў схаваетца. Чуваць, як недзе вось тут, збоку, хтосьці размаўляе і ходзіць, але гэта толькі адзін момант — хваля, спакойнае шапаценне хвалі зноў агортвае ўсё і заглушае. Толькі знаёмы смурод стайні і хлявоў робіцца больш едкім і вострым, так што Майгайс пару разоў кашлянуў.

Урэшце яны выйшлі на невялікую чатырохкутную пляцоўку. Вакол яе відны былі заднія сцены стайняў і хлявоў, між будынкамі зяленела трава. Уся пляцоўка была завалена рэшткамі летаўняй саломы, сярод яе сям-там былі відны прадаўтаватыя бура-зялёныя лужыны з жыжкі гною. У сабачай будцы ці ў свінарні ля бліжэйшага будынка варушылася і скавытала нешта валасатае.

Майгайс толькі акінуў гэта ўсё няўважлівым позіркам і сціснуў нос, не маючы сіл вытрымаць смуроду, што такою страшэннаю хваляю расплываўся на ўсе бакі. Ён яшчэ не разумеў, чаго пан тут шукае.

— Ну, прыгатуйцеся... — сказаў пан. — Хм... пайду паклічу пані і паненку.

Пан пайшоў, а фатаграф застаўся стаяць са сваім апаратам. У яго думках зноў, як і безліч разоў, праплыла яго мара, пачынаючы ад позірку ў вочы і канчаючы ўцёкамі на лодцы ўночы па рэчцы, асветленай месяцам... «Эх!» — ён працягнуў перад сабою рукі, — што значыць польмя ўсяго свету ў параўнанні з польмем, якое бушуе ў яго сэрцы!

— Ну як, усё гатова? — раптам пачуў ён грозны голас пана.

Майгайс, як укушаны, павярнуўся і, нягледзячы на дзёняшнюю спёку, нібы примерз на месцы. На канцы дарожкі, за некалькі крокаў ад яго, ззялі на сонцы два парасонікі: адзін чырвоны, з чорнаю ручкаю, другі белы з блішчастаю нікеляванаю ручкаю і серабрыстымі махрамі. Пад чырвоным стаяла поўная жаночая постаць, абцягнутая шэра-стракатаю сукенкаю, пад белым — бялейшае за парасонік стройнае, грацыёзнае стварэнне з вялікім букетам кветак ля грудзей. Твараў нельга было разгледзець, бо прыкладзеныя да носу хустачкі зусім іх закрывалі.

Майгайс так разгубіўся, што толькі падняў капялюш, разявіў рот і... больш нічога... Дзівіўся і не заўважыў, як з хлява прыляцела муха і села яму на лоб.

Пан пагардліва зморшчыўся.

— Хутчэй... хутчэй, — пачулася з-пад белага парасоніка.

Зямля загойдалася ў Майгайса пад нагамі... Як — і яна яго падганяе! Відаць, аж галава закружылася ў яе... Але куды ж яны стануць?.. Што ён мае тут фатаграфавачку?

— Можна, выцягнуць трохі на двор? — пытаўся пан і глядзеў на фатографа.

Майгайс глядзеў на пана.

Пан праз нейкі момант, паціснуўшы плячыма, падышоў да сабачай будкі, ці свінарніка і выцягнуў адтуль адно за адным — вялікую чорную худую суку і чацвярых брудных шчанюкоў.

— А гэтак можна будзе?.. Але ж настаўляйце, калі ласка, свой апарат. Ну, чаго вы разявілі рот? Мо хочаце спачатку дамовіцца пра цану? Я маю звычай плаціць, колькі просяць. Некалькі гадоў таму назад мяне фатаграфавалі з гэтай самаю сукаю, — тады ў яе былі два шчанюкі, — дык я заплаціў пяць рублёў і даў яшчэ паўрубля на гарэлку. Ну як? — не так ужо і мала. Але ж работа павінна быць дасканалая — я люблю акуратнасць... Лэдзі, спакойна!

— Тата, чаго гэты чалавек марудзіць! Хутчэй!.. — нервова і строга прагучала з-пад белага парасоніка, і пад чырвоным адгукнулася як рэха:

— Ай, хутчэй!..

У Майгайса раптам пацямнела ў вачах, і ён убачыў, як гэтую цемру перакрыжоўваюць, нібы маланкі, агністыя рыскі. Нічога не разумеючы, ён, як нежывы, пачаў устанаўляць свой апарат.

Але ўсе прылады валіліся ў яго з рук. На памяць так і прыходзіла калісьці бачанае ў цырку — клоуны, дурэючы і строячы розныя смешныя міны, з паўгадзіны поркаліся, устанаўляючы амерыканскі скарасны фатаграфічны апарат. І яму здавалася, што вось-вось загрыміць смех гледачоў і пляск у далоні...

— Але ж паспяшайцеся... — зусім трацячы цяраплівасць, падганяў яго пан. — Тут ад аднаго смуроду можна памерці.

— Адну хвілінку...

— Рэдкай пароды экземпляр, — сказаў пан, махнуўшы рукою ў той бок, дзе, сумна звесіўшы галаву, сядзела сука, а наўкола яе качаліся і скуголілі шчанюкі. — Пяцьдзесят рублёў за яе аддаў... Штогод шчэніцца — па тры, па чатыры...

Сука ўстала, кульгаючы падышла да сваіх шчанюкоў і пачала іх

аблізваць.

— Хутчэй... — падганяў пан. — Яна ж схаваетца.

Майгайс сарваў з аб'ектыва каўпачок і праз некалькі секунд зноў надзеў яго. Потым залез пад чорнае покрыва, нібы зірнуць, як удалася фатаграфія. Але ён ужо ведаў: усіх чацвярых шчанюкоў відаць будзе добра, але ад сукі будзе відаць толькі кончык хваста.

— Ну? — нецярпліва спытаўся пан. — Добра?

— Добра... — быццам з магіль, прагучала пад покрывам.

Вылазячы, Майгайс ледзь не перакуліў свой апарат. Спацелы і бледны, ён зноў пачаў поркацца каля яго.

— Фу, які ж гэта нудны чалавек! — сказала паненка напаўголосу, але так, што было добра чуваць.

Абодва парасонікі зніклі за кустамі.

Перавозчык зноў сядзеў на беразе на камені і еў хлеб. Раптам ён убачыў Майгайса. Той віхрам нёсся з гары ўніз, размахваючы сваім апаратам і трасучы яго так, што там, у сярэдзіне, усё грукатала і бразгала. Але ён бег не да лодкі, а наўпрост да ракі. Лодачнік паглядзеў на ваду, паглядзеў на Майгайса, паківаў галавой і адкусіў яшчэ кавалак хлеба. Прыплюшчыўшы вочы, ён глянуў на сонца і, відаць, падумаў, што цяпер самая найлепшая пара тапіцца.

Аднак фатограф гэтым разам яшчэ не думаў тапіцца. Каля самай вады ён адразу раптам звярнуў набок і ўваліўся ў лодку.

— Едзем, едзем! — прастагнаў ён і абмяк у бяссілі.

— А ўжо ж... ехаць трэба будзе... — лодачнік паволі сеў на сваё месца ў лодцы і папляваў на далоні.

— Едзь! — крыкнуў не сваім голасам Майгайс.

У вачах лодачніка загарэлася непрыхаваная цікавасць. Майгайс больш і сам не разумеў, што робіць. Ён замахнуўся кулаком.

— Ну, ну... — буркнуў лодачнік, і ў вачах яго апрача цікавасці загарэлася яшчэ нешта... — Ну... ну...

І гэтак праз усю дарогу — ён пазіраў час ад часу на Майгайса і бурчаў:

— Ну... ну...

А Лайцэне наплывала ўсё бліжэй і бліжэй. Па-над комінамі і дахамі Майгайсу зноў усміхаўся хударлявы твар Доры Гармат. Ад гэтай усмешкі фатограф адчуваў сябе так, быццам яму трэба апусціцца з галавою ў нагрэтую ваду мелкай сажалкі, дзе зверху плавае зялёная слізь, а на дне кішаць агідныя хвастатыя і шматногія стварэнні...

Дома ён так шпурнуў свой апарат, што той толькі дзынкнуў і з грукатам заваліўся ў куток. Майгайс не верыў, не мог і не хацеў

верыць, што яму зноў прыйдзеца жыць у гэтым змрочным, душным пакойчыку і цяпер ужо без свае чароўнае рамантычнае мары...

Ён не мог жыць без яе.

Выбегшы за дзверы, ён садраў са сцяны вітрыну з фатаграфіямі і трахнуў яе аб зямлю так, што усё шкло разбілася на друзачкі. У пакоі ён разбіў адзіны вазон з напаўзавялай глаксініяй. Разбіў яшчэ пару рамак з фатаграфіямі пад шклом. Хацеў яшчэ разбіць маленькае люстэрка, але, зірнуўшы ў яго і ўбачыўшы свой твар, засаромеўся і не разбіў... Пасядзеўшы з паўгадзіны, ён устаў, пазбіраў аскепкі шкла, а потым, дастаўшы партманет, пачаў лічыць і падлічваць... Доўга ён лічыў і падлічваў, аж нарэшце падпёр галаву рукою і цяжка ўздыхнуў: не хапала семдзесят капеек, каб усё пабітае залапіць як след.

Так ён і будзе жыць і лапіць, лапіць і жыць...

Мікола Панькоў

Мікола Панькоў нарадзіўся 12 чэрвеня 1911 г. у Дзвінску Віцебскай губерні (цяпер г. Даўгаўпілс, Латвія). Вучыўся ў Беларускай дзяржаўнай гімназіі, дзе ў 1927 г. стараннямі дырэктара гімназіі С. Сахарава ў адмысловым гуртку вучні спрабавалі складаць каталогі, рэгістраваць выданні. Тую працу не пакідаў М. Панькоў, апынуўшыся і ў эміграцыі.

Пачаў друкавацца ў вучнёўскім часопісе «Школьная праца», які выходзіў з яго ж удзелам: змяшчаў там уласныя запісы народнай творчасці землякоў. Быў аўтарам «Голаса Беларуса». Пазней карыстаўся псеўданімамі М. Вольны, М. Лістападавец, Летапісец, Ня-Кніжнік, Не-Паэта, М. Сокал (Ул. Сакол), М. Крэнь.

Мікола Панькоў выдаў у Латвіі дзве свае кнігі: «Жывем!» (вершы і апавяданні) і «У беларускіх лясох» (раман), тыраж якіх загінуў у агні Другой сусветнай вайны. Засталіся нявыдадзенымі падрыхтаваныя ў эміграцыі «Слоўнік замежных словаў беларускай мовы» і рукапісныя накіды «Слоўніка беларускай мовы», дзе зафіксавана многа прыказак, прымавак, пачутых яшчэ на латгалскай зямлі.

У 2001 г. у бібліятэцы часопіса «Беларускі гістарычны агляд» (Менск) выйшла «адмысловая энцыклапедыя эміграцыйнага жыцця» — кніга М. Панькова «Хроніка беларускага жыцця на чужыне» (1945—1984) з прадмоваю Л. Юрэвіча. Рукапіс кнігі, які зберагаецца ў нью-ёркскай Фундацыі Пётры Крэчэйскага, падрыхтаваў да друку М. Клакоцкі, адрэдагаваў А. Гардзіенка. У пасляслоўі да яе сказана: «Кніга станеца адмысловым помнікам Міколу Панькову і верне імя, амаль невядомае ў Беларусі».

Памёр пісьменнік, выдавец, летапісец і біёграф грамадска-культурнага жыцця беларускай дыяспары 7 студзеня 1995 г. у ЗША.

З фальклорных запісаў

Асілак Масей

(Апавяданне з часоў прыгону)

Позна ў наш павет прыйшла вестка аб скасаванні прыгону. Паньы не жадалі хутка прыводзіць у жыццё гэты вялікі царскі ўказ.

Часта ўспыхвалі сялянскія паўстаньні, але ў гэтых выпадках паньы вымагалі ад урада войска. Карныя атрады жорстка абыходзіліся з паўстанцамі. Вось што кажуць старыкі аб Маніфэсьце 19 лютага 1861 г.

Сяляне Янавольскай воласьці Люцынскага павету, даведаўшыся аб жорсткасці панскай расправы, рашылі не ісьці на паншчыну. Тады янавольскі пан патрабаваў ад сялян поўнай падуладнасьці яму, на што сяляне ня згодзіліся. Праз некалькі дзён прыйшлі казакі. Сяляне згуртаваліся супольна, а не жадаючых забівалі. Сваім павадыром яны абралі дужага селяніна — Масея. Адным ударам кола ён забіў начальніка казакоў. Пачалася бойка не на жыццё, а на сьмерць. У рэшце рэштаў казакі былі прымушаны ўцякаць. Сам пан ледзь уцёк. Сяляне пайшлі ў маёнтак рабаваць. Масей забраў усе прыгонныя паперы і закінуў іх дзесьці ў дрыгву. Вестка аб гэтым хутка дайшла да ўрада, які хутка прыслаў салдат.

Масея злавілі, прывязалі да перадкоў і пачалі ганяць па балоце, каб паказаў, дзе схаваў паперы. Але Масей з пагардай вынес усе здзекаваньні і харобра памёр, не прамовіўшы слова.

Яго пахавалі ў балоце, а на магілу навалілі вялікі камень. Камень гэты і зараз знаходзіцца за Нова-Слабоцкай царквой.

Гэткім чынам сяляне Янавольскай воласьці атрымалі сваю раней сваіх суседзяў.

*З апавяданьняў старой бабулі Агаты, 115 г.,
Янавольскай вол. Люцынскага пав., 1928 г. 15.VII.*

Анкета

Адказы М. Панькова на анкету А. Пранчака

1. Раскажыце пра свой творчы лёс, назавіце вашы асноўныя творы.
2. Як вы ацэньваеце феномен беларускамоўнага замежжа, яго месца ў беларускай культуры?
3. Творы якіх пісьменьнікаў беларускай эміграцыі, на вашу думку, сталі зьяваю ў беларускай і сусветнай літаратуры?
4. Ваша думка пра сучасную беларускую літаратуру? У чым яе адрозненне ад літаратуры эміграцыйнай? У чым падабенства?
5. Чым зьяўляецца для вас Беларусь! Як і чаму ўдалечыні ад Радзімы вы збераглі родную мову?
6. Над чым працуеце зараз?

1. Мой творчы лёс нікудышні. Пісалася, здаецца, нішто, і вершы (пад псеўдай М. Сокал), і апавяданні, друкаваўся ў «Школьнай працы» (часопіс Дзвінскай беларускай гімназіі), у газетах «Голас беларуса», «Думка беларуса», «Праца» і інш., што выходзілі ў Рызе і Дзвінску. Выдаў 2 кнігі: «Жывем!» — вершы і апавяданні і «У беларускіх лясох»

— раман-мары. Усё гэта згарэла ў 1941 г. разам з хатай у Дзвінску. Думаю, што нейкія паасобнікі ўцалелі ў архіве св. п. С. П. Сахарова, які я сам памагаў здаць на захаванне ў Латышскі дзяржаўны архіў у Рызе ў 1944 г.

На эміграцыі супрацоўнічаў у выхадзіўшых часопісах, газетах і за мастацкую творчасць амаль не браўся, бо заняўся даследчай і бібліяграфічнай працай, бо праца на кавалак хлеба забірала амаль увесь час. Дый эмігранцкая калатнеча не пакідала мяне дзесь убаку. Цяпер працую над летапісам эмігранцкага жыцця ды даведнікам «Эмігранцкі друк на чужыне», якія, спадзяюся, сёлета выйдучь.

2. Бел. замежжа магло б быць значным, у кожным разе шмат значнейшым, каб не эмігранцкая калатнеча, якая зацягвала і пісьменнікаў. Невялікае кола пісьменнікаў нашае эміграцыі мела аж тры асобныя групы: «Шыпшынаўцы» — (Ю. Віцьбіч, М. Кавыль, Я. Золак); «Сакавікоўцы» — (А. Адамовіч, Н. Арсеннева) і «Баявая ўскалось» — (С. Хмара і інш.), якія выдавалі свае часопісы, а пазней некаторыя прыстасаваліся да карытаў і амаль усе заглухлі. Безумоўна, у беларускай літаратуры яны знойдучь сваё месца, хто вялікішае, хто меншае. Гэта аб сучасным становішчы, але не трэба забываць, што былі яшчэ людзі, якія нешта тварылі яшчэ ў Чэхаславацчыне, пад Латвіяй, у часе вайны ў Нямеччыне і г. д.

Што здолею здабыць — дашлю вам.

3. На гэтае пытанне я адкажу вам траха пазней, бо яно зойме не адзін аркуш паперы, а галоўнае, я яшчэ не дужа здаровы.

4. Тое ж.

5. Беларусь для мяне, як і для вас — Бацькаўшчына. Як сын беларускага народа і свае Бацькаўшчыны, а не нейкі прыстасаванец, хоць маюцца і гэтакія — дзе я, там і радзіма мая, — проста не змог стацца выградкам. Хоць прыйшлося быць і на кані, і пад канём, але ніколі не ўзнікала нат думка зрачыся мовы свае ці радзімы. Лёс закінуў на чужыну, але ж не магу ператварыцца ў амерыканца ці негра.

6. Закончыў «Хроніку эміграцыйнага жыцця. Хто-што-дзе-калі. 1945-1985» і працую над беларускім перыядычным друкам на эміграцыі, які таксама прыканчваю.

20 красавіка 1990 г.

Пятро Сакол

Пятро Масальскі (Сакол) нарадзіўся 1 (14) ліпеня 1905 г. у мястэчку Пасінь Люцынскага павета Віцебскай губерні (зараз в. Пасіене Лудзенскага раёна Латвіі).

Пасля вучобы ў Пасінскай народнай школе і Себежскім вучылішчы займаўся ў Люцынскай беларускай гімназіі (1922-1923). У 1923 г. пераехаў у Рыгу, дзе працаваў на выпадковых работах (канторшчык, рабочы-будаўнік, падзёншчык на тартаку, карэктар у рэдакцыі газеты «Голас беларуса»). Вечарамі вучыўся на Беларускіх 2-гадовых настаўніцкіх курсах (1925-1926). У 1927 г. атрымаў месца настаўніка-практыканта ў Даўгаўпілскай беларускай гімназіі. За дзейнасць у партыі незалежных сацыялістаў і ў Латгальскім рабочым прафсаюзе быў арыштаваны, пазбаўлены права настаўнічаць, жыві пад наглядом паліцыі. У 1929-1936 гг. уладкоўваўся на розныя часовыя работы ў Ліепай і Рызе (чарцёжнік, табельшчык, грузчык, карэктар-перакладчык часопіса «Беларуская школа ў Латвіі», справавод рыжскай Беларускай вячэрняй школы). Са студзеня 1936 да ліпеня 1942 г. працаваў бухгалтарам на фанернай фабрыцы, адкуль у адміністрацыйным парадку пераведзены на пасаду карэктара-перакладчыка ў рэдакцыю часопіса «Новы шлях», створанага ў Рызе нямецкімі акупацыйнымі ўладамі. У штаце рэдакцыі знаходзіўся да верасня 1944 г., калі, пазбягаючы прымусовай эвакуацыі ў Германію, трапіў у Шкедскае лясніцтва (Курляндзя) на нарыхтоўку дроў. Быў рэпрэсаваны. З 1945 да 1947 г. знаходзіўся на «фільтрацыі» ў Хабараўскім краі, у Ніжне-Амурскім выхаваўча-працоўным лагера МУС СССР. Вярнуўся ў Рыгу ў сакавіку 1947 г. Працаваў вартаўніком, дарожным майстрам, нармоўшчыкам.

Захапленне літаратурай пачалося ў П. Сакала са знаёмства з паэмай «Тарас на Парнасе», якую ён ведаў на памяць, яшчэ ў час вучобы ў Себежы. Калі вучыўся ў Люцынскай беларускай гімназіі, рыхтаваў там штотомсячнік вучнёўскай творчасці і фальклорных запісаў «Ластаўка» (выйшлі 9 нумароў), прымаў удзел у тэатральных пастаноўках, ладзіў літаратурныя чытанні. Першыя спробы пяра — п'есы, якія пачаў пісаць з 15-гадовага ўзросту. Але больш удаваліся вершы (друкаваліся яны з 1923 г.) пра гістарычнае мінулае краю («Люцынскі замак»), пра самаўсведамленне асобы ва ўмовах нацыянальнага і сацыяльнага прымусу («Беларускі сцяг») і скаўцкі рух. Пісаў пра нялёгкае жыццё працоўнага чалавека («Каваль»), пакуты латгальскага сялянства («Адвечныя рабы»). Пасляваенныя рэпрэсіі на

20 гадоў перапынілі працу на беларускай ніве. Так, засталася неадноўленай картатэка да беларуска-латышкага слоўніка, якую ён складаў у канцы вайны. Паэтычная спадчына П. Сакала невялікая: зборнік вершаў «На світанні» (1929), пераклады твораў расейскіх і ўкраінскіх паэтаў, прозы Я. Порука і паэзіі Я. Райніса, латышскіх фальклорных твораў. У 1935 г. ён зрабіў смелую спробу падрыхтаваць зборнік перакладаў латышскіх дайнаў. Але яго падборка латышскіх народных песняў убачыла свет у штотыднёвіку «Далягляды» толькі ў 1979-м. Зборнік жа перакладаў «Дайны» выйшаў у Менску ў 1987 г. (прадмова М. Абалы).

Памёр Пятро Масальскі 6 ліпеня 1985 г. Пахаваны ў Рызе на могілках Лачупэ.

Вершы

Я вольны сын неба

Я вольны сын неба! Сакол я свабодны!
Мне цяжкіх жалезных ланцугаў ня трэба.
Хоць я і радзіўся з нядолі народнай, —
Сакол я свабодны! Я вольны сын неба!

Я веру ў свабоду! Я веру у шчасьце!
Жадаю я тое ж сваёму народу.
Ня век панаваць будзе намі няшчасьце, —
Я веру у шчасьце! Я веру ў свабоду!

Дарогу мне к сонцу! Дарогу к свабодзе!
Стучыцца ўжо шчасьце к маёму ваконцу.
Лячу абуджаць я надзею ў народзе, —
Дарогу к свабодзе! Дарогу мне к сонцу!
20 лістапада 1923 г. Люцын

Беларускі сьцяг

Узьвіўся горда, вольна ў неба
Бела-крывава-белы Сьцяг.
Ён чыста ты народнай сьведка
І яго цяжкай долі знак.

Ідзі пад гэты Сьцяг прыгожы,

Каму свой родны дораг кут!
Даволі йсці па бездарожжы —
Трэ скінуць пумы злых пакут!

Пад Сьцягам гэтым мы адважна
Пазбавім край ад ланцутоў.
Прайдуць вякі, і нас уважна
Успомніць грамада братоў.
20 ліпеня 1923 г. Люцын

Покліч

Гэй, сільныя духам сыны Беларусі,
Час кінуць ад гора стагнаць!
Ня плакаць ды енчыць, ня гнуцца ў прымусе, —
А птушкай трэ ў неба сягаць!

Калі доля лепшая нам не даецца,
Дык рукі ня трэба спушчаць!
Калі жа з нас доля, як з дурняў, сьмяецца, —
Дык долю за чуб трэба браць!

Дык гэі жа, ў магутную стаю злучайцеся,
Узьнімайцеся ўвысь сакалом!
За лепшую долю адважна змагайцеся,
Кідайцеся ў бойку з арлом!
17 кастрычніка 1923 г. Люцын

Люцынскі замак

На крутым берагу адзінокі
Стары замак даўно ўжо стаіць.
Ён над возерам грозна падняўся
І навокал так сумна глядзіць.

Вараньё на ім гнёзды павіла,
Між каменяў трава ўжо расьце...
Чорным мохам пакрыліся сьцены,
Груда цэглаў у цёмным куце.

У ягоных нагах ляжыць горад,

Як у бацькі сыноч на каленях.
Вокны горада зьзяюць агнём
На вячэрняга сонца праменьнях.

Калі ж выгляне месяц з-за хмар,
Калі горад патроху засьне,
Стары замак, як волат, стаіць,
Зачарованы ў жудасным сьне.

11 кастрычніка 1922 г. Люцын

* * *

Калі ў маім сэрцы пануе тужлівасьць,
Калі клянудолю сваю, —
Бяру я у рукі забытую ліру
І сумную песню пяю...

Калі ж я імкнуся душою да зораў
І кроў калі ў жылах кіпіць, —
Магутная, смелая, вольная песня,
Як гром, з маіх вуснаў грывіць!

1 студзеня 1923 г. Люцын

Кавалю

Гэй, каваль, — хутчэй да працы!
Распалі у горне жар.
Па жалезу-іскрамёту
Моцна молатам удар!

Хай ліецца звон сталёвы!
Бі! Мацней, дужэй, званчэй!
Молат ўскінь і зноў магутна
Ўдар, грывні хутчэй, гулчэй!

Куй ты меч мне бел-бліскучы,
Бі! Каб іскраў сноп ляцеў!
Каб пад молатам сталёвым
Новы меч пяяў, звінеў!

Я той меч, як жар, бліскучы,

Узніму на цемру-ноч.
Той, хто вораг светлай праўды,
Уцякай далёка ўпроч!
14 лістапада 1924 г. Люцын.

Сыну Беларусі

Слаўны сын Айчыны,
Да працы ідзі!
Ворагу адважна
У вочы глядзі!
Пакажы ты сьвету
Усю моц сваю,
Дакажы, што любіш,
Родную зямлю.
Што жывеш і церпіш
Ўсё жыцьце сваё,
Што ўжо надаела
Чужынца ярмо.
Пад чужой уладай
Доўга ты гібеў,
Але не загінуў,
А моўчкі цярпеў.
Але і цярпеньню
Ўжо прыйшоў канец, —
Насіць надаела
Цярновы вянец.
Дык хутчэй да працы,
Беларусі сын!
Не прасі апекі —
Пражывеш адзін!

20 лютага 1924 г. Люцын

Вочы

Ахвяруецца Л. А.

На мяне зірнулі раз
Маладой дзяўчыны вочы.
— Ну і што ж у тым, што раз
На мяне зірнулі вочы?..

Але той пагляд жывы

Сьніцца мне і ўдзень і ўночы,
Дык няўжо ў тым вінны вы,
Маладой дзяўчыны вочы?..

Закахайся я зусім:
Палюбіў пагляд дзявочы.
— Дык чаму ж я (вось дурны!)
Не цалую гэты вочы?..
6 лістапада 1925 г. Рыга.

Па модзе

Ахвяруеца Ж. Д.

Былі часы. У снох-дурманах,
Ў вянку з прыгожых мараў-кроз,
Мне фея сьнілась у валанах,
І — зьмеі кос.

Было калісь. І ўжо мінула.
І мода новая прыйшла,
І новым духам агарнула,
І сны другія прынясла.

Кахаць, згарэць усяк сыпяшыцца.
Кабету бачым без вянкоў.
Цяпер джымістка ўжо мне сьніцца,
І — бубікопф.

28 сакавіка 1926 г. Рыга

Над памёршымі дзюнамі

Радзіліся беспатольнымі
З мора сіняй глыбіны,
Як марскія хвалі, вольнымі
І жывымі, як яны.

З паднябесься сонца яснае
Даглядала вас, каб вы
Безрупільнымі і шчаснымі
Дні юнацтва правялі.

І над вамі, прыгажухамі,

Вецер песьні напяваў,
Жартаўлівымі падзьмухамі
Вашы косы расплятаў.

Аб каханьні словы смелья
Ліў няўпыннаю рукой,
Цалаваў вам грудзі белыя,
Хваляй мытыя марской.

Ён вас зваў туды, дзе стужкаю
Ўецца далі сінява,
Дзе пуховаю падушкаю
Расьсцілаецца трава.

Дзе, спавітае ўсё краскамі,
Так прыемна забыцьцё,
Дзе чароўнай хмельнай казкаю
Вам здавалася б жыцьцё!..

І відаць, што ўмеў ён зельямі
Словы-мары наліваць.
Мусіць, ўмеў ён, непаседлівы,
І гарача цалаваць!

Сталі вам, відаць, пастыльнымі
Ласкі родных берагоў, —
І ўдалі ад мора сіняга
Бачу вас паміж палёў!

Што ж!.. Збыліся сны наіўныя:
Ўсюды — далі сінява,
І дыванамі вас дзіўнымі
Спавіла муроґ-трава.

Беглі вы за ветра чарамі,
І — прыйшоў жаданы час:
Тое, што здавалася марамі, —
Стала праўдаю для вас!..

Дык чаму ж, замест вясёласьці,
Здаваленьня, гордых дум

І былой жывой бадзёрасьці —
Бачу ў вас жалобны сум?

І чаму вы сталі хмарнымі?
Твар адцьвіў і пахмурнеў?
І куды з сваімі чарамі
Ваш каханак адляцеў?

І чаму над вамі сосенкі
Гэтак жудасна маўчаць?
Жаль і стогны сумнай восені
У маўчаньні тым чуваць...

Вы сыпце... Адны, без мілага.
Жаль нямы у вас живець...
А ў далі, ля мора сіняга,
Вецер песенькі пяець!..
18 красавіка 1926 г.

* * *

У памятку Т. Р.

Мінуць гады, і мары радасьці
Прайдучь, як сны,
І смутку попелам пакрыюцца
Вачэй агні.

Застынуць вусны ў вечнай горачы,
І ўсё часьцей
Ўзірацца станеш ты на радаснасьць
Другіх людзей.

І ў сэрцы сетку чорнай зайздрасьці
Павук спляце.
Жаданьне: жыць! — магутнай хваляю
Ў грудзёх ўсплыве.

І сэрца туканьнем прарывістым
Дасьць знаць табе,
Што хоча жыць яно, ліць радасьці,
Палаць ў вагне.

І загарыцца твар твой польімам,
І з-пад брывей
Зайскрыцца познаю ўжо прагнасыцю
Пагляд вачэй.

І станеш ў кожны твар з маўклівасцю
Ты узіраць,
Між імі шчасыця — ўжо мінулага —
Сабе шукаць.

Але — ўзбуджаць людскія сэрцы ўжо
Ня зможаш ты:
Ўсім будзе сьмешна бачыць захады
Тваёй любві.

Чаргой нячулаю і зімнаю
Ўсё міма, ўдаль
Прайдуць яны... І ў сэрцы скрыўджаным
Прачхнецца жаль...

Перад табой паўстануць ў памяці
Юнацтва дні,
Што без кіпучай шчырай радасці
Ўсё міма йшлі.

І мо — палючым болям сьцісьнецца
Душа твая,
Калі у той чарзе, між іншымі,
Прайду і я...

10 чэрвеня 1926 г. Рыга

Адыйдзіце

Адыйдзіце ад нашага шляху,
Тыя, імя чьё — таргашы!
Ваша мейсца ня тут, каля сьцягу, —
Ваша мейсца — дзе лічуць грашы!

І ня вам быць харунжымі руху,
Што скідае чужацкі прымус.
Не за сала прымазьнікаў бруху

Пакладае жыццё беларус!

Не паганце вы імя сьвятога
І народ не губіце жывы.
Ўсю брыду існаваньня сваёга
Хоць цяпер зразумейце жа вы!

Зразумейце! І — вочы закрыўшы
І спужаўшыся прорвы сваёй,
Заклінаючы час, вас ўзрадзіўшы,
Адыйдзіце ад справы сьвятой!
20 лістапада 1926 г. Рыга

Вяснянка

Ой, ды на сьвітаньні,
На ружовым раньні, —
Раным-рана!

Вянкі заплятаем,
Вясну заклікаем, —
Раным-рана!

Прынясі нам, слонка,
Гожую вясёнку, —
Раным рана!

Твар яе ружовы
Змой вадой вясновай,
Раным-рана!

Запляці ёй ў косы
Шоўкавы валосы, —
Раным-рана!

Вясна засьпявае —
Рэчка забруае, —
Раным-рана!

Вясна засьмяецца —
Жаўранак залёцца, —

Раным-рана!

Вясна полем пойдзе —
Ў полі рунь узойдзе, —
Раным-рана!

Я пайду

Я пайду валацугай-бяздомнікам
Пыл па сьцежках-дарожках таптаць,
Днямі белымі, ночкамі цёмнымі
На узмежках дняваць-начаваць.

Я пайду дзірванамі-разорамі
Ў нетры лесу, дрыгвяных балот,
У ліпнёвую ноч над вазёрамі
Песьню мне прасьпявае чарот.

Твар ускіну у неба бяздонне
На спатканне крылатым вятром,
Па крыштальнаму возера ўлоньню
Дыямэнты рассыплю вяслом.

Я пайду валацугай-бяздомнікам
Песьню-казку аб волі сьпяваць,
Днямі белымі, ночкамі цёмнымі
На узмежках дняваць-начаваць.

[1933]

Пераклады

Дайны

*

Мая песня льецца звонка,
Галасней за іншыя:
Аж хістаюцца ўсе горы,
Долю сатрасаюцца.

Ах, мой голас, голас зычны
Гулка ўдаль разносіцца:

Як іду я і спяваю,
Аж лясы гайдаюцца.

Песні пела, як умела,
Не я іх прыдумала:
Мне матулька іх складала,
Зыбачку калышучы.

*

Я чаромху пасадзіла
Каля хаты блізенька.
У святліцы я спяваю,
У кусце — салованька.

Вы на стул мяне пастаўце,
Бо яшчэ не вырасла:
За сяцёр сваіх званчэй
Заспяваю, смелая.

*

Хопіць песень у мяне
Аж да самай раніцы:
Маці гушкала мяне
У салаўінай зыбачцы.
Не хапае песень вам?
Я магу вас выручыць.
Нарадзілася я з песняй,
Век жыву я з песняю,
З песняй-плачам пахаваюць
На пясчанай горачцы.

*

Хто ўсе песні можа спець
І ўсе словы выказаць,
Палічыць на небе зоркі,
З мора гальку вынасіць?

*

Дзе ішла і дзе хадзіла,
Не была засмучана:
З песняй жыта ў полі жала,

Пытлявала — з песняю.

*

Чым цяжэй мне, чым гаротней,
Тым званчэй я заспяваю,
Тым званчэй я заспяваю,
Слёзы выціраючы.

*

Я радзілася ў матулькі,
Салавейкі як спявалі:
Хопіць песень, каб спяваць,
Хопіць слоў, каб гутарыць.

*

Хопіць песень у мяне
На ўсё лета доўгае:
Іх з клубка вялікага
Па адной размотваю.

*

Вы за песні на мяне,
Люд-людцы, не злуйцеся.
Тое пела, што і ў песнях, —
Не самую складзены,
Іх бабуленька ў запечку
Ўсе ў клубочак змотвала.

*

Маці Мора ўсё пытае:
— Што стары рыбак ваш робіць?
— Лодкі ладзіць, вёслы чэша —
Во стары рыбак што робіць.
Маці Мора ўсё пытае:
— А што дочки яго робяць?
— Лён прадучь, рыхтуюць сеці —
Во што дочки яго робяць.
Маці Мора ўсё пытае:
— А сыны яго што робяць?
— Выйшлі ў мора, рыбу ловяць —
Во сыны яго што робяць.

*

Маці Рэчка, Маці Мора,
Зберажыце мне браточка!
Маці Ветру, братаў ветразь
Надзімай ты лёгенька!

*

Што, мядзведзе кіпцюрасты,
Доўга ў лесе панам будзеш?
Падрастуць мае сабакі,
Лес мы — пераделім.

*

Ян, садзіся на канёчак
Ды аб'едзь мае палеткі,
Каб вядзьмар не счараваў бы,
Каб зайздроснік не сурочыў.
Я наўкол хлява сцяжыну
Крапівою выслала, —
Хай вядзьмаркі апякуцца,
Цёмнай ноччу ходзячы.

*

Пасядзі ты, Маці Ветру,
На засохлай елачцы, —
Хай браточкі пераедуць
Цераз рэчку Даўгаву.

*

Маці Мора, Маці Мора,
Утайлуй сваіх служанак:
Хусткі белья ўзнімаюць,
Не даюць на бераг выйсці.

*

Я па скарб ішоў у мора
І трымаў душу ў далонях.
Дарагія ў моры скарбы,
А душу за іх не купіш.

*

Маці Снегу, Маці Снегу,
Вытрасай свае падушкі,
Хай сняжок зямельку ўкрые,
Хай у лес браточкі едуць.

*

Пэркан³, Пэркан, старычына,
Што твае дачушкі робяць?
— А дачушкі йдуць за мною,
Часты дожджык рассяваюць.

*

— Хто грукоча, хто грыміць,
Гул ажно разносіцца?
— То каваль куе на небе,
Жар ляціць у Даўгаву.

*

Людзі елі і пілі,
Бог цішком падслухваў
Бог цішком падслухваў,
Пра яго ці ўспомнілі?

*

Божа, што з табою будзе,
Людзі ўсе як паўміраюць?
Ні ў цябе дзяцей, ні жонкі, —
Хто падасць нябогаму?

*

Кожны дзень вада і камень
У бой ідуць, змагаюцца:
Хваляй б'е вада у камень,
Камень лоб абтрэсвае.

*

Каб была такою Лайма⁴,

---

³ Пэркан — міфічны бог грому і маланак (Пярун).

⁴ Лайма — міфічная багіня лёсу чалавека.

Як мая матуленька,
Я такую долю мела б,
Што самой захочацца.

*

Што ты, Сонца, позна ўсходзіш,
Дзе так доўга ты было?
— За гарамі я дзяліла
Сіраціначкам цяпло.

*

Сонца — родная матулька,
Сагравае раніцай.
Месяц — татанька мой родны,
Свеціць мне ўсю ночаньку.

*

Сонейка і Месячык
На адным канёчку ездзяць:
Толькі Сонца рассядае,
Зноў сядлае Месячык.

*

— Ты куды спяшаеш, Месяц,
У накідцы зорчатай?
— Пасабляць спяшаю людцам,
Робяць што без Сонейка.

*

Сонца Месяц лупцавала,
За ражок трымаючы,
Бо запозна выйшаў ноччу
Асвятляць зямельку.

*

Мамка, як мяне расціла,
Сыну Сонца абяцала,
А пазней абдумалася —
Выдала за Месяца.
Як, матуленька, мне жыці,
З Месяцам пабраўшыся? —

Месяц вельмі зменлівы:
Маладзее, старыцца.

Яніс Райніс

Сам

У працы для людзей карпей над разьвіццём
Душэўных сіл сваіх, змагайся не супынна —
І пераможцам будзеш вечна ты нязгінным,
І зброі зьзяньнем ты зацемніш небыццё.

Ды не імкніся жыць з пустой душою,
Бо, вер мне, брат, загінеш на паўшляху, —
Натоўп цябе сатрэ, закідае гразёю...

Змагайся сам, лёс у руках трымай,
Сам будзь гаспадаром, сам шчасьце здабывай.
[1900]

Старасьвеччына

...Там ў сьветласці цуднай ўсё зьзяньнем спавіта.
Гул ўсякі у сыпавы і згучнасьці заліты.

Па пожнях дзяўчаты вясну заклікаюць,
На ўзгорках Купальля агні палыхаюць.

Сьпіць бор патаемны і поўны нуды.
Там горы з крышталю, там замкі з вады,

Зь бяздоння русалкі салодка сьмяюцца,
Пад месяцам ноччу там здані віюцца.

Бяз сонца увечар сіроты сьпяваюць,
Бясэрднаму пану прыгон адбываюць...

Ды меле муку ў моры жудасны смоўж
Для сілаў дужэйшых і хітрых умоў.

Ўгары выпаўзае з мінулых вякоў
Старое замчышча з-пад дыму-пароў...

А сонейка яснае там шматкалёрнае —
Зялёнае, сіняе, крывава-чырвонае...

[1902]

Песня фабрычнай дзяўчыны

Ах, салавейка, не сьпявай,
Майго ты сэрца не кранай,
Мне заўтра рана трэба ўстаць,
Пад сыпеў твой сумны нельга спаць:
Пад песні ў сэрцы жаль дрыжыць,
Кіпіць, і млее, і зьвініць.

Мне заўтра рана трэба ўстаць,
Бяз сонца гнуцца-працаваць.
Там пыл, там лямпаў чад-смурод,
Там гінуць сілы з году ў год,
Там без канца, без перапын
Шаснаццаць цягнецца гадзін.

Да раньня будзеш ты сьпяваць,
Да той пары, як мне ўставаць.
Цябе у росы гай ўбярэць,
Мяне ж — ярмо маё прыгнець.
Ах, салавейка, не сьпявай,
Маё ты сэрца не кранай.

[Між 1899 і 1903]

Вольга Сахаравя

Вольга Сахаравя (Нікановіч) нарадзілася 15 (28) чэрвеня 1884 г. у в. Казаноўка Лепельскага павета (цяпер Чашніцкі раён Віцебскай вобласці) у сям'і святара. Яе бацька — Фёдар Нікановіч — у 1910 г. быў абраны ў 3-ю Дзяржаўную Думу.

Пасля заканчэння Полацкай расейскай гімназіі (1900) Вольга Фёдараўна трапіла ў Люцын на новае месца службы бацькі. Там настаўніца прыходскай школы пазнаёмілася з настаўнікам гарадскога вучылішча С. П. Сахаравым. Пасля шлюбу (1905) яны пераехалі ў Юр'еў (цяпер Тарту), дзе Вольга пачала вучыцца на прыватных курсах дашкольнага выхавання. Пазней разам з мужам жыла ў Віцебску, Пінску, Магілёве, аж да вяртання ў Люцын у 1917 г. Там арганізавала прыватны беларускі дзіцячы садок, супрацоўнічала з Таварыствам «Бацькаўшчына». Для сваіх выхаванцаў пачала пісаць сцэнічныя творы. П'еса «На Полацкім замчышчы» (паводле паэмы Янкі Купалы «Сон на кургане») была надрукавана ў 1928 г. У 1932 г. выйшла асобным выданнем п'еса «Птушка на волі». Яны мелі шырокі розгалас і ў Заходняй Беларусі. У Дзвінскай гімназіі ставіліся п'есы «Маладзья пабегі», «Ліст да Прэзідэнта», «Аксюткіна ёлка» (засталіся ненадрукаванымі, як і зборнік вершаў «Водгукі сэрца»).

Вершы Сахаравяй-Лепельчанкі друкавалася ў газеце «Голас Беларуса», у зборніку «Першы крок».

Вольга Сахаравя разам з дачкой Галінай дапамагала мужу ў зборніку фальклору, падтрымлівала яго ў хвіліны распачы. У 1940 г. заўчасна памерла Галіна, у час вайны прапаў без вестак сын Дзмітры (меў артыстычны талент). Усё гэта падарвала яе здароўе. Памерла Вольга Сахаравя 13 сакавіка 1943 г. Пахавана ў г. Лудза побач з магілай дачкі Галіны.

Пра Вольгу Сахараву

«Мы маладзья, поўныя сілы, будзем разам змагацца, каваць сваю долю, сваё шчасце, — пераконваў сваю дзяўчыну не баяцца выпрабаванняў адзін з галоўных герояў п'есы Кастусь Забароўскі, — і будзем працаваць не толькі для сябе, але і на карысць свайго гаротнага народа!..» Назва гэтай некалі папулярнай у Заходняй Беларусі п'есы часоў буржуазнай Польшчы — «Птушка на волі». Яна разыходзілася ў рукапісах. Трапіў драматычны твор і на Маладзечаншчыму. Ставілі яго ў Радашковічах, Гарадку і іншых

мясцінах. Твор аказаўся вельмі сцэнічным, суладным таму часу, адпавядаў настрою моладзі, таму была яго такая папулярнасць. А хто ж аўтар?

Параўнальна нядаўна ўстаноўлена аўтарства. Гэта Вольга Фёдараўна Нікановіч-Сахарава, ураджэнка Лепельшчыны. Жонка вядомага беларускага фалькларыста і этнографа Сяргея Пятровіча Сахарава (1880-1954) рабіла шмат для развіцця беларускай культуры. Працавала яна настаўніцай у Люцынскай беларускай гімназіі, дзе перш-наперш і ставіліся яе п'есы, а адтуль разыходзіліся па беларускіх гімназіях Латвіі і па Заходняй Беларусі. Так яны прыходзілі ў Радашковічы, Гарадок, Маладзечна...

Цікава, што ў аснову п'есы «На Полацкім замчышчы» пакладзены сюжэт паэмы Янкі Купалы «Сон на кургане». Мелодыі да п'есы апрацаваў вядомы беларускі і літоўскі кампазітар Канстанцін Галкоўскі.

Драматургія Вольгі Нікановіч карысталася поспехам у самадзейных калектывах, бо ў ёй быў малады задор, кліч да змагання з буржуазным ладам, за лепшую долю. Творы даволі густа былі перасыпаны народным гумарам і напісаны сакавітай беларускай мовай.

Генадзь Каханойскі

Вершы

Змагару-адраджэнцу

Прысьвячаецца К. Езавітаву

Трымайся, мой браце,
Ня скардзься на долю!
Хай цяжка змагацца
За праўду і волю, —
Вагонь гарыць ў сэрцы.
Ты справы ня здрадзіш
Ў ганьбе-паняверцы.
Працуй жа няўпынна
І веруй заўзята,
Што знойдзеш ты праўду
Для роднага брата!

1925 г. Дзвінск

Яму і Бацькаўшчыне

На чужым берагу мы з табою адны.
Навакол злая ўюга бушуе.
І штодня сьніцца мне,
Як ў радной старане
Сонца ласкай п'яніць і калдуе.

Хай ў чужой старане мы з табою адны,
Навакол няхай ўюга рыдае,
Але ведаем мы,
Што край любы, радны
Наша імя дабром ўспамінае.
20 снежня 1925 г. Дзьвінск

Плыўцу

Вяслуй, плывец, змагайся з бурай,
Не складывай стамлёных рук.
Кіруй вяслом супроціў хваляў
І сьмела мкніся на зару.

Хоць ноч цямна, ды дзень сьвятлее.
На сэрцы сумна — не рабей.
Вяслуй, плывец, вяслуй глыбей!
Уціхне гром і згіне бура.

На зьмену ім узыдзе зорка,
Яна асьвеціць цьмы сувой.
Вяслуй, плывец, будзь супакоен:
Убачыш родны бераг свой!
[1942]

Сяргей Сахараў

Сяргей Сахараў нарадзіўся 17 (29) жніўня 1880 г. у Полацку. Праз год яго бацькі вымушаны былі пераехаць у вёску Банонь, за 12 вёрст ад горада. Неўзабаве памірае бацька. Маці зноў вяртаецца ў Полацк, спадзеючыся там зарабіць на пражыццё.

Як сірату хлапчука ўладкоўваюць на поўнае ўтрыманне ў Полацкае духоўнае вучылішча. Потым ён вучыцца ў Віцебскай духоўнай семінарыі. Тут Сяргею пашчасціла на настаўніка — ім аказаўся Дз. Даўтгала, будучы беларускі савецкі гісторык, археограф, краязнавец. Ён перадаў свайму вучню зацікаўленасць да фальклору, этнаграфіі, культуры роднага народа.

З 1901 г. юнак працаваў настаўнікам у Люцынскім павеце. У 1907-1911 гг. вучыўся на юрыдычным факультэце Юр'еўскага ўніверсітэта (цяпер Тартускага). Пасля заканчэння вучобы Сяргей Пятровіч настаўнічаў у Віцебску, працаваў інспектарам народных школ у Юр'еўскім павеце, а потым узначальваў Люцынскую гімназію. Паводле мірнай дамовы СССР з Латвіяй (1920), Люцын перададзены Латвіі. С. Сахараў, займаўшы там сям'ю, не пакінуў горада. У 1920-1921 гг. ён кіраваў расейскай гімназіяй.

Паводле перапісу 1920 г., у Латвіі пражывала 75 650 беларусаў. Сярод іх шырыўся культурна-асветніцкі рух. Было заснавана Таварыства «Бацькаўшчына», якое дамагалася для беларускай нацыянальнай меншасці культурнай аўтаноміі. Але з-за слабой арганізаванасці беларусы не змаглі вылучыць у Сейм сваіх дэпутатаў-абаронцаў. Тады беларуская інтэлігенцыя звярнулася да Яна Райніса з просьбай узяць на сябе абарону правоў беларусаў. Дзякуючы Райнісу пры Міністэрстве асветы Латвіі стварылі Беларускі аддзел, і С. Сахараў узначальваў яго ў 1921-1925 гг. У мясцовасцях з беларускім насельніцтвам былі заснаваны беларускія школы, гімназіі, сталі выходзіць на беларускай мове газеты і часопісы. Культурна-асветніцкая работа сярод беларусаў, як зазначыў пазней С. Сахараў, «вялася пад духоўным кіраўніцтвам Яна Райніса ў прагрэсіўным, дэмакратычным кірунку».

Амаль восем гадоў служыў ён дырэктарам Дзвінскай беларускай гімназіі, у якой вучыліся дзеці сялян, рамеснікаў, рабочых. У 1932 г. у сувязі з паступовай ліквідацыяй гімназіі С. Сахараў быў вызвалены ад пасады дырэктара і вымушаны пайсці ў адстаўку, жыць на невялікую пенсію. Аднак гэта дало яму магчымасць актывізаваць збіранне беларускай народнай творчасці.

За рукапісны зборнік (1015 фальклорных твораў) С. Сахараў з Культурнага фонду Латвіі атрымаў у 1939 г. прэмію, якую патраціў на выданне асноўнай кнігі свайго жыцця — зборніка «Народная творчасць латгальскіх і ілукстэнскіх беларусаў». Ён паспеў выдаць толькі першы выпуск фальклорных запісаў. Рукапісныя другі, трэці і чацвёрты выпускі — адна з крыніц для папаўнення акадэмічнага выдання «Беларускай народнай творчасці».

Ёсць у літаратурнай спадчыне С. Сахарава асобныя брашуры — нарысы па гісторыі Латгальскага краю, на школьныя тэмы: «Кароткая запіска аб існаванні Люцынскай гімназіі...», «Гістарычны нарыс пяцігоддзя Дзвінскай дзяржаўнай беларускай гімназіі...». Надрукаваў некалькі навукова-папулярных артыкулаў, прысвечаных старажытнаму Полацку.

Адно з захапленняў С. Сахарава — складанне календароў. Да прыкладу, ён выдаў «Беларускі каляндар» на 1937 г.

С. Сахараў звяртаўся да чытачоў календара: «...Але старанна вывучаючы дзяржаўную мову, вучачыся іншым мовам, не будзем забываць і сваю беларускую мову. Калі б мы нашу родную... беларускую мову закінулі, забыліся, тады па ўсіх нас і след загінуў бы на зямлі».

С. Сахарава не стала на 75-м годзе жыцця. Дачка яго, Ірына Вількель, якая жыве ў Рызе, перадала рукапісную спадчыну С. Сахарава ў Беларусь, тым самым выканаўшы бацькоўскі заповіт. А каштоўнасць яе ў першую чаргу ў тым, што збіральнік фальклору беларусаў дасканалы даследаваў мала знаны этнаграфічны абшар, сумленна і шчыра выканаў асабісты наказ Я. Райніса: перадаць нашчадкам скарб вусна-паэтычнай творчасці продкаў.

У адной з балад сахараўскага зборніка «У зялёным садзе вятры гудзелі...» расказваецца, як «сівы конь» прывёз на сядзельцы дадому пасечаную кашулю паўшага ў бітве воіна. Балада заканчваецца наказам:

Вазьмі гэту кашульку, вымый яе слязьмі,
Высушы дыхамі, звакуй яе рукамі
І складзі — слоўцамі.

Менавіта з удзячных слоў і складаецца памяць пра чалавека, які неўмерна многа зрабіў для вяртання нацыянальнай свядомасці карэннаму беларускаму насельніцтву Латвіі, для ўсталявання латышка-беларускага ўзаемаразумення.

22-24 красавіка 1994 г. Таварыства беларускай культуры «Сьвітанак» правяло ў Рызе навукова-практычную канферэнцыю «Шляхі культурна-асветніцкага адраджэння беларусаў Латвіі ў сучасны

момант», дзе быў ацэнены грамадзянскі вопыт Сахарава. Удзельнікі канферэнцыі, прымеркаванай да саракавых угодкаў смерці незабыўнага настаўніка і этнографа 22 красавіка наведалі Іванаўскія могілкі, каб пакланіцца магіле пакутніка. Замучаны ён быў адразу пасля вайны страшэнным пераследам усіх тых, хто ўдзельнічаў у беларускім (нацыяналістычным!) культурна-асветным руху. Адпаведныя савецкія карныя органы нават тых, хто вучыўся ў беларускіх школах ці гімназіях, адпраўлялі на 10-гадовае канцлагернае зняволенне. Хвораму, састарэламу С. Сахараву нават пасля казахстанскай высылкі (1945-1950) не дазволілі жыць у Рызе, у сваёй сям'і.

І яшчэ сёння чакае публікацыі яго фальклорна-этнографічная, літаратурна-публіцыстычная спадчына. Многае ў асэнсаванні яго жыццёвага і асветніцкага подзвігу зроблена Марынай Ліс і Арсеном Лісам, асобныя запісы змешчаны ў шматтомным выданні «Беларуская народная творчасць».

Да 115-годдзя з дня нараджэння С. Сахарава з ініцыятывы таварыства «Беларусь—Латвія» адбылася ў Полацку выстава «Збіральнік духоўных скарбаў». У тым жа 1995 г., ужо ў Мінску, у ДOME дружбы на выставе «Яніс Райніс і Беларусь» былі прадстаўлены дакументы, архіўныя матэрыялы, рукапісы — у «падсветку» вялізнай спадчыны С. Сахарава. Нездарма яго называлі беларускім Нестарам.

Пра Сяргея Сахарава

* * *

Прыгледзеўшыся да жыцця сваіх суайчыннікаў у Латгалі, ён пераканаўся, якую багатую культурную спадчыну яны захоўваюць у сваёй душы. І пачаў запісваць песні, паданні, легенды, прыказкі, казкі.

У свет народнай паэзіі і мудрасці Сахараў па-сапраўднаму паглыбляецца з 1925 года, калі пачынае працаваць дырэктарам Дзвінскай беларускай гімназіі. Яго вучні запісваюць ад сваіх родных, аднавяскоўцаў сотні твораў народнай паэзіі. У гімназіі пад рэдакцыяй С. Сахарава выдаецца на гектографе часопіс «Школьная праца». Фальклор на яго старонках займае пачэснае месца, асобныя нумары гэтага цікавага выдання цалкам прысвячаюцца народнапаэтычнай творчасці. Сахараў выступае ў часопісе з артыкуламі на розныя тэмы асветнага, культурна-гістарычнага характару. Разам з тым ён, актыўны і аўтарытэтны грамадскі дзеяч — дзейсна адстойвае беларускую школу, сацыяльныя інтарэсы насельніцтва Дзвінска, якое абрала яго ў гарадскую думу. На пахаванні Яна Райніса выступае ад

імя ўсёй беларускай грамадскасці Латвіі, выказвае глыбокі жаль і смутак усіх, хто бачыў у паэце выдатнага мастака слова братняга народа, чалавека вялікага сэрца, абаронцу праўды.

1980

Арсень Ліс

* * *

Дзвінская беларуская гімназія рыхтавала высокаадукаваную, патрыятычна настроеную беларускую моладзь. Для Сяргея Сахаравы важна было не толькі даць вучню разнастайныя веды, але і выхаваць з яго чалавека, асобу, грамадзяніна. «Прыемна было назіраць, як з сялянскай дзяўчыны або хлопца паступова фармуецца чалавек — інтэлігент з сваім імкненнем і светапоглядам», — успамінаў С. П. Сахараў. За час кіравання ім Дзвінскай беларускай гімназіяй з яе сцен выйшла шмат таленавітай моладзі. Многія з выхаванцаў пазней сталі добрымі мастакамі, артыстамі, літаратарамі, музыкантамі, навукоўцамі.

Акрамя працы ў гімназіі С. П. Сахараў прымаў актыўны ўдзел у рабоце розных грамадскіх арганізацый. Ён быў старшынёй Дзвінскага аддзялення Таварыства беларускіх вучыццялёў у Латвіі, старшынёй рэвізійнай камісіі беларускага таварыства «Прасьвета», членам управы беларускага культурна-асветнага таварыства «Рунь» і беларускага сельскагаспадарчага таварыства «Аратай». У гэты перыяд С. П. Сахараў вядомы і як арганізатар Беларускай дэмакратычнай партыі — першай беларускай палітычнай партыі ў Латвіі. Аб шырокім аўтарытэце С. П. Сахаравы сярод прагрэсіўна настроенай беларускай грамадскасці сведчыла і яго абранне ў Дзвінскую гарадскую раду ў якасці прадстаўніка ад беларусаў.

Такая папулярнасць С. П. Сахаравы сярод беларускай меншасці ў Латвіі, а яго па праву можна лічыць адным з лідэраў беларускага адраджэнскага руху, прыйшлася не да спадобы камусьці з шавіністычных колаў латышскага кіраўніцтва. Да таго ж, унутраныя інтрыгі з боку некаторых беларускіх настаўнікаў, якім, відаць, засціла кааларытная фігура С. П. Сахаравы — віднага грамадскага і культурнага дзеяча, любімага педагога — прывялі да зачынення Дзвінскай беларускай гімназіі. Так, бязменнае сямігадовае кіраўніцтва гэтай навучальнай установай скончылася для С. П. Сахаравы ў 1932 годзе адстаўкай.

Пасля актыўнай, напружанай педагогічнай працы застацца без любімай справы было вельмі цяжка, але моцны характар С. П. Сахаравы, вера ў беларускую ідэю не дазволілі яму расслабіцца. З

гэтага часу С. П. Сахараў актыўна ўключаецца ў літаратурную і навукова-даследчую працу. Ён быў напісаны шэраг артыкулаў і даследаванняў па пытаннях гісторыі, культуры. Менавіта ў гэты перыяд Сахараў актыўна заняўся падрыхтоўкай да выдання беларускага фальклору Латгаліі і Лукстэ, які разам са сваімі памочнікамі пачаў збіраць з пачатку 20-х гадоў. У 1939 годзе ён прадставіў на разгляд у думу Культурнага фонду Латвіі каля 1100 фальклорных запісаў розных жанраў, сабраных сярод беларускага насельніцтва. Матэрыял быў ухвалены, а складальнік атрымаў ганарар, які тут жа перадаў на друкаванне будучых фальклорных зборнікаў. У 1940 годзе ўбачыў свет 1-шы выпуск «Народнай творчасці Латгальскіх і Лукстэнскіх беларусаў», падрыхтаваны С. П. Сахаравым. Але, на жаль, наступныя выпускі так і засталіся ў рукапісах.

У час Другой сусветнай вайны С. П. Сахараў вярнуўся да педагогічнай дзейнасці. Працаваў настаўнікам у Рызе (1941), дырэктарам Індраўскай (1941) і дырэктарам-арганізатарам Рэзнаўскай (1942) гімназій. Не пакідаў і фальклорнай збіральніцкай працы. Да таго часу колькасць сабраных і прасістэматызаваных ім фальклорных твораў дасягнула ўжо трох тысяч запісаў.

У канцы вайны (красавік 1945 года) па беспадстаўным абвінавачанні С. П. Сахараў быў арыштаваны як беларускі нацыяналіст і паводле выраку ваеннай Калегіі Вярхоўнага Суда прысуджаны да пяці год пазбаўлення волі. Ссылку адбываў у лагеры Батык Карагандзінскай вобласці Казахстана, дзе працягваў займацца фалькларыстычнай дзейнасцю — запісваў фальклор зняволеных.

Выпрабаванні не сагнулі Сахарава, не пазбавілі яго жадання працаваць над фальклорнай спадчынай беларусаў. У 1950 годзе, вярнуўшыся ў Латвію, ён з падвойнай энергіяй узяўся за ўладкаванне спраў, звязаных з выданнем беларускай народнай творчасці Латгаліі і Лукстэ. Але шматлікія захады па розных інстанцыях, у тым ліку і зварот у АН Беларусі, так і не прынеслі станоўчых вынікаў. І да гэтага часу велізарны каштоўны фальклорны матэрыял захоўваецца ў рукапісным выглядзе ў фондах ЦНБ АН Беларусі і Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН Беларусі, а таксама ў Інстытуце мовы і літаратуры Латвійскай АН. Толькі невялікая частка гэтага народнага багацця ўведзена ў навуковы ўжытак у тамах серыі БНТ.

Педагогічнай і культурна-асветніцкай працы С. П. Сахараў прысвяціў больш за пяцьдзесят гадоў, каля дваццаці пяці з іх — барацьбе за беларускую школу ў Латвіі. Праца педагога, асветніка, грамадскага

дзеяча дала плённыя вынікі — свядомая беларуская інтэлігенцыя папоўніла свае рады новымі, свежымі сіламі. Вялікая колькасць жыхароў Латгаліі і Лукстэ адчулі сябе сапраўднымі беларусамі, народам з глыбокімі гістарычнымі і культурнымі традыцыямі. Заслуга С. П. Сахарава ў тым, што ён першым здолеў падняць, даследаваць і падрыхтаваць да выдання вялікі, каштоўны пласт народнай творчасці — фальклор беларускага насельніцтва Латвіі.

Марына Ліс

Артыкулы

Бурса

Пасья сьмерці бацькі для маці і для мяне пачалася цяжкая пара жыцця. Спачатку пасяліліся ў свайго дзядзькі ў вёсцы Туроўля Полацкага павету, дзе пражылі каля трох гадоў і дзе я пачаў навучаньне ў вясковай школцы. Потым ізноў пераехалі ў Полацк. Я паступіў у жніўні 1891 года ў Духоўнае вучылішча і быў прыняты на поўны дзяржаўны кошт.

Тагачасная духоўная школа яшчэ шмат у чым нагадвала Памялоўскую бурсу.

Сам сабе я здаваўся сьмешным, калі першы раз прыйшоў у бурсу. Мяне, адзінаццацігадовага хлопчыка, апранулі з чужога пляча ў даўтаполы сурдут (казённакоштным выхаванцам давалі вопратку), пакуль не пашылі мне блюзу па ўзросьце.

У бурсе дзень праходзіў па такім раскладзе: уставалі ў 7 гадзін раніцы, потым была агульная малітва, сьнеданьне, лекцыі, абед, адпачынак, вячэрнія заняткі, вячэра, зноў малітва і сон. Лекцыі праходзілі сумна, выкладаньне было большай часткай схаластычнае. Гэтая схаластычнасьць была адной з прычын рознага роду блазнецтва сярод бурсакоў. Але адміністрацыя бурсы і настаўнікі змагаліся з гэтым. Асабліва запомніўся настаўнік славянскай і расейскай моў: маленькага росту, гарбаты, з сіваю барадою і досыць сярдзіты. Бурсакі жартавалі з яго падчас лекцый: то прычэплівалі яму ззаду да гузікаў фракка паперкі на нітачцы, то пускалі ў клясе сьнегіра ці вераб'я. Але і Павел Вікенцьевіч у сваю чаргу строга караў вучняў. Любімай яго карай былі пстрычкі. Ён іх так добра даваў, што ад 10—25 пстрычак на лбе зьяўлялася шышка, ці, як казалі бурсакі, гуз. Памятаю, аднаго разу і я з вялікім цяжарам перанёс пстрычкі, каб не крыкнуць ці не заплакаць ад болю. У бурсакоў лічылася маладушным, калі хто-небудзь заплача. Любіў таксама Павел Вікенцьевіч

працягнуць вучня цераз увесь клас за вуха і паставіць у кут на калені.

Настаўнік арытмэтыкі дуросьнікаў проста выклікаў да стала, прымушаў працягваць далонь і тут жа даваў ня менш як 10 удараў лінейкаю. Але была і больш строгая кара: «карцэр» — маленькі цёмны пакойчык. Садзілі бурсакоў звычайна пасья абеду гадзіны на 3—4. Сядзеньне пад замком у карцэры было цяжкім: сьцюдзёна, цёмна, дапякалі блохі. Найбольш жа ўпартых «злачынцаў» па суботах у лазьні секлі розгамі.

Не магу ня ўспомніць адзін выпадак, калі вучыўся ў 3-й клясе. Сярод бурсакоў было пашырана курэньне тытуню, якое строга забаранялася. Каб схавацца ад выхавацеляў ці інспэктара, бурсакі зьбіраліся курыць пад лесьвіцай ці ў іншых патаемных кутках. У такую кампанію аднойчы забраўся і я. Бурсакі смалілі папярсы на ўсю моц. Адкуль ні вазьміся, на нас натрапіў настаўнік. Ён ня толькі накрычаў, але і кожнаму даў па карку ключом і ўсіх пасадзіў у карцэр. А паколькі мая маці жыла ў горадзе, выклікаў яе ў бурсу. І вось на другі дзень выклікаюць мяне з лекцыі ў пакой вартаўніка. Гляджу — там чакаюць мяне маці і наглядчык. Маці дастала пук розгаў і давай сьцябаць мяне па сьпіне. З таго дня я кінуў курыць і да гэтага часу не ўжываю тытуню і вельмі ўдзячны за добрую навуку маці і наглядчыку.

З вялікай палёгкай бурсакі ўздыхалі, калі чулі званок з апошняй лекцыі і, штурхаючы і зьбіваючы з ног адзін аднаго, беглі па лесьвіцы ўніз у сталовую на абед. Абед даваўся даволі сытны — з дзьвюх страў, а па сьвятах — і з трох. Горш было ў пасты. Бяда бывала, калі ў грыбным крупніку ці ў кашы хто-небудзь знаходзіў чарвяка. Тады бурсакі рабілі «бунт». Чарвяк на лыжцы пераходзіў ад аднаго да аднаго, бурсакі кідалі ежу, і пачыналася гудзеньне. Гарадоўшчык пытаўся, у чым справа. Тут адразу падымаўся гвалт. Пасылалі за кіраўніком бурсы, за аканомам, і пачынаўся разбор справы. Найбольшыя крыкуны-буяны прыгаворваліся ў катух, і ўсё заціхала.

Пасья абеду бурсакі ішлі гуляць на двор ці, з дазволу, у горад. У залежнасьці ад пары году гульні былі розныя. Восеньню і вясною гулялі ў «скачкі», у лапту, зімой — у сьняжкі ці коўзаліся на лызначах і санках. У сьняжкі звычайна гулялі кляса супроць клясы і так уваходзілі ў задор, што выходзілі хто з сінякамі, хто з крывёю з носа, хто з падранаю вопраткаю.

Па нядзелях на лёдзе Дзьвіны рабіліся сапраўдныя кулачныя бойкі. Звычайна бурсакі папярэдне згаворваліся і бралі дазвол у наглядчыка ці ў яго памочніка на выхад у горад. Замест гэтага ішлі на Дзьвіну, дзе зьбіраліся вучні настаўніцкай сэмінарыі. Бой пачыналі

старэйшыя, якіх называлі «маткі». У 4-й клясе бурсы вучні былі зусім дарослыя і здаравенныя — па 19-20 гадоў. І вось гэтыя дзядзькі першыя і распачыналі бойку. Шчасьце было зьменлівым, але часьцей пераможцамі былі бурсакі, бо бралі верх лікам і задорам.

З пяці гадзін вечара і да дзевяці ішлі вячэрнія заняткі: бурсакі сядзелі па клясах і пад наглядом сваіх выхавацеляў рыхтаваліся на заўтрашні дзень. У клясе стаяў гул, бо ўсе лекцыі вучылі ў паўголасу, хто заткнуўшы вушы, а хто так. Да шуму ўсе прывыклі, і ён нікому не замінаў. Клясы асьвятляліся дзвюма вялікімі вісячымі лямпачкамі. Але ў першы год майго навучаньня ў бурсе займаўся яшчэ пры стэарынавых сьвечках. На кожную парту ставілася адна сьвечка, і клас быў ілюмінаваны, хоць наогул у пакоі панавала паўцёмра. Дзень канчаўся вячэраю і малітваю ў 9 гадзін вечара, а ў 10 гадзін клаліся спаць. Тут пачыналася новае жьцьцё: бурсакі любілі гутарыць паміж сабою на сон. І аб чым толькі не гаманілі! Расказвалі розныя апаবাদаньні, злучаньня са страхам, са здарэньнямі, дзяліліся дзённымі ўражаньнямі, успаміналі свае хаты і вёскі. Таму, хто засынаў раней, прывязвалі поясам ногі да ложка. Шмат было жорсткасьці і зьдзекаў. Толькі ў 11 гадзін ночы ўсе засыналі, і наступала цішыня. Асабліва прыемна было ўставаць раніцаю ў траўні. Тады нас будзілі ў 5 гадзін, і мы ўсе ішлі на акафіст у Сафійскі сабор. Акафісты ў гэтым старадаўнім саборы служылі штодня. На іх зьбіралася вучнёўская моладзь з усіх школ Полацка, і таму стаяць было весела. Асабліва старанна маліліся ў дні іспытаў.

Іспыты ў бурсе былі самай цяжкой парой. Трэба было іх трымаць у кожнай клясе па ўсіх прадметах, і яны былі вельмі строгія. Шмат вучняў не вытрымлівалі іспытаў. Я павінен быў сядзець у 2-й клясе два гады. Падчас іспытаў уся бурса трымала сябе ціхенька: зубрылі хто дзе — у клясах, у садку, забіраліся ў дровы, дзе рабілі асобныя будкі.

Пасья іспытаў рабіўся ўрачысты акт, і бурсакі, хто з радасьцю, а хто з сумам, разьяталіся на канікулы па сваіх родных хатах.

Дзя мяне па-сапраўднаму ўрачыстым днём у бурсацкім жьцьці быў той, калі я з поспехам вытрымаў выпускныя іспыты і перайшоў у духоўную сэмінарыю. Сэмінарыя для бурсакоў уяўлялася чымсьці недасягальным, высокім, і я пасья летняга адпачынку з вялікім задавальненьнем накіраваўся ў жніўні ў Віцебскую духоўную сэмінарыю.

Адраджоная Латвія і беларусы

З 15 траўня 1934 г. Латвія стала на новы шлях жыцця пад кіраўніцтвам прэзідэнта дзяржавы д-ра К. Ульманіса. Замест папярэдняга ладу, калі вышэйшая ўлада належыла Сейму, належала палітычным партыям, калі шмат было партыйнай барацьбы і нязгод, з 15 траўня 1934 г. Латвія пайшла па шляху аб'яднанай працы ўсяго латвійскага грамадзянства. Вось як акрэсьлівае значэньне 15 траўня 1934 г. сам прэзідэнт д-р К. Ульманіс: «Аб'яднаны народ — васьмь запраўдны і глыбокі сэнс 15 траўня... Толькі аб'яднаны народ у сваёй вольнай і незалежнай дзяржаве спакойна можа ісьці па шляху, які вядзе ўперад, які вядзе ўвысь».

Якое ж становішча пры новым ладзе дзяржаўнага жыцця меншасцяў, якіх у Латвіі па апошнім 1935 г. перапісе налічваецца — 407 805, у тым ліку і нас, беларусаў.

Народны павадыр д-р К. Ульманіс, як лёзунгам сваёй аб'яднанай працы, адзначыў, што «новае латвійскае сонца сьвеціць усім», г. зн. і меншасцям, і нам, беларусам. У адным сваім інтэрвію парыскай газэце «Журнал де Деба» прэзідэнт больш падрабязна тлумачыць становішча меншасцяў так: «Латыская Латвія не накіравана супроць інтарэсаў меншасцяў. Мы жадаем у першую чаргу ўмацаваць дабрабыт латышоў, а меншасці павінны лічыць інтарэсы дзяржавы вышэй сваіх інтарэсаў. Меншасці павінны быць добрымі грамадзянамі і працаваць на карысьць Латвіі, а не на карысьць іншых дзяржаў».

Мы ня зробім жыццё меншасцяў немагчымым і мы ня прыемем супроць меншасцёвага жыхарства крокаў ні ў культурным, ні ў эканамічным адношаньнях».

Былы прэзідэнт дзяржавы А. Квэсіс у сваёй навагодняй прамове па радыё 1 студзеня 1935 г. паміж іншым сказаў: «Латвія павінна быць латыскай — гэта зразумела. Але гэтым ня сказана, што іншыя народнасьці ня могуць уладкавацца ў Латвіі, як дома, і карыстацца роўнымі правамі з другімі народнасьцямі».

Таварыш міністра-прэзідэнта М. Скуенекс у сваёй радыё-прамове 23 траўня 1934 г., разьвязваючы меншасцёвае пытаньне, так сказаў: «Мы не жадаем падаўляць другія народы і нашых грамадзян-інароўцаў. Наша мэта не заключаецца ў тым, каб зрабіць іх жыццё горкім і немагчымым. Не. Але нашай мэтай павінна быць умацаваньне латышства ў нашай дзяржаве, каб у сур'ёзны момэнт, калі нашай дзяржаве пагражала б небясьпека, грамадзяне нашай дзяржавы бяз розьніцы народнасьцяў і рэлігіі былі б аднадушнымі

абаронцамі нашай дзяржавы».

Былы міністр прасветы праф. Л. Адамовіч на ўрачыстым акце Рыскіх пачатковых школ у чэрвені месяца 1935 г., дзе было прысутных больш 3000 вучняў розных нацыянальнасцяў, зварочваючыся да дзетак і тлумачачы ім значэнне роднай сямейкі, народу і дзяржавы, сказаў: «Усе вы належыце да розных нацыянальнасцяў, у кожнага з вас ёсць свой народ, з якім вы звязаны паходжаннем, мовай. Хай жа свой народ будзе для вас заўсёды родным, хай кожны з вас будзе перакананым сынам свайго народу, хай кожны з вас усёй сваёй істотай увайдзе ў арганізм свайго народу. Латышы вы ці расейцы, немцы, палякі, жыды — вы павінны быць сынамі свайго народу, скарыстаць сваю веду к гонару свайго народу. Але ўсіх нас аб'ядноўвае дзяржава. Кожны, будучы запраўдным і сьведомым сынам свайго народу, можа быць і павінен быць адданым грамадзянінам сваёй краіны. У гэтым сэнсе не павінна быць ніякіх нацыянальных перагародак. Дзяржава шмат патрабуе ад усіх грамадзян, шмат патрабуе і ад маладога пакалення. Хай жа кожны з вас разумее, што дзяржава яму дае, але хай ён будзе гатоў і з свайго боку пакласці на аўтар усім нам дарагой Латвіі сваю працу, сваю веду, свае здольнасці».

Таварыш міністра ўнутраных спраў Л. Берзінш у сваёй размове з супрацоўнікамі газеты «Сегодня» ў траўні месяца 1934 г., кажучы аб становішчы меншасцёвага друку, адзначыў: «Мы не збіраемся падзяляць нашых грамадзян па катэгорыях і лічымся толькі з тым, ці працуе гэтая персана ляляльна на карысць Латвіі».

Мы наўмысна прывялі некаторыя думкі прэзідэнта Латвіі д-ра К. Ульманіса і яго бліжэйшых супрацоўнікаў, каб з імі пазнаёміліся латвійскія беларусы і ўразумелі яскрава сваё становішча пры сучасным ладзе Латвіі. З гэтых думак відаць, што ніхто не патрабуе ад нас, латвійскіх беларусаў, каб мы адракаліся ад свайго нацыянальнага «я», каб мы адракаліся ад сваёй мовы, ад сваёй песні, ад сваіх звычаяў, ад усяго свайго роднага.

Што адраджона Латвія нам, беларусам, не перашкаджае і не забараняе вучыць сваю родную мову ў пачатковых школах, гэта відаць з таго, што ў праграму 4-класовых мяшаных пачатковых школ уведзена выкладанне 11 лекцый у тыдзень «tevu valoda», гэта значыць бацькаўскай, роднай мовы.

І мы, беларусы, павінны скарыстаць гэта права. Там, дзе жыве наша беларускае жыхарства і дзе нашы былыя беларускія школы ператвораны ў мешаныя школы, бацькі цераз сваіх прадстаўнікоў у школьнай радзе могуць прасіць раённага інспектара і кіраўніка

школы ўвясці выкладаньне для беларускіх дзетак сваёй роднай беларускай мовы. Гэта будзе зроблена школьнаю ўладаю, як нам адзначыў у сваёй гутарцы адзін з інспэктароў народных школ.

Таксама адраджоная Латвія не забараняе беларусам культурнай працы, напр., паставіць беларускі спэтакль, наладзіць свой хор, выдаць сваю часопісь ці каляндар і г. д. Паглядзеце, беларусы, навокал: усе меншасці Латвіі — велікарусы, немцы, палякі, ліцьвіны, жыды і зараз па меры іх сіл і сродкаў маюць свае арганізацыі, маюць свае газэты і часопісі, ладзяць свае тэатральныя пастаноўкі, лекцыі, сьвяткаваньні і г. д.

Толькі ў сваёй агульнай і культурна-нацыянальнай працы мы павінны кіравацца словамі прэзыдэнта д-ра К. Ульманіса: «Кожны ў сваёй працы, а ўсе ў працы дзяржаўнай». Што гэта знача?

А гэта знача, што кожны з нас, беларусаў, хто б ён ні быў, ці селянін, ці вучыцель, ці жаўнер, ці айзсарг, ці пэнсіонер, ці працоўны, заўсёды павінен сваю працу згаджаць з карысьцю нашай Латвійскай дзяржавы, у якой мы жывем, працуем і благамі якой карыстаемся.

«Беларускі каляндар», 1937 г.

Полацкі князь Усяслаў — беларускі нацыянальны асілак

Ад аўтара

Асновай артыкулу «Полацкі князь Усяслаў — нацыянальны беларускі асілак» зьяўляецца гісторыка-навуковы досьлед Дзьмітрыя Сяргеевіча Леанардава «Полоцкий князь Всеслав и его время», зьмешчаны ў часопісе Віцебскай навуковай архіўнай камісіі «Полоцко-Витебская старина», кн. II — 1912 г., кн. III — 1916 г.

За адзін гэты артыкул імя Дз. С. Леанардава павінна займаць ганаровае мейсца сярод дасьледчыкаў беларускай старадаўнасьці. Дз. С. Леанардаў, хоць быў родам з Тульскай губ., але ў працягу сваёй 15-гадовай службы ў сярэдніх школах Полацку і Віцебску (1900-1915) і пад уплывам мяйсцовых гісторыкаў — А. П. Сапунова, Дз. І. Даўгялы і інш., моцна захапіўся багатай Полацка-Віцебскай старасьвечынай. Шмат ён працаваў у мяйсцовых архівах, быў адным з самых актыўных супрацоўнікаў Віцебскай навуковай архіўнай камісіі, падчас летніх вакацыяў езьдзіў у Петраград і Маскву дзеля адшуканьня ў бібліятэках і архівах матэрыялаў з гісторыі Полацка-Віцебскай Беларусі.

У выніку такой сумленнай працы і зьявілася каштоўная і салідная навуковая праца Дз. С. Леанардава аб Полацкім князю

Усяславе.

Усе жыхары прыгожай беларускай старонкі павінны любіць сваю родную старасьвеччыну і ёю цікавіцца. Традыцыі глыбокай полацкай старасьвеччыны ў памяці ўсіх беларусаў, у жылах каторых цячэ стараславянская кроў крывічоў, павінны быць жаралом вечнага натхнення.

Мінуўшчына важная яшчэ й дзеля таго, што толькі ў ейным асьвятленьні можна правільна зразумець і належна сабе ўявіць задачы сучаснага гістарычнага момэнтэ й ісьці па правільнай дарозе да сьветлай будучыні свайго народу. Тым больш важным ёсьць кінучь хоць адзін-другі прамень сьвятла на тую далёкую эпоху ў гісторыі беларускага краю, калі над ім залунала зараніца сваёй гаспадарсцвевеннасьці, калі на берагах Дзвьіны былі паложаны першыя каменны асноваў беларускай культуры, калі беларуская палітычная думка стала ператварацца ў форму выразнай палітычнай цэласьці.

А гэта пачалося даўно — больш васьмісот гадоў таму назад...

У гэту далёкую пару сэрцам Беларусі быў стары сусед Віцебска — слаўны Полацк, гаспадарсцвевенная ўлада каторага была ў жалезных руках магутнага Полацкага князя-багатыра Усяслава, а імя палачан, «грозных палачан», як кажа аўтар «Слова аб палку Ігаравым», з славаю разносілася рэхам народнай вёсьці ня толькі па многаводным басэйне Дзвьіны, але й далёка па-за ягонымі граніцамі.

Гістарыяграфія знае нямала важных дасьледчыкаў, што займаліся дасьледаваньнем мінуўшчыны й сучаснасьці беларускага народу. Сярод іх заслужаная павагаю карыстаюцца імёны прафэсараў: пецярбурскага — М. О. Каяловіча, маскоўскага — І. Д. Бяляева, кіеўскага — М. Доўнар-Запольскага, варшаўскага — Я. Ф. Карскага; глыбокіх знаўцаў беларускай старасьвеччыны — А. М. Семянтоўскага, Дз. П. Сапунова, Дз. І. Даўтлялы і інш. Аднак самае толькі існаваньне гэтулькіх аўтарытэтаў не дае йшчэ права цьвердзіць, што ўсе пытаньні ў справе княжага пэрыяду гісторыі старасьвецкага Полацку ўжо вырашаны безпаваротна й аканчальна. Не! Там ёсьць яшчэ шмат чаго навукова недасьледаванага, загаднага й цікавага... Гэта зусім натуральна, калі прыняць пад увагу тое асаблівае, бадай выключнае палажэньне, якое Полаччына займала сярод іншых суседзкіх земляў, а такжа, калі прыняць пад увагу самы характар гэтай старонкі, ведамай з летапісных жаролаў.

Полацкая зямля X-XI вв. для земляў Прыдняпранскіх была далёкай акраінай, гістарычнымі падзеямі высунутай у суседства з літоўскімі й чудзкімі плямёнамі. Ужо ў самым зараньні легендарна-паэтычнай дымкі, прыцярушыўшай найдаўнейшую гісторыю гэтай

зямлі, адбіваецца апрычонасыць паўдзённае ўкраінскае Прыднятраншчыны ад палачан, закінутых у глухую даль, паміж дрымучых лясоў і топкіх балот Беларусі. Гэты факт апрычонасыці зямлі крывічоў ад рэшты Русі зазначаюць усе аўтарытэтных жаролы. «Крывічы, — кажа Н. Кастамараў, — былі раз'яднаны з Паўдзённай Руссю й жылі асобным сьветам»⁵.

Насьледкам такой раз'яднанасці было выдзяленьне полацкіх князёў з агульнай сям'і патомства кіеўскага князя Уладзімера.

«Перш за ўсіх ізгояў⁶, — піша праф. Ключэўскі, — у палажэньні выдзеленых князёў апынуліся, ня дзеля раньняга сіроцтва, але з прычыны асаблівых варункаў, князі полацкія, патомкі старшага Уладзіміравага сына ад Рагнеды»⁷.

Праф. Багалеі прадстаўляе выдзяленьне полацкіх князёў і адасабленьне Полацкага княства як адно цэлае. «Адасабленьне Полацкага княства пачалося вельмі рана — яшчэ пры Уладзімеры Сьвятым, узяўшым сабе за жонку дачку Полацкага князя Рагвалода й аддаўшым Полацкі пасады Рагнедзінаму сыну — Ізяславу»⁸.

Полаччына, як кажа праф. А. Трачэўскі, была «адрэзаным акрайцам у рускай гісторыі ўдзельнае пары, падобна, як і Галіччына»⁹. Вось жа гэта «адрэзанасць», гэта адлучанасць Полацка ад агульна-рускага караня й былі прычынаю таго, што гісторыя княжага пэрыяду Полаччыны прадстаўлена ў летапісных аглядах толькі ў форме кароткіх, фрагмэнтарычных, часам непавязаных з сабою вестак. Па загубленьні ж сваіх мясцовых полацкіх летапісаў гістарычная навука асталася без магучай успамогі дзеля правільнага разуменьня й магчымасці ўсебаковага асьвятленьня гэнай важнай культурна-палітычнай эвалюцыі, якую перажылі крывічы ў басэйне Дзьвіны ў X-XII в. А эвалюцыя гэта была вельмі характэрная: у той час, калі ноўгарадзкія славяне на берагах Волхава імкнуцца апрацаваць у сябе палітычную форму дэмакратычнага рэспубліканства, полацкія крывічы на берагах Дзьвіны, праз сваіх свабодалюбівых князёў, стараюцца сканцэнтраваць у незалежнае Крывіцкае княства, сарганізаваць незалежную дзяржаву (гаспадарства). Гэтым і тлумачыцца жорсткая барацьба Кіева з Полацкам, закончаная небывала трагічным эпілёгам — ссылкай полацкіх князёў у Царгород.

⁵ Костомаров И. Исторические монографии и исследования. СПб., 1872. Т. 1. С. 12.

⁶ Изгоями назывались князи, выключаныя з радавага старшынства й адлучаныя ад учасьця ў агульным валаданьні зямлёй.

⁷ Ключевский В. Курс русской истории. М., 1906. Ч. I. Изд. 2-е. С. 222.

⁸ Багалеи Д. И. Русская история. Харьков, 1909. С. 173.

⁹ Трачевский А. Русская история. СПб., 1895. Ч. I. С. 70—71.

Недастатак мясцовых летапісных вестак аб Полацкіх здарэннях тым больш даецца горка адчуць, што аўтары кіеўскіх і інш. летапісаў, з каторых і даведваемся аб гэтых здарэннях, не маглі быць да Полацка безстароннымі. Наадварот, у Кіеве імя Полацка ў старыя часы, паводле ўсяго, выгаварвалася з адценкам глыбокай упярэджанасці, задорным тонам забабону...

Дакумэнтам гэтага зьяўляецца цікавая легенда «о предивном чуде у Полотську», згодна з Іпацкім, а йшчэ лепш Цьвярскім летапісам «об устрашениях и мечтах бесовских в Полотску при князе Всеславе». Летапісец у найўна-дзіцячым тоне расказвае аб штуках бясоў над палачанамі на гарадзкіх вуліцах і пляцох падчас пануючай у Полаччыне ў 1092 г. нейкай пошасці, захапіўшай з сабой многа людзкіх ахвяраў. Сам факт вялікага пашырэння гэткай легенды, якая сталася нават сюжэтам народнай дасьціпнасці й запісана з многімі варыянтамі ў шматлікіх летапісных аглядах, зьяўляецца выразным доказам, як адносіліся суседнія землі да далёкай Полаччыны. Падобна таму, як Літоўская зямля доўгі час лічылася жаралом усялякіх дзіваў і чараў, гэтак краіна полацкіх крывічоў у XI-XII в. слыла як старонка чараў і загадных зьяваў, лічылася нейкім зачараваным кутком.

Не зважаючы на гэткую легендарнасць вестак аб старым Полацку, адна магутная асабістасць з сям'і полацкіх князёў пакінула па сабе вельмі яркі й выразны знак на фоне ўдзельна-вечавой гісторыі. І быў час, калі імя гэтай асобы шырока разнасілася ў народнай погаласцы ў самыя далёкія куткі ўдзельна-вечавой Русі; калі імя гэта было аднолькава слаўным і грозным ува ўсіх тагачаснага грамадзянства, пачынаючы ад ягоных вярхоў, у асобах прадстаўнікоў мнагалічнай княжай сям'і Рурыкавічаў, і канчаючы глыбокімі нізамі народу пад відам ці то неспакойных грамадаў свабодалюбівага веча на кіеўскім рынку, ці то цёмных масаў чужаземнага насельніцтва, у родзе фінскага племені водзі.

Гэта імя князя Усяслава. Гэты слаўны князь пракняжыў у Полацку цэлых 57 гадоў (1044-1101). Лічба незвычайная нават для багатай вялікімі людзьмі ўсясьветнай гісторыі.

Асоба князя Усяслава Брачыславіча цікавая так жа й з іншага боку: падобна як і многія з вялікіх людзей, князь гэты пакінуў па сабе ў гісторыі падвойны сьлед, дваякую памяць: «Слова аб палку Ігаравым» творыць Усяславу сьветлы арэол адважнага ваякі, добрага панаўніка, справядлівага судзьдзі й народнага героя, а з другога боку — Усяслаў быў героем паэтычнай казкі й народнай фантастыкі: летапіс рысуе нам яго як «рожденного от волхвования» і

«неміласэрнага на праліцыцё людзкой крыві», урэшце, паэтыка народных пяўцоў з гістарычнага Усяслава вытварыла тып казачнага перакіншчыка, каторы «днём людзей судзіць і ўпраўляе князёўскімі гарадамі, а ўночы воўкам носіцца».

Але прыступім да характарыстыкі нашага беларускага нацыянальнага героя — князя Усяслава Брачыславіча.

Як адпраўны пункт дзеля характарыстыкі полацкага князя возьмем водклік аб ім летапісных жаролаў з 1044 году:

«В лето 6552, — чытаем у Лаўрэнцеўскім летапісе, — умре Брячислав, сын Изяславль, внук Володимера, отець Всеслав, и Всеслав, сын его, седе на столе его, его же роди мати от волхвования; матери бо родивши его, бысть ему язвено на главе его, ркоша бо волсви матери его: «се язвено навязи нань, да носит е до живота своего», «еже носить Всеслав и до сего дне на себе; сего ради немилостив есть на кровопролитие».

Гэткі, так сказаць, палітычны пашпарт выдадзены летапісцам Усяславу Брачыславічу ў важны для яго год пасаджэння на Полацкі пад, у важны момэнт выступленьня яго на сцэну гісторыі.

Так ці йнакш, але ўспомненая цытата з Лаўрэнцеўскага летапісу адносіцца, без сумліву, у лік загаданых бачынаў летапіснага тэксту. З аднаго боку — чуваць тут водгалас усім ведамай казкі аб чарадзею Волху й старасьвецкай быліны аб багатыру Волху Усяславічу, з другога боку — казачна-былінная фантастыка ўмела тут пераплеценая рэальнасьцю прастадушнай легенды аб загадным «язвено на главе его» ад самага нараджэння й аб насімым ім чарадзейскім талісмানে. І ў гэтую вось рамку, дзіўна размалёваную паэтыкай і забабонам народных погаласак, устаўлены аканчальны пагляд аб маральным вобліку князя як чалавека суровага й неміласэрнага на кровапраліцыце. Падобная характарыстыка асабліва падатную глебу дзеля свайго распашырэння магла знайсці іменна ў Кіеве, пад уладу каторага не хацеў схіліць сваёй гордай галавы магутны полацкі князь.

Але на паказаньне аб чарадзейскім нараджэнні полацкага князя няможна глядзець толькі як на звычайны прадукт забабоннасьці й народнай цемры.

Нараджэнне людзей «от волхвования» і наагул наднатуральнае іхняе паходжаньне былі звычайнымі, так сказаць, валацужнымі сюжэтамі старадаўніх вераваньняў у арыійскіх народаў. На здольных арганізатараў свайго цывільнага й ваеннага жыцця арыіцы наагул глядзелі як на асабліва ўздольненыя істоты, як на вялікіх герояў і магутных паўбагоў, якія паходзяць ня так, як усе людзі, але зьявіліся на зямлі спосабам наднатуральным (грэцкая міталёгія — Геракл),

чараўніцкім і найчасцей прымалі форму баснаслоўных апісаньняў аб нараджэньні іх з зямных матак, а ад бацькоў паходжаньня нечалавечага, галоўным чынам ад зьмеяў, якія ўважаліся ўцелаісьненнем незвычайнай мудрасьці й дэманічнай хітрасьці.

Дзеля гэтага нятрудна прадставіць, пры якіх варунках сярэднявечная й агульнаарыйская традыцыя маглі злучыцца з гераічнаю асобаю полацкага князя. Чалавек, які задзівіў народныя масы свае пары львінаю адвагай, жалезным характарам, нясчэрпанай энэргіяй і рашучай быстрынёй наносімых удараў; князь, які патрапляў незвычайна ўдачна вырывацца з самых цяжкіх абцугоў, блізу безнадзейных палажэньняў, у паняцьці народу ня мог зьявіцца парадкам натуральным. Не, ён павінен быў радзіцца па-чарадзейску — «от волхвования».

Пры выясьненні прычын, дзеля якіх асоба Усяслава Брачыславіча асталася ў агульнанароднай памяці з тыпічным арэолам чарадзейнага нараджэньня, трэба так жа канечна прыпадняць занавесу над яшчэ больш цікавым кутком у псыхалёгіі самай крывіцкай паэтыкі.

У дагістарычную эпоху, калі йшчэ ня было раздрабленьня крывічоў на паўночных і паўдзённых, на пскоўскіх і полацка-смаленскіх, вуснае паэтыцкае творства гэтага племені, натуральна, цякло адным супольным руслам. Але, у меру адасабленьня аднаго ад другога паасобных галін племені, выражэньне паэтыцкага творства іх у казках і былінах стала разрозывацца. Аднак першая супольнасьць паэтыцкіх традыцыяў, матываў, сюжэтаў, нават мясцовага калярыту ў творчасьці счэзнуць не магла. Гэта выразілася ў цікавым працэсе вытварэньня з гістарычнага Усяслава легендарнага перакіншчыка й чарадзея. Мы хочам гэтым сказаць, што на гістарычную асобу полацкага князя крывіцкая творчая думка накінула паэтыцкую вопратку былінага багатыра Вольха Ўсяславіча, а гэты апошні ў сваю чаргу апранены быў ёю ў фантастычную вопратку чарадзея Волха, героя з казачнага эпасу.

Гэта ўнутраная пасваячанасьць двух тыпаў — казачна-песеннага й легендарна-гістарычнага — станецца йшчэ больш канкрэтнай пры падрабязным супастаўленьні рысаў Усяслава Брачыславіча, як ён нарысаваны ў летапіснай казцы й у прыпеўцы вешчага Баяна, з рысамі Вольха Усяславіча — паводле дзвюх захаваных аб ім былінаў.

Летапіс кажа: «Сего Всеслава мати роди от волхвования». Гэты сухі й ляканічны фрагмэнт сачыстымі фарбамі быліны, запісанай у зборніку Д. Данілава, размалёваны ў наступны жанравы абраз:

По саду, саду зелённому, ходила, гуляла
Молода княжна Мария Всеславьевна,
Она с камени скочила на лютого, на змея.
Обвивается лютой змеею около чебота зелен-сафьян,
Около чулочика шелкова, хоботом бьёт по белу стегну,
А в то поры княгиня понос понесла,
А понос понесла и дитя родила».

(Былина VI, бач. 38)

Як істота надприродная, ад самага ужо свайго нараджэньня, як сын змея-перакіншчыка, багатыр Волх Усяславіч мае прароцкую прыроду. Згэтуль становіцца зразумелым, чаму падарожныя калекі ў павучальнай прамове Ілы Мурамцу адзначаюць у Волха іменна «хитрасьць-мудрасць».

Не ходи на Вольгу Сеславьевича
Он не силою возьмет,
Так хитростью-мудростью.

У прыпеўцы вешчага Баяна, запісанай у «Слове аб палку Ігараве», полацкі чарадзеі таксама названы «хитрым, гораздым и человеком вещей души».

Як ведама, перакіншчыцтва было спадкаемнай рысай Волха, й былінная фантастыка справядліва прадстаўляе гэта перакіншчыцтва як нутраную канечнасьць, як арганічны поклік багатыра з самага ягонага дзяцінства.

Стал Вольга растеть-матереть,
Похителя Вольге много мудрости,
Щукой-рыбой ходитъ ему в глубоких морях,
Птицей-соколом летать под оболока,
Серым волком рыскаеть во чистых полях.

На князя Усяслава народная фантастыка глядзіць таксама, як на перакіншчыка-ваўкалака. У мірным часе:

«Веслав князь людем судяше, князем грады радяше,
а сам в ноч волком рыскаше».

У ваенным жа часе Усяслаў адзначаецца хуткасьцю сваіх рухаў у прасторы:

«Скочи... лютым зверем в полночи из Белаграда,
скочи волком до Немиги с Дудуток...
из Киева дорискаше до... Тмутороканя...» і інш.¹⁰

Гэтаксама быстры багатырскі скок у Волха Ўсяславіча:

---

¹⁰ «Слова аб палку Ігаравым».

Побежал Волх к царству Индейскому,
Он первый скок за целу версту скочил,
А другой скок не могли найти.

Рысы вядзьмарства й чарадзеяства праяўляюцца ва Усяслава надпрыродным чужым гукаў з далёкай адлегласці:

«Тому в Полотэске позвоніша заутренюю рано у святых Софии в колоколы, а он в Кыеве звон слыша».

Волх Усяславіч таксама абдараны падобнаю казачнаю здольнасцю:

«Ясным соколом он мчится к царству Индейскому, садится на косящатом окошке палат белокаменных и слышит таинственный разговор царя Салтыка з царицей Азвяковной».

Паводле летапіснай казкі, князь Усяслаў «немилостив был на кровопролитие». А ў Волха лютасць была быццам спадкаемнай рысаю, ад чаго й атрымаліся гэтак суровыя наказы:

Гой еси вы, дружина хоробрая,
Ходите по царству индейскому
Рубите старого, малого,
Не оставьте в царстве на семена.

Такім чынам, для нас яснай становіцца гэтая лябараторыя, у каторай паэтыцкая творчасць крывічоў з паганскай веры ў чары, з рэлігійнай фантастыкі твора чарадзеяную казку аб багатыру-чарадзею Волху, а праз яго ў мастацкай пераапрацоўцы прафэсіянальных пераказчыкаў прыгатаўляецца прыгожы сюжэт для разбудоўкі чароўнай апатэозы свайму нацыянальнаму герою — князю Усяславу, каб паказаць ягоную адчайную схватку з Кіевам і Яраславічамі, каб прадставіць ягоныя смелыя паходы супроць Ноўгарада й Пскова.

Цяпер зьяўляецца пытаньне, кім жа ўласціва быў магутны крывіцкі князь як гістарычны тып, грамадзкі дзеяч і як маральны характар; ці справядлівы быў пагляд летапісца на суровасць князя («сею ради немилостив был на кровопролитие»)?

Каб устанавіць правільны й аб'ектыўны пагляд на асобу полацкага князя Усяслава, канечна трэба сабраць у адзін цэлы абраз увесь матэрыял з гісторыі ўзаемаадносін Усяслава як полацкага князя да сучасных яму князёў і суседніх краёў, а так жа выясьніць барацьбу Усяслава з сваімі ворагамі за самастойнасць і незалежнасць Полаччыны з пункту гледжання тых культурных варункаў, якія існавалі ў другой палавіне XI стагоддзья ва ўдзельнай Русі. Тады з туманнай далячыні сівой старасьвеччыны прад намі пакажацца не фантастычная, але рэальная фігура; зьявіцца не

пахмурны герой паэтыцкай, летапіснай легенды, але сапраўдны гістарычны дзеяч свае пары.

У летапісных жаролах ёсць шмат матэрыялаў дзеля характарыстыкі ваенных парываў Усяслава Брачыславіча. Летапісныя агляды пры гэтым нярэдка стараюцца прыпісаць ініцыятыву сварак іменна полацкаму князю. Звычайна ў такіх выпадках аўтары летапісных аглядаў ужываюць сумысных тэхнічных выражэнняў, напр., «поча Всеслав рать держати», «князь Всеслав присед ратью», «Всеслав седе рать почал» і г. п.

1. Першым у храналёгічным парадку здабыўніцкім паходам полацкага князя быў ягоны набег на Пскоў у 1065 г. Другі Пскоўскі летапіс прадстаўляе гэта здарэнне так:

«В лето 6573 князь Полоцкий Всеслав събрав силы своя многия, приде ко Пскову, и много труждався отъиде, ничтоже успеv».

2. Больш шчаслівым і ўдачным быў раптоўны напад Усяслава на Ноўгарад Вялікі ў 1066 г.

«В лето 6574 приде Всеслав и възя Новгород с жёнами и детми и колоколы съима у святыя Софии¹¹. О, велика бяше беда в час тый и понекодила съима» (1-шы Ноўгарадзкі летапіс).

3. Трэцім па парадку здарэннем, у якім відавочна знайшла для сябе апраўданне летапісная характарыстыка бязьлітаснага характару полацкага чарадзея, быў ведамы з свае крывавасьці бой яго з трыма Яраславічамі ў сакавіку 1067 г. на берагах ракі Нямігі. Гэта бітва адбылася зараз жа пасля таго, як саюзнае войска князёў Паўдзённай Русі, разграміўшы верны Усяславу Брачыславічу Менск, выбіўшы ў ім мужчынаў і забраўшы ў палон жанчын і дзяцей, уварвалася ў паўдзённа-ўсходнюю часць Полаччыны. Усяслаў сьмела загарадзіў дарогу сваім лютым ворагам і па-геройску ўступіў з імі ў бітву.

Крывавая схватка палачан з паўдзённарусамі на берагах Нямігі¹² паслужыла паэтыцкім сюжэтам для вусна-народнага песеннага эпасу. Адралоскам яго якраз і быў абраз бітвы, прадстаўлены аўтарам «Слова аб палку Ігаравым» ў земляробскіх нарысах малацьбы й веяння:

«На Немизе снопы стелют головами, молотят чеши харалужными,

---

¹¹ Гэтыя званы Усяслаў перадаў полацкай царкве сьв. Сафіі.

¹² Няміга — адны гісторыкі кажуць, што гэта р. Нёман, а другія лічаць Нямігай тую рэчку, ад каторай каля Менску астаўся ручаёк, які ўліваецца ў раку Сьвіслач.

на тоце живот кладут, веют душу от тела. Немизе кровави брезе не бологом бяхуть посеяни — посеяни костыми руских сынов».

Акрамя адзначаных выступленьяў Усяслава Брачыславіча, трэба адзначыць ягоную абарону Полацкага пасаду ў 1070 г. ад сілком накіненага палачанам князя Сьвятаполка Ізяславіча, ягоны трэці напад на Ноўгарад у 1077 г. і заваладаньне Смаленскам у 1078 г. Але за апошняе ён сцягнуў на сябе гнеў Уладзімера Манамаха, каторы разам з князем Сьвятаполкам і ордамі дзікіх полаўцаў асадзіў Полацк і ў выніку прадмесьці яго былі спалены, але самая крэпасць устаяла... Словам, ніякія жорсткасьці саюзнікаў, ні іхнія грабяжы Полацкай зямлі, нават азьвярэласьць і барбарства полаўцаў ня змусілі аднак полацкага князя адказацца ад абароны незалежнасьці свае бацькаўшчыны й ад сапраўдных задачаў ягонаў эканамічнай палітыкі, заветная мэта якой была: валадаць гандлёвымі шляхамі ў басэйнах Дзвіны й Дняпра.

Дзея правільнай ацэнкі маральнага аблічча Усяслава, няможна забывацца й аб тым, што ў барацьбе з Кіевам князь гэты прадстаўляецца ня гэтулькі ў фарбах урачыстых перамогаў над бязьлікімі сваімі ворагамі, колькі ў церпячай ролі рашучага праціўніка, бойка баронячага жьцьцё, маёмасьць і зямлю сваіх людзей (грамадзян) ад барбарскага вынішчэньня іх паўдзённарусамі і полаўцамі. Ён пераносіць беды й цяргеньні ад другіх людзей значна больш, чым сам іх прычыняе.

Вось чаму й аўтар «Слова аб палку Ігаравым» у асобе Усяслава бачыць недасяжны прыклад і высокі ідэал для ўсіх ягоных патомкаў, тым больш што апошнія паказаліся недастойнымі свайго вялікага дзеда, «выскачы з яго славы», маладушна скланіўшы прад ворагамі свае сцягі і злажыўшы ў похвы свае вышчэрбленыя мечы.

Такім чынам, калі водклік аўтара «Слова» аб Усяславе параўнаць з усёй характарыстыкай гэтага ж князя, дык абраз яго як князя бязлітаснага павінен зьнікнуць.

Яшчэ больш няправільнай паказацца летапісная характарыстыка Усяслава, калі прыняць пад увагу дакладныя лічбавыя дадзеньня з храналёгіі ягонага княжэньня. Вышэй паказаны крывавы рад гадоў (1065-1070, 1077-1078) барацьбы Усяслава з Яраславічамі не прадстаўляе нават пятай часьці ўсяго ягонага княжэньня, якое абыймае больш як паўвекавы пэрыяд часу (1044-1101). На працягу 10-х гадоў княжэньня Яраслава Мудрага (1044-1054) і ў першае дзесяцігодзьдзе панаваньня ягонага сына Ізяслава (1055-1065) полацкі князь жьў у поўнай згодзе з Кіевам. Пад 1060 годам успомнены ў летапісе нават супольны паход трох Яраславічаў з Усяславам проціў цюркаў, які

давёў гэтых качаўнікоў блізу да поўнай гібелі. Гэткае ўчасыце Усяслава ў агульнанароднай абароне зямлі й яшчэ маладой ейнай культуры ад націску дзікіх стэпавых грабежнікаў у той час, калі сама Полаччына ўжо пачынала цягнуць ад нападаў Літвы, загадвае сумлівацца, як мог Усяслаў парваць даўгалетні (1044-1064) саюз з Кіевам без паважных да гэтага прычын, а толькі пад уплывам краважаднага інстынкту, заваявання або з прычыны незадаволеннага пачуцця гонару.

Летапісная храналёгія паказвае, што цэлыя сорок гадоў княжэння Усяслава прайшлі спакойна, без крываваў сутычак з паўдзённарускімі князямі, — знача, княжэнне было пасвечана культурнай рабоце. Магутным адгалоскам народнай памяці аб гэтай нутранай канструктыўнай дзейнасці Усяслава зьяўляецца сказ у «Слове»:

«Всеслав князь людем судяше, князем грады рядяше...»

Гэтым сказам, па-першае, падчырквіваецца дзейнае ўчасыце Усяслава, ці то асабістае, ці праз намеснікаў і цівуноў, пры разборы ўсялякага роду справаў і жалабаў, узнікаўшых сярод народу, сярод гарадзкіх і сельскіх жыхароў Полацкага княства, а па другое, — словамі «князем грады рядяше» — падчырквіваецца кіруючая гаспадарсцвённая дзейнасць Усяслава, якая праяўлялася ў размяшчэнні па ўдзелах Полацкага княства мнагалічных з ягонай сям'і сыноў, унукаў і праўнукаў на падставе «рядов»¹³, ці дагавораў, на што патрэбна было глыбокае знаёмства індыўідуальных свомасьцяў князёў, дакладнае знаёмства мясцовых патрэбаў, жыццёвы досвед, гаспадарсцвённая тактоўнасць, што й азначаецца як характэрная рыса Усяслава.

Тая самая летапісная крыніца дае цвёрдыя падставы лічыць князя Усяслава як першага будаўнічага аднаго з найстарэйшых і найцаннейшых царкоўных памяткаў Беларусі, пайменна — саборнага храма сьв. Саф'іі ў Полацку.

«Тому в Полотьске, — кажа «Слова», — позвониша заутренюю рано у Святых Софеи в колоколы, а он в Кіеве звон слыша».

Каб ясна зразумець гэта месца «Слова», трэба мець на воку, што Усяслаў ад ліпня 1067 г. аж да красавіка 1069 г. знаходзіўся ў Кіеве, спачатку як ваенна-палонны, у цёмным падвале, а пасля — як вялікі князь (у 1068 г. кіеўляне паўсталі проціў князя Ізяслава й прагналі яго, а на вялікакняскі пасад узьвялі Усяслава Полацкага, прад тым пасаджанага старшымі князямі ў вязьніцу).

---

¹³ Слова «рядить» у стараславянскіх помніках азначае — кіраваць, упраўляць, распараджацца.

І тут якраз Усяслава як гарачага патрыёта відавочна мучыла тута за бацькаўшчынай, за Полацкай Сафіяй, якая асабліва дарагая была ягонаму сэрцу, што нават гук сафіійскіх званоў быў добра знаёмы княжаму слуху, бо ж Усяслаў быў і фундатарам гэтых званоў.

«Слова аб палку Ігаравым» паэтычна паказала гэту «туту за бацькаўшчынай» полацкага князя ў пекным мастацкім сымбалі чараўніцкага чуцьця князем здалёку знаёмага перазвону сафіійскіх званоў. Гэта напамінаньне аб полацкай Сафіі адносна часу аказваецца самым старадаўнім дакумэнтам, з якога адкрываецца, наколькі Сафіійскі храм блізкі быў сэрцу Усяслава Брачыславіча.

Адпадае такжа ўсякая тэндэнцыя прадставіць князя Усяслава «немилостивым на кровопролитие», жорсткім, бо, паводле дакладнага храналёгічнага аблічэння, як вышэй ужо было ўспомнена, нават пятая часьць ягонага княжэння не была праведзена на войнах.

Калі мы бліжэй і глыбей удумаемся ў глыбейшыя матывы сутычкі Усяслава з Яраславічамі, дык пабачым, што ў крыві Усяслава, як аднаго з Рагвалодавічаў, жыла пастаянная, прыродная, стыхійная нянавісьць да Яраславічаў. Ягоная душа жадала крывавай радовай помсты за зьняважаную чэсьць Рагнеды, насільна аддадзенай замуж за кіеўскага князя Уладзімера, і за забойства ваяводам Дабрынем ейнага бацькі, маткі і двух братоў. Усяслаў вельмі добра разумеў, што пагалоўнае вынішчэнне мужчынскага пакаленьня Рагвалода не было выпадковым рэзультатам жорсткай мсьцівасьці Дабрыні ці звычайнай праявай фізычнай сілы заваяваньня з боку Кіева: даводзячы да ваенна-тэрытарыяльнага захапленьня Рагвалодавых земляў, яно ў сапраўднасьці азначала палітычную сьмерць Полацкага княства як самастойнага гаспадарства. Вот чаму ў часе княжэння Усяслава трагічная барацьба Кіева з Полацкім княствам дасягае крайняга напружаньня.

І пакуль на чале Полацка стаяў Усяслаў, датуль, натуральна, ягоная нясэрпаная энэргія, нязломная воля й львіная адвага, апёртыя пры гэтым на магутнае падтрыманьне полацкай краёвай сілы, служылі надзейнай апорай, састаўлялі моцнае апірышча проціў захопніцкіх плянаў Кіева.

Па сьмерці Усяслава ў гісторыі ўзаемаадносінаў палачанаў і паўдзённарусаў азначаецца пералом. Ужо ў другой палавіне княжэння Усяслава, калі на паўдзённым кругазоры Русі праціўнікам полацкага князя Усяслава зьяўляецца Уладзімер Манамах, ваенныя сутычкі Полацка з Кіевам замест дагэтуляшняга зачэпніцкага набываюць характар абаронны. Бясспрэчная перавага паўдзённай кааліцыі над Усяславам у другой палавіне княжэння, асабліва ад

1077 г., калі ваенныя й матэрыяльныя сілы Полацкага княства ў напружанай барацьбе былі даволі вычарпаны, паказалася ў жорсткім спусташэньні Полаччыны войскамі кааліцыі й у разгроме цэлага раду гарадоў — Менска, Друцка, Полацка і інш.

Паходы сына Уладзімера Манамаха — Мсьціслава — на крывічоў у 1127 і 1129 гг. былі сумнай разьвязкай трагічнай векавой барацьбы Рагвалодавічаў з Яраславічамі.

Калі ў 1129 г. на наказ Кіева прыняць учасьце ў паходзе на полаўцаў, Усяславічы адказалі адмоўна, засланяючыся мноствам сваіх хатніх спраў у Полацкім княстве, тады вялікі князь паддаў іх бяспрыкладнай жорсткай кары. Блізу ўвесь род Усяславічаў у асобах галоўных ягоных прадстаўнікоў, разам з іхнімі жонкамі і дзяцьмі, быў на прыказ разгневанага цара схоплены й высланы з краю аж у Царгород, а Полаччына, як звычайны ўдзел Манамахавічаў, была аддадзена пад уладу вялікакняскіх намесьнікаў на чале з Ізяславам, сынам вялікага князя. Гэта згнаньне і было эпілёгам крывавай барацьбы Рагвалодавых унукаў з унукамі Яраслававічы ў XI-XII стагодзьдзях.

Пачаўшы ад пагалоўнага вынішчэньня Дабрынем мужчынскага караня Рагвалодавага патомства, г. зн. ад фізычнай сьмерці полацкай княскай дынастыі, гэта барацьба заканчваецца такжа пагалоўнай высылкай з роднага краю ўзноўленага, ужо па жаночкай лініі, таго самага патомства, г. зн. цывільнаю сьмерцю дынастыі. Гісторыя аднак даказала, што, не зважаючы на незвычайнасьць гэтак вынятковых мерапрыемстваў, Мсьціслаў, падобна як і Дабрыня, зусім не патрапіў дасягнуць намечанай мэты... Вынішчанае Дабрынем мужчынскае пакаленьне князя Рагвалода, як ведама, узноў аджыло па жаночкай лініі, узноў ускрэсла ў асобах мнагалічных прадстаўнікоў Рагнедзічаў, каторыя й аселі ў удзелах Полаччыны, абноўленай самым жа Уладзімерам. Таксама й сасланы ў Грэцыю род Рагвалодавічаў хутка па сьмерці Мсьціслава (15.IV.1132) узноў зьявіўся ў родным горадзе й вярнуў сабе правы на Полацкі пасады пры маўклівай згодзе вялікага князя. Як у 1070 г. князь Усяслаў, у той час бедны бяздомнік і палітычны згнаньнік, прагнаў з Полацкага пасаду накіненага крывічом Сьвятаполка Ізяславіча, так у 1133 г. выгнаны быў з Полацка другі Сьвятаполк, сын Мсьціслава, заменены ўнукам Усяслава — Васільком.

Такім чынам, прасьлядзіўшы коратка аснаўны ход барацьбы ўнукаў Рагвалода з унукамі Яраслава, мы можам зрабіць беспамылковы вывад, што гэтыя векавы працэсы трэба разглядаць не як прадукт асабістых узаемаадносінаў двух княскіх родаў, не як

рэзультат самай толькі ініцыятывы й жалезнага характару Ёсяслава, але як цвёрдую і няўклонную абарону крывічамі сваёй самабытнасьці, сваёй свабоды, свайго палітычнага й сацыяльнага ладу. У гэтай барацьбе асабліва выразна паказалася лучнасьць князя з народам.

Ацэньваючы роль самага Усяслава ў гэтых падзеях, можна сказаць, што ў ягонай асобе на гістарычную арэну выступіла фігура выразнай сілы й характа, асоба, моцная сваім розумам, энэргіяй і творствам... З рэдкай унікалівасьцю князь гэты разгадаў схаваныя замыслы Яраславічаў аб Полаччыне і разам з тым выразна прадстаўляў сабе ейныя велізарныя беды, жыва адчуваў ейныя рэальныя патрэбы, зорка прыглядаўся да неадкладных задачаў будучага ейнага існаваньня й разьвіцця.

Падобна ўсім наагул гістарычным тыпам, Усяслаў Брачыславіч ня толькі патрапіў павязець, аформіць і надаць кірунак асобным здарэньням роднай гісторыі, але пасьпеў прысьпяшыць самы іхні ход. Быстра апанаваўшы думку й настроі народных масаў, ён зварухнуў сучасныя сабе грамадзкія сілы й знайшоў натуральны выхад для іхняй багатай і ўтоенай энэргіі. Увесь глыбокі свой розум, усю вытрываласьць волі, кіпучую гарачасьць тэмпэраменту Усяслаў аддаў на служэньне дабраўту Полацкага княства, цалкам пасьвяціўшы сябе абароне свабоды Полацка, геройскай абароне яе ад прэтэнзіяў Кіева.

Дзеля гэтага бесстаронны дасьледчык ніколі ня можа, на супроць летапіснаму паведамленьню, назваць Усяслава ініцыятарам і вінавайцам крываваых спрэчак паміж Полацкам і Кіевам; гэта барацьба з Кіевам асталася Усяславу ў спадчыну з часаў ранейшых, і прычыны ейныя закарэнены выключна ў імкненьні кіеўскіх князёў падпарадкаваць сваім уплывам аграмадныя прасторы Полацкага княства з ягонымі удзеламі.

Няможна, без сумніву, не згадзіцца, што выдатная роль Усяслава ў гісторыі Беларусі ў значнай меры стварылася ішчаслівым і трапным спалучэньнем ягонага аблічча духовага, ягоных палітычных і эканамічных ідэалаў з аднаго боку, і племянных і гаспадарскіх імкненьняў палачан — з другога. Гэтым спалучэньнем і аб'ясняецца чынная падтрымка й самаахвярная вернасьць палачан роду Рагнедзічаў, іхны патрыятычны настрой, гарачая любоў да родных ніваў, вернасьць сямейным асяродкам і геройская рашучасьць перамагчы або памерці, баронячы сваю грамадскую й палітычную незалежнасьць. Гэтыя самыя абставіны ператвараюць Усяслава ў магутнага арганізатара мясцовых краёвых сілаў, зрабілі з яго носьбіта й выразіцеля народнай волі й вытварылі яму разам з тым славу

народнага любімца, непераможнага павадыра, магутнага чарадзея.

Гэту праяву прыгожай гармоніі між кіруючымі кругамі і грамадзянствам усей Полаччыны характарызуе дальшы ход полацкай гісторыі (XI-XIII ст.). Ужо даўна заўважылі гэта расейскія вучоныя даследчыкі, напр., В. Е. Данілевіч і Пасек. Аднак моцная і дружняя падтрымка полацкімі краёвымі сіламі Рагвалодавiчаў у iхняй барацьбе з Яраславічамі зусім не абясцэньвае вялікага ўкладу ў гэту справу князя Усяслава Брачыславіча.

Князь Усяслаў быў ня толькі сынам свайго народу, але сынам вельмі здольным, аказаўшым свайму народу велізарную й неацанімую ўслугу; ён ня толькі быў носьбітам грамадзкай думкі і выразьнікам народных патрэбаў, але й дамінуючым, незалежным характарам, які мог пацягнуць грамаду сілай сваей творчай ініцыятывы, цьвёрдай воляй і жалезнай энэргіяй. Усяслаў Брачыславіч астаўся да канца верным ідэі незалежнасьці й самабытнасьці свайго княства, пад знакам каторай прайшло больш чым паўвекавое ягонае служэньне Полаччыне.

Дзея гэтага няма дзіва, што князь Усяслаў нарысаваны ў дасьціпнай сазе і апяяны народнай песьняй іменна як адважны змагар за крывіцкае племя і як гарачы абаронца «бацькаўшчыны Рагнеды» ад прэтэнзіяў і крывідаў князёў кiеўскіх.

Усяслаў высака падымаецца на гістарычнай сцэне і сходзіць зтуль стройнай і самапэўнай фігурай, дакладна вытрыманы і верны свайму характару.

У глыбокай старасьці, акружаны мнагалічнай сям'ёй сваіх сыноў і ўнукаў, Усяслаў быццам адходзіць ад кіпучага палітычнага жыцця ўдзельна-вечавой пары (пэрыяду), але затое ўсёцэла аддаецца дамовым справам свайго княства. Не трывожаны ворагамі ў часы княжэньня баязьлівага кiеўскага Сьвятаполка II (ад 1093 г.), накідаючы ім страх і пашану, полацкі Чарадзеі мірна дажывае рэшту сваіх дзён, як няўтомны стораж і верны абаронца бацькаўшчыны Рагнеды.

Так, Полаччына, не зважаючы на адвагу й храбрасьць як Усяслава Брачыславіча, так і другіх сваіх князёў, не ўстаяла проціў націску паўдзённарускай кааліцыі. Але гэта не была віна Усяслава Брачыславіча! Полаччына пасья таго, як абласці Ноўгародзкая і Пскоўская падпалі пад уплыў кiеўскіх Яраславічаў, апынулася ў небясьпечным палажэньні: яна сталася геаграфічнай церазпалосіцай паміж паўночнымі й паўдзённымі землямі кiеўскага князя. А ведама, што церазпалосіца заўсёды служыць яблыкам нязгоды, робіцца арэнай крываваых спатычак плямёнаў і iхніх павадыроў, прычым жыхары такой церазпалосіцы нярэдка ня толькі трацяць вонкавую

палітычную свабоду, але нарушаецца і ейны ўнутраны самабытны уклад грамадзкага жыцця. Гэткім ёсць закон гістарычнай канечнасці, каторы няўклонна праследуе беларускі народ і па сягоньяшні час.

Незалежнае Полацкае княства было сапраўды геаграфічнай запарай для збірацельскіх палітычных задач Яраславічаў, якія ўпарта імкнуліся да аб'яднання ў адно цэлае гаспадарства (дзяржаву) цэлага раду агромных абшараў уздоўж рэк і вазёраў «вялікага воднага шляху».

Упартае процідзеянне збірацельскай сіле Кіева — гэта палітычная істота старадаўнага княжага Полацка з часоў X-XII вв. Тут дзеля таго трэба шукаць глыбокіх каранёў трагічных сутычак і ваенных парываў Усяслава Брачыславіча, для вытлумачэння якіх перапужання наўгарадчане пасыпелі злажыць сваю слаўную казку аб прыроднай, выйшаўшай з чарадзейскага нараджэння, няміласэрнасці князя Усяслава на праліцы крыві.

Трэба адзначыць, што пагляд на векавую, бяспрыкладна жорсткую спрэчку паміж унукамі Рагвалода і Яраслава іменна як на барацьбу полацкіх князёў і крывічоў за сваю незалежнасць ад Кіева мае ў расейскай гістарычнай навуцы вельмі моцную і даўную традыцыю. Цікава, што гісторыкі самых розных кірункаў сходзяцца ў такім азначэнні аднае з істотных свомасцяў даследжванага намі гістарычнага зьявішча. Гэтак гісторык Н. М. Карамзін кажа: «Полацкія князі здаўна аддзяліліся, так сказаць, ад Расеі, хочучы быць ўладарамі, незалежнымі»¹⁴.

Н. Усталаў разьвівае такую думку: «Усяславічы, раней чым другія патомкі Уладзімера Сьвятога, хацелі быць незалежнымі і, не прызнаючы прышынства вялікага князя кіеўскага, безупынна працівіліся дому Яраслава Мудрага»¹. Гэты самы пункт гледжання падзяляе і праф. В. Б. Антановіч, кажучы: «Раней іншых рускіх земляў выдзялілася ў родзе Ізяслава Уладзіміравіча вобласць Полацкая»¹⁵.

Тыя самыя думкі выказваюць О. Турчыновіч¹⁶, І. Зяленскі, Д. Я. Самаквасаў і інш.

Урэшце наагул трэба сказаць, што на княжэнне Усяслава Брачыславіча (1044-14.IV.1101) трэба глядзець як на пэрыяд прабуджэння ў Полаччыне дрэмлючых сілаў палітычнай цэнтралізацыі. Сьмелы, храбры й рашучы Усяслаў быў дастойным выразнікам

---

¹⁴ Русская история. 1855. Ч. I. С. 95.

¹⁵ Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Кіев, 1885. Т. I. С. 13.

¹⁶ Обзорение истории Белоруссии с древнейших времен. 1857. С. 38.

цэнтрагонных грамадзкіх і палітычных плыняў у Полацку. Гэтак сама характарызуюць Усяслава і вучоныя-гісторыкі. Так праф. І. Д. Бяляеў кажа: «Усяслаў быў самым ваяўнічым, няўтомным і знаходчывым з усіх сучасных яму князёў рускіх; ягоныя ваенныя перамогі, ягоная ўмеласьць выходзіць з небясьпекі і пасья няўдачы ня траціць надзеі, а рабіцца йшчэ сільнейшым, уславілі яго як чараўніка каторага жалеза не бярэ і каторы абяртаецца ў шэрага ваўка, носіцца па палёх і лясох нябачаным там, дзе яго не чакалі і чакаць не маглі»¹⁷. Праф. Доўнар-Запольскі гэтак адзваецца аб князю Усяславе: «Сваім розумам, сваім няўтомным, прадпрыімчывым характарам гэты князь астаўся надоўга ў памяці народу; аб ім пачалі ўжо хадзіць легенды як аб чарадзею; апавяданьні гэтыя, перадаваныя ў народзе, папалі ў памятнікі пісьменства — летапісы і «Слова аб палку Ігаравым»¹⁸. У такім жа родзе дае характарыстыку Усяслава Полацкага В. Е. Данілевіч: «Наагул Усяслаў зьяўляецца адной з найбольш сьветлых асобаў свайго часу, і няма дзіва, што ўваччу сучасьнікаў ён зьяўляецца нейкай істотай надпрыроднай, чарадзеем і перакіншчыкам»¹⁹.

---

¹⁷ Очерк истории Северо-Западного края России. Вильно, 1867. С. 20—21.

¹⁸ Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII ст. Киев, 1891. С. 77.

¹⁹ Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV ст. Киев, 1896. С. 63—64.

Мікола Талерка

Мікола Талерка нарадзіўся ў сям'і чыгуначніка 4(17).12.1898 г. у мястэчку Дагда Дрысенскага павета Віцебскай губерні. Пасля сканчэння Лівенгофскага вышэйшага паштовага вучылішча служыў тэлефаністам у дзёначай арміі Заходняга фронту (1916-1917). З 1917 па 1920 г. — паштовы работнік на чыгуначнай станцыі Бальбінова (Індра). У 1920 г. прызваны на службу ў Латвійскую армію (бібліятэкар Відземскага артпалка). У 1921-1922 гг. праслухаў поўны курс Дзяржаўных беларускіх вучыцельскіх аднагадовых курсаў у Дзвінску і да прымусовой адпраўкі на пенсію (быў арыштаваны ў 1924 г. разам з К. Езавітавым, падазраваўся ў нядобранадзейнасці) да 1932 г. працаваў настаўнікам Шнёкаўскай, Келаўскай, Кузьмінскай, Вайцюлеўскай беларускіх пачатковых школ. У 1924-1927 гг. наведваў чатырохгадовыя агульнаадукацыйныя летнія настаўніцкія курсы пры Дзвінскай дзяржаўнай беларускай гімназіі, а таксама сельскагаспадарчыя курсы (яго ўласная хутарская сядзіба, як узорная, адзначана ордэнам Латвійскай дзяржавы).

Быў сябрам Таварыства беларускіх вучыцялёў і Беларускага навукова-краязнаўчага таварыства. Збіраў фальклор беларусаў Латгалскага краю, цікавіўся археалогіяй, нумізматыкай, філатэліяй. Фотаздымкамі М. Талеркі аздабляліся беларускія і латышскія выданні. У 1925-1935 гг. актыўна друкаваўся ў беларускай прэсе, дзе змяшчаў нататкі, допісы, фальклорныя запісы, вершы (вядома каля трыццаці псеўданімаў).

Вершы і прозу пачаў пісаць у 15-гадовым узросце. Пад многімі творамі на расейскай мове пазначана месца іх напісання: Дагда, Лівенгоф (Ліваны), Дрыса, Браслаў, Бальбінова, Юльянова, Белае. Адзін з вершаў надрукаваны ў газеце Смаленскай акругі «Голос» (7.11.1918).

Часопіс «Беларуская школа ў Латвіі» (люты, 1927 г.) паведамляў, што М. Талерка «...выпусціў першы друкаваны на пішучай машынцы зборнік сваіх вершаў пад назовам «Адгукі Сяродкі». Рэцэнзуючы 26 змешчаных там вершаў, рэдактар часопіса так ацэньваў іх: «Матывы высокаграмадзянскія пераплятаюцца ў М. Талеркі... з матывамі асабістых перажыванняў. І ў тых, і ў другіх вершах малады паэта шчыра вылівае свае пачуццё і думку. Піша ён заўсёды з натуры, адгукваючыся на запраўдныя рэальныя здарэнні. Элемент фантастычнасці, прыдуманасці і штучнасці ў аўтара адсутны. У гэтай шчырасці пачуццяў і адгукі на штодзённае жыццё галоўная адзнака

творчасці М. Талеркі».

З «Адгукаў Сяродкі» толькі шэсць твораў былі надрукаваны ў калектыўным зборніку вершаў гуртка маладых беларускіх паэтаў «Першы крок» (Рыга, 1926).

Ва ўспамінах Э. Вайвадзіша, калегі М. Талеркі, згадваецца: «Ён меў схільнасці да культурна-асветніцкай работы. У свой час ладзіў спектаклі, развіваў школьную самадзейнасць. У Індры, напрыклад, арганізаваў дзіцячую беларускую трупу. Адна з пастаўленых ім п'ес — «Цар Максімільян»... У Індры М. Талерка працаваў настаўнікам у 1940-1941, 1942-1944 гг. Пасля вайны і да паўторнага выхаду на пенсію ў 1960 г. быў настаўнікам Індраўскай расейскай школы.

У апошнія гады жыцця цалкам аддаўся жывапіснай творчасці. У спадчыне М. Талеркі многа алейных работ, прысвечаных прыродзе роднай Латгаліі, на жаль, вялікая калекцыя шкляных фотанегатываў прапала. Частку архіва бацькі перадаў Беларускаму дзяржаўнаму архіву-музею літаратуры і мастацтва яго сын Дзмітрый. З паэтычнай спадчынай М. Талеркі чытачы «Голасу Радзімы» пазнаёміліся ў 1993 г. (№ 32, 12 жніўня). 22 снежня 1998 г. Таварыства «Беларусь—Латвія» адзначыла ў Менску 100-гадовы юбілей паэта і педагога. Да гэтай нагоды ў Даўгаўпілсе сябрамі Беларускага таварыства «Уздым» выдадзены паштовы канвэрт з партрэтам М. Талеркі.

*Мікалай Паўловіч,
Сяргей Панізнік*

Вершы

Думкі

Сьпяваць бы я думкі узяўся,
Што часам лятаюць да хмар,
Ды брата няма, паратункі
Глухі не даносіць папар.

Каб моцныя крылы я меў
І мог бы свабодна лятаць,
Высока тады узяцеў бы,
Пачаў бы сусвет аглядаць.

А як наглядзеўся б уволю
І стала б грамадзе чуваць
Пра наша жыццё ды пра волю, —

Пачаў бы тады я сьпяваць.

А то я не ведаю мовы,
Каб з братам сваім гаварыць:
Мае падмаскоўскія словы
Не вучаць, як трэба нам жыць.

Шкадуйце, пільнуйце вы мову,
Наш родны і мілы звычай.
Нясіце аддзяку вы слову, —
І край наш не скорыць адчай.

Барацьбіту ў няволі

Рвіся ў неба, Сокал вольны!
Праўда, Слава гімн пяе.
Ты магутны, сваявольны:
Думкі мкні увысь свае.

Хай ты ранен, кроў ліецца, —
Моцна біся, наш дазор.
Хай стрыечны брат сьмяецца,
Хай крычыць чужынцаў хор.

Ты ж нясі сваю ідэю,
Шлях да праўды пракладзі.
Сьмела ў сьлед недабрадзею,
Барацьбіт наш, паглядзі.

Не паломіць твае сілы
І турмы-зладзейкі гмах...
І ад кратаў да магілы
Не агорне цябе страх.

Паэту

Вялікія думкі, сьвятыя ідэі
Нясеш, чалавеча, для роднага люду.
Цябе тут скубуць і валтузяць зладзеі,
Навокал цябе часам круціцца Юда.

Ты верна ідзеш,
І крыж свой нясеш
Так трывала.

Ды пройдуць гады, і зруйнаюцца горы,
Іржа пераесць ланцугі і заковы...
Парвем мы агульна да сьвету запоры,
Навуку здабудзем, здабудзем лёс новы.

Змагайся ўвесь час,
Каб праўда і ў нас
Панавала..

Блакітнае неба праз цёмныя хмары
Нарэшце убачыш, мы вочы адчынім!
Хай кветка красуе на нашым папары,
Хай людзі жывуць тут, калі мы загінем.

І хоць не з табой, —
Успомняць гурбой:
— Нас — нямала!

Беларусу

Нудны вобраз: дождж у полі,
Ветры сьвішчуць: гэі у хату!
Дзе ж ты дзенешся ў бяздольлі,
Дзе ты знойдзеш маму, тату?

Гэй вы, родныя браценькі!
Гэй ты, бедны беларус!

Кожны мае зь кім дзяліцца
Думкай, горам і бядою...
Да каго ж мне прытуліцца
З сіратліваю сьлязою?

У сьлязах, мой даражэнькі,
Будзь самотны, беларус.

Той будзе, той працуе...

Птушкі гнёзды сабе ўюць...
Беларус жа мой бядуе:
— Жыць на волі не даюць!

І гатоў стаць на каленькі
Гарапашны беларус.

Раптам арышты, дапросы,
Сьледзтва, суд, затым турма.
Толькі выйдзеш — зноў даносы:
Пачалася куцярма!

Паварот такі часьценька
Выбірае беларус.

І за што так удаецца?
Мусіць мучыцца мой брат:
Беларусам ён завецца,
На бяду ён і багат.

Плач-пяі, нібы маленькі,
Будзь давеку, беларус!

* * *

Веру ў сьвятое збаўленьне:
Мне ідэал прыгадаў
Сьвету ўсяго абнаўленьне,
Чыстасьць таго, што стаптаў.

Гонар, сумленьне — стаптаны.
Вера змарнела за век.
У панаваньне тырана
Бога забыў чалавек.

Людзкасьць забыта, а сэрца
Юдавай поўна крыві.
Хлусу адчынены дзьверцы...
Вось тут папраўдзе жыві!

Праўда марнее у лганьні,

Топіцца ў мутнай вадзе.
А за яе у змаганьні
Кончыш свой век у бядзе.

Попашыць хай гэта мінае.
Хай бы і дзіўнасьці быць!
...Нашая доля такая:
Веру і гонар здабыць.

Суседзям

Я бажыўся, біў у грудзі...
Мне ня вераць, што мы — людзі.
Эт, ня дужа ім да скуса
Братам бачыць беларуса.

Чым жа мы ім прыкарнелі?
Ці мо іхняе што зьелі?
Не! Сусед пайшоў у людзі:
Ён глядзець на нас ня будзе, —

Сорам нас з сабой зраўняці...
Ці мы можам што адняці?
Ён чаму нас так баіцца?
Каб самому не зваліцца!

Для агульнага хаўруса
У Эўропе й беларуса —
Як другіх народаў раці —
Вы павінны нас прызнаці!

* * *

Так блізка дні, ў якія веру,
Аб чым пяялі песьняры...
І праўда ўжо на перасьве́ру.
І дух трапечацца ўтары.

А ноч сьвітае — болей, болей...
Блішчальных зорак не відаць.
Вы — званары на варце долі,

Будзіце ўсіх з-пад цемры ўстаць.

Трымайце моцна і трывала
Вы сьветач ясны у руцэ.
Хай вецер рве, як пакрывала,
Ваш пацалунак на шчацэ.

Дажджы ліхое непагоды
Ня раз тушылі наш ліхтар...
Праходзілі ў змаганьні годы,
Пакуль разьвеелася мар.

Заняўся дзень. Да сонца птахі
Ляцяць з вітаньнем ад усіх,
Яны, забыўшыся на жахі,
Спрабуюць сілу пёр сваіх.

Прарок

Я болей ня меў ужо сілы
Ісьці зьнемажэньня пуцём...
Усе надрываліся жылы,
І вочы гарэлі агнём.

На крушні я сеў пры дарозе, —
Якраз пры разьвільцы была,
Бо ногі мае, бы ў астрозе:
Аборына лапця пякла.

Сьціскалася горла ад сьпекі,
І вецер зрываў мой жагун...
А зьбіднік няведамы нейкі
На губы наклаў мне ціпун.

Ўсё неба пакрылася хмарай:
Шчэ міг — не прызнаю яго...
Ды я са сваею ахвярай
Ня кіну пагорка свайго.

Чакаць буду слухаць вятрынкi —
І што бор зялёны пяе,

І што прынясуць мне хмарынкi,
І з іх што мне дожджык зьліе...

...Ураз адчыніліся вочы.
Ня пустка — жывое наўкруг.
Убачыў я люд наш рабочы —
Ён хоча разьдзерці ланцуг.

Пачулася мне: у нядолі
Мне родныя плачуць браты...
Чакаюць усе яны волі —
Як сонца чакаюць квяты.

Прароку

Ты ўзяўся сыпяваць салаўіныя сыпевы,
Як скрыпка з раялем галосаць,
Як зёлкі красуюць, ўзіраюць на дрэвы,
Як сонца сабе яны просяць.

Мы ведаем сыпевы птушыныя ў лесе:
Мы бачым акрасу дзяўчатак,
Як зоркі іграюць нам у паднябесьці,
Шлюць раньня нам росны пачатак.

Спявай ты аб тым, як сумуе у хатцы
Ў бядзе і пры горы твой братка,
Нядолю пазнаўшы яшчэ дзе пры матцы
Пад роднай страхою-апраткай.

Яго падтрымай ты, дай моцы-надзеі,
Усьцеш, бо зара занялася.
Яму пракрычы, хай хоць думкаю дзеіць,
Каб нашая вера збылася.

Ён гляне усмешліва, радасным стане,
Бо вернецца сэрца у грудзі.
Учэ жалеіку, — і сонныя зданьні,
Паэт, твае словы абудзяць.

Кроплі і камні дзяўбуць

Пасьвячаецца К.

— Хвалі марскія, што б'ецеся ў бераг?
Цяжка вам скалы размыць!
— Б'ёмся мы з сілай, бо ёсьць у нас вера:
Наша павінна ўсё быць!
— Хвалі вы дробныя, хвалі слабыя, —
Камні сьмяюцца з скалы.
— Нас жа так многа, мы ўсе маладыя,
Сьмелыя мора арлы!
— Хвалі, вы б'ецеся ў дробныя брызгі, —
Дзе ваша сіла і моц?
— Нават разьбіўшыся, маем мы сілу:
Кропля — марская ўсё ж доч.
— Хвалі, вы кроплі, бяссьільны, як мары,
Прэч што ад сонца лятуць.
— Верым у вынік, а моц не ў цяжары:
Кроплі і камні дзяўбуць.

Непатрэбнаму

Я аджыў дні свае,
Непатрэбны я стаў.
І памкненьні мае
Малады патаптаў.

Кажуць, родны свой край
Не кахаю ўжо так...
Ды з крыжамі ў той гай
Не хацеў бы аднак.

Я пад роднай страхой
Свае леты караў.
І старэнькай сахой
Ніўку не даараў.

Не разьбіў чорны ком...
Хоць ня ведаў маны
Працаваць языком,
Не сагнуўшы сыпіны.

Я ня лез, не крычаў:
— Во — глядзі, што зрабіў!
Як пачаў — так канчаў,
Хоць і карак набіў.

І ад шчырай душы
Брату йшоў памагаць...
А мне тут малышы
Хочуць кій падстаўляць.

Гаварыце хоць як...
Беларусь я ня здаў.
Мо за тое аднак
Непатрэбны я стаў?

Гутарка ветрыка

Аблокі далёкага неба
Плылі над маёй галавой.
А ветрык шаптаў, што так трэба:
Круціць пас жыцця на навой

І біцца-змагацца, дзе можна,
Зьмірацца, калі няма сіл.
Маліцца і верыць пабожна:
Асьвеціцца твой небасхіл.

І сьмела мазольнай рукою
Гбаць сучча кустоў на шляху.
Спаткаўшы вялікую хвою,
Абкročыць, не йсьці на сьпяху.

Руку тваю, цяжкую болью,
Хтось возьме, паможа ісьці.
Сьмялей і адважней ў супольлі
Нязнанья сьцежкі знайсьці.

Сон

Мне сьняцца далёкія гоні
І роднага краю рака.

З-за лесу памкненні пагоні
Сабрата майго, мужыка.

І сьніцца мне лепшая доля:
Яна апануе ўвесь край.
І будзе не ніўка, а поле, —
І будзе на полі тым рай.

На кліч, каб ня стала зьнявагі,
Увесь адгукнецца народ:
Ня будзе баяцца ён зьвягі
І рушыць у смелы паход.

З ім стануць лічыцца народы
І нас у сям'ю залучаць.
А мы за пакутныя годы
Усё пасыпяшым дараваць.

Нам сонца — і засланы зорак,
Змрок ночы і цёмны туман
Прагоніць! Хай корчыцца вораг,
Што так і ня ўдаўся падман.

Мілю

Тыя дзіўныя сны, што я сьніў наяву,
Зараз мне не даюць супакой:
Я памёр. Я памёр... І хоць кажуць: «Жыву», —
Я плыву безжыццёвай ракой.

Як далёка ўжо дні, дзе я марыў і сьніў...
Як міраж, яны вабяць мяне...
Але сон той шчаслівы мне нехта спыніў
І не даў дагарэць у вагне.

Так далёка ўжо ты. Я чужы для цябе...
Ты шчасліва: каханак — вунь ёсьць...
То жыві і кахай... Што сказаць аб сабе?
Я табе непатрэбны ўжо госьць.

Ясэлка

Каханьне дзяўчынкі — то мара,
Што ў сэрцы пануе тваім,
Бы тая шырокая хмара —
З паўнеба саткала кілім.

Каханне — ясэлка дзяўчынкі,
Што ў коску ўплятае прамень...
Бліжэй падыходзіць на ўчынак, —
Зьнікае ўсё, нібы ў цень.

Ясэлка спазнае ўсе далі.
Ты хочаш бліжэй падысьці?
Табе не удасца... Прапалі
І коскі... Яе не знайсьці.

Восеньскі напеў

Восені сьпевы... Маркотна
Плача даждлівае неба.
Шчасьця няма. Неахвотна
Сьвята спраўляецца Феба.

Чорныя нівы замоўклі.
Лес непрытомны стаіць...
Лісьці на дрэвах пажоўклі,
Дожджык штодня марасіць.

Час ужо ў вырай далёкі
Птушкам ад нас адляцець.
Зноў вераб'ям ды сарокам
Песьню аб восені пець.

Дзень, як той муляр бурлачы,
Ўсё заляпіў, захаваў...
Вецер ад злосьці так плача,
Матку нібы пахаваў.

Нудна на сэрцы. Чакаеш:
Восень, калі прамінеш?

...Толькі вясной і кахаеш,
Толькі каханнем жывеш.

Хвіліны каханья

Хвіліны каханья... Хвіліны цяжкія.
А сэрца каму я змагу адчыніць?
І б'ецца яно у хвіліны такія...
І хоча каханья... І хоча — любіць.

І рвецца тады яно птушкай зь няволі.
На чуйнае рэха — каб водгук знайсці.
Зьяўляюцца сьлёзы ад гэтакай долі:
Як цяжка каханьне мне несці ў жыцці...

Хвіліны каханья... Яны — у мінулым.
Тады іх ацнім, калі прамінуць.
А шчасьце з няшчасьцем мы мерым агулам...
І шчасьце ў свой час няма сіл прыгарнуць.

Навокал падманы — ідзі каханья...
Чакаць ідэалаў? Маліцца на іх?
Запоўнены сьвет наш пакутай дазваньня.
А неба і пекла кішаць ад сьвятых.

Кахай! І сягонья на горкі асадак
Душу пацалункам сваім наталяй, —
Нас, можа, крый божа, ня будзе назаўтра.
Сягонья, каханая, зараз — кахай!

Дне

Хмары ў небе так і гоніць
Вецер лёгенькай гурбой.
Паміж імі зоркі водзіць
Хітры месяц за сабой.

Ледзьве куст над рэчкай гнецца, —
Каб углыбкі заглянуць...
А вада пад ім сьмяецца:
Давялося абмануць!

Салавей выводзіць нешта...
Трэлі льюцца па кустах,
Як бы кажучы, што рэшта
Гэтай ночы ў слоўе «ах!».

Мары

Люблю чуць: косы б'юць. Здаецца,
Што ляск нясецца па дугах.
І мерна гуд перадаецца
З зямлі — пад паднябесны дах.

А лес той гук нам адклікае,
Аднёсшы рэха пад раку.
І ў ей як быццам бы хавае
Скарб-рэха ноччу ў асаку.

Змоўж ляск, і чую шэпты зорак
Паміж сабою. Гул ракі
Нясе гэфір на панадворах.
Блішчаць каля куста жукі.

Люблю, калі у поўнач летам
Заціхне ўсё перад Тварцом.
І бачыш толькі па прыкметах:
Жыццё ідзе сваім канцом.

І ў тэй хвіліне супакою
Я адчуваю, што жыву.
І нэрвы чую, і рукою
Жыцця тут кветачку ірву.

Лічу вялікай працай Бога
Я клум, і ціш, і ночы змрок...
Ўсё гэта даў Ён не ўзнарок, —
Каб мы кахалі хоць нямнога.

1926—1927

Ніна Янсанэ

Ніна Янсанэ (дзявочае прозвішча — Панізьнік) нарадзілася 21 лістапада 1933 г. у сялянскай сям’і ў в. Бабышкі Браслаўскага павета Віленскага ваяводства (цяпер Мёрскі раён Віцебскай вобласці), беларуская перакладчыца.

Сям’я Панізьнікаў параднілася з латышамі яшчэ з дарэвалюцыйных петраградскіх часоў. Вучылася Ніна ў в. Латышы, дзе беларуская школа працавала і ў гады Другой сусветнай вайны. Пасля заканчэння Лявонпальскай сямігодкі выехала да родзічаў у Рыгу (1951). Там паступіла на вучобу ў тэхнікум малочна-мясной прамысловасці. Да выхаду на пенсію працавала на адным з рыжскіх заводаў. Замужам за латышом. З 1998 г. — грамадзянка Латвійскай Рэспублікі. Жыве ў Юрмале. Там жа, на Яўндубултскіх могілках, пахаваны яе бацькі.

За паўвека жыцця ў Латвіі Н. Янсанэ ўвабрала ў сябе дух латышскай культуры, дасканала авалодала глыбіннымі пластамі мовы, што дазволіла ёй падступіцца да складаных тэкстаў у час падрыхтоўкі ў Менску выбраных твораў Яна Райніса для серыі «Скарбы сусветнай літаратуры» (1993). У томе класіка латышскага пісьменства, падрыхтаванага М. Абалай, Н. Янсанэ выступае не толькі як аўтар падрадкавых перакладаў, але і як перакладчык паасобных твораў райнісаўскай публіцыстыкі. З іншых здабыткаў Н. Янсанэ варта адзначыць яе пераклады латышскіх народных казак, прозы Саўдэрытэ Віесэ, Айі Лацэ і інш., а таксама ўспамінаў Яніса Ніедрэ, навуковага даследавання Петрыса Зэйлэ на тэму латышка-беларускіх узаемадачынненняў. Чакае публікацыі перакладзены Н. Янсанэ нарыс Матыльды Езавітавай «Кароткі агляд старажытнай беларускай культуры і літаратуры», надрукаваны ў часопісе «Domas» (1929, № 6-7). Цікавай для сучасных даследчыкаў можа быць і кніга Вілбертса Краснайса «Беларусы як адгалінаванне народа латышскага» (Рыга, 1938), тэкст якой таксама перакладзены Н. Янсанэ.

Н. Янсанэ з’яўляецца дарадчыцай Мірзды Абалы ў яе рабоце над падрыхтоўкай латышка-беларускага і беларуска-латышкага слоўнікаў.

Пераклады

Бацькава мудрасць

Латышская народная казка

Даўным-даўно жыў надта злосны і прагны кароль. Здзекаваўся ён з беднага люду як толькі хацеў.

Аднаго разу кароль выдаў загад, каб сыны сваіх старэнькіх нямоглых бацькоў звозілі ў лес ды там і пакідалі на пагібель. Бо навошта, казаў ён, карміць таго, хто ўжо не ў сіле працаваць.

Было гэта суровай зімовай парой, калі адзін чалавек, спаўняючы загад караля, сабраў свайго бацьку ў лес завезці. Пасадзіў старога на санкі, прывязаў і пацягнуў у пушчу. За імі хлопчык пацёгся, дзедаў унук.

Зацягнуў чалавек бацьку на санках далёка ў лес і хацеў было ўжо вяртацца дадому. Аж тут хлопчык, дзедаў унук ды бацькаў сын, просіць не пакідаць санкі ў лесе. Яго бацька надта здзівіўся гэтаму: навошта валачы дадому гэтыя саначкі? Хлопчык быў разумны, і ён адказаў: «Бацька, калі ты састарэеш, то на чым жа я цябе завязу ў лес?»

Задумаўся чалавек, бо яго самога чакае галодная і халодная смерць, калі і яго сыну давядзецца выконваць загад караля. Сорамна стала яму, што збаяўся каралеўскай кары і хацеў было пакінуць свайго бацьку на пагібель. Падумаў ён, разважыў усё як след — і павалок саначкі са сваім старым бацькам дадому.

Схаваў чалавек бацьку ў пограб і сказаў яму, што будзе тайком прыходзіць да яго і прыносіць есці. Кожнага дня сын прыносіў старому ежу, і ніхто аб гэтым ва ўсёй акрузе не ведаў.

Ды хутка так сталася, што ва ўсім каралеўстве голад пачаўся. У людзей не было жыта, каб пасеяць, не тое што змалоць на хлеб. Пагэтаму і сын прыносіў бацьку ў пограб з кожным разам усё меншы і меншы акрайчык хлеба. Стары трываў, цярпеў голад, а потым і запытаў у сына, чаму гэта ён бацьку стаў крыўдзіць, хлеба мала прыносіць? Тады сын і прызнаўся свайму старому бацьку, што людзі пакутуюць: не маюць жыта, каб засеяцца, не тое што хлеб спячы. Бацька падумаў і так сказаў сыну: «Скінь страху з нашай старой пуні, салому перамалаці, збяры насенне і пасей. Тады ў цябе будзе хлеб».

Сын выбраўся з пограба і думае сам сабе: што рабіць — скідаць страху ці не? Хто ведае, ці будзе ў старой саломе зерне. Але голад — не цётка. Узяўся чалавек, скінуў саламяную страху з пуні, салому добра перамалаціў і, на сваё здзіўленне, сабраў ажно дзве сявенькі жыта.

Адразу ж і пасеяў яго. На другое лета, калі ва ўсім каралеўстве пуставалі палеткі, у чалавека жыта налівалася на радасць усім людзям.

Вестка, што ў аднаго селяніна вырасла добрае жыта, абляцела ўсё каралеўства і прыйшла да самога караля. Той загадаў прывесці селяніна ў палац. Прывялі чалавека. Кароль адразу ж і запытаў у яго, дзе ўзяў насення, калі ва ўсім каралеўстве і зернейка не засталася, каб пасеяць. Чалавек, вядома, баяўся кары за парушэнне каралеўскага загаду: не пакінуў жа ён свайго бацьку ў лесе, пашкадаваў. Але адчуў, што калі не прызнаецца ва ўсім, дык з палаца яму не выбрацца. І раскажаў каралю, як было і хто яму параіў абмалаціць салому са страхі.

Задумаўся кароль і адпусціў нарэшце селяніна. І з тае пары ўжо не загадваў людзям звозіць сваіх старых бацькоў у лес — няхай жывуць пры дзецях, разумныя парады сынам даюць.

Яніс Райніс

Прамова на Сейме

Панове! Спадар Кемп прапануе ліквідаваць беларускі аддзел. Спадар Кемп матывуе сваю прапанову тым, што такі аддзел не патрэбны, таму што ў Латвіі беларусаў зусім няма. Усю віну, што такі аддзел быў заснаваны, ён узвальвае на міністра асветы. Тут мне напачатку трэба сказаць, што міністр асветы не вінаваты, усю віну павінен узяць на сябе я. Беларускія прадстаўнікі звярнуліся да мяне, каб я дапамог ім у іх культурных патрэбах, што я і вырашыў зрабіць, вырашыў абараняць іх патрэбы. Пра гэтае тут гаварыла і паненка Сэйль, якая паспрабавала выясніць сутнасць спраў. Я, узяўшыся абараняць беларусаў, зараз прапаную пакінуць у бюджэце і фінансаванне Беларускага аддзела. Беларускі аддзел было неабходна заснаваць, каб ён мог стаць арганізатарам культуры. Трэба было займацца заснаваннем школ, забеспячэннем іх рознага роду матэрыяламі, у тым ліку, напрыклад, кнігамі, і наогул весці культурную работу. Трэба было звяртацца да міністра ўнутраных спраў з просьбай не рабіць перашкод такому культурнаму руху беларускай арганізацыі. І ўсё ж на шляху гэтай прапановы сталі розныя ганенні. Праследаваліся галоўныя кіраўнікі руку; іх арыштоўвалі, але ўрэшце Міністэрства ўнутраных спраў ішло насустрач і вызваляла ўсіх з-пад арышту. У такіх варунках нарэшце быў заснаваны Беларускі аддзел.

Цяпер беларусы атрымалі магчымасць разгарнуць у Латвіі сваю

дзеінасць і задаволіць свае культурныя патрэбы і памкненні. Але тут прыходзіць спадар Кемп і тлумачыць, што ніякіх беларусаў увогуле няма. Пазней ён усё ж удакладніў сваё тлумачэнне і сказаў, што беларусаў няма ў Латгаліі. Потым ён яшчэ дадаў, што ў нашай статыстыцы ў тоўстай кнізе Скуеніека, беларусы ўсё ж упамянуты, але спадар Кемп думае, што гэтых беларусаў пан Скуеніек выдумаў.

Я, наадварот, павінен сказаць, што пан Скуеніек знаёмы мне з маладосці: ведаю, што ён калісьці пісаў вершы, і прыстойныя вершы пісаў, але цяпер, наколькі я ведаю, ён вершы больш не піша, і, такім чынам, тое, што ён сказаў пра беларусаў, не будзе выдумкай, а праўдай. Наогул, у статыстычных працах пана Скуеніека ніякіх прыкмет вершавання не заўважаецца. Тое, што ён выдае ў сваіх статыстычных працах, — праўда, даказаная лічбамі. Але зараз пан Кемп гаворыць іншае. Ён кажа: так, тут ёсць такая нацыянальная маса, з якой можна зрабіць усё. Я думаю, што нешта гаворыць у гэтай справе пра масу, з якой можна зрабіць усё, пан Кемп дужа кампетэнтны, бо добра вядома, што ён сам з сябе, як з масы, зрабіў. Выяўляецца, што ён зрабіў даволі многа, зрабіў даволі супярэчліва. Другія прамоўцы, расейскай нацыянальнасці, былі таксама супраць тых беларусаў, яны прызналі, што такія існуюць: іх не многа, але не ў Латгаліі — гэтую думку сцвердзілі дзве рэплікі. Якія фактычныя справы? Фактычна беларускі народ зараз існуе; ён існуе ад старажытнейшага часу. У гісторыі яны вядомы як крывічы, пра гэта сведчыць хроніка. Гэтыя беларусы хочуць рускае найменне сабе узурпіраваць, бо хочуць, каб беларусы называліся рускімі²⁰, а рускія хай завуцца русакамі. Гэта пра тое, што яны і ёсць тыя самыя даўнія крывічы. У гэтых крывічоў, пазней беларусаў, вялікая гісторыя. Я не магу зараз чытаць пра іх цэлую лекцыю, але ў нейкіх словах павінен упамянуць, таму што тыя, хто абараняў бюджэт, сумняваюцца, ці варта так многа з гэтымі беларусамі вяртацца. Але ж гісторыю трэба ведаць, як і тое, што ў беларускую гісторыю ўваходзіць таксама і літоўская гісторыя, ды і гісторыю літоўцаў мы таксама павінны будзем у далейшым ведаць. Літоўская гісторыя ўсім знаёма, яна знаёма і пану Кемпу; я думаю, ён ведае, як заснавалася Літоўска-Руская, гэта значыць Літоўска-Беларуская дзяржава.

Вядома тое, што ў гэтай дзяржаве культурным элементам былі беларусы. Таму што яны прынялі хрысціянскую веру раней, чым літоўцы, і гэта паспрыяла іх далейшаму развіццю. Літоўская дзяржава зрабіла такую памылку, што пайшла па лягчэйшаму шляху і не

---

²⁰ Krievs — рускі (лат.).

развівала культуру свайго народа, а пераняла гатовую беларускую культуру. Таксама вядома, што ўсе літоўскія законы і дыпламатычная перапіска вяліся на беларускай мове. Нават да гэтага часу існуючыя Літоўскія статуты напісаны на беларускай мове. Яна была мовай культуры да самага абвяшчэння Літоўскай дзяржавы. Ці ёсць у яе свая літаратура, пра гэта пан Кемп больш за ўсё сумняваецца. Літаратурныя дакументы ўзяты з далёкага часу, з XIII стагоддзя. Мастацкая літаратура, якую завуць белетрыстыкай, у іх таксама развітая і вельмі багатая, але яна вызначаецца як польская літаратура.

Тое ж самае і з літоўскімі пісьменнікамі: кожны вялікі літоўскі пісьменнік лічыцца польскім пісьменнікам. Абодва найвялікшыя пісьменнікі лічацца палякамі²¹. Але яны не палякі. Яны беларусы, і беларусы маюць сваю беларускую літаратуру аж да апошняй пары. Нават цяпер, у навейшы час, трымаюцца сувязі са старой літаратурай XIX стагоддзя. Наконт існавання гэтай літаратуры пан Кемп больш за ўсё сумняваўся, але трэба сказаць, што з гэтай беларускай літаратуры перакладаў на латгальскую мову сам пан Кемп. Што нас беларусы цікавяць, паказвае і тое, што гісторыя ў іх з літоўцамі была агульная. Толькі літоўскія палітыкі зрабілі памылку, што накіроўвалі сілы ў бок беларушчыны, якая ад нас стаіць далей, хаця ў беларусаў няма ніякага другога накірунку, як на Балтыйскае мора. Яны па-сваяцку сябруюць з Украінай. Сама ж Украіна, або Маларасія, ад беларусаў вельмі далёка. Украіна бліжэй да паўднёвага мора, а беларусы бліжэй да паўночнага мора. Значыць, беларусы пры сваім геаграфічным становішчы бліжэй да літоўскай дзяржавы і Латвіі. Калі мы паглядзім у гісторыю, то ўбачым: Беларусь нас больш цікавіць. Калі мы гаворым пра розныя камбінацыі, якія магчымы пры існаванні Латвіі, тады ў гэтых камбінацыі трэба ўключыць не толькі літоўцаў, але і беларусаў. Гэта я хацеў напамніць пра гістарычныя моманты ў нашым пытанні.

Але як пакінуць сучаснае? Гаварыць пра былое, зараз пра сучаснасць. Цяпер у нас, у Латвіі, каля 60 000 беларусаў. Трэба сказаць, што беларусы са сваімі 4% перавышаюць палякаў. Палякаў у нас менш, чым беларусаў, але пан Кемп хоча апошнім зусім забараніць прадстаўніцтва ў жыцці нашай дзяржавы. Ужо цяпер гэты народ у Латвіі з даволі невялікай дапамогай дасягнуў таго, што яму арганізаваны 52 школы і навучэнне ў гэтых школах вядзецца не на расійскай, а на беларускай мове. (Кемп з месца: «На расійскай мове!»)

---

²¹ Магчыма, Райніс меў на ўвазе Адама Міцкевіча, Чачота ці Сыракомлю.

Магчыма, і па-расійску, але беларуская мова ў іх — навучальная. Школьныя дапаможнікі ёсць у іх таксама. Самой Беларусі цяпер асабліва цяжка, таму што народ зараз раздзелены на 3—4 часткі. Існуе Беларусь, адна частка якой з’яўляецца Расійскай савецкай рэспублікай, пад назовам — Беларуская савецкая рэспубліка, але ў гэтай частцы Беларусі зусім мала беларусаў. Большая частка ўваходзіць у Велікарусь, як, напрыклад, Віцебская і Смаленская губерні, якія абжытыя беларусамі і належаць да Расіі. Трэцюю частку забралі палякі. Вось пры такім становішчы ў беларусаў вельмі цяжкія ўмовы, а калі яшчэ і мы гэтыя ўмовы абцяжарваем, тады мы павінны былі б паглядзець, якія інтарэсы нас на гэта гоняць. Латвійская дзяржава і народ не зацікаўлены абцяжарваць іх культурнае жыццё, і добра, што мы дазваляем іх культуры вольна развівацца. Толькі тады мы адымем іх ад іншых народаў — ад рускага і польскага народаў, якія прэтэндуюць на іх культуру. Калі пан Кемп думае, што нашыя беларусы могуць быць аблатышазаванымі, тады ён дужа памыляецца. Мне думаецца, што яны не будуць аблатышазаванымі, яны апалячацца. Я не ведаю, ці было б у інтарэсах пана Кемпа, калі б гэты элемент быў апалячаны. Мне думаецца, што ў нашых інтарэсах, каб яны не былі апалячаныя, а каб самастойна развіваліся.

Латышы — народ маленькі, і я думаю, што ў нашых інтарэсах падтрымаць самастойнасць беларусаў, каб яны маглі жыць лепей, каб ім не прыходзілася быць на паслугах у іншых народаў. Гаворачы прынцыпова, мы — маленькі народ, які толькі пару гадоў назад стаў свабодным, і не ў нашых інтарэсах прыгнятаць іншыя народы, нават большыя, чым мы, бо калі латышоў налічваецца каля 2 мільёнаў, то колькасць беларусаў дасягае 8 мільёнаў. Я не ведаю, ці было б у інтарэсах пана Кемпа выступаць супраць культурнай самастойнасці гэтага народа. Нядаўна ён хацеў аўтаномную Латгалю, хацеў яе самастойную, аддзеленую ад Латвіі. Значыць, ён дапускае, што такая маленькая, паўмільённая, частачка можа самастойна развівацца, але для 8 мільёнаў — такое немагчыма. Гэта датычыць таго яго выказвання, што з масы можна зрабіць усё, а гэтай масай у дадзеным выпадку з’яўляюцца беларусы.

Я хацеў бы цяпер падсумаваць усё і коратка сказаць, што беларуская народнасць настолькі працэнтна вялікая ў нашай дзяржаве, што фінансаў належыць ёй даць для школ нават больш, чым мы прапанавалі напачатку, трэба даць 2,5 мільёны. А калі мы не зможам павялічыць фінансаванне, тады няхай застаецца ранейшая сума. Я думаю, такое фінансаванне поўнасю супадае з ідэйнымі, дзяржаўнымі, а таксама з матэрыяльнымі інтарэсамі Латвіі. Калі мы

гэтых людзей успрымаем як дружалюбных тут, у сваім доме, тады павінны іх успрымаць дружалюбнымі і за парогам нашага дому.

Гэта для нас, для нашай знешняй палітыкі вельмі важна. Але тут на першым месцы стаіць не знешняя палітыка, тут на першым месцы знаходзіцца ўнутраная палітыка. У нашых інтарэсах, каб гатыя масы не апалячыліся, каб яны заставаліся самабытнымі. Мы прызнавалі, што многія народы могуць мець самастойныя ўправы над школамі, і няма прычыны не прызнаць гэта зараз.

На гэта пан Кемп сказаў, што тады мы павінны прызнаць такую самастойнасць і за цыганамі. Я гэтага не ведаю, але, можа, пану Кемпу ёсць за што абараняць цыганоў, можа, у яго ёсць асаблівыя інтарэсы іх абараняць. У нашым жа выпадку размова ідзе пра больш як 4% ад усіх жыхароў нашай Латвійскай дзяржавы — нацыянальную меншасць. Гэта не якая-небудзь простая дружба.

Заключаючы ўсё згаданае, я павінен сказаць, што прашу ўтрымаць у бюджэце вызначаны рахунак, бо гэта ідзе на карысць нашай латвійскай культуры, для інтарэсаў нашай Латвійскай дзяржавы.

Госці Рыгі

Нашы суайчыннікі-беларусы ўладкоўваюць у наступны панядзелак, 10 сакавіка, на беларускай мове тэатральны спектакль («Паўлінка») і канцэрт (народныя песні) — у памяшканні Нацыянальнага тэатра. Распарадчыцай з'яўляецца адна з гімназій Даўгаўпілса. Уздзельнікі канцэрта і акцёры — беларускія навучэнцы і навучэнкі беларускай гімназіі. Уся гэтая інтэлігенцыя ідзе не з сярэдняга саслоўя, а з ніжэйшых пластоў грамадства: сялян, рамеснікаў, рабочых. У асяродку гэтага працоўнага люду ёсць якраз тыя, хто імкнецца да культуры і да брацкага супрацоўніцтва з латышскім народам. Мы, латышы, таксама працоўны народ, вельмі мала ведаем пра нашых суайчыннікаў-беларусаў, мы нават не ўмеем іх паспраўднаму адрозніць ад велікарусаў; гэтаму беднаму народу нават адмаўляюць у праве на самавызначэнне як народа самастойнага: і палякі, і рускія хочуць іх залічыць да сваёй народнасці. Беларусы яшчэ і зараз вядуць за сваё самавызначэнне такую ж барацьбу, якую наш народ вёў у часы абуджэння супраць немцаў і рускіх.

Зараз група беларускай інтэлігенцыі зрабіла першы крок да збліжэння з нашым народам, каб сябе паказаць і свае правы абараніць. Занадта смелым можна лічыць гэты крок: прыйсці ў Рыгу, чужую і раўнадушную, прыйсці працоўнаму народу без асаблівых на гэта сродкаў, без патрэбнай рэкламы. Гэта вялікі давер да

латышкага народа, да яго пачуццё справядлівасці з боку тых нібыта чужакоў, якія ўсё-такі нашы суайчыннікі і якія гістарычна і геаграфічна з'яўляюцца нашымі бліжэйшымі суседзямі.

Не забудзем, што заснавальнікамі і культурнымі ўтрымальнікамі вялікай і слаўтай Літоўска-Беларускай дзяржавы былі беларусы. Іх мова была дзяржаўнай мовай Літвы. Беларускі народ — гэта народ старажытнай культуры і цяпер адраджаецца на новае культурнае жыццё. Паглядзім іх культурнае мерапрыемства і павіншум іх як суграмадзян.

«Сацыял-дэмакрат». 1924. № 58

Ад вытоку да вусця

Гэта было вясной 1988 года. Па Дзвіне—Даўгаве праходзіла экспедыцыя пад дэвізам: «Мір — планеце, здароўе і моц — зямлі». Яе заўзятым арганізатарам быў Васіль Якавенка. Письменнікі і вучоныя з Расіі, Беларусі, Латвіі, а сярод іх былі Уладзімір Арлоў, Васіль Якавенка, Іосіф Васілеўскі, Артур Сніпс, Эгілс Зірніс, Айя Лацэ, Юрыс Кунас, падарожнічаючы то праваруч, то леваруч агульнай для трох народаў ракі, вывучалі экалагічны стан яе берагоў, а таксама помнікі гісторыі і культуры, аналізавалі ўмовы гаспадарання і побыту насельнікаў Прыдзвінскага краю. Спыняліся ў Андрыянопалі, Веліжы, Віцебску, Бешанковічах, Полацку, Верхнядзвінску, Друі, Краславе, Даўгаўпілсе, Екабпілсе і Крустпілсе, перш чым трапіць у Рыгу. Гэта была другая пасля выступленняў супраць узвядзення Даўгаўпілскай ГЭС акцыя людзей розных нацыянальнасцяў у абарону сваёй зямлі, яе скарбаў, культурнага асяроддзя ў басейне Дзвіны—Даўгавы.

Самым шчырым і апантаным летапісцам той ужо гістарычнай падзеі аказалася латышка Айя Лацэ, якая ў часопісе «Карогс» («Сцяг»), як кажуць, па гарачых слядах надрукавала свой вялізны нарыс «З грэкаў у варагі».

Сяргей Панізьнік

Айя Лацэ

З грэкаў у варагі

(Урывак з нарыса)

18 сакавіка гэтага года не без садзеяння зацікаўленых устаноў і актывістаў у Наваполацкім палацы культуры адбыўся мітынг. Сабралася больш як 5 тысяч чалавек (зала ўмяшчае толькі тысячу). На пляцы перад палацам былі ўстаноўлены мікрафоны-пасіляльнікі, якія

транслявалі падзеі ў зале. На мітынг людзі прыйшлі з лозунгамі: «Вы забіваеце маіх дзяцей!», «Я хачу жыць!», «Дайце нам чыстае паветра!» і г. д. У гарачых спрэчках мінула тры гадзіны. Вынікі? Жыхары рэспублікі аб тым, што тут адбылося, зусім не пайнфармаваныя (і да гэтага часу), таму што адзіная газета, якая дазволіла сабе даць паведамленне, была «Літаратура і мастацтва». Пазней гэтая наваполацкая акцыя дзеля рэтушы была названа «Днём адкрытага пісьма», які як быццам арганізаваў гарвыканкам. Але на самой жа справе арганізатарам вірлівага мітынгу была экалагічная ініцыятыўная група, якая ўзнікла на пачатку сёлетняга года. Таму не толькі з галаснасцю, але і з сумленнасцю не ўсім яшчэ па дарозе. Хаця адно і другое — узаемазвязана; яны існуюць разам або іх зусім няма.

Ды нельга сказаць, што той мітынг прайшоў безвынікова: мінула тры дні — і бюро Віцебскага парткама прымае рашэнне, якім прадпісваецца да 1991 года ўсім прадпрыемствам Наваполацка перайсці на выкарыстанне прыроднага газу, ацяпленне якім, паводле выкладак вучоных, на адну траціну змяншае атручэнне атмасферы шкоднымі рэчывамі.

Між іншым пасля таго мітынгу, пасля ўсіх пачутых выкладак-лічбаў не стала ахвотнікаў на атрыманне жылплошчы ў Наваполацку. Гэта відаць і па абвестках. Куды ж цяпер новапалачанам падзецца? Штохвілінна трубы наваполацкіх гігантаў выкурваюць у неба 35 кг атруты.

Бывай, Уладзімір Арлоў! Далей мы паедзем без цябе. Заставайся жывым-здоровым у сваім Наваполацку, дзе твой дом, дом Валянціны і двух непаседлівых гарэзаў — Рамана і Багдана.

Адно хочацца зазначыць, што перад абуджэннем народа на яго навальваецца адчай. Адчай шырокабдымны. Але перад гэтым павінна быць усведамленне безвыходнасці ў сваім становішчы. Што датычыць Наваполацка, то мне хочацца перадаць сям'і Уладзіміра: «Збягайце вы адтуль!» Бо і ў самой зрушыліся ўяўленні аб доме. Ніколі я не адчувала сумненняў у дылеме: або добра там, дзе твой дом, або — дом там, дзе добра. Дом павінен заставацца Домам.

А тым часам нашыя падарожнікі паціху набліжаліся да Латвіі. На нашым шляху — гарадок Верхнядзвінск, які 400 гадоў называўся Дрысай, ды раптам некаму, бачыце, падалося гэтае найменне немілагучным, і ў 1962 годзе 6 тысяч жыхароў горада займелі ва ўжытак удасканаленую назву горада...

Быў позні вечар, і мы ўчатырох (Юрыс, Эгілс, Артур і я) спускаемся прыберагам Даўгавы да пераезда. Тут на ноч прычаліў паром, у якога рабочы час да 21.00. Паверхня вады гладкая-гладкая,

але плынь Даўгавы даволі хуткая. Дзяўчыне, якая плыве ў лодцы да нашага берага, патрэбна высільвацца, каб праслізнуць наперад. Стаім на пароме, цешымся вячэрняй утульнасцю і згадваем «сваю» Даўгаву, уяўляем яе такою, якой яна была калісьці...

На нашыя галасы выйшаў паромшчык са сваёй халупкі. Адчуваецца: дзядзьку хочацца перакінуцца слоўцам.

— А ці ёсць рыба? — пытаецца ў яго Артур.

— Ёсць, ёсць. Грэх сказаць, што няма. А толькі аніякага далікатэсу: ласося, вугорчыка больш няма з таго часу, як латышы паставілі свае электрастанцыі...

«Латышы паставілі... свае электрастанцыі...» Праблемы патулмачаны толькі са свайго седала.

Пасля той размовы з паромшчыкам Артура стала непакоіць такая думка: а раптам некаму ўначы трэба перабрацца на другі бераг Даўгавы, то што рабіць? Паромшчык сказаў, што ўдзень працуюць яны колькі трэба, а ўначы, як давядзецца: бываюць выпадкі, што трэба і па доктара плысці. Але ж няма сігналацыі — і Артура гэта непакоіць. Пазней ён дапытваецца ў гаспадыні гасцініцы, але і тая не ведае, што рабіць у такіх выпадках: крычыце, шукайце... Мяне ж здзіўляе зусім іншае: каб трапіць на супрацьлеглы бераг, за паромны пераезд не трэба плаціць ні капейкі, нават столькі, як за трамвайны квіток. Гэта так незвычайна, што дзесьці штосьці можа быць задарма. Вось якія праблемы нас апанавалі.

А на супрацьлеглым беразе разлеглася тая частка Беларусі, якая да 1939 года належала да Польшчы. Такое становішча, з аднаго боку, было неспрыяльным, а з іншых меркаванняў і не зусім кепскім — ва ўсякім выпадку каток сталінскай калектывізацыі ўскаціўся на той бераг трохі пазней. І ўсё ж, каб людзі не збягалі з гэтага прыдолку бядогаў, ім да 1960 года не выдавалі пашпарты.

Мяне ўвесь час цягне чамусьці на цяжкія думкі. Паверце, гэта не тэндэнцыйна. Звычайна так і атрымліваецца: добрае я прызнаю за норму. Таму і не заўсёды выпадае падкрэсліць якраз тое, што беларускія вёскі, якія давялося пабачыць, былі прыведзены ў парадак: яны з садкамі і прысадамі, а хаты такія, з якімі і мы звykліся, — з яблынямі і дагледжанымі агародамі, з кветкавымі клумбамі, цяпліцамі і парніцамі. Усё так нагадвае Латвію!

Хто ведае, ці быў у іншых мясцінах такі жорсткі партызанскі супраціў, як на Беларусі. Едзем праз Асвейшчыну, якую немцы ператварылі літаральна ў пустэлю. За якую правіну? А каб жыхары не дапамагалі 15-тысячнай партызанскай арміі, якую не маглі адужаць. Карныя экспедыцыі пачалі праводзіцца з восені 1942 года.

Эпагеём быў люты 1943 года, калі вёскі часам выпальвалі па чатыры разы. Жудасць, якая там тварылася, цяжка нават уявіць. Як спасцігнуць розумам, да прыкладу, такое, калі ў пуні спалевалі ў адзін прыём да 500 чалавек? Напакуювалі хлеў дзецьмі, старымі і нямоглымі — і палілі. Быў выпадак, калі да рэчкі Свольны натоўпамі гналі людзей. Адным махам там было затоплена ажно 1800 дзяцей... Напачатку немцы знішчалі ўсіх заразом, а пазней пачалі сартаваць — выносістых адбіралі для Саласпільскага канцлагера.

Мінаем Асвею, аглядзелі помнік усім спаленым вёскам. Свеціць зыркае-зыркае сонца, і ўсю чорную трагедыю гэтай зямлі мне вельмі цяжка спасцігнуць. Розумам — дапускаю, а сэрцу хочацца, каб оёння былі чыстае неба і зялёная мурава. Мо гэта і блага, але не паспяваем адаптавацца да чарговай сітуацыі, рухаемся падбегам і да цэлай аграмаднай тэмы толькі дакранаемся і імчымся галопам наперад. А мо такі ўжо імпэт жыцця, такі накат, які і перакульвае нас праз ахоўныя бар'еры, каб мы маглі адчуваць існаванне на гэтым белым свеце. Тым не менш разумею, як цяжка было Сяргею Панізьніку пісаць кніжку аб дзецях Саласпільса. Асабліва — аб дзецях.

Па дарозе спыняемся ў Сар'і, дзе аднаўляецца касцёл неагатычнай архітэктуры. Дзверы замкнёныя, але адчуваем, што ўнутры праводзіцца вялікая работа. Прадстаўнік Верхнядзвінскага райкама, які едзе разам з намі да Бігосава, паведаміў, што рэстаўратары самі фармуюць і выпальваюць цагліны дваццаці канфігурацый, каб аднавіць усё тое, што разбурана рукой чалавека і часам. Цікава паўглядацца ў адмысловыя рэчы майстроў, з увагай і павагай ацэньваем віртуозна-карпатлівую работу. А тым часам падыходзіць чалавек з ключамі і мы заходзім унутр былога храма. А там высозная прастора гмаха гарызантальна падзелена на дзве часткі: выбудаваны два паверхі. На ніжнім паверсе былой бажніцы будзе танцавальная зала, а на другім мяркуюць абсталяваць кавярню. Для сябе я падумала: прыйдуць калі-небудзь новыя часы для прасвятлення, калі разломаць гэтую перагародку і мury зноў стануць ва ўсю сваю вышыню.

У аўтобусе пацікавілася ў Сяргея Панізьніка, як загадчыка рэдакцыі літаратурнага выдавецтва «Юнацтва» пра стан выдання кніг на беларускай мове. Аказваецца, гэта ў асноўным малавыражныя, малааб'ёмныя выданні, зборнікі вершаў. У той жа час «Юнацтва» выдае кнігі на 14 мовах свету, пераважна казкі для продажу за мяжой. Карацей, зарабляецца валюта для Масквы, бо ва ўласную казну нічога не пералічваецца. У нас таксама той-сёй практыкуе выданне прыгожых кніг за мяжу, але не на 14 мовах... Сяргей

падарыў мне выдадзеную ў іх на англійскай мове латышскую казку «Як бондар перахітрыў ваўка, мядзведзя і зайца». Як мне здаецца, мы не такія шчодрыя, і выдавецтва «Ліесма» выдала толькі нашы ўласныя казкі.

Дзесьці ў Бігосаве бачу лозунг, які я перапісваю моваю арыгінала: «Перестройка — продолжение великих свершений». Так і хочацца гукнуць: «Аўтара! Аўтара!»

Ох, надакучыла. Хопіць мянташыць языком. Думайце, што хочаце, а гэты неперапынны наступ інфармацыі, які фільтруецца праз твае мазгавыя звільны, ушчэнт стамляе. Асабліва на прадпрыемствах. І калі б мы не мелі такога ўніклівага і сур'эзнага кіраўніка, як Васіль Якавенка, то, можа, адну-другую ачышчальную сістэму і прамінулі б. Але што я кажу? Гэтага нам не дазволіў бы яшчэ і Іван Шкатулаў! Ёсць жа на свеце людзі з характарам...

Ну а зараз мы едзем у Цінкаўцы. І вось мы дома. У поўным значэнні гэтага слова, таму што тут у Сяргея Панізніка творчы прытулак — «хата бабкі Параскі». Якраз так ён свой дом называе, пра што паведамляе надпіс на валуне, зроблены пэндзлікам. Колькі гадоў назад Сяргей Панізнік купіў у гэтай вёсцы асуджаную на згібенне хаціну, падправіў, накрыў новым дахам — і вось вам, калі ласка, «хата бабкі Параскі», заўсёды гатовая не толькі для летніх адпачынкаў гаспадара, а і прыняць такіх падарожнікаў, як мы. Пасля працяглых пераездаў тут знайшлі месца для перадыху. Паглядзіш — усе як быццам расквітнелі, расчуліліся. Так, можна пасядзець да позняй ночы, а тут каля трох гадзін раніцы падаспела рыбная юшка. Выседзелі хлопцы рыбку... Уверсе амаль круглая поўня (маладзічок нарадзіўся яшчэ ў Андрыянопалі). А тут ці не ашалелі салаўі, як быццам выконваюць просьбу спадара Сяргея. Госці ж, госці якія акрамя нас! Надзяліў нас сваёй увагай старшыня калгаса. Прынёс гасцінец: дзве рамкі з мёдам. Ой, як нам той мёд быў даспадобы! Не дае прымаркоціцца цялятніца Марыя — з гарэзлівай хітрынкаю; пры ўборах як на вялікае свята, сваюля-весьлуха, дасціпная і ўпоўнічу шчодрая. Мяне — у сваёй абалонцы латышскасці — аж на падзів ўзяло, калі Марыя пачала ўгаворваць даць ёй чэснае слова, што прыеду да яе на адпачынак: «Месца ў нас хапае, у нас усё ёсць...»

«Яны ўсе там такія гасцінныя», — гаварыла мне ў Рызе Ніна, сястра Сяргея, калі я, як пра даброты нябесных, расказвала ёй аб маіх цінкаўскіх уражаннях. Да мяне, зусім чужога чалавека, і вось так паставіліся... Прыгадаліся Сяргеевы словы пра сваіх бацькоў з гэтага ж Прыдзвіння: «Яны адсюль у часы Хрушчова «эмігравалі» ў Латвію... І я зразумела, чаму ўсё так атрымалася. Ведаю таксама, што на новым

месцы не так лёгка было прыжыцца і існаваць на чужыне таксама нялёгка было...

— І што гэта за танец? — цікавіцца Артур Сніпс, калі Сяргей пачаў граць на сваім гармоніку.

— Гэта, дзецюкі, полечка...

— Ах, полька! — Тут Артур толькі вачамі павёў. Якія могуць быць праблемы?

А з Марыяй так лёгка танцаваць.

Праз метраў пяцьсот ад «маёнтка» Сяргея коціцца Даўгава. Прачнулася каля шасці гадзін раніцы, пакуль яшчэ ўсе спяць. Буду першай, спадзяюся. Не атрымалася. Па дарозе напаткала яшчэ двух ранніх птахаў— Іосіфа Васілеўскага і Віктара Плужнікава.

— Лабрыт! Добрага ранку!

Бераг аказаўся глеістым, поўнай радасці не начэрапілі. Не ўдалося ні па вадзе пахадзіць, ні выкупацца. Мусіць, мы прывабнай мясціны не адшукалі. А Даўгава шырока разлеглая, гладзюсенькая, з металічным бляскам, нібыта вялізнае люстра сунецца-спывае. І паўсюль птушкі спяваюць. Ва ўсіх яшчэ ёсць час адспяваць сваё...

Дома ёсць дома, далібог! Падарожнічаем больш за тыдзень па расійскай і беларускай землях, займелі шмат знаёмых людзей. Я нават дазволю сабе сказаць — і сяброў займелі; убачылі столькі цікавага, усюды нам было добра, утульна. Абмінулі нас горасці, мы нават не пасварыліся між сабою... І вось пераехалі мяжу Латвіі — і зусім другое пачуццё, іншы настрой. З'явілася аднекуль асаблівае натхненне. Хаця для экспедыцыі нашая Латвія ніяк не можа спрычыніцца спагадаю — мы не ва ўсім такія добрыя гаспадары, як беларусы.

1988

Андрыс Веянс

Слова на дарогу

Мы з Беларуссю, з беларусамі, нашымі паўднёва-ўсходнімі суседзямі, у блізкіх і далёкіх стагоддзях мелі многа агульных бедаў, чорных дзён распачы і светлых хвілін надзеі. І больш за ўсё ў гісторыю Латгалі ўпісана сумесных балючых старонак. Нават дрымотная забарона друку аднолькава душыла нас жахоццем і закляццем. Толькі з 1905 года, які прынёс бадзёрасць і натхнёныя памкненні, маглі свабодней уздыхнуць і нашыя сябры. Калі латышы колішняй Віцебскай губерні на пачатку стагоддзя змаглі наладзіць сваю прэсу, рэальна падумаць пра выданне кніг, то менавіта тады ўпершыню азваўся голас беларускага мастацкага слова, каб больш упэўнена і

грамчэй прагучаць у бураломных дні рэвалюцыйнага абуджэння.

У 1905 годзе сваёй першай публіцыстычнай працай азваўся Янка Купала, годам пазней загаварыў Якуб Колас, а ў 1907 годзе — малады і ўпарты, але ўжо захварэлы на пракляты туберкулёз Максім Багдановіч. Першых двух мастакоў латышскі чытач добра ведае, трэці знаёмы толькі сваім прозвішчам. Райніс цікавіўся беларускай літаратурай, а таксама Багдановічам. Нашыя беларускія сябры многа расказвалі пра яго пісьменнікам Латвіі. З хваляваннем пра Максіма Багдановіча заўсёды гаварыў Рыгор Барадулін, які мяне і В. Ліўземніека настойліва прасіў, каб мы пастрабавалі перакласці творы выдатнага беларускага лірыка.

Кароткае і трагічнае жыццё Максіма Багдановіча нам вельмі нагадвае планіду многіх латышскіх дзеячаў літаратуры, нашых класікаў; дастаткова толькі пазнаёміцца з іх жыццямі і з іх творамі, каб захлынулася сэрца ад болю і разам з тым моцна забілася ад гонару: настолькі магутнымі выглядаюць нашыя першыя носбіты святла і пачынальнікі нашае культуры!..

...Юрыс Алунан і Эдуард Вэйдэнбаўм... Іх жыцці таксама прамільгнулі знічкамі і расталі ў ранішнім вясновым небе. Але насенне, пасеянае паэтамі, трапіла ў глебу, зарунела, выкаласавала. Іх зярняты спажывае пакаленне за пакаленнем.

Вось такім сейбітам для беларусаў з'яўляецца Максім Багдановіч. У нечым падобны да Янкі Купалы і Якуба Коласа, але ж і вельмі адрозны ад іх, зырка самавіты і непаўторны. Ён быў адарваны ад радзімы, ад роднага асяроддзя, беларускае мовы. А як дасканала тонка і ўнікальна засвоіў яе самавукам! Ён настойліва вызнаваў гістарычную хаду свае бацькаўшчыны, браў на слых фальклорныя матывы, згукі, галасы, пісаў эсэ, агляды беларускай літаратуры, быў аўтарам іншых даследаванняў. Знаёміўся з дасягненнямі сусветна вядомых выдатных мастакоў слова. І пераканаўча даказаў, што на беларускай мове можна ствараць санеты і тэрцыны, актавы і трыялеты. Будучы гараджанінам, Максім Багдановіч умеў прыслухацца да клопатаў сваёй зямлі, змог спасцігнуць адчай цягавітага селяніна, гора і турботы арагата. Паэт умеў суняць жаночыя слёзы.

Шырокі і шматфарбны дыяпазон майстэрства Багдановіча. Ён змог пазбегнуць надрываў, лозунгавасці і патэтыкі, але ў яго прыцішаных вершах так многа натхнёнага патрыятызму, захопленасці ад прыгостаў чалавека і прыроды. У яго вершах пра каханне і сёння знаходзім водгукі і нашых мараў, і нашага смутку.

Збор твораў Максіма Багдановіча змясціўся ў два тамы, дзве

кніжкі. Але гэта дзве багатыя скарбонкі, напоўненыя праявамі духоўнага жыцця, дзве клеці, з якіх мы цяпер гарцамі чэрпаем спахыву для латышскіх чытачоў.

15.5.1991 г. Рыга

**Прадмова да кнігі М. Баднановіча «Цвяток радзімы васілька...»,
выдадзенай на латышскай і беларускай мовах**

(Менск, 1992)

Дыялог культур

У 1989 годзе ў Рыгу для навучання ў Латвійскім універсітэце прыехалі маладыя людзі з многіх рэспублік былога СССР. Яны добрасумленна і з гонарам здзейснілі свае намеры — вывучылі латышскую мову, сталі займацца літаратурным перакладам. Сярод іх — прадстаўнік Вашай дзяржавы Андрэй Гуцаў. Мы ўдзячныя Вашай краіне, Вашай літаратуры за гэтага чалавека. Мы мяркуем, што пры дапамозе такіх зацікаўленых людзей і надалей будзе працягвацца змястоўны дыялог паміж нашымі культурамі. Саюз пісьменнікаў Латвіі ў гэтым зацікаўлены.

1993 г.

*Віктар Аватыньш,
старшыня Саюза пісьменнікаў Латвіі*

Андрэй Гуцаў

Андрэй Гуцаў нарадзіўся 4 лістапада 1967 года ў вёсцы Галавінцы Гомельскага раёна. Паэт, празаік, перакладчык з латышскай на беларускую і з беларускай на латышскую мовы. Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў з 1998 года.

З 1989 да 1993 г. вывучаў латышскую філалогію ў Латвійскім універсітэце. У 1995 г. зноў быў пакліканы ў Рыгу — выкладаць у заснаванай там Беларускай асноўнай школе.

Апублікаваў зборнікі вершаў «Адчужэнне» (1994), «Шалёная ноч» (1995). Пераклаў з латышскай мовы вершы Гунтара Годыньша, Улдыса Бэрзыньша, Марыса Чаклайса, Аманды Айзпурьетэ, Аляксандра Чака, Юрыса Кронберга, Іманта Зіеданіса, Кнута Скуеніека, Яніса Рамбы, Клаўса Элсбэрга, Марыса Мелгавса, Яніса Балтвікса, Анны Аўзыні; апавяданні Яніса Порука, Андрыса Якубана, эсэ Зэнты Маўрыні, Роберта Мукса, Канстанціна Раўдыве, Інэсы Трэйманэ, раман Гунара Яноўскіса «У незваротнасць»...

Маленне Крывіцкага князя

Дапамажы мне, Святая Марыя!
Заўтра з дружынай ісці у паход.
І цемру разглядваюць вочы сляпыя —
Ведаю: гэта апошні мой год.

Раніца высвецціць шэрыя стрэхі,
Быццам абвесціць прышэсце Суда.
Хай жа спакойнымі птушкі і рэкі
Будуць уночы, як Дуб у гадах.

Хай жа забудуцца мужныя воі
Сном адпачынку да золкага дня.
Дапамажы мне, сваёю рукою
Нас блаславі ўсіх, пакуль цішыня.

Дапамажы мне, Святая Марыя!
Ведаю: смерці ў славянаў няма.
Сінія хвалі ў Прашчураў Вырай
Як пераможцу адкрыў праз туман...

Рыга

* * *

Расхінаюцца далі і мроі,
Кроплі падаюць з лісця ў траву,
Лёгка прыщемак вечным ізгоем
Адыходзіць, угнуў галаву.

Тут ніколі не будзе падману,
Дый падман задаволіць мяне.
І чаканне мяне,
мае раны
Абцяе суняць, як у сне.

Я сыходжу у мроі і далі,
Выпіваю іх светлы спакой...
Мне прыемна: мяне тут чакалі,
Значыць, свет гэты поўнасьцю мой.

Не калышацца веце начное,
Зверху высыпаў зор карагод.
Непазбыўныя далі і мроі
Не дазваляць мне мой адыход.

Рыга

Імантс Зіеданіс

Эпіфаніі

* * *

Прынамсі, сонца. Калі ўжо анічога не прызначана здабыць.
Нічога табе не належыць. Ніхто нічога не дае. І ня дасыць. Няма чаго
ўпрошваць. Галеча. Але — прынамсі, сонца. Няхай усяго толькі.

Толькі як. Узімку і ўлетку, увесну таксама. Мае браты таксама
гэтак кажуць. Браты па сонцы.

У братоў па зброі ёсць меч. У братоў напалову — свая палова.
Браты па крыві змагаюцца за бацькаву спадчыну. Мы — браты па
сонцы. Пытаюцца: што ў нас ёсць? Прынамсі, сонца!

Усяго толькі. Адно на ўсіх. З-за аднаго — усім. І, калі так
падумаць, дзеля нас. Нешта ўсё-такі. Прынамсі, сонца. Прынамсі.
Наогул жа мала. Глядзіце самі! Адно. Так, але забыўся сказаць. Гэта —
не адна лыжка. Гэта — не адна яблыня. Не салака ж адна — адное
сонца! Сонца! Пачынаецца новы шэраг лічбаў. Недалёка зайшлі. Да

аднаго. Да, прынамсі, сонца аднаго. Прынамсі.

1992

* * *

Я сказаў, што думаю так і так.

Ён сказаў, што іншыя так ня думаюць.

Я сказаў, што гэта ўсё-такі трэба рабіць. Ён сказаў, што іншым гэта зараз ня трэба рабіць.

Я спытаўся, хто ж будзе рабіць?

Ён сказаў: калі хтосьці нешта робіць, дык гэта ня значыць, што і іншыя павінны так рабіць.

Я сказаў: як тады рабіць? Рабіць самому?

Ён сказаў: у іншых няма чаго пытацца! Кожны робіць сваё, няма чаго чакаць ад іншых.

Я сказаў, што гэта ўсё на карысьць людзей.

Ён сказаў, што іншыя — таксама людзі.

Я хацеў ведаць, хто тыя іншыя, што яны робяць.

Ён сказаў, што іншыя і самі ведаюць, што робяць.

Я сказаў: ну, няхай тыя іншыя робяць што хочуць, я сваё зраблю.

Ён сказаў: іншыя — таксама ня дурні.

Я зразумеў, што я цяпер павінен пачувацца вінаватым. І спытаўся: мусьці нешта трэба? Можна, ад мяне?

Ён сказаў: тут ужо мая справа, што і іншым трэба.

Я спытаўся: колькі ім трэба? Колькі яны хочуць? Ну, колькі? (Я толькі зразумеў, што ад гэнага іншага іншыя нічога не атрымаюць.)

Мы стаялі двое — адзін насупраць аднаго. А недзе былі нейкія — іншыя.

Мяне апанавала боязь іншых. Ён свайго дасягнуў.

І я зноў хацеў спытацца: ці шмат трэба? Колькі ўсё ж? Колькі іх?

1992

* * *

Мяне расчувьвае чалавек, які падае. Чаму ён саромеецца? Чаго яму няёмка? Так сарамліва глядзіць вакол. І кудысьці спаўзае на самы краёчак.

Сьвятла саромеецца?

Так, у цемры было б ня сорамна ўпасьці. Цемра — больш разумее.

Сьвятло чалавека запалохала. Гэта кепска, што сьвятло

сьмяецца, калі чалавек падае. Сорам цяляці, што ня можа ўтрымацца на зіхоткім лёдзе. Сорам кавалеру, калі пасьлізьнецца на паркеце ў венскім вальсе. Сорам перад сьвятлом. Сорам бедуіну, што не вытрымлівае пякельнага сонца ў пустэльні і падае. Гэта кепска, што сьвятло якраз у той момант сьмяецца.

Цемра — больш далікатная. Я падаю ўніз, туды, у ніжнюю цемру, і хвілю не ўстаю, чакаю. Не, ніхто не сьмяецца. Тут — мая старажытнадзяцінная цемра. І мне ня сорамна ад сьвятла там, уверсе і ў сыцягах. Я ніжні сын: я разумею цемру пад падэшвамі і ў колавых вобадах.

Я разумею, рыхтык як кола разумее. Калі кропка яго вобаду — ці то я, ці то іншы — па крузе падымаецца ўверх, на сьвятло, і апускаецца ўніз, і праходзіць праз бруд, і — зноў. Я — дзіця вобада. Што падымаецца з цемры і падае. Я не саромяюся сьвятла — і дзіця цемры мая сьвядомасьць. Мы — ня дзеці колавых сыпцаў, што не адчуваюць бруд вобада, ня дзеці восі, што жывуць толькі на сьвятле. Я — дзіця вобаду. І ў мяне ёсьць тыя, што сьмяюцца з мяне.

1992

Пераклад з латышскай Андрэя Гуцава

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2011 год

© PDF: Камунікат.org, 2011 год

Змест

На хвалях Дзвіны-Даўгавы. Сяргей Панізнік

Эдвард Вайвадзіш

Пра Эдварда Вайвадзіша. Франціш Бартуль

Вершы

Гімн вясне
Дзье сястры
У няволі
Павукі
Пайду дахаты..
Я не трызна
Хачу пажыць..
Д'яблы
Прыдруйшчына
Пажаданні
Маяк

Згадкі

Мае крокі па дрогкай зямлі
З гісторыі Вайвадскай школы

Вера Вайцюлевіч

Яну Райнісу

Апавяданні

Дзіва. Пераклад з расейскай С. Панізніка
Цар Міколка. Пераклад з расейскай С. Панізніка

Станіслаў Валодзька

Пра Станіслава Валодзьку. Адам Мальдзіс

Вершы

Землякам
Позірк Еўфрасінні
Жаўранак
Ля сінняй бухты
На Кургане славы Адама Міцкевіча ў Наваградку
* * * Гады бяруць разбег
Ікона
* * * Адчуваю, Айчына
Мае лугі
Ля сьвіннай ракі
Яніс Райніс і беларусы
Ля помніка маці Райніса ў Віцебску
Кастусь Езавітаў
Памяці Сяргея Сахарава
Памяці Паўліны Мядзёлкі

*** Відаць, што Божая рука
На сьлінны юбілей Эдварда Вайвадзіша
На адкрыццё мемурыяльнай дошкі на будынку, дзе працавала Беларуская
гімназія

Штрыхі

*** Няйначай я з такога цеста
*** Запыталася хата
*** Жыць душа ў душу сардэчна
*** Хоць патоп пасля іх
Хто як?

Віктар Вальтар

Пра Віктара Вальтара. Лідзія Савік

Вершы

Новы Агасфэр
*** Хмары страшныя навясці
У лесе
Дух часу

Лесьнікова сена. Апавяданне

Кастусь Езавітаў

Пра Кастуся Езавітава. Кастусь Акула

Вершы

У турму яго!
Даўгая-Даўгава
Марш адраджэнца
Ня ный! Ня плач!
Малітва Пяруну
Уладзімеру Жылку
Брату
Сонцу ў нядзелю
У куце больш ня маю бажніц!
На лясной палянцы
На вясе ным ветрыку
На лясных складах у Рызе
Благаславе нье на бойку
З Яніса Райніса
Зламанья сосны

Публіцыстыка

Прадмова да кнігі Андрэя Упіта «Фраксец Кілон»
Беларусы ў Рызе
Пясьняр змаганьня, сонца і каханьня
Беларуская меншасць у Латвіі ніколі не забудзе Яна Райніса!
Прадмова да зборніка вершаў П. Сакала «На сьвітаньні»
Прадмова да кнігі В. Вальтара «Лесьнікова сена»
Сярдэй Сахараў. Да саракавых угодкаў асьветнае працы
Беларускі мастак Пётра Мірановіч

Аўгіння Кавалюк

Пра Аўгінню Кавалюк. Аляксеі Пяткевіч

Вершы

* * * Доўгая Даўгава
* * * Дзвіна не дыхае
* * * Я еду
Слёзы забывай гары
* * * Узмор'е спіць
* * * Прада мною Балтыйскае мора
* * * Даспадобы мне
Упартая Гаўя
Падарунак
Хвоя на дзюнах
* * * А шчасце — чайка над намі
Белая дзюна
Ля помніка Яну Райнісу
* * * Спяць ластаўкі пад дахам хаты
* * * Апалі леташнія росы

Пераклады

Мірדза Кемпэ
Адказы Райніса
Імантс Зіеданіс
* * * Мне гаварылі
Оярс Вацьцеціс
Белая Балтыя
Рута Вента
Пярсцёнак
* * * Браткі, вочы — сінія, карыя
Абеліск
Квітнеюць сосны Саласпілса
Зіеданіс Пурвс
Акварэлі

Эмілія Казак-Казакевіч

З фальклору латгальскіх беларусаў
У родным краю, як у раю

Успаміны

Мой жыццяпіс

З эпісталаярнай спадчыны

Урыўкі з лістоў Эміліі Казак-Казакевіч Сяргею Панізьніку

Барыс Кастаненка

Пра Барыса Кастаненку. Арсень Ліс

Вершы

* * * У полі цвітуць васількі

* * * Звоняць, звоняць
Ліст сябру
* * * Не раўняйце паэта з сонцам
Добры верасень
* * * Адызем мы
Твае лісты
Верабіна
* * * На рэйдзе цішыня
Дуб
О верш душы!

Іван Краскоўскі

Пра Івана Краскоўскага. Марына Ліс

Пераклады
Уільям Шэкспір
Гамлет — прынц Дацкі

Людміла Краскоўская

Успаміны
Жыццёвы шлях Івана Краскоўскага
Аб Беларускай гімназіі ў Вільні
Беларуская дзяржаўная гімназія ў Дзвінску

Ігар Кунігель

Вершы
Лета
«У родным краі ёсць крыніца...»
Люты
* * * Лістота, сведка
* * * Асенні дзень
* * * Ты — птушанё
* * * Засівеў туман

Вацлаў Ластоўскі

Успаміны
Уражанні ад паездкі ў Беларускую Радавую Сацыялістычную Рэспубліку:
Урывак

Паўліна Мядзёлка

Пра Паўліну Мядзёлку. Надзея Мікалаева-Комісар

Успаміны
Сцежкамі жыцця: Урывак

Уладзімір Пігулеўскі

Пра Уладзіміра Пігулеўскага. Максім Танк
Леў Мірачэцкі

Марына Ліс

Публіцыстыка
Моладзі
Памяці Я. Райніса: Урываак

Пераклады
Андрэй Упіт
Рамантык

Мікола Панькоў

З фальклорных запісаў
Асілак Масей. Апавяданне з часоў прыгону
Анкета: Адказы М. Панькова на анкету А. Пранчака

Пятро Сакол

Вершы
Я вольны сын неба
Беларускі сыяг
Покліч
Люцынскі замак
* * * Калі ў маім сэрцы
Кавалю
Сьну Беларусі
Вочы
Па модзе
Над памёршымі дзюнамі
* * * Мінуць гады
Адыйдзіце
Вяснянка
Я гайду

Пераклады
Дайны
Яніс Райніс
Сам
Старасьвеччына
Песьня фабрычнай дзяўчыны

Вольга Сахарава

Пра Вольгу Сахараву. Генадзь Каханоўскі

Вершы
Змагару-адраджэнцу
Яму і Бацькаўшчыне
Плыўцу

Сяргей Сахараў

Пра Сяргея Сахарава. Арсень Ліс

Марына Ліс

Артыкулы

Бурса

Адраджоная Латвія і беларусы

Полацкі князь Усяслаў — беларускі нацыянальны асілак

Мікола Талерка. Мікалай Паўловіч, Сяргей Панізнік

Вершы

Думкі

Варацьбігу ў няволі

Паэту

Беларусу

* * * Веру ў сьвятое збаўленьне

Суседзям

* * * Так блізка дні

Прарок

Прароку

Кроплі і камні дзяўбуць

Непатрэбнаму

Гутарка ветрыка

Сон

Мілю

Ясэлка

Восеньскі напеў

Хвіліны каханьня

Днее

Мары

Ніна Янсанэ

Пераклады

Бацькава мудрасць: Латышская народная казка

Яніс Райніс

Прамова на Сейме

Госці Рьгі

Ад вытоку да вусця. Сяргей Панізнік

Айя Лацэ

З грэкаў у варагі: Урывак з нарыса

Андрыйс Веянс

Слова на дарогу

Дыялог культур. Віктар Аватыныш

Андрэй Гуцаў

Мале нне

* * * Расхінаюцца далі і мроі

Імантс Зіеданіс

Эпіфаніі

Кніга выйшла дзякуючы падтрымцы Камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцяў пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь

Укладальнік і выдавецтва выказваюць шчырую падзяку за дапамогу ў падрыхтоўцы кнігі Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага (Нью-Ёрк, ЗША)

Крывіцкія руны: Беларускія пісьменнікі Латвіі / Укл. і прадм. С. Панізьніка / –Мн.: «Беларускі кнігазбор», 2003. – 340 с. [12] с. іл.

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2011 год

© PDF: Камунікат.org, 2011 год